قل جاء الحق وزھق الباطل ان الباطل کان زھوقا

رسالہ

امتناع النظیر صلی اللہ علیہ وسلم

لفضل حق الخیرآبادی علیہ رحمۃ الباری

فی

تردید اقوال

مولوی حیدر علی رامپوری مولدا والٹونکی مسکنا

بتحشیہ وتصحیح راس المحدثین ورئیس المتکلمین مولانا سید شاہ سلیمان اشرف صاحب القادری الچشتی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ حامداً والیہ متضرعاً وبحبیبہ الوجیہ الذی ہو افضل ماسواہ الیہ متذرعاً وعلیہ وعلی آلہ وصحبہ مصلیاً ومسلماً وبہم الیہ مستشفعاً وبحول اللہ وقوتہ لمکائد الشیخ النجدی واتباعہ النجدیہ مستدفعاً افادا ستاذنا العلام حالا دعوی میکنم کہ شخصے کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات باشد ممتنع بالذات است وہرچہ ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰہی داخل نیست **قال** الجاہل الذاہل از تفصیل جواب دریافت خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ کہ صغرے محض کاذب است وکبرے ہم محل کلام است فی الجملہ نتیجہ صرف فساد اعتقاد است بلکہ محض الحاد در صفات وآیات حضرت رب العباد جل وعلا اِنَّ الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْ آیَاتِنَا لَا یَخْفَوْنَ عَلَیْنَا در کریمہ اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْر مساوی مذکور داخل کل شیٔ است مدعی معاند تاویل امتناع ذاتی آن کردہ ازان خارج میکند وخواہی دانست انشاء اللہ تعالیٰ کہ ہمین تاویل الحاد در صفات وآیات است **اقول** اگر این جاہل ذاہل از جہت غایت غوایت او وتناہی او در بلادت در صغری کہ فی الجملہ بر اذہان قاصرہ سطحیان نافہم خفائی وارد تردد می رو داد

عباراتش عذرخواه او تواند بود اما قول او کبریٰ هم محل کلام است کاشف است
ازین که شمرده شدن این قائل از افراد نوع انسان از قبیل مجاز بعلاقهٔ مشاکلت
صوری است و بس چه مصحح مقدوریت امکان است و هرچند این معنیٰ از بدیهیات
اولی است مگر چون قائل را دران کلام است و ذهن او این بدیهی اولی را
نمی پزیرد و قصاری امر این چنین اغبیا خواندن الفاظ کتب متداوله و ترجمهٔ آنست
بحسب این چنین کسان که همت آنها در علوم برخواندن عبارت و ترجمهٔ آن مقصور
است و دیدن عبارات کتب متداوله محصور است نقل بعض عبارات ضرورتاً افتاد
قال فی شرح المواقف المصحح للمقدوریة هو الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتیین
یحیلان المقدوریة وفی موضع آخر منه علمه تعالیٰ یعم المفهومات کلها الممکنة والواجبة
والممتنعة فهو اعم من القدرة لانها تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات وفی
شرح العقائد العضدیة المصحح للمقدوریة هو الامکان و ازین قول این قائل که کبریٰ هم محل
کلام است الحاد این قائل ظاهر است چه ممتنعات بالذات در امتناع ذاتی متفاوت
نیستند باینکه در بعض ممتنعات بالذات امتناع ذاتی بیشتر باشد و در بعض ممتنعات
بالذات امتناع ذاتی کمتر پس این معنیٰ متصور نمی تواند شد که بعض ممتنعات بالذات
تحت قدرت داخل باشند و بعض ممتنعات بالذات تحت قدرت داخل نباشند
پس ازین کلام قائل ظاهر است که او داخل بودن شریک الباری و عدم واجب
سبحانه و عجز و جهل و تجسم و تحیز او سبحانه تحت قدرة تجویز میکند حالا کسیکه فهم دارد
تواند دانست که فساد اعتقاد و الحاد چیست و فاسد العقیده و ملحد کیست هزاران
هزار مفهومات آنچنان هستند که مصادیق و معنونات آنها ممتنع بالذات اند قول بعدم
دخول آنها تحت قدرت چسان الحاد تواند بود آری تجویز دخول ممتنعات بالذات تحت
قدرت چنانکه این سفیه ایمان فروش ارتکاب آن نموده است بکفر و الحاد میکشد

وعنقریب انشاء اللہ تعالی خواہی دانست کہ ممتنع ذاتی داخل عموم کل شئ نیست ازجملہ
آثار بلادت او اینست کہ این قائل صفات کمالیہ واجب الوجود سبحانہ را واتصاف او
سبحانہ را بنقائص وقبائح ممکن ذاتی میداند ومیگوید کہ آن ممکنات ذاتیہ تحت قدرت
الہی داخل نیست پس بدانست او بعض ممکنات ذاتیہ ہم تحت قدرت الہی داخل نیستند
و دراینجا دخول ممتنعات ذاتیہ تحت قدرت الہی تجویز میکند وآن راتحت عموم کل شئ داخل
می انکارد این مجازفت راچہ توان گفت ہیچو حماقت ہائ او درین نامہ سیاہ او بسیار است
بلکہ حماقت ہائ او درین جزافات نامہ نسبت حماقت ہائ جبلیہ او کہ زائد از حد
شمار ہست مشتے نمونہ از خروار است قال اللباس الفسفاس لیکن قبل از شروع
در رد مقال ضلال حرفی از دفتر محامد حضرت حبیب رب العالمین سید الاولین و
الآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سوائ انچہ از وحی متلو ثابت است و در حضرت
قرآن مجید موجود است واحتیاج ذکرش چندان نیست انچہ از وحی غیر متلو ثابت
است حوالہ قلم کردہ میشود در قرآن مجید وتفسیر مظہری ست تلک الرسل اشارہ الی
جماعۃ المرسلین التی علمت بقولہ وانک لمن المرسلین واللام للاستغراق والموصوف
مع الصفۃ مبتدا وخبرہ فضلنا بعضہم علی بعض الفضل ہو زیادۃ احد الشیئین علی آخر
فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو مایقتضی حمدا
فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصا بوصف کمال والآخر بوصف کمال
آخر فلکل واحد منہما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح
والثواب والفضل الکلی لمن لہ زیادۃ الثواب ومزیۃ القرب عند اللہ تعالے
فالرسل والانبیاء علیہم السلام شرکاء فی درجۃ الرسالۃ والنبوۃ وموجبات الاجر
والثواب وفیما بینہم تفاضل عند اللہ تعالی بناء علی کثرۃ الثواب ومزید القرب
لایعلمہ کما ہو الا اللہ تعالی وقد یدرک بعض ذلک بتعلیمہ تعالی کقولہ منہم من کلم اللہ

قال اہل التفسیر ہو موسیٰ علیہ السلام لقولہ فلما جاء موسیٰ لمیقاتنا وکلمہ ربہ و ہذہ الایۃ
لا یقتضی تخصیصہ علیہ السلام بتلک الفضیلۃ فقیل انہ موسیٰ ومحمد علیہما الصلوۃ والسلام
کلم اللہ موسیٰ علی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین کان قاب قوسین او ادنیٰ فاوحی الی عبدہ
ما اوحی وشتان بینہما ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم
علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولی العزم من الرسل
علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص نبینا محمد صلی اللہ علیہ
وسلم ثابت ذلک بوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع عن ابی سعید الخدری رضؓ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد
ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا
اول شافع واول مشفع رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وعن ابن عباس رضؓ قال
جلس ناس من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج حتی دنی منہم سمعہم
یتذاکرون قال بعضہم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وقال آخر موسیٰ کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر
عیسی کلمۃ اللہ وروحہ وقال اخر ادم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراہیم خلیل اللہ وہو کذلک وموسی نجی اللہ
وہو کذلک وعیسیٰ روحہ وکلمتہ وہو کذلک وآدم اصطفاہ اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ
ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع
یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین
ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر رواہ الترمذی والدارمی وعن جابر
رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا قاید المرسلین ولا فخر وانا
خاتم النبیین ولا فخر وانا اول شافع ومشفع ولا فخر رواہ الدارمی وعن
ابی بن کعبؓ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت

امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم غیر فخر. رواه الترمذی

وعن ابی هریرة رض عن النبی صلی الله علیه وسلم انا اول من ینشق عنه الارض فاکسی حلة من حلل الجنة ثم اقوم عن یمین العرش ولیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواه الترمذی وعنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال سلوا الله لی الوسیلة قالوا یا رسول الله ما الوسیلةُ قال اعلی درجة الجنة لاینالها الا رجلٌ واحدٌ ارجوا ان اکون انا هو نائل این درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی از مخلوقات واخبار صادق آنحضرت صلی الله علیه وسلم آنست که خود نفس مقدس ومبارک نائل این درجه خواهد بود وچون تامل صادق در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی بر اعلی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ثابت میشود وامکان آن اعلی چه جای مساوی پس امکان مساوی بطریق اولی ثابت میگردد وکما لایخفی مگر واقع شدنی نیست لامتناعه بالغیر اقول پوشیده نماند که مدعای ما این است که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال ونعوت جلال که ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم مصداق آن همه بوده است ممتنع ذاتی ومحال عقلی است واین دعوی ما ازین احادیث که این جاهل لباس برای تلبیس وابله فریبی عوام کالانعام بدین غرض آورده است که خود را از اهل ایمان در انظار عوام بنماید وازبا وپیشاعت استخفاف آنجناب صلی الله علیه وسلم که به پیروی جاجله شیاطین در آن افتاده است در نظر جمله بر آید ثابت ومتحقق است این خبیث در ایراد این احادیث کالباحث عن حتفه بظلفه والجادع مارن انفه بکفه است تبیین این مقال وتفصیل این اجمال تمهید مقدمه میخواهد که هیچک عاقل یعنی آنکه صبی شیرخوار ومجنون سرشار نیست انکار آن نمی تواند کرد آن مقدمه این است که الاثبات والنفی لایجتمعان ولایرتفعان وان اجتماع النقیضین محال ومعنی این مقدمه نه این است که مفهوم اثبات ونفی در تصور مجتمع نمیشوند یا از تصور مرتفع نمیشوند ونه اینکه مفهوم

اجتماع النقیضین که متصور ذهنی است محال است چه اجتماع اثبات ونفی وتصور مفهوم
اجتماع النقیضین از موجودات نفس الامری است آن را محال نتوان گفت بلکه معنی آن
این است که مصداق اجتماع النقیضین هرچه باشد ومصداق اجتماع اثبات ونفی هرچه
باشد محال بالذات وممتنع عقلی است مثلاً هرچه مصداق ابیض ولا ابیض که نقیضین اند
ومصداق کاتب ولاکاتب که متناقضان اند ومصداق بینا ونابینا که نقیضین اند الی
غیر ذلک مما لایعد ولایحصی باشد محال بالذات وممتنع عقلی است که این قاصر الذهن
بلید الطبع گمان نبرد که مصداق ابیض ولا ابیض ومصداق کاتب ولاکاتب ومصداق
بینا ونابینا مثلاً ممتنع ذاتی ومحال عقلی نیست بلکه ممتنع بالغیر است ازین جهت که برآن
اجتماع النقیضین صادق می‌آید این هم نتوان کرد زیراکه مفهوم اجتماع النقیضین ممتنع ذاتی نیست
ممتنع ذاتی مصداق آنست هرچه باشد پس آنچه مصداق مساوی ولامساوی که باهم تناقض آن
فرض کرده شود ممتنع بالذات است چه مصداق اجتماع النقیضین است ونیز هرآنچه مستلزم
نقیض خود باشد ووجودش مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است چنانکه لاتناهی
بالفعل که وجودش برتقدیر فرض آن مستلزم تناهی است یا وجود جزء لایتجزی که برتقدیر
فرض آن مستلزم تجزی است پس اگر وجود مساوی برتقدیر فرض مستلزم عدم مساوی
است مساوی ممتنع بالذات است اذا تمهد هذا میگوییم که از حدیث حضرت ابوسعید
خدری رض محقق است که حضرت آدم ومن سواه که عام مستغرق است در روز قیامت
تحت لوای آن سرور دین ودنیا علیه وعلی آله الصلوة والسلام اند پس اگر مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع نعوت کمال ممکن باشد برتقدیر وجودش با این صفت درو
یافته شود یا نه علی الثانی آن مفروض مساوی مساوی نشد بلکه آن مفروض مساوی
در روز قیامت تحت لوای آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم است برین تقدیر آن
مصداق مساوی ولامساوی شد پس ممتنع بالذات شد وهم وجودش برتقدیر فرض

مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد و علی الاول آنجناب صلی الله علیه وسلم در عموم
من سواه داخل اند العیاذ بالله پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم برین تقدیر مصداق این صفت
نیستند پس مساوی آن مفروض المساوات نشدند پس آن مساوی مفروض مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد و مساوی نشد پس مصداق اجتماع النقیضین
شد پس ممتنع بالذات شد و هم وجودش مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد پس
وجود مساوی که علی التقدیرین مصداق اجتماع النقیضین است و علی التقدیرین مستلزم عدم
آن است علی التقدیرین محال بالذات است و نیز از روی همین حدیث شریف متحقق است
که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من ینشق عنه الارض اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
ممکن باشد پس آن بر تقدیر وجودش یا در عموم من ینشق عنه الارض داخل باشد یا نه بر شق ثانی
آن مساوی اول من ینشق عنه الارض نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و بر شق اول
یا اول من ینشق عنه الارض باشد یعنی اقدم از سائر من ینشق عنه الارض باشد برین تقدیر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم اول من ینشق عنه الارض نتواند شد و هو مع کونه خلاف المفروض المسلم زیراکه
مفروض مسلم این است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین صفت موصوف اند مستلزم ان
لا یکون المساوی مساویا چه برین تقدیر در ان صفتی یافته شد که در ان حضرت
صلی الله علیه وسلم نیست یا آن مساوی اول من ینشق عنه الارض نباشد فلا یکون ما فرض
مساویا مساویا و نیز بهر تقدیر وجود مساوی مستلزم عدم آنست فیکون ممتنعا بالذات
و علی التقادیر کلها آن مصداق مساوی و لا مساوی است فهو مصداق اجتماع النقیضین
فیکون ممتنعا بالذات و نیز در همین حدیث است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول شافع
و اول مشفع است یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در شفاعت بر سائر شافعان متقدم است
و در مقبولیت شفاعت بر سائر مشفعان متقدم است پس اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر
وجودش اگر در عموم شافعان و مشفعان داخل نیست مساوی نیست و اگر در آن

عموم داخل است پس اگر باین ہر دو صفت یعنی اول شافع و اول مشفع موصوف نباشد مساوی
مساوی نشد واگر باین ہر دو صفت موصوف باشد او اول شافع و اول مشفع باشد بحسب ہذا التقدیر
واول شافع و مشفع نباشد بحکم الحدیث برین تقدیر آن مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو ممتنع بالذات و علی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست فہو
ممتنع بالذات و علیٰ ہذا القیاس از حدیث ابن عباسؓ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول
شافع واول مشفع یوم القیمۃ ولا فخر متحقق است کما ذکرنا وہم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا اول
من یحرک حلق الجنۃ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر
امکان آن اگر وجودش فرض کردہ شود در عموم من یحرک حلق الجنۃ داخل باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی نشد علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تحریک حلق الجنۃ برا و اقدم
است بحکم الحدیث و او درین صفت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بحکم فرض
المساوات پس او در تحریک حلق الجنۃ بر خودش اقدم باشد وہو تقدم الشیٔ علی نفسہ یعنی
تقدم تحریکہ حلق الجنۃ علی تحریکہ حلق الجنۃ و نیز او برین تقدیر اول من یحرک حلق الجنۃ نتواند
بحکم الحدیث پس آن مساوی مساوی نشد واگر او اول من یحرک حلق الجنۃ است آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من یحرک حلق الجنۃ کہ مضاف الیہ اول است داخل باشد
برین تقدیر ہم مساوی مساوی نشد پس وجود مساوی مستلزم عدم آنست وہم آن
مصداق اجتماع النقیضین است پس ممتنع بالذات است و نیز از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا
اکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ نص صریح است در فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرامت
علی اللہ بر سائر اولین وآخرین امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل ثابت
وظاہر است زیرا کہ اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر وجودش لازم است کہ اکرم الاولین والآخرین
علی اللہ باشد بناء علی فرض المساوات واکرم الاولین والآخرین نباشد بناء علی دخولہ

فی الاولین والآخرین الذی اخیفت الاکرم الیهم فی قوله صلی الله علیه وسلم انا اکرم الاولین و
الآخرین واگر او بر تقدیر وجودش در عموم اولین و آخرین داخل نیست بر تقدیر وجودش
معدوم باشد و علی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست وهم آن مصداق اجتماع النقیضین
است فیکون ممتنعا بالذات واز حدیث جابر رضی الله تعالی عنه که دران وانا خاتم النبیین و انا
اول شافع ومشفع ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چه مساوی
بر تقدیر وجودش اگر در عموم نبیین داخل نباشد مساوی نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد
واگر در عموم النبیین داخل باشد لاجرم خاتم النبیین نتواند بود پس مساوی نتواند بود و این مفصل
عنقریب می آید وانچه ابن سفیه بے عقل تعدد خاتم النبیین و بودن دو کس خاتم النبیین
در یک عصر باقتضاء حماقت و نافهمی تجویز میکند فضوح آن عنقریب بوضوح می آید واز حدیث
ابی بن کعب رضی که دران اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین ارشاد شده است نیز امتناع
ذاتی مساوی ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجود آن یا در عموم النبیین
داخل باشد برین تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم که امام سائر النبیین اند امام او نیز خواهد بود
و او امام النبیین نتواند بود پس او مساوی نشد یا در عموم النبیین داخل نباشد برین تقدیر
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند بود و علی التقدیرین او مساوی شد و مساوی نشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات
لما مر فی المقدمة الممهدة واز حدیث ابی هریرة رضی که دران ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من
الخلائق یقوم ذلک المقام غیری ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در نعوت کمال متحقق و مبرهن است چه بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش
یا او موصوف باین صفت نباشد پس مساوی مساوی نشد واگر موصوف باین صفت باشد
لازم است که قائم آن مقام باشد و نباشد لقول الصادق المصدوق صلی الله علیه وسلم
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری فهو مصداق اجتماع النقیضین و [illegible]

مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات واز حدیث ثانی حدیث مذکور دران ارشاد شده
اعلی درجة فی الجنة لاینا لها الا رجل واحد وارجو ان اکون انا هو نیز امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت است چه نائل آن درجه بلاشبهه اعلی خلق الله
است واین الدابلد باین اعتراف دارد وهم اعتراف دارد باینکه اخبار صادق آنحضرت
صلی الله علیه وسلم آن است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن درجه خواهند بود
پس بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش یا آن مساوی نائل این درجه باشد
یا نه علی الثانی مساوی نشد وقد فرض مساویا هٰف وعلی الاول لازم است که نائل
آندرجه باشد بناء علی التقدیر و نائل آندرجه نباشد بنا بر اینکه نائل آن درجه یک کس است
یعنی ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ولیس فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم
وجودش مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات وهو المطلوب واز احادیث آتیه
که در قول ثانی می آید نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نعوت
کمال محقق و مبرهن است وهر چند ازین احادیث که نصوص اند بر اینکه نعوت مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که دران احادیث مذکور اند درو ذات مشترک نتوانند بود
و فرض اتصاف دیگری بدان نعوت قول باجتماع النقیضین و فرض آن شی است که
وجود آن مستلزم عدم آن باشد امتناع ذاتی که درین نعوت وصفات مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد ظاهر باهر است الا چون مخاطب ناهنجار ابلد من الحمار
واکفر من حمار است ناچار به تفصیل و تطویل ضرورت افتاد واز فرط غوایت و عمایت او
و تناهی او در جهالت و ضلالت این است که او بعد ذکر حدیث ولیس احد من الخلائق
یقوم ذلک المقام غیری و بعد ذکر حدیث لاینالها الا رجل واحد و بس از اعتراف باینکه نائل این
درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی مخلوقات و اینکه آنجناب صلی الله علیه وسلم نائل اندرجه خواهد بود و ظهور
اینکه بعد تسلیم ثبوت صفت لایقوم ذلک المقام غیری و تسلیم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم

نائل آن درجه که نائل آن نیست مگر یک مرد تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه
صفات و نعوت تجویز این است که آن مساوی موصوف باین هر دو صفت باشد و موصوف
باین هر دو صفت نباشد و تجویز امکان چیزیست که وجودش مستلزم عدم آنست از فرط غباوت
و نادانی و غایت جهل و بی ایمانی امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و افضل از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ازین حدیث می فهمد و این از ایمان گذشته بحقیقی را تامل صادق می نماید و لفظ
سلوا و ارجو را که توا ضعا ارشاد شده است در طیبی گفته سلوا الله لی الوسیلة و انما طلب صلی الله
علیه وسلم من امته الدعاء له بطلب الوسیلة افتقارا الی الله تعالی هضما لنفسه ولینتفع امته و یثاب
او یکون ارشادا لهم فی ان یطلب کل منهم من صاحب الدعاء له بر شک محمول می نماید و اگر این حماقت
شعار عقل و ایمان داشتی ازهمین حدیث بامتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ایمان
آوردی و دنبال آن دجال کذاب گذاشتی چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات
است که در نیل آن دو کس متشارک نتوانند شد که لاینالها الا رجل واحد پس با وصف تسلیم بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات که لاینالها الا رجل واحد تجویز مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم درین صفت تجویز اجتماع النقیضین است و هرگاه که ازهمین حدیث امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست
متحقق شد اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولی بالامتناع است غایت حماقت این احمق غوی این است
که دو مقدمه یکی آنکه نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است دوم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نائل این درجه اعلی است تمهید نمود و کار ازین دو مقدمه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل این درجه
اعلی است و نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است همین ثابت است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اعلی مخلوقات است و از نص لاینالها الا رجل واحد متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف
است بنیل درجه که دیگری بنیل آن درجه موصوف نیست پس با وصف تسلیم منعوت بودن آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باین نعت تجویز مساوات و مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین نعت تجویز اجتماع

النقیضین ست ہان مگراین قائل چنین تجویز کند که دیگری موصوف بدین نعت گردد واین نعت
ازان حضرت صلی الله علیه وسلم مسلوب شود وبراین تقدیر ہم مساوات نماند براین تقدیر ہم وجود مساوی
مستلزم عدم آنست فهو علی ہذا التقدیر ایضا ممتنع بالذات ازجد جہد این بی عقل در اثبات مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلکه اعلی ازان حضرت صلی الله علیه وسلم معلوم شد که این حمار صحاب در جهل و
کذب بران دجال کذاب ہم مزیت میخواہد این ست حال تامل صادق این بی تامل کاذب ما قوله
مگر واقع شدنی نیست لامتناعه بالغیر بوجوه عدیده باطل ست چه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بوجوه کثیره ثابت و مبرہن شد وعلی تقدیر التنزل نیز این قول بے ربط و بے معنی است
زیراکه این جاہل نافہم میگوید که چون تامل صادق در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی
بر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت می شود و قدرت عبارت است از صحت فعل و صحت
ترک کما ہو مصرح فی کتب الکلام و سیاتی نقل عباراتها انشاء الله تعالی و باز میگوید که واقع
شدنی نیست لامتناعه بالغیر چون ممتنع بالغیر بر دو گونه است یکے آن ممتنع بالغیر که مستلزم ممتنع
بالذات باشد چنانچه عدم قدرت او سبحانه تعالی و عدم حیات او سبحانه و عدم علم او سبحانه نزد
عامه متکلمین است که بزیادت صفات قایل اند و عدم آنها را ممتنع بالغیر میدانند و چنانکه عدم
عقل اول است نزد فلاسفه که مستلزم عدم واجب سبحانه نزد آنهاست و دویم آن ممتنع بالغیر
که مستلزم ممتنع بالذات نباشد صرف باراده فاعل مختار بوقوع نیاید و وقوع آن مستلزم
محالی نبود مراد این غبی نافہم از امتناع بالغیر در قول او لامتناعه بالغیر چه باشد اگر مرادش این است
که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممتنع بالغیر از قبیل ثانی
است فذالک باطل زیراکه وجود مساوی یا اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم مستلزم محال
بالذات است و ہو کذبه سبحانه و این قائل ہم بطلان این شق اعتراف دارد کما سیاتی انشاء الله
تعالی و اگر مرادش این است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم ممتنع بالغیر از قسم اول است درین صورت مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم

یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت داخل نتواند بود چنانکه عدم صفات کمالیه او
سبحانه نزد متکلمین تحت قدرت داخل نیست فعلی ہذا الشق یبطل قوله قدرت او تعالی بر اعلی
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود قال الا الله الا بلد مخفی نماند که این ہمه احادیث بر عدم
وجود مساوی دلالت میکنند نه بر عدم امکان ذاتی و علمار محدثین جزاہم اللہ العزیز عنا و عن
سایر المسلمین در تدوین فضائل و محامد حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم سعی بلیغ فرموده
و کمتر حدیثی خواہد بود که در آن ذکر فضیلت مذکور بوده باشد و علمار محدثین آن را ترک کرده باشند
لیکن ہیچ یکے تصریح نکرده نه اشاره حدیث که دال بر امتناع ذاتی مساوی مذکور باشد
مذکور نموده و نه ہیچ یکے از عموم و شمول نصوص قطعیه قرآنی مساوی مذکور تخصیص کرده بلکه
بر عکس آن تخصیص دلائل عقلیه قطعیه ماخوذه از قرآن مجید وغیره دلالت میکنند که مساوی مذکور
ممکن است و داخل تحت عموم و شمول نصوص قطعیه قرآنی دال بر عموم قدرت الٰہی و مشاہدات
عارفین باللہ رب العالمین نیز بامکان ذاتی مساوی مذکور و دخول وی تحت قدرت کامله
حکم میکنند چنانچه انہم خواہد آمد ان شاء اللہ تعالی **اقول** سابق گذشت که از احادیث سابقه
امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متحقق است و ہم از حدیث جابر رضی اللہ عنه
متفق علیه است و در آن وبعثت الی الناس عامة ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چه بر تقدیر امکان آن و فرض وجودش یا
او مبعوث الی الخلق عامة باشد یا نباشد اگر نباشد مساوی آنحضرت صلعم نشد و اگر مبعوث
الی الخلق عامة باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد معاذ اللہ پس برین تقدیر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الخلق عامة نباشد پس آن مساوی مساوی نباشد و چون
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت که بعثت الی الناس عامة موصوف اند بعد تسلیم موصوفیت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است که آن مساوی بر تقدیر وجودش از امت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی نتواند بود پس بہر تقدیر وجود مساوی مستلزم

[illegible]

[illegible]

عدم اوست و هرچه وجودش مستلزم عدمش باشد ممتنع بالذات است و از حدیث ابی هریره
رضی الله عنه که مسلم روایت کرده و در آن ارشاد شده است ارسلت الی الخلق کافة و ختم
بی النبیون نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت در نبوت کمال ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی
و فرض وجود آن یا هر دو صفت در آن یافته شوند یا نه اگر یافته نشوند آن مساوی مساوی نشد
و اگر یافته شوند آن مساوی مرسل الی الخلق کافة باشد پس آنحضرت صلی الله علیه و سلم از امت
او باشد پس آن حضرت صلی الله علیه و سلم مساوی او نباشد و نیز بر تقدیر اینکه آن مساوی آخرین
همه انبیا باشد تا معنی ختم بی النبیون در آن یافته شود و برین تقدیر ضرور است که در آنحضرت صلی الله
علیه و سلم صفت ختم بی النبیون که ارشاد شده است یافته نشود پس آنحضرت صلعم مساوی او نشدند
پس او مساوی آنحضرت صلعم نشد بهر کیف وجود مساوی مستلزم عدم آنست و هرچه وجودش مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و آنچه این غبی نافهم بلکه حیوان لایعقل متخیل کرده است که احتمال
است که در زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه و سلم مساوی آنحضرت صلی الله علیه و سلم یکی باشد
که ... برابر خاتم الانبیا باشد و این نتیجه حماریست و نفس غبی را در اقوال مساوات
... شده از زبان کج بیان خود برآورده ناشی از غایت سخافت عقل و نهایت
بلادت و نافهمی است چه خاتم الانبیا آن باشد که آخرین همه انبیا باشد و ملت او
ناسخ همه ملل و دین او مؤبد و او مبعوث الی الخلق کافة باشد و هر که در زمان او و بعد
زمان او باشد از امت او باشد چه اگر او آخرین همه انبیا نیست پس معنی ختم بی النبیون
و معنی خاتم النبیین که این جمع محلی باللام است و معنی ختم نبوت بی آنکه خاتم الانبیا آخرین همه
انبیا باشد متصور نمی شود و اگر در زمان او نبی دیگر باشد ملت او ناسخ ملل نشد و دین او
مؤبد نشد و او مبعوث الی الخلق کافة نشد و هر کسیکه در زمان او یا بعد زمان او باشد
از امت او نشد پس برین احتمال که این احمق نافهم از جهت تصحیح معنی خاتم الانبیا باقتضای
نهایت حماقت برآورده است آن هر دو کس خاتم الانبیا نتوانند بود چنانچه تفصیلش انشاء الله

می آید پس احادیث مذکوره چنانچه برعدم وجود مساوی دلالت می کنند برعدم امکان ذاتی آن دلالت می کنند و نه فهمیدن دلالت آن بر امتناع ذاتی مساوی مذکور ناشی از غایت غباوت وجهالت و ضلالت این بلید نافهم است چه دلالت آن احادیث بر امتناع ذاتی مساوی در غایت ظهور است ولیکن مَن لم یجعل الله له نوراً فما له من نور و چون پیش ازین از بیدینان کسی تفوه به هیچ کلمات لایعنی که آن مضل بمعنی از زبان دلالت ترجمان برآورده از ایمان برآمده بجهنم شتافت نکرده بود و علمای دین را ضرورت تصریح بامتناع ذاتی مساوی پیش نامده بود و نصوص قطعیه قرآنی ممتنعات ذاتی را شامل نیستند و هیچیک دلیل عقلی و نقلی بر امکان ذاتی مساوی مذکور دلالت ندارد و تا دخول آن تحت عموم و شمول نصوص قطعیه متوهم گردد و از مشایخ عارفین بالله امکان ذاتی مساوی ثابت نیست و این ملحد مرید شیطان الانس را با عارفین بالله چکار آن شیطان مقتدایش انکار حضرات عارفین بالله می نمود و این ملحد ذکر عارفین بالله برای تلبیس می نماید افاد استاذنا بیان کبری این است که اگر هیچیک ممتنع بالذات تحت قدرت الهی داخل باشد ممکن ذاتی باشد والانقلاب من الامتناع الذاتی الی الامکان الذاتی مستحیل بالذات پس آنچه امتناع بالذات است تحت قدرت الهی داخل نمی تواند شد قال اللجوج المعوج اقول بیشک ممتنع بالذات استحقاق و لیاقت استفاده و قابلیت فیض وجود از جناب مفیض الخیر والجود نمیدارد و درین هیچ کلام نیست فاما کلام درین است که هرچه عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن ممتنع بالذات میداند آن ممتنع بالذات در نفس الامر هست یا نه انقلابات و استحالات باعتبار کون و فساد صور نوعیه جوهریه عنصریه که مشاهد و رای العین است فلاسفه جائز میدارند و انقلاب اعراض و افعال بانواع جوهریه ممتنع بالذات اعتقاد می کند و حالانکه از صحاح احادیث ثابت است که اعمال حسنه و سیئه بصور انسانیه منقلب گشته در قبر نزد میت لازم خواهند بود و نیز در وزن اعمال اقوال است یکی ازان اینست که اعمال متجسد شده [illegible] خواهند [illegible] و نیز موت

[illegible]

وجودی است یا عدمی سے علی اختلاف القولین بصورت کبش منقلب شده
در معاینه هر کس آورده و شناخته هر کس شده مذبوح خواهد شد بظاهر فساد اعتقاد
فلسفی بسیار اند به همین چند امثله از خوف تطویل اکتفا رفت حال پیشوایان این متفلسفی این است
قیاس حال او باید کرد قیاس کن زگلستان من بهار مرا وانشاء الله تعالی دانسته خواهد شد
که مساوی متنازع فیه نیز از همین قبیل است که ممکن بالذات و مقدور الهی است و مدعی
معترض آنرا ممتنع بالذات میداند اقول این گول جهول اولا گفته است که کبری محل کلام
است المحال قول در بیان کبری نقل کرده تسلیم کبری می نماید و ایمان می آرد باینکه ممتنع
ذاتی تحت قدرت داخل نیست و میگوید که درین هیچ کلام نیست فاما کلام درین است
که هرچه بعقل جزوی فلسفی یا عقل ناقص متفلسفی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع
بالذات در نفس الامر هست یا نه این کلام در کبری نیست بلکه در صغری پس اول چرا گوه خورده
گفته بود که کبری محل کلام است مگر دروغگو را حافظه نباشد و ما صغری را بوجوه قاطعه باثبات
میرسانیم و آینده هم وجوه اثبات آن را شید میکنیم انشاء الله تعالی این لباس عبارت بیان
کبری را نقل کرده کلام در صغری کرد و دیگر بیهوده گوئی آغاز نهاد تا مردمان را در وهم این اندازد
که کلام در کبری میکند اما قوله انقلابات و استحالات الی آخر ما قال فحش از هذیان مجانین
است چه انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات است باتفاق
همه عقلا و باجماع متکلمین و فلاسفه قال فی شرح المواقف فی ابحاث الممکن ان الامکان
لازم للماهیة الممکنة لا یجوز انفکاکها عنه والا لجاز خلو الماهیة عنه فینقلب الممکن ممتنعا او واجبا
ان کان خلوها عنه بزواله عنها او بالعکس ای ینقلب الممتنع او الواجب ممکنا ان کان خلوها عنه
بحدوثه لها بعد ما لم یکن وانه ای جواز خلوها عنه علی احد الوجهین ینفی الامان عن الضروریات
ویرتفع الوثوق عن حکم العقل بوجوب الواجب واستحالة المستحیلات وجواز الجائزات
وانقلاب بعضها الی بعض حینئذ وذاک سفسطة ظاهرة البطلان انتهی و این بیهوده گو را آن

له این سخن ... استحالات ... منتهی الارب

اشتباه است صاف بگوید که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل ذاتی نیست
ذکر انقلابات و استحالات عناصر و انقلاب اعراض و انفعال بانواع جوہریہ باین مقام
ربطی ندارد کلام ما این است که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات
است این ہرزہ سرایے و بیہودہ گوئی را باین مقام چہ علاقہ این احمق تعلق و ارتباط را ہم نمی فہمد
تا بمطالب علمیہ چہ رسد پیشوایان استاذ ما ائمہ مجتہدین اند و پیشوایان این بیدین دجاجلہ شیاطین
کہ اتصاف خدای تعالی را بقبایح و فواحش و نقایص و اجتماع النقیضین و آنچیز را کہ وجودش
مستلزم عدم آنست ممکن و داخل تحت قدرت می دانند اعاذ اللہ المومنین من مکایدہم و نجاہم
من مفاسدہم و عقایدہم افاد استاذ الاساتذہ چہ عجز عبارت است از عدم القدرت علی ما
من شانہ ان یکون مقدورا و ممتنع ذاتی مقدور نیست پس عدم قدرت بر آن مستلزم عجز او سبحانہ
تعالی نمی تواند شد قال الجیین الہجان اقول ممتنع ذاتی نفس الامری مقدور نیست
فاما ممکن ذاتی کہ ممتنع ذاتی زعمی باشد چنانکہ در ما نحن فیہ است و خواہد آمد انشاء اللہ تعالی
پس بیشک آن مقدور است مخفی نماند کہ تعریف عجز بعبارت مذکورہ ازین علامہ یگانہ زمانہ
عجیب و غریب است چہ لفظ قدرت در ترکیب عدم القدرت یا بمعنی مقدوریت است پس
عدم قدرت صفت آن شیی خواہد بود کہ مقدوریت از ان معدوم شدہ و عجز صفت فاعل است
و اگر بمعنی قادریت باشد پس فاسد تر از اول است کما لایخفی علی اہل العلم اقول
ببراہین قطعیہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کہ مصداق اجتماع
النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست باثبات رسانیدیم منکشف گردانیدیم اگر احمقی
جاہل و معاندی متجاہل نفہمد و از ان جحود نماید در افتضاح خود می افزاید پس آن تحت قدرت
ہمچو دیگر ممتنعات ذاتیہ داخل نیست اما قولہ مخفی نماند الخ بسا عجب است بی بہرہ ماندن این
احمق از فہم مسائل علوم حقیقیہ معلوم بودہ است ازین قول معلوم شدہ کہ بیچارہ از عربیت ہم
محض بی بہرہ است کہ از غایت سفاہت لفظ علی را کہ ناسخ آن بصورت من نوشت لفظ

عن قرار داده آن را ذریعه اعتراض گردانید وعلی التسلیم اگر لفظ عن بجای لفظ علی باستعمال آید
چه باک قال فی القاموس عن مخففة علی ثلثة اوجه یکون حرفا جارا ولها عشرة معان المجاوزة
سافر عن البلد البدل لاتجزی نفس عن نفس الاستعلاء فانما یبخل عن نفسه انتهی ما اردنا نقله
وفی الصحاح وقد یقع عن موضع علی نحو لا افضلت فی حسب عنی ای علی وقال ایضا حروف
الجر تنوب بعضها عن بعض اذا لم یلتبس المعنی این بحیین را که از عربیت نابلد است در چنین اعتراض
معذور توان داشت افادو استاذی مثلا اگر کسی گوید او سبحانه تعالی بر خلق نظیر و شریک خود
یا بر خلق اجتماع النقیضین یا ارتفاع النقیضین قادر نیست نتوان گفت که این قول بعجز او سبحانه
وتعالی است قال البلید العنید اقول نفی قدرت بر خلق نظیر و اشیاء مذکوره قول بعجز او سبحانه
تعالی نیست لیکن نفی قدرت بر خلق امری که اخبار الهی بخلاف او واقع شده آن را مستحیل گردانیده
چو ایمان ابولهب و ادخال کفار در جنت و خلق نظیر و مساوی معلوم در ما نحن فیه چنانکه مدعی
معترض را قول و عقیده است و مفصل خواهد آمد ان شاء الله تعالی بیشک قول بعجز او سبحانه
است تعالی الله عما یقول الظلمون علوا کبیرا اقول روشن و مبرهن شد که مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمال مصداق اجتماع نقیضین است وجودش
مستلزم عدم آنست و مصداق اجتماع النقیضین و مصداق ما وجوده مستلزم لعدمه
ممتنع بالذات است بیهوده گوئی این بلید بیجا است افادو الاستاذ و آیات داله
بر عموم قدرت او سبحانه نحو قوله تعالی والله علی کل شیء قدیر و قوله سبحانه وکان الله
علی کل شیء مقتدرا الی غیر ذلک متناول ممتنعات عقلی نیست چه ممتنع عقلی شیء نیست تا در
عموم کل شیء داخل باشد قال الملحد الابلد اقول ممتنعات عقلی که در نفس الامر ممتنعات
عقلی باشند بیشک در عموم کل شیء داخل نیست فاما ممکنات ذاتی که از سوء فهم آن را
ممتنعات عقلی دانسته شد چنانکه منجمله آن مساوی و برابر است در ما نحن فیه
بلا ریب در عموم کل شیء داخل است پس اخراج آن از عموم کل شیء الحادی است در

آیات اللہ تعالیٰ ومخرج این منجملہ مصداق کریمہ انّ الذین یلحدون فی آیاتنا لایخفون علینا است
کما سیجی تفصیلاً انشاء اللہ تعالیٰ **اقول** ہر براہین قطعیہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باثبات رسید پس آن درعموم کل شئ داخل نیست و داخل کردن مصداق اجتماع
النقیضین ومصداق ما وجودہ مستلزم لعدمہ درعموم واللہ علی کل شئ قدیر الحاد است
چنانکہ گذشت وسیاتی ومعہذا داخل کردن ممکنات ذاتی را مطلقًا کو معدوم باشند
وابدًا در شئ خلاف مذہب اشاعرہ اہل سنت است قال فی شرح المواقف المقصد السادس
فی ان المعدوم شئ ام لا وانہا من امہات المسائل الکلامیۃ فقال غیر ابی الحسن البصری وابی
الہذیل العلاف والکعبی من المعتزلہ ان المعدوم الممکن شئ فان المہیۃ عندہم غیر الوجود ومعروضۃ
لہ وقد تخلو عنہ مع کونہا متقررۃ فی الخارج وانما قید والمعدوم بالممکن لان الممتنع منفی لا تقرر لہ
اصلاً اتفاقًا ومنعہ الاشاعرہ مطلقًا ای فی المعدوم الممکن والممتنع جمیعًا فقالوا المعدوم
الممکن لیس لشئ کالمعدوم الممتنع لان الوجود عندہم نفس الحقیقۃ فرفعہ رفعہا وبما ذہب
ذہب الیہ الاشاعرہ قال الحکماء ایضًا انتہی پس قول او فاما ممکنات ذاتی کہ از سوء
فہم آن را ممتنعات عقلی دانستہ باشد چنانکہ منجملہ آن مساوی و برابر است در ما نحن
فیہ بلاریب درعموم کل شئ داخل است معلوم نیست کہ مبنی برکدام مذہب است کہ
این ملحد ہم معدوم بودن مساوی کہ در آن کلام است ازلاً وابدًا اعتراف دارد
پس معلوم نمی شود کہ این الا مذہب دخول آن را درعموم شئ برکدام مذہب مبنی کردہ است
مگر آن بیچارہ از جہل معذور است ہرچہ در ذہن کجش میگذرد بیہودہ می گوید افادہ استاذی
العلامہ اگر کسے از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات عقلی ومستحیلات ذاتیہ تحاشی کند واین را
از باب اسارت ادب نسبت بحضرت کبریٰ ایزدی جلشانہ وعز مجدہ انکار دایمان و
توحید را برکنار گذارد قال الابلہ[له] الانکد اقول چنانکہ تحاشی کسی از نفی قدرت او سبحانہ وتعالیٰ
بر مستحیلات ذاتیہ نفس الامریہ باعتقاد اسارت ادب حضرت ذوالجلال الکبیر المتعال

[له] ابلہ کند خاطر و مرد بدنشان و شوم ازیشان ۱۲ منتہی الارب

جل جلاله وعم نواله موجب تفرید از ایمان و توحید است همچنین است تحاشی کسی از اثبات
قدرت کامله شامله برایجاد آن ممکنات ذاتیه که اخبار آلهی و یا علم الٰهی یا غیر آنها سوای ذات
پاک وصفات کمال حضرت واجب الوجود مفیض الخیر والجود مقتضی امتناع آنها شده
باشد چنانکه تحاشی از اثبات قدرت کامله بر خلق مثل ومساوی آنحضرت خیر البریات افضل
الموجودات حبیب رب العالمین سید الاولین والآخرین صلی الله علیه وآله واصحابه اجمعین
وسلم که ممکن بالذات ممتنع بالغیر است واخبار وعلم الٰهی بعدم خلق آن متعلق شده ممتنع
بالغیر گردانیده پس این قسم ممکن داخل قدرت کامله است بدلائل عقلی وسمعی پس اگر
کسی آن را بوساوس شیطانی وهواجس نفسانی که باطل وناتمام اند ممتنع بالذات
قرار داده از مقدورات الٰهی اخراج کند این هر دو کس ایمان فراموش باهم همدوش
وبا محبوب الحاد خود اگر تایب نشوند در جهنم هم آغوش خواهند بود مفصل می آید انشاء الله تعالی
اقوال تحقیق پیوست وآینده را هم بتحقیق خواهد رسید ومساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صفات کمال که مصداق اجتماع النقیضین است ووجودش مستلزم عدم آنحضرت
ممتنع ذاتی است آن را ممکن ذاتی دانستن ناشی از حماقت ونادانی ویا از تعنت
وبی ایمانی است واعتقاد اینکه هر ممکن ذاتی گو مستلزم ممتنع ذاتی باشد تحت قدرت
الٰهی داخل است نیز بکفر وبی ایمانی می کشد چه قدرت وغیره صفات کمالیه حضرت باری
جلشانه نزد عامه متکلمین وهم نزد پیشوایان این سفیه بی ایمان ممکنات ذاتی هستند وعدم
آنها که ممکن ذاتی وممتنع بالغیر است نزد متکلمین تحت قدرت الٰهی داخل نیست واعتقاد
بدخول آن تحت قدرت کفر والحاد است کما سیاتی مفصلا این متعنت بی ایمان اگر
از اتباع آن دجال شیطان توبه نمی کند واعتزال نمی گزیند عنقریب وخامت عاقبت
می بیند وبه پهلوی او در کنج جهنم می نشیند ومفصل می آید انشاء الله تعالی افاد استاذ
المحقق وبامکان شریک او تعالی وعدم او سبحانه وبامکان اتصاف

او سبحانه بنقایص و قبایح تجسم و تمکن وغیر ذلک اعتقاد دارد وچه اینهمه ممتنعات ذاتیه اند و اگر معتقد و ربا شند بلا شبهه ممکن باشند تعالی الله عما یصفون **قال الغبی الغوی** اقول منجمله مشار الیه بلفظ اینهمه اتصاف بنقایص و قبایح است و آن بیشک ممتنع است لیکن کلام درین است که این اتصاف ممتنع بذات خود است چنانکه معترض درین قول تصریح بدان کرده یا ممتنع لذات الواجب تعالی و این معنی بدون تدقیق نظر واضح نخواهد شد پس میگوییم قول ما که این ممکن بالذات است یا واجب بالذات یا ممتنع بالذات موافق اصطلاح حکمت مراد از ذات در آن ذات موصوف بهر سه مفهوم است که بلفظ این تعبیر ازان واقع شده در عرف علما پس میگوییم که اتصاف معنی اسمی نسبی است طرفین را میخواهد یعنی اتصاف شی لشی و طرفین خارج از حقیقت اتصاف و لازم ذاتی آن در تحقق و تصور پس هرگاه معنی اتصاف تصور میکنیم تصور هر دو شی تبعاً لازم می آید چنانکه در لفظ ابتدا که چون تصور معنی آن میکنیم تصور طرفین اولا لازم می آید یعنی ابتدا شی از شی لیکن انچه لازم ذاتی اوست مطلق دو شی است نه خاص و چون اتصاف معنی مصدریست افرادش افراد حصصی خواهد بود و کلی به نسبت افراد حصصی نوع است پس مطلق اتصاف نوع واحد خواهد بود و نوع واحد یا واجب بالذات یا ممکن بالذات یا ممتنع بالذات بر سبیل انفصال حقیقی خواهد بود و پس احتمالات عقلی درینجا شش است باعتبار آنکه در تخصیص شی ثانی دو احتمال است صفت کمال و صفت نقصان و در تخصیص شی اول سه احتمال واجب و ممکن و ممتنع و چون در اتصاف ممتنع ذاتی بصفات کلامی نیست پس طول و از ما نحن فیه چندان تعلق نمیداشت آن را ساقط کرده دو احتمال باقی گذاشتیم پس از شش چهار باقی ماند اتصاف ممکن بصفت کمال و بصفت نقصان این هر دو ممکن بالذات واقع چنانکه اتصاف زید بعلم و جهل مثلا و اتصاف واجب تعالی بصفت کمال این واجب و ضروریست و اتصاف واجب تعالی و تقدس

عن جمیع صفات النقص بصفات نقص که این بلاریب ممتنع است لیکن وجوب اتصاف
اول وامتناع اتصاف ثانی مذکور لذات واجب تعالی است زیرا که وجوب الوجود چنانکه
منبع استجماع جمیع صفات کمال است منشا تقدیس از جمیع صفات نقص و تنزیه
از همه اتصافات است بنقایص ونیز چون وجوب یا امتناع بسبب خصوصیت طرفین
آید بهمین معنی وجوب اتصاف و امتناع آن بالغیر است چه خصوصیت طرفین نیز از مقومات
اتصاف است ونه از لوازم ذاتی آن نه آنکه وجوب وامتناع مذکور لذات للاتصاف
است چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است وانجا بلاشبهه
ممکن بالذات است و دوانکه ممکن بالذات باشد بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است بلاریب لکون القضیة المنعقدة من المفاهیم الثلثة حقیقیة فالقول
بان اتصاف الواجب تعالی وتقدس بالنقایص لیس بممتنع لذات الواجب تعالی
وتقدس بل لذات الاتصاف او ممتنع لا لذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات
الاتصاف نداء من بعید لیس من شان العقلاء فضلاً عن الفضلاء۔ اقول ازین قول
مبرهن گشت که این حیوان لا یعقل از فهم مسائل علمیه بمراحل دور است ریش خودش
در آفتاب سفید کرده عمر خودش در مداولت کتب رایگان بر باد داده است این
تدقیق نظر که این بی بصر ولی البصیرت تکلف آن کرده کشف عوار او نموده بیان این اجمال
این است که هر مفهوم که بدیگری نسبت کرده شود بقطع نظر از خصوصیات حاکی وانتزاع
منتزع نسبتش در واقع ونفس الامر از سه کیفیت خالی نیست یا واجب
بالذات است یا ممکن بالذات است یا ممتنع بالذات واین کیفیات نسبت ایجابیه را
من حیث کونها فی نفس الامر مواد خوانند پس هر مفهوم را نسبت بدیگری در واقع
ونفس الامر حالی است که مرهون بانتزاع ذهن واعتبار حاکی نیست و حال
واقعی را که مصداق ومحکی عنه حمل وصفی بر دیگری می باشد اتصاف نامند چنانچه

گویا که ظرف اتصاف جسم بسواد و ظرف اتصاف زید بعمی و ظرف اتصاف سما بفوقیت
خارج است و ظرف اتصاف اثنین واربعه بزوجیت و ثلثه و خمسه بفردیت نفس الامر است
و ظرف اتصاف کلیات بجنسیت و فصلیت خصوص ذهن است و آن اتصاف ذاتی یعنی
که محکی عنه و مصداق حمل و حکایت است معنی مصدری انتزاعی نیست و آن خود حقایق
مختلفه اند بخصوص که امری معنی مصدری نیستند مثلا اتصاف واجب تعالی شانه بوجود
یعنی مصداق الحکایة بان الله تعالی موجود در نفس الامر واجب است و اتصاف او
سبحانه بامکان ذاتی یعنی مصداق الحکایة بان الله تعالی ممکن ذاتی در نفس الامر ممتنع
بالذات است و اتصاف الانسان بالکتابة یعنی مصداق الحکایة بان الانسان کاتب
در نفس الامر ممکن بالذات است و این مصادیق که باتصافات نامیده می شوند در هیچ یک
ذاتی مشترک نیستند تا بشرکت در یک حقیقت نوعی چه رسد و این مقدمات بر مبتدیان
طلبه علوم مخفی نیست و این معنی ظاهر است که اتصاف هر شی بهر مفهوم بدین معنی در نفس الامر ممکن
نیست مثلاً اتصاف حقیقت انسان بحماریت کو در یاده این حیوان لا العقل یافته شده
یا اتصاف حقیقت بیاض مثلاً ثوب یا اتصاف حقیقت ابوت بحجریت بلکه اتصاف بعض
اشیا ببعض مفهومات واجب بالذات است و اتصاف بعض اشیا ببعض مفهومات ممتنع
بالذات است پس اتصاف واجب الوجود جل شانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و تحیز
ممتنع بالذات است چنانکه اتصاف انسان بلا انسانیت ممتنع بالذات است این پلید
پلید اتصاف او سبحانه را بنقایص و قبایح و فواحش و تجسم و تمکن و حجریت و نباتیت و حیوانیت
و مائیت و ناریت و هوائیت ممکن بالذات میداند و باز خود را از مومنان می شمارد و طرفه تر اینست
که بثبوت [illegible] برهان دلیل می آرد و حاصل دلیل او اینست که اتصاف بمعنی امری نسبی است و افراد
[illegible] حقیقت است که متخالف بامکان ذاتی و امتناع ذاتی نتوانند شد و بعض
[illegible] بالذات است پس جمیع حصص آن ممکن بالذات باشند و اگر بعض حصص آن

از جهت خصوصیت حاشیتین واجب و بعض حصص از جهت خصوص حاشیتین ممتنع باشند آن وجوب
و امتناع ذاتی نیست بلکه وجوب و امتناع بالغیر است و این استدلالش ناشی از جهل و حماقت اوست
حکم بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و غیر ذلک ازین جهت است که
معنی اتصاف مصداق نفس الامری اتحاد او سبحانه تعالی بنقایص و قبایح و غیره است و آن مصداق نفس الامری
ممتنع بالذات است و آن از حصص معنی مصدری اتصاف نیست و وجه امتناع ذاتی آن این است که اتحاد
حقایق متخالفه متباینه ممتنع ذاتی است چنانکه اتحاد مهیته سواد با حقیقت انسان یا کاتب مثلاً و امتناع
آن معلل بعلت نیست و چون حقیقت حقه واجب بالذات مباین ذوات و مهیات حوادث ممکنه
ابتدا ما کانت است اتحاد آن با ذوات حادثه و مهیات ممکنه ممتنع بالذات است پس اتصاف
او سبحانه بانسانیت و لوازم خاصه انسانیت و حیوانیت و لوازم خاصه حیوانیت و لوازم خاصه
جسمیت و بدیگر حقایق ممکنه حادثه و بخواص آن که از جمله آن قبایح و نقایص اند ممتنع ذاتی است و معلل
بعلت و داخل تحت قدرت نیست و اگر آن ممکن باشد انسان بودن او سبحانه کاتب و مستقیم
القامت بودنش و حیوان بودن او سبحانه و متغذی و نامی و ذوال بودن او سبحانه و جسم و متحیز
و متشکل و متقدر بودن او سبحانه ممکن بالذات باشد و هیچ عاقل با رتکاب قول بامکان این
همه جسارت نمی تواند کرد این حیوان لا یعقل بیباک بر قول بامکان ذاتی آن جسارت نموده از
غایت جهل بر آن استدلال می آرد و نمیداند که در اتصاف بمعنی مصدری و حصص آنکه مفهومات
ذهنی اند کلام نیست و جائیکه گفته می شود که اتصاف فلان بفلان چیز مثلاً اتصاف سواد بانسانیت
ممتنع است معنی آن این است که عدم مصداق آن در نفس الامر ضروری است نه اینکه این معنی
مصدری که از موجودات ذهنی است ضروری العدم است چه مفهوم اتصاف السواد بالانسانیة
مثلاً از موجودات ذهنی است نه ممتنع بالذات است و نه ممتنع بالغیر و مصداق آن ممتنع بالذات
است نه ممتنع بالغیر این غبی جاهل درین مقام بوجوه چند در بادیه جهالت و ضلالت افتاده است
اول اینکه مواد ثلثه یعنی وجوب و امتناع و امکان کیفیات مصادیق نفس الامریه اند که آن را

باتصاف تعبیر می کنند نه کیفیات اتصاف بمعنی مصدری که موجود ذهنی است مثلاً اگر کسی گوید
که اتصاف سواد بانسانیت وکتابت ممتنع بالذات است نتوان فهمید که این مفهوم ذهنی ممتنع
است بلکه معنی اش این است که مصداق آن ممتنع است این نافهم از اتصاف معنی اسمی نسبی
فهمیده مرتکب بیهوده گوئیها شد دوم اینکه بر تقریرش لازم می آید که اتصاف ذات حقه
واجبه بالذات بامکان ذاتی وحدوث ممکن بالذات وممتنع بالغیر است چه این اتصاف هم
حصه از حصص مطلق اتصاف است ومطلق اتصاف نوع واحد است ونفس مطلق اتصاف
ممتنع بالذات نیست چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است واینجا بلاشبهه
ممکن بالذات است وخود اینکه ممکن بالذات باشند بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است الی آخر ما قال پس اتصاف او سبحانه بامکان ذاتی وحدوث باعتقادش
ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس باعتقادش واجب بالذات ممکن بالذات است سوم
اینکه عدم معنی اسمی اضافی است وافراد آن حصص آن است چنانچه عدم زید وعدم عمرو وغیرهما پس
عدم نوع واحد است وبعض حصص آن ممکن بالذات اند پس بدالنست این سفیه عدم الواجب
سبحانه ممکن بالذات ممتنع بالغیر است بنا علی تدقیقه وهرچه عدم آن ممتنع بالغیر است ممکن بالذات
است فیلزم علی تدقیقه ان یکون الواجب سبحانه ممکنا بالذات چهارم اینکه این قایل خود در قول
مستانف میگوید که اتصاف جزئی وشخصی ممتنع بالذات است واتصاف کلی که نوع آن است
ممکن بالذات است چه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد وحال اینکه این
قاعده که او بتدقیق استخراج کرده است بر تقدیر صحت آن منافی این قول است واین قول منافی آن
قاعده است پس در هر دو قول او تهافت ظاهر است مگر حماقت وجهالت او عذر خواه او باشد
پنجم این است که بر قاعده مستخرجه او لازم می آید که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممکن بالذات
ممتنع بالغیر خواهند بود واینچه این احمق بعد استشعار براین در جواب آن در اقوال مستانفه گفته است
تفضیحش عنقریب می آید ششم این است که او قایل شده است که این حصه خاص یعنی اتصاف

الواجب بالنقایص والقبایح والفواحش ممکن بالذات وممتنع بالغیر است وحال آنکه این حصه از
موجودات ذهنی است وموجودات ذهنی ممتنع بالغیر هم نتوانند بود وقول بامتناع آن بالغیر ناشی از
بلادت ونافهمی است ودیگر وجوه فساد درکلام این قایل بسیار است مثلاً اینکه وجود بمعنی مصدری
است وافراد آن حصص است وبعض حصص آن ممکن است پس وجود شریک الباری وغیره
من الممتنعات الذاتیه برای این سفیه ممکن خواهد بود ونهایت کار این است که ممتنع بالغیر باشد
حال تدقیق او این است که هیچ هذیانات از شان عوام سفها هم نیست فضلاً عن العقلاء فضلاً
عن الفضلاء قال السفیه الفقیه باز میگویم مخفی نماند که فیما بین اتصاف واجب تعالی شانه
بصفت کمال چنانکه علم وسلب اتصاف او سبحانه بصفت نقص که مقابل صفت کمال مذکور است
چنانکه جهل تلازم است ومعیت ذاتیه که درین مرتبه انفکاک یکی از دیگری ممکن نیست بخلاف دید
که فیما بین اتصاف او بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل تلازم نیست زیراکه در حال
عدم سلب اتصاف بجهل است واتصاف او بعلم او هم مسلوب است پس مابین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه ومعیت ذاتیه است
مجرد مصاحبت اتفاقیه نیست زیراکه ذات واجب الوجود جل وعلا چنانکه مقتضی اتصاف
خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است اقول
مخفی نماند که این سفیه آناً فآناً در سفاهت ترقی می کند ما اول بیان کرده ایم که ذات حقه واجبه
بالذات مباین محض مهیات ممکنه ونقایص وخسایس وخصایص آن است وسلب آنها از
مرتبه ذات حقه واجبه ضروری است وضرورت سلب آن عبارت است از امتناع ذاتی
ثبوت آن وسلب مباین از ذات مباین آن ضروری است چه اگر آن سلب ضروری نباشد
اتحاد متباینین ممکن ذاتی باشد وصفات کمال که بر مذهب عامه متکلمین بر ذات حقه زایداند
عبارت از آن سلوب بسیط که ضروری است نیست بلکه آن امور وجودیه اند وقایم اند
[بذات] حقه بر مذهب آنها وسلوب بسیط امور وجودیه نیستند ونه قایم اند بذات حقه بنابر

عبارت از نحو وجود است و سلوب بسیط را وجود نیست و جهل عبارت از سلب بسیط علم نیست و عجز
عبارت از سلب بسیط قدرت نیست پس سلب جهل و عجز و دیگر خسایس و خصایص ممکنات همچو
فسق و فجور و سرقه و غیرها از مرتبه ذات احدیه ضروری است و قضایای سوالب قایله الله
سبحانه لیس بجاهل و لیس بعاجز و لیس بفاسق و لیس بفاجر و غیرها در مرتبه ذات احدیه صادق
اند العیاذ بالله اگر این سوالب صادق نباشند موجبات صادق باشند و التزام ذلک
من اشد انحاء الکفر و الالحاد و ثبوت علم و قدرت و غیرهما من الصفات الکمالیه نزد عامه متکلمین
که بزیادت صفات کمالیه و قیام آنها بذات حقه قایل اند در مرتبه ذات احدیه نیست چه
تقدم مرتبه ذات موصوف بر قیام صفات بآن ضروری است و ذات احدیه نزد شان
علت موجبه صفات کمالیه است و تقدم ذات علت بر معلول ضروری است ازینجا مبرهن شد
که فیما بین اتصاف واجب سبحانه تعالی شانه بصفت کمال و سلب اتصاف آن بصفت نقص
که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل معیت ذاتیه نیست چه معنی معیت ذاتیه مثلا این است که آن
هر دو در یک مرتبه عقلیه باشند حال آنکه مبرهن شد که مصداق آن سلب نفس ذات احدیه بلا قیام
امر زاید است و مصداق این صفات وجودیه بعد مرتبه ذات احدیه است آری درمیان مرتبه
ذات و مرتبه قیام این صفات تخلف و انفکاک نیست زیرا که درمیان علت موجبه و معلولات
موجبه آن تخلف انفکاک هرگز واقع نمی باشد اما میانه آن هر دو معیت ذاتیه نیست پس مابین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم و سلب اتصاف او بصفت جهل علاقه معیت ذاتیه نیست و نه
تجرد و مصاحبت اتفاقی است زیرا که مرتبه مصداق سلب اتصاف او بجهل مرتبه ذات حقه است
و ذات حقه علت موجبه اتصاف او سبحانه بصفت علم نزد عامه متکلمین است و در علت
و معلول تجرد و مصاحبت اتفاقی نمی باشد و آنچه گفته است که واجب الوجود جل و علا چنانکه
مستقضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن
صفت است عجب کلامیست که هیچ مومن بدان تفوه نمی تواند کرد چه اگر ذات واجب

حانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق نتواند بود ضرورةً
غیر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود ضرورةً امتناع
ارتفاع النقیضین ولایجتری علی ذلک انسان فضلاً عن مومن پس این مقدمه ممهده از بیخ
کنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجبان الجبان
درینجا دو قاعده متحقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
دیگر است وبالعکس و برین قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
عقلی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
ذاتی است پس لا دور واجب ذاتی باشد و حال آنکه تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع
النقیضین نیز لا دور است و اینها نیز ممتنع ذاتی اند و زید هم لا دور است و این ممکن خاص است لا دور
واجب ذاتی نباشد و قاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
منتقض گردید جوابش آنکه لا دور عام است و تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
اخص ازان و امتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست و نیز زید اخص از لا دور است
و امکان امر خاص ملزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
درینجا همین متحقق است زیرا که لا دور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
و ذات مقدس منشاء انتزاع این مفهوم است و مفهوم لا دور باعتبار بودن آن مفهومی
از مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود با وجود ذهن علت وجود
ذهنی آنها ممکن بالذات اند و نیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خواهند بود البته فاما باعتبار منشاء انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
است واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
است و بودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
علی التعیین واجب است و علی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلاً یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

لعله عجبان
مرد نادان
... ۱۲
منتهی الارب

تعالی عن العدم وسایر النقایص درمسلم است وشرح آن قلنا الواجب المبہم والمخیر فیہ المتعینات التی ہی افراده جائز ان محل الوجوب غیر محل التخییر وکوجوب احد النقیضین والاجاز ارتفاعہما انتہی باز اگر گفته شود که چنانکه دور ممتنع ذاتی است تسلسل واجتماع نقیضین وارتفاع آنہا وشریک الباری تعالی عنه وفلک وکره محوی که قطرش اعظم از قطر فلک وکره حاوی باشد وخلا وجوہر فرد بمذہب مشائین اینہمه ممتنع ذاتی اند پس لازم که لاتسلسل ولا اجتماع النقیضین ولا ارتفاع انہا وغیر این از نقایض مذکور ہمه واجب ذاتی باشند پس تعدد در افراد کلی واجب بالذات لازم آمد ودلیل توحید مبطل این تعدد است جوابش آنکه امر ضروری الثبوت مستغنی از جعل فی الجملة اطلاق واجب بالذات بر آن در کلام علماء معقول بسیار منقول است چنانکه انسانیت وحیوانیت زید را واجب بالذات میگویند ومعنی آنکه اگرچه در ضمن زید ہر دو مجعول شده اند فاما از جعل استقلالی مستغنی اند لہذا قضایا منعقده از آنہا ضروریات می باشند وتعدد در مصداق واجب بالذات بمعنی مذکور واقع است آنچه تعدد در آن ممتنع است وبرہان توحید مبطل تعدد آنست آن واجب بالذات بمعنی مستغنی از جعل علی الاطلاق است ومعتبر درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات بمعنی اول است اما تعدد دیگر در واجب بالذات بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بمعنی ثانی است لایخفی علی من تعمق النظر فی ما ذکره وما ذکرناه ونیز در اصل وعین این مفہومات که سلب برانہا وارد شده دو اعتبار است یکی آنکه ہر واحد مفہومی است از مفہومات مثلا تسلسل مفہومی است چنانکه انسان از مفہومات دوم آنکه ہر واحد از انہا مفہومی است که ممتنع ذاتی است باعتبار مصداق پس در نقایض این مفہومات نیز دو اعتبار است یکی آنکه ہر واحد مفہومیست از مفہومات دوم آنکه ہر واحد واجب بالذات است باعتبار مصداق واعتبار اول در نقیض اعتبار اول معتبر است واعتبار ثانی در نقیض اعتبار ثانی پس تعدد در لادور ولاتسلسل وغیرہما باعتبار اول است ولا استحالة

فیه واما باعتبار ثانی پس اصلا تعدد درآنها نیست چه وجوب ذاتی هیچ یکی نیست مگر باعتبار
مصداق وآن نیست مگر یک ذات مقدس حضرت واجب الوجود صانع کل عالم جل وعلی
فاندفع النقض **اقول** این قائل جاهل را شیطان وهم او درین مقام در ورطات ضلالت
و جهالت غوطه های گوناگون داده است که بیچاره با وصف دست و پا زدن ازان نتوانست
برآمد باید دانست که مواد ثلثه یعنی وجوب ذاتی و امکان ذاتی و امتناع باهم متقابل اند معنی
وجوب ذاتی شی آنست که تقرر و وجود آن ضروری باشد محتاج بجعل جاعل نباشد و معنی امتناع
ذاتی آن این است که عدم آن ضروری باشد معلل بعلتی نباشد و معنی امکان ذاتی آن این است
که تقرر ولاتقرر و وجود و عدم آن بالقیاس الی نفس ذاته ضروری نباشند پس ضرورت عدم
ممتنع ذاتی عبارت از وجوب ذاتی کدام چیز نیست بلکه ضرورت عدم آن تفسیر امتناع
ذاتی آن است اگر مصداق کداین مفهوم ممتنع ذاتی است لازم این است که عدم آن ضروری
باشد نه اینکه کداین ذات واجب التقرر گردد و عدم ممتنع بالذات کدامی ذات نیست تا
ضرورت آن عدم وجوب ذاتی آن ذات باشد و امتناع ذاتی مقابل مطلق ضرورت نیست
بلکه قسم مطلق ضرورت است چه ضرورت عدم که معنی امتناع ذاتی است قسمی از ضرورت
است پس اگر شی واجب بالذات است عدم آن ممتنع بالذات است و اگر مصداق کداین
مفهوم ممتنع بالذات است عدم آن ضروری است نه وجود کدامی ذات این قاعده
متحقق و مسلم است پس اعتراض برین قاعده باینکه دور ممتنع ذاتیست پس لادور واجب
ذاتی باشد ناشی است از غایت سوء فهم چه معنی بودن دور ممتنع ذاتی این است که تحقق
دور ممتنع ذاتیست و لازم ازان این است که عدم دور ضروری باشد نه اینکه کداین
ذات واجب الوجود باشد این بلید معنی ممتنع ذاتی بودن دور ندانست که چنین اعتراض
آورد و برای جواب آن سرگردان شد و اگر در وهم او چنین گذشت که نفس حقیقت
دور ممتنع ذاتی است بنابر اینکه اصحاب جعل بسیط مواد ثلثه را کیفیت نفس ماهیة می گویند

جوابش نیست که براین تقدیر معنی امتناع حقیقت دو رضرورت لیسیتهٔ نفس حقیقت
دور است و لیسیتهٔ نفس حقیقت دو رسلب سانج است ذاتی از ذوات نیست تا از
ضرورت لیسیتهٔ آن وجوب ذاتی که این ذات لازم باشد و آنچه در جواب گفته است
محض لغو است زیراکه ذات واجب الوجود بالذات نه فرد عدم دور است و نه فرد لیسیته
نفس حقیقت دور ولا دو رنقیض مفهوم دور است و مفهوم دور ممتنع ذاتی نیست تا نقیض آن
یعنی لا دور واجب ذاتی باشد این هر دو مفهوم ممکن ذاتی اند و مصداق لا دور نقیض دور نیست
تا وجوب ذاتی ذات واجب الوجود سبحانه بازای امتناع ذاتی دور قرار داده آید پس
آنچه این سفیه تکلف کرده است ناشی از سوء فهم و جهل او ست و قوله چنانچه عدم الواجب
تعالی عین العدم بحسب تدقیق این قایل که حال آن گذشته است راست نمی آید چه
عدم معنی اسمی نسبی است و افرادش حصص اند و بعض حصص آن ممکن بالذات است پس
بمقتضای تدقیق او لازم است که عدم الواجب تعالی در عقیدهٔ او ممکن بالذات باشد
و آنچه باز گفته است که اگر باز گفته شود الی آخره نیز ناشی از بلادت و نافهمی او ست چه معنی
امتناع ذاتی همه مذکورات که بیان کرده این است که تحقق آنها ممتنع است و لازم از آن
اینست که عدم آنها در واقع ضروری باشد و لیسیتهٔ حقایق آنها در واقع ضروری باشد
نه اینکه که این ذات واجب التقرر والوجود در واقع باشد و عدم آنها و لیسیتهٔ آنها نفی
صرف است که این ذات نیست پس تعدد ذوات واجبه بالذات لازم نیست لازم
ضرورت اعدام مذکورات است و برهان توحید مبطل تعدد ذوات واجب الوجود است
نه مبطل ضرورت اعدام و لیسیات و آنچه این قایل در جواب گفته است افحش از هذیان
مجانین است چه حاصل اعتراض مذکور اینست که تسلسل و غیره مذکورات ممتنع بالذات
و بحسب قاعدهٔ مذکور نقیض ممتنع بالذات واجب بالذات است پس لازم است که
مذکورات واجب بالذات باشند و آن متعدد اند فیلزم تعدد الواجبات و حاصل مقال

قایل درجواب این است که واجب بالذات دو معنی دارد یکی آنکه از جعل استقلالی مستغنی باشد گو درضمن دیگری مجعول باشد چنانچه انسانیت وحیوانیت زید مثلا دوم آنکه از جعل علی الاطلاق مستغنی باشد چنانچه واجب الوجود سبحانه است ومعتبر درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات بالمعنی الاول است وآنکه تعدد آن ممتنع است وبرهان توحید مبطل تعدد آنست واجب بالذات بالمعنی الثانی است واین طرفه هذیانی است که مضحکه صبیان است چه واجب بالذات بالمعنی الاول ممکن ذاتی است ولهذا از جعل مطلقا مستغنی نیست ونقیض ممتنع بالذات ممکن ذاتی نتواند بود چه امکان احد النقیضین مستلزم امکان نقیض آخر است پس قول بانکه معتبر در ورقاعده مذکوره واجب بالذات بالمعنی الاول است از هذیانی بیش نیست چه واجب بالذات درصورت عدم تعلق جعل مطلقا بان معدوم است ودرصورت معدوم بودن آن بسبب عدم تعلق جعل مطلقا ضرورست که نقیض آنکه ممتنع بالذات ست موجود باشد ضروره استحاله ارتفاع النقیضین فلا یکون الممتنع بالذات ممتنعا بالذات باید دانست که اطلاق واجب بالذات بمعنی اول دراہل معقول متعارف نیست منطقیان هنگام تقسیم ضرورت درمبحث موجهات قسمی را از ضرورت ضرورت ذاتیه بمقابله ضرورت وصفیه وضرورت وقتیه می نامند وقضیه را که برآن ضرورت مشتمل باشد ضروریه مطلقه میخوانند این نابلد کوی علم ثبوت محمول بموضوع بالضرورت الذاتیه را واجب بالذات انگاشته اطلاق واجب بالذات بمعنی اول باہل منطق باقتضای غلط فهمی نسبت کرده است این حیوان لا یعقل باین غباوتی که دارد میخواهد که درمسایل عقلیه دخل ودست اندازی کند وعجیب تر ازین قول اوست اما تعدد یکه در واجب بالذات برمدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بالمعنی الثانی ست کما لا یخفی علی عن تعمق النظر فیما ذکره وما ذکرنا واول درکلام خود هیچ جا تعدد واجب بالذات برمدعی معقولی لازم نکرده ست شاید او باقتضای خبط وحماقت تحمل کرده است که اگر اتصاف او سبحانه

بنقایص وقبایح ممتنع بالذات باشد اتصاف او سبحانه بنقایض نقایص وقبایح واجب بالذات
باشد وآن نقایض حسب تعدد نقایص وقبایح متعدد اند پس تعدد واجب بالذات لازم آید
واین احمق ندانست که نقیض اتصاف بنقایص وقبایح سلب اتصاف بنقایص وقبایح است
نه اتصاف بصفات کمالیه وجودیه تا وجوب ذاتی آن لازم آید غایة الامر این است که سلب
اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح ضروری باشد وضرورت سلب اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبایح معنی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح واز ان وجوب ذاتی که دا این
ذات وحقیقت لازم نمی آید چه سلب عبارت از که این ذات وحقیقت نیست آن نفی صرف است ولیس شیئا ذاتا
یعبر عنها بالسلب بیچاره باینکه پیر فرتوت شد تا حال نهم ندانست که سلب که این ذات نیست تا از ضرورت
سلب وجوب ذاتی که این ذات لازم آمد واگر بدانست او سلوب عبارت از ذوات اند برا دلازم
می آید که ذوات غیر متناهیة بالفعل لواجب سبحانه بلکه بهر یک موجود وقایم باشند و در هر یک موجود ذوات
غیر متناهیة موجود باشند زیرا که از هر یک موجود امور غیر متناهیة مسلوب اند پس سلب هر یک از
امور غیر متناهیة که بر زعم او ذات است بهر یک موجود قایم موجود است بلکه لازم می آید که در ممتنع
ذاتیه ذوات غیر متناهیة موجود وقایم باشند که سلب امور غیر متناهیة از ممتنعات ذاتیه صادق
است این گول جهول بدخل خود ومعقول خود را فضیحت ورسوا گردانید با اینهمه چون بنای الزام
تعدد واجب بالذات بر مدعی معترض بر قاعده استلزام امتناع ذاتی یک نقیض وجوب ذاتی
نقیض آخر آن است ومعتبر درین قاعده بدانست او واجب بالذات بالمعنی الاول است لازم
پس بر مدعی معترض تعدد واجب بالذات بالمعنی الثانی چگونه لازم آید این قول او حماقت
دیگر است وحواله کردن آن بر تعمق نظر با قتضای عجز او از بیان آن است ولفظ مقتضی در قول
او امتناع یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است فتنه لسانی است واما جواب ثانی
او یعنی آنچه گفته است ونیز در اصل وعین این مفهومات الی آخره نیز منشا آن نافهمی است
چه تحقق وتقرر مصادیق این مفهومات از ممتنعات ذاتیه است پس عدم تحقق وتقرر آنها ضروری

وضرورت عدم ولیسیت آنها معنی امتناع ذاتی آنهاست و ذات اوسبحانه ماصدق علیه عدم
ولیسیت آنها نیست و عدم ولیسیت آنها کدام ذات نیست تا وجوب ذاتی آن ذات لازم
آید ولا دور ولا تسلسل وغیرها نقایض این مفهومات اند وآن هردو ممکن ذاتی است هیچکی
از آنها نه ممتنع بالذات است نه واجب بالذات ومفهومات آنها را باعتبار مصداق ممتنع
ذاتی گفتن قول تبناقض است منشاء آن غباوت ونافهمی است قال الکوفی الدفی
قاعده دوم آنکه میان متلازمین که علاقه معیت ذاتی فیمابین دارند وانفکاک هیچ یکی از دیگری
ممکن نباشد در وجوب وامکان تخالف نمی باشد اگر یکی واجب است دیگری هم واجب الوجود
خواهد بود واگر یکی ممکن است دیگر ممکن باشد چنانچه فلاسفه درمقام نفی معیت فلک حاوی برای
فلک محوی میگویند ان عدم المحوی وتحقق الخلاء داخل الحاوی متلازمان لان اعتبار احدهما یوجب
اعتبار الآخر عقلا بحیث لایمکن انفکاکه کما لایمکن الانفکاک بین وجودی المحوی وعدم الخلاء
داخل الحاوی والشیئان اللذان تحققت بینهما المعیة الذاتیة والعلاقة الطبیعة من الجانبین
لا مجرد المصاحبة الاتفاقیه فانهما لایتخالفان فی الوجوب والامکان لان تخالفهما فی ذلک یوجب
امکان انفکاک احدهما عن الاخر انتهی پس میگوییم که مدعی معترض میگوید که اتصاف بنقایض
ممتنع ذاتی است نه ممتنع لذات الواجب تعالی شانه پس سلب اتصاف بصفت نقصان
مثلا جهل که نقیض اتصاف مذکور است واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الاولی وفیما بین
سلب اتصاف بجهل مثلا واتصاف بعلم تلازم است کما ذکرنا پس چون سلب اتصاف بصفت
جهل واجب ذاتی گشت اتصاف بصفت علم هم واجب ذاتی خواهد بود بحکم المقدمة الثانیه
وهو خلاف زیراکه صفات کمالیه حضرت واجب الوجود تعالی شانه برتقدیر زیادت چنانکه
مذهب متکلمین است فی انفسها ممکنات بالذات اند کما یجی من شرح العقاید النسفی مصرحا پس
اتصاف بدان بطریق اولی ممکن بالذات خواهد بود نه واجب ذاتی کما زعم الذی واجب لذات
الباری تعالی است چنانچه اتصاف بصفت نقص ممتنع لذات الواجب است اقول چون

سابق مبرهن شد که درمیان اتصاف بصفات کمالیه و عدم اتصاف بصفات نقص معیته ذاتیه نیست
این کلام ازقبیل هذیان است کشف این عمایت وهتک این غوایت در رد قول او باز می گوییم
مخفی نماند مفصلا گذشت حاجت اعاده آن نیست قال الرشید الرهدون الرهدون اگر گویند
مراد از ممتنع ذاتی اتصاف جزئی شخصی ست که آن ممتنع ذاتی است واتصاف کلی که نوع آست
آن ممکن بالذات چه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد چنانکه انسان کلی
ممکن بالذات است وزید ناهق ممتنع ذاتی است جوابش اینکه اتصاف بنقایص هم مفهوم کلیست
وبرتقدیر آنکه مراد از اتصافات جزئیه بنقایص ست سلوب این اتصافات بنقایص واجب ذاتی
خواهد بود وبحکم التناقض کما مر واتصافات بکمالات که متلازم آنهاست واجب ذاتی خواهد بود بحکم
التلازم کما ذکرنا واین باطل است چه سلوب اتصافات بنقایص واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف وقطع نظر از حدیث تلازم چنانکه
اتصاف بنقایص ممتنع است در ذات واجب تعالی شانه همچنین اتصاف بکمالات ضرورست
در ذات واجب تعالی شانه پس اول را ممتنع بالذات گفتن وثانی را واجب بالذات نگفتن
تحکم بحت وادعای صرف است پس واجب بالذات بودن ثانی دلیلی است بر ممتنع ذاتی
نبودن اول ونیز با وجود امکان ذاتی اتصاف بنقایص اثبات امتناع آن لاجل ذات او جل
تعالی بسبب ثبوت وجوب اتصاف بکمالات لذاته تعالی بامکان ذاتی بتوسط مقدمتین
مذکورتین بر اهل علم مخفی نیست پس ظاهر وهویدا گشت که تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص واعتقاد وامتناع بالذات در آن از راه اعتساف ناشی از سوء استعداد
در علوم فلسفیه وفساد اعتقاد است در اصول اسلامیه اقول ماسبق گفته ایم که این بلید
بلیه انانا ده حماقت می افزاید وسفاهت او از اقوالش حینا فحینا جلوه بوقلمون می نماید
چه او جایز داشته است اینکه اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات باشد واتصاف کلی که
نوع آن است ممکن بالذات باشد واینکه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد

له ... منتهی الارب

پس آن ضابطه که بتدقیق نظر پیش ازین بدو شد بیان کرده بود اگر صادق ہست تجویز امکان ذاتی کلی وامتناع ذاتی شخصی باطل ہست واگر این تجویز صادق است آن ضابطه که بتدقیق نظر برآورده بود باطل است ونیز تخصیص تجویز امکان ذاتی کلی وامتناع ذاتی فردان با فرد جزئی شخصی چنانکه از کلامش تراوش می کند وجهی ندارد چه اگر کلی ممکن را با قید عام که منافی طبیعت کلی باشد بگیرند آن فرد عام ہم ممتنع ذاتی ہست چنانکه انسان ناہق فرد جزئی شخصی انسان نیست مگر فرد انسان ہست وممتنع ذاتی است گو این قایل را مصداق آن توان گفت پس انچه در جواب گفته ہست که اتصاف بنقایص مفهوم کلی ہست ہذر وہذیان است زیرا که اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است لیکن فرد مطلق اتصاف است پس برتقدیر تجویز امتناع ذاتی فرد با وجود امکان ذاتی کلی جایز ہست که مطلق اتصاف ممکن ذاتی باشد واین فرد ممتنع ذاتی باشد این ہذر جواب اشکال نمی تواند شد مگر درصورتیکه این معنی ثابت کرده شود که مخالف بودن فرد با کلی در امکان مخصوص بفرد شخصی جزئی است وددونه خرط القتاد این بیچاره هیچ ثابت کردن نمی تواند تا باثبات این ہذیان چه رسد وبرتقدیر تنزل هر گاہیکه جمیع اتصافات جزئیه شخصیه بیک یک از نقایص وقبایح ممتنع ذاتی شد اتصاف بنقایص اگرچه مفهوم کلی است ممتنع ذاتی باشد پس قول باینکه اتصاف بنقایص کلی است بعد تسلیم امتناع ذاتی اتصافات جزئیه شخصیه لغو محض است وانچه گفته است که برتقدیر اینکه مراد اتصافات جزئیه بنقایص ہست الخ اگر مرادش ازان اینست که امتناع ذاتی اتصافات جزئیه بنقایص ضرورت سلوب آن اتصافات است ایمعنی مسلم است چه امتناع ذاتی آن اتصافات عبارت از ضرورت سلوب آنها است وازان وجوب ذاتی آن سلوب بمعنی واجب الوجود بودن آن سلوب لازم نمی آید زیرا که سلوب ذوات موجوده نیستند تا وجوب وجود آن ذوات لازم آید ومقابل امتناع ذاتی وقسیم آن وجوب الوجود است نه وجوب العدم ووجوب العدم عین امتناع است وسلوب صلوح وجوب الوجود

ندارند وصلوح ضرورت و وجوب دارند وصلوح ضرورت و وجوب دیگر است وصلوح
وجوب الوجود دیگر صلوح وجوب الوجود بی آنکه ذات باشد متصور نیست وصلوح وجوب ذات
را نمی خواهد وسلب وعدم واجب می باشد وسلب وعدم ذات نیست واگر مرادش
ازان این است که امتناع ذاتی اتصاف بنقایص جزئیه مستلزم است واجب الوجود
بالذات بودن سلوب آن اتصاف را این ممنوع است چه امتناع ذاتی آن اتصافات
ضرورت و وجوب سلوب آن اتصافات را البته مستلزم است نه وجوب وجود سلوب
آن اتصافات را این کس ناکس سلب وعدم را ذات موجوده میداند وتخیل میکند که هرگاه که
سلب واجب شد واجب الوجود شد حال آنکه سلب محض انتفا است نه ذاتی است که
آن را انتفا می نامند واگر بدانست او امتناع ذاتی ممتنع بالذات مستلزم بودن سلب
آن واجب الوجود بالذات است او را محذوری که بر مدعی معترض لازم میکند گزیر ونجات نمیتوان
شد چه سلب انسانیت وحیوانیت وجسمیت وعرضیت وغیرها از ذات حقه واجب الوجود
سبحانه که مصداق سوالب قایله اللهٰ لیس بانسان واللهٰ لیس بحیوان واللهٰ لیس بجسم واللهٰ لیس
بعرض الی غیر ذلک من السوالب اللامتناهیة الا الی حد است بدانست او یا واجب بالذات است
یا واجب بالذات نیست این قایل نمیتواند گفت که این سلوب بدانست او واجب بالذات اند
چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی نمیدارند پس بدانست او این سلوب واجب بالذات
نیستند پس بودن او سبحانه انسان وحیوان وجسم وعرض وغیرها من الامور الغیر المتناهیة ممکن
ذاتی شد و این کفر صریح است وعلاوه برین سوالب قایله اجتماع النقیضین لیس بانسان
واللهٰ لیس بحجر لیس باله وغیرها بدانست او صادق اند یا بدانست او کاذب اند اگر بدانست او
کاذب اند لاجرم محاله بدانست او موجبات آن سوالب صادق باشند برین تقدیر حالش از حال
سوفسطائیه بدتر است واگر بدانست او صادق اند این سلوب بدانست او واجب بالذات
اند یا ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت

وجوب ذاتی ندارند پس لامحاله بدانست او شق ثانی متعین است پس بدانست او بودن
اجتماع النقیضین مثلاً انسان وحیوان وجسم وآله وسائر حقایق ممکن بالذات است واین هم کفر و
شرک والحاد است وهم سوفسطائیست وعلی هذا القیاس سوالب قایله الانسان لیس بلا انسان
ولیس بسواد ولیس ببیاض ولیس فوقیة ولیس تحتیة الی غیرها من السوالب اللاتناهیة یا بدانست
این قایل صادق باشند یا کاذب علی الثانی بدانست او موجبات این سوالب صادق اند
فیکون هذا القایل اسوء حالا من السوفسطائیة وعلی الاول این سلوب یا واجب بالذات باشند یا
ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی
ندارند پس بدانست او شق اول متعین است پس بدانست او بودن انسان انسان وسواد
وبیاض وفوقیت وتحتیت وغیرها من الامور الغیر المتناهیة ممکن بالذات است واین سوفسطائیت
والحاد وکفر است وانچه گفته است که اتصاف بکمالات که لازم این سلوب است واجب ذاتی خواهد بود
بحکم التلازم ناشی از سوء فهم اوست ما سبق بیان کردیم که مصداق سلوب اتصاف بنقایص نفس
ذات حقه واجبه بالذات است ومصداق اتصاف بکمالات نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات
کمالیه قایل اند قیام آن صفات بذات حقه باقتضای ذات حقه است واین مصداق ازان
مصداق متاخر است وفیما بین مصداقین معیة ذاتیه نیست پس از وجوب آن وجوب این لازم
نمی آید وتلازمی که فیما بین مصداقین بمعنی عدم تخلف انفکاکی است وحکم متلازمین بعدم تخلف انفکاکی
که میانه آن هر دو معیة ذاتیه نباشد در وجوب وامکان متحد نیست چنانچه در ذات حقه وکمالات
که نزد عامه متکلمین معلول ذات حقه بالایجاب اند وباوصف عدم تخلف از ذات حقه واجبه
ممکن ذاتی اند انچه گفته است که سلوب اتصافات بنقایص واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند لعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف از غایت غباوت ناشی
است چه واجب بالذات وضرورة ذاتی سلوب واقعیه اند وسلوب واقعیه معانی نسبی که
در ذهن محتاج بطرف اند نیستند معانی سلوب که نسبی ومحتاج بطرف اند از موجودات

ذہنی و ممکنات ذاتی اند و آن مفہومات ذہنیہ حقیقۂ آن سلوب کہ مصداق قضایای سوالب مذکورہ
بالا است نیستند چہ صدق آن قضایا مرہون بذہن و تصور ذہن آن معانی نسبیہ را و اطراف
آن را نیست و علی ہذا القیاس مفہوم ذہنی اتصاف بکمالات مصداق واقعی صدق آن کمالات
نیست مثلا صدق قولنا اللہ سبحانہ لیس بانسان منوط بتصور کردن ذہن سلب انسان از و سبحانہ
نیست والا انسان نبودن او سبحانہ موقوف بر ذہن و تصور آن باشد پس قبل ذہن و قبل تصور
ذہنی این سالبہ کاذب و موجبہ آن صادق باشد و التزام این کفر صریح است و علی ہذا القیاس
صدق قولنا اللہ سبحانہ قادر منوط بتصور کردن ذہن ثبوت قدرت باو سبحانہ و معنی اتصاف او
سبحانہ بقدرت نیست والا قبل ذہن و قبل تصور ذہنی این موجبہ کاذب و سالبہ آن صادق باشد
و التزام آن کفر و الحاد است این قایل کورکورانہ بر مقالاتیکہ مقتضی بکفر و الحاد اند اقدام می کند
و باکی ندارد و آنچہ گفتہ است کہ قطع نظر از حدیث تلازم الخ دلیلی است بر جہالت و بلادت
او زیراکہ اتصاف او سبحانہ بنقایص و قبایح و فواحش ممتنع ذاتی و سلب آن بالذات ضروری
است والا لازم آید کہ موجبات سوالب قایلہ اللہ سبحانہ لیس بحادث و لیس بجاہل و لیس
بعاجز و لیس بانسان و لیس بحیوان و لیس بجسم در مرتبہ ذات احدیہ صادق باشند العیاذ
باللہ من اعتقاد ذلک و اتصاف بکمالات نزد عامۂ متکلمین ممکن ذاتی و مقتضای ذات حقہ
او سبحانہ است پس اول را ممتنع ذاتی گفتن و ثانی را واجب بالذات نگفتن تحکم نیست عین عقیدہ
عامۂ متکلمین است قال فی شرح العقائد العضدیۃ الکذب نقص و النقص علیہ تعالی محال فلا یکون
من الممکنات و لا یشملہ القدرۃ کسائر وجوہ النقص علیہ کالجہل و العجز و نفی صفۃ الکلام و غیرہا من الصفات
الکمالیۃ و قال بعد سطر و النقص علیہ تعالی محال عقلا و قال فی المتن و لا یصح علیہ الحرکۃ و الانتقال
و الجہل و الکذب قال الشارح لانہا نقص و النقص علیہ تعالی محال و آنچہ گفتہ است و نیز با وجود
امکان ذاتی اتصاف بنقایص الی قولہ بتوسط مقدمتین مذکورتین بر اہل علم مخفی نیست ہذر و ہذیان
است قولہ ظاہر و ہویدا گشت بلکہ ظاہر و ہویدا گشت کہ این نادان بی ایمان در فہم علوم فلسفیہ

استعدادی و باصول اسلامیه اعتقادی ندارد و فهم مختصرات علوم عقلیه نمیتواند واو سبحانه را
درمرتبه ذات احدیه از نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد با ممکنات منزه نمیداند قاتل الرهبان
الارعن باقیماند درینجا یک خطای دیگر او در مقال که آن موجب ضلال اوست و اضلال
بلکه دارروحانی اوست پس عضال و آن این است که او اعتقاد میکند که اگر اتصاف بنقایص
راممکن بالذات بگوییم امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح لازم می آید العیاذ بالله تعالی
اقول این وسوسه لزوم امکان اتصاف او سبحانه تعالی بنقایص بر تقدیر امکان ذاتی
اتصاف بنقایص منشاء آن تقفیع حیثیات و تقویت اعتبارات است و اختلاط حیثیه امکان
ذاتی و مصداق آن بجای حیثیه امتناع لذات الواجب تعالی و مصداق آن و قد قالوا لبطل
الحکمة لولا الاعتبارات زیراکه معنی نفی امتناع بالذات ازین اتصاف آنکه این اتصاف بنظر
خصوصیت حاشیتین مذکورتین اگرچه ممتنع است ولیکن چون ملاحظه نفس ذات این اتصاف نمائیم
و قطع نظر از خصوصیت حاشیتین مذکورتین کنیم پس اتصاف ممکن بالذات است و ممتنع نیست چه
طرفین خاص نه ذات اتصاف است و نه ذاتیات آن و نه لوازم آن انچه از لوازم آنست
مطلق طرفین است بدون لحاظ خصوصیت **اقول** سابق گفته ایم که احمق بی ایمان انا فانا در
جهالت و ضلالت ترقی می نماید و باقتضای جهل زبان خود بکلماتی که مقتضی بکفر و الحاد اند می آلاید
پیش ازین گذشت که سوالب قایله الله سبحانه لیس بجاهل ولیس بعاجز ولیس بکاذب و
لیس بانسان ولیس بحیوان درمرتبه ذات احدیه صادق اند و اگراین سوالب درمرتبه ذات
احدیه صادق نباشند موجبات آنها صادق باشند والتزام این کفر و الحاد است و این
سلب ضروری و واجب بالذات است ممکن بالذات و واجب بالغیر نیست چه اگر واجب
بالغیر باشد درمرتبه ذات احدیه صادق نباشد ضروره تاخر المقتضی عن المقتضی و چون سلب
درمرتبه ذات احدیه صادق نباشد لامحاله ایجاب آن صادق باشد و ازهمین جهت قول
بامکان ذاتی این سلب مقتضی بالحاد است پس این قایل بااین سلب راممکن ذاتی می داند

یا ممتنع ذاتی اگر ممکن ذاتی میداند او را اعتقاداً امکان جاهل و عاجز و کاذب انسان و حیوان
بودن او سبحانه تعالی لازم است و هذا الکفر والحاد و اگر ممتنع ذاتی میداند سعی او در اثبات امکان
آن رایگان رفت و ممتنع ذاتی اتصاف واقعی است که در مرتبه مصداق باشد نه مفهوم ذهنی
آن مفهوم ذهنی آن از موجودات ذهنی است نه ممتنع ذاتی و نه ممتنع بالغیر چنانچه مفهوم اجتماع
النقیضین و مفهوم شریک الباری وغیرها از مفهومات ذهنی است و مصداق آنها ممتنع
ذاتی است و سلب واقعی آن اتصاف کما هو کذلک کذب نیست این قایل باقتضای نافهمی
از امتناع ذاتی اتصاف واجب سبحانه بنقایص امتناع معنی مصداق فهمیده هرچه در ذهنش
می آمد هرزه می سراید و با این همه دست و پا زدن از ورطه شناعت برون نمی آید چه مراد از
ممتنع در قول او این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین اگرچه ممتنع است اگر ممتنع ذاتی است
همه سعی او رایگان رفت و آخر کار او را از اعتراف بامتناع ذاتی این اتصاف گریز نشد
و اگر مراد او از آن ممتنع بالغیر است پس این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین هم بدانست او ممکن
ذاتی شد پس او را از التزام امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح بنظر خصوصیت
حاشیتین هم گریز نشد جهل مرکبش او را بالحاد رسانید و از عقیده و لا یصح علیه الحرکة والانتقال
والجهل ولا الکذب که در مختصرات کلامیه هم مصرح است برگردانید چه معنی لا یصح لا یمکن است
و او بامکان اتصاف او سبحانه بجمله نقایص و قبایح و فواحش قایل شد و برای اثبات
امکان او بزعم خود عذر قبیح پیدا کرد فقال البلیغ الملیغ اگر کسی گوید که چون مفهوم نسبی باعتبار
اطلاق طرفین ممکن و متحقق باشد و باعتبار خصوصیت آنها ممتنع بنابرین لازم می آید که اجتماع
النقیضین و ارتفاع النقیضین ممکن بالذات و ممتنع بالغیر باشند زیرا که چون بجای
خصوصیت النقیضین که او در نسبت اضافی است مطلق شیئین بگیریم که لازم ذاتی این
نسبت است و اجتماع شیئین و ارتفاع شیئین گوییم ای اجتماع شی با شی و ارتفاع
شی با شی بالذات ممکن اند و اجتماع شیئین و ارتفاع شیئین بسیار موجود اند با آنکه

علما قاطبةً آنہا را ممتنع بالذات میگویند جوابش اینکہ لزوم امتناع بالغیر در صورتی است کہ
قید را خارج اعتبار کنم چنانچہ از حقیقت حصہ و شخص واگر قید و تقیید ہر دو را داخل اعتبار کنم
چنانچہ در تقوم افراد پس بر مجموع مرکب حکم با امتناع ذاتی صحیح خواہد بود نہ امتناع بالغیر
لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیہ و کونہ جزءا منہ واین وجہ در اضافت صفت نقصان بسوی
حضرت واجب الوجود منزہ و مقدس از ہمہ نقایص باز در حکم کردن بر آن امتناع بالذات
مثلاً گویند عجز الواجب تعالی عنہ ممتنع بالذات جاری نیست زیرا کہ این وجہ مستلزم جزئیہ
مضاف الیہ است از مرکب و حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس از کلیہ و جزئیہ و جمیع
نقایص منزہ است زیرا کہ اینہا از خواص ممکنات است پس بنا بر تصحیح حکم بالامتناع بالذات
واجب تعالی تقدس را جزء محکوم علیہ مرکب قرار دادن باز حکم بر مجموع با امتناع بالذات
کردن کہ در آن مجموع واجب تعالی نیز داخل باشد چنانچہ در اجتماع النقیضین و ارتفاع
النقیضین مما لا یجترئ علیہ مومن بل عاقل زیرا کہ تنزیہ از جمیع نقایص و تقدس از ہمہ معایب بدون
اعتبار جزئیہ حضرت واجب الوجود تعالی شانہ حاصل است بدین وجہ کہ صفت نقصان
واتصاف بدان ہر دو را ممکن بالذات و ممتنع لذات حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس
قرار دہیم و گوئیم کہ عجز الواجب تعالی و تقدس عنہ ممتنع لذات الواجب تعالی و تقدس و عجز غیرہ
ممکن پس ممتنع لذات ذلک الغیر بل واقع کعجز زید و عمرو مثلاً اگر کسی گوید کہ مضاف الیہ در
ترکیب اضافی کہ در غیر اضافت بیانی باشد از جزئیہ محکوم علیہ و ثبوت حکم بمعزل است
چنانکہ غلام زید کاتب صادق است گو زید مردہ باشد پس مانع از اجراء مذکورہ چیست
جوابش آنکہ در امثال این تراکیب ترکیب اضافی راجع بترکیب توصیفی است و در
ترکیب توصیفی موصوف و صفت ہر دو مثبت لہ و محکوم علیہ است فی الجملہ و ہمین معنی
مانع از اجراءات مذکورہ است مثلاً اجتماع النقیضین راجع است بہ نقیضان مجتمعان
پس معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات و ارتفاع النقیضین المجتمعان ممتنع بالذات

والنقیضان المرتفعان ممتنع بالذات وعجز زید ممکن بالذات وجہل عمرو ممکن بالذات بمعنی زید
العاجز ممکن بالذات والعمر الجاہل ممکن بالذات علی اعتبار مضمون الجملہ یا باعتبار آنکہ مصدر
بمعنی مشتق است واز قبیل اضافت صفت شی بموصوف چنانچہ حصول صورة الشی فی العقل
بمعنی الصورة الحاصلہ فی العقل پس معنی قیام زید وضرب زید زید قایم وزید ضارب خواہد
بود ومعنی قیام زید کذا وضرب زید کذا زید القایم کذا وزید الضارب کذا لان الاخبار بعد العلم
اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار پس ملاحظہ وجوہ مذکورہ با ایمان تنزیہ وتقدیس
حضرت واجب الوجود تعالی وتقدس مانع وعایق قوی از جرات مزبورہ متیقن ست واللہ تعالی
اعلم واحکم اقول از بیہودہ گوئیہای این قایل درینمقام معلوم شد کہ غباوت او بہ نہایت وغوایت
او باقصی الغایت رسیدہ است زیراکہ ماسبق گفتہ ایم کہ ممتنع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانہ
بنقایص ست ومصداق را باتصاف می نامند ومعنی مصدری اتصاف بنقایص کہ از مفہومات
ذہنی است نہ ممتنع بالذات است ونہ ممتنع بالغیر زیراکہ آن از موجودات ذہنی است وہمچنان
معنی مصدری اجتماع النقیضین ممتنع نیست نہ بالذات ونہ بالغیر چہ آن از موجودات ذہنی
است ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین ست این احمق نافہم اتصاف او سبحانہ
بنقایص را در کلام استاذنا المحقق بمعنی مصدری فہمیدہ بنظر اینکہ این مفہوم حصہ مطلق اتصاف
بمعنی مصدری است ذاتی اثبات امکان ذاتی آن افتاد وباوجود اینکہ خود ممتنع ذاتی بودن
فرد آن نوع کہ ممکن ذاتی باشد تجویز می کند باقتضای بی ایمانی از قول بامکان ذاتی اتصاف
او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش باز نامد وہرگاہ کہ استشعار کرد کہ بنابر معتقد او لازم می آید
کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممتنع بالذات نباشد زیراکہ اجتماع النقیضین
حصہ اجتماع است وارتفاع واجتماع وارتفاع شیئین مطلقا ممکن ذاتی اند پس لازم است
کہ این ہردو حصہ نزد او ممکن ذاتی باشند در جوابش سراسیمہ شدہ ارتکاب قولی کرد کہ ضحکہ
صبیان شیرخوار وسخرہ عامیان بازار و در انظار طلبہ از اہلیت مخاطبت در افتادہ رسوا

وخوار شد وآن قول اوست جوابش اینکه الی قوله لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه کونه جزءً امنه واین
عجب هذیانی است که از زبان این حیوان لایعقل برآمده او را رسوا کرد بچند وجه اول اینکه
اجتماع وارتفاع معنی مصدری است پس افراد آن حصص خواهد بود چنانچه این قایل در اوایل
قول خود گفته است پس اعتبار دخول قید وتقیید در افراد معنی مصدری معنی ندارد دوم اینکه
مفهوم اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین بر تقدیر اعتبار دخول قید وتقیید هم از موجودات
ذهنیه است ممتنع ذاتی نیست بلکه ممتنع بالغیر نیست پس حکم با متناع ذاتی آن برین تقدیر هم صحیح
نیست سیوم اینکه از قول او واگر قید وتقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم ظاهر آنست که دخول قید
وتقیید در آن باعتبار معتبر است وامتناع ذاتی اجتماع النقیضین مبنی است بر اعتبار دخول قید
وتقیید در آن که تابع اعتبار معتبر است پس امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
بر زعم این قایل تابع اعتبار معتبر است چهارم اینکه قید درین مرکب که آن را این قایل ممتنع
ذاتی قرار داده است نقیضان اند وتقیید بآن اضافت است و هر دو نقیضین ممکن ذاتی اند
پس اضافت هم ممکن ذاتی است ونفس اجتماع وارتفاع نیز ممکن ذاتی است پس منشاء
امتناع ذاتی نیست مگر خصوصیت اضافت اجتماع وارتفاع بسوی نقیضین واین خصوصیت
در صورت بودن اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین حصه اجتماع وارتفاع نیز حاصل است
پس اعتبار دخول قید وتقیید را در امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
دخلی متصور نیست پنجم اینکه این جاهل نادان مرکب را ممتنع ذاتی قرار داده است حال آنکه
قاعده مقرره است که کل مرکب ممکن والترکیب اساس الامکان چه مرکب محتاج اجزاء است
واحتیاج خاصه ممکن ذاتی است واجب بالذات وممتنع بالذات را احتیاجی نمی تواند بود
ششم اینکه فرق او در میان حصه اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین و در میان فرد
اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین باعتبار دخول قید وتقیید در آن وحکم او بامکان حصه
آن وامتناع ذاتی فرد آن ناشی از غایت حماقت است چه مفهوم هر دو از موجودات ذهنیه است

ومصداق ہر دو ممتنع ذاتی است ہفتم اینکہ قول او پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواہد
بود اما امتناع بالغیر لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیہ وکونہ جزأ منہ لا معنی است چہ مدلول آن
این است کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصہ اجتماع وارتفاع گرفتہ شود
ممتنع بالغیر است واگر فرد گرفتہ شود ممتنع بالذات است زیرا کہ آن غیر کہ بسبب آن امتناع
است جزء محکوم علیہ شد واین کلام عند التامل معنی ندارد کہ آن غیر کہ در فرد جزئیت آن اعتبار
کردہ میشود و وحینئذ است یعنی تقیید و دیگر قید و دخول تقیید کہ ہست بما ہو تقیید نہ بما ہو قید
واگر تقیید بما ہو قید داخل اعتبار کردہ شود در فرد اعتبار دخول دو قید لازم آید و تقیید بما ہو
تقیید لا بما ہو قید در حصہ ہم دخول است چنانچہ در مختصرات مصرح است پس آن غیر کہ از دخول
آن امتناع ذاتی مجموع مرکب لازم آمدہ است یا تقیید بما ہو تقیید است درانصورت اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصہ اجتماع وارتفاع گرفتہ شوند ممتنع ذاتی خواہند بود
لدخول ذلک الغیر فیہ یا قید است یعنی نقیضین وظاہر است کہ ہر دو نقیض ممکن است و دخول
ممکن مستلزم امتناع ذاتی مرکب نتواند شد پس ظاہر شد کہ مناط امتناع ذاتی اضافت اجتماع
وارتفاع سوی النقیضین یعنی قید و تقیید و تقیید در حصہ ہم معتبر است پس حصہ ہم ممتنع ذاتی خواہد بود
ناشی ما این حماقات کہ ازین قایل سر زدہ غفلت او ست ازینکہ ممتنع ذاتی مصادیق اتصاف
اوسبحانہ بنقایص ومصادیق اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین است نہ معانی مصدریہ
آن خواہ حصص گرفتہ شوند خواہ افراد گرفتہ شوند این احمق نافہم باین غباوت خود را در مضایق و
دقایق علیہ انداختہ خود را نزد اولی الافہام رسوا ساختہ است واز قول این متناہی فی البلادہ
داین وجہ در اضافت صفت نقصان الی قولہ واللہ تعالی اعلم واحکم معلوم شد کہ مراتب بلادت
او متناہی لاتقفی ہست اول باید دانست کہ ذات حقہ واجبۃ الوجود کہ در نفس الامر و خارج
متحقق است جزء ہیچ مرکب نیست و نہ مرکب است از اجزاء جزئیت اوسبحانہ از کدامین مرکب
و ترکیب اوسبحانہ از کدامین جزء ممتنع ذاتی است و بر امتناع ذاتی آن دلایل قایم و ترکب

وجزئیت از جمله نقایص اند وبودن او سبحانه مصداق نقایص ممتنع بالذات است واز
امتناع ذاتی جزئیت وترکب او سبحانه یعنی ذات حقه موجوده واجبه در خارج لازم
نمی آید که متصور ذهنی آن جزء مرکب ذهنی نشود وچه ظاهر است که قضایای معقوله الله تعالی
سبحانه موجود والله سبحانه قادر والله سبحانه علیم والله سبحانه حکیم والله سبحانه سمیع والله
سبحانه بصیر الی غیر ذلک صادق اند وآیات والله بکل شیئ علیم والله علی کل شیئ قدیر والله خالق
کل شیئ والله خلقکم وغیرها در قرآن مجید موجود واین قضایای معقوله صادقه متحقق مرکب اند
از محکوم علیه ومحکوم به ونسبت خبریه وباتفاق علمای عربیت ومتکلمین ومفسرین ومحدثین اینهمه
کلام اند وکلام مرکب تام را گویند ومرکب آن را گویند که جزء لفظ آن بر جزء معنی آن دلالت کند
وآن دلالت مقصود باشد ولفظ جلاله جزء لفظ این مرکبات است والبته بر جزء معانی این مرکبات
دال است پس انکار بودن معنی متصور ذهنی اسم جلاله جزء مرکبات ذهنیه از مومنی بلکه از هیچ عاقلی
متصور نیست والا این همه مرکبات محال بالذات باشند وقضایای معقوله واخبار صادقه نباشند
وتصدیق بآن متعلق نشود والتزام لازم کفر صریح والحاد قبیح است واز ترکب این مرکبات ذهنی
از معنی متصور ذهنی اسم جلاله لازم نمی آید که ذات حقه متحققه فی الخارج جزء کلام مرکب شود وظاهر
است که حصه بمعانی مصدری وفرد آن یعنی آنکه در آن اعتبار دخول قید وتقیید نموده شود چنانکه این
قایل در اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ارتکاب اعتبار دخول قید وتقیید نموده از
از مفهومات ذهنیه است واجزای فرد معنی مذکور معانی ذهنیه اند نه موجودات خارجیه پس اگر
معانی مصدریه را که مضاف بسوی معنی متصور ذهنی اسم جلاله یا دیگر اسمای حسنی از آن فرد لازم خواهد آمد
وآن محذور نیست که جزئیت ذات حقه موجوده متحققه فی الخارج این احمق پلید که این قدر نشود است
فهمید البته مخالطت ندارد وظاهر است که مضاف الیه وتقریب اضافی بجزء الواجب تعالی
متصور ذهنی واجب است موجودات خارجیه از هیچ ترکیب مرکبات ذهنیه اجزا
نیستند ... واجب الوجود یعنی ذات حقه مقدسه متحققه فی الخارج از کلیت وجزئیت

وجمیع نقایص منزہ است و معانی متصورہ ذہنی اسمای حسنے اجزای ترکیب مرکبات ذہنی
ہیچو قضایای معقولہ مذکورہ بالابلاشبہ واقع اند والا آن قضایا منعقد نشوند وتصدیق بان
متعلق نشود نشاید این بی ایمان تصدیق بآن قضایای معقولہ ندارد و با این ہمہ این بی عقل را
بنابر اقوال او از اعتبار جزئیت واجب الوجود از فرد بعض معانی مصدریہ گزیر نیست چہ
عدم الواجب سبحانہ وامکان الواجب سبحانہ نزد او یا ممتنع بالذات است یا ممکن ذاتی و
ممتنع بالغیر علی الثانی او را دعوی ایمان نشاید کردن وعلی الاول عدم وامکان ہردو مصدر
اند وعدم الواجب سبحانہ اگر ہردو حصہ این دو مصدر اند این ہردو حصہ ممکن ذاتی نزد او بر این
تقدیر ممکن ذاتی اند زیراکہ این ہردو مصدر ممکن ذاتی اند واگر آن ہردو نزد او فرد این دو مصدر
اند اعتبار جزئیت واجب سبحانہ ازین ہردو فرد براو لازم است پس او را از محذوریکہ در فردیت
عجز الواجب سبحانہ اندیشہ است چارہ وگزیری نیست وقول او زیراکہ تنزیہ از جمیع نقایص
الی قولہ کعجز زید وعمر مثلا بیہودہ گوئی وبی ایمانی اوست زیراکہ امکان نقصان ومعیبت بودن
او سبحانہ التزام می کند ودعوی تنزیہ او سبحانہ از جمیع نقایص وتقدیس او از ہمہ معایب باوجود
اینکہ امکان نقایص ومعایب نیز از نقایص ومعایب است دعوی زبانی است وبس معہذا
او را بنابر او ہامیکہ ایمان وعقل او ربودہ اند از انکار تنزیہ او سبحانہ از نقایص ومعایب گزیر نیست
زیراکہ ترکیب او سبحانہ بدانست او یا ممتنع ذاتی است یا ممکن ذاتی وممتنع بالغیر شق اول نزد
او باطل ہست زیراکہ ترکیب مصدر ہست وترکب او سبحانہ یا حصۂ این مصدر ہست یا فرد آن
اگر حصہ این مصدر ہست نزد او ممکن ذاتی است واگر فرد آن است جزئیت او سبحانہ ازین فرد
نزد او لازم می آید واین نزد او محذور ہست پس ترکیب او سبحانہ نزد این قایل لامحالہ ممکن ذاتی
ممتنع بالغیر ہست وعلاوہ براین ترکیب نیز از جملہ نقایص وخواص ممکنات است ودر اعتقاد
این قایل اتصاف او سبحانہ بنقایص وخواص ممکنات ممکن بالذات وممتنع بالغیر ہست پس
ترکیب او سبحانہ بدانست این قایل لامحالہ ممکن بالذات وممتنع بالغیر وممتنع لذات الواجب

سبحانه است و هیچ عاقل بر امکان ترکب او سبحانه و امتناع آن بالغیر یعنی لذات الواجب
سبحانه جسارت نمی تواند کرد چه اگر ترکب او سبحانه ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر باشد ذات او سبحانه علت
عدم ترکب ذات او سبحانه باشد و تقدم علت بر معلول ضروری است پس ذات او سبحانه در مرتبه
متقدمه یا مرکب است یا مرکب نیست اگر مرکب است تنزیه او سبحانه از ترکب معنی ندارد و اگر مرکب
نیست عدم ترکب او معلول ذات او نشد و الا از ذات حقه متاخر می بود و پس هیچ مومن را
از اعتقاد اینکه سلب اتصاف او سبحانه بترکب و بسائر خواص ممکنات و سلب اتحاد او سبحانه
بجمیع ممکنات جواهر باشند یا اعراض ذوات باشند یا اوصاف ضروری بالذات است
و ضرورت این سلب امتناع ذاتی مسلوب است گزیر نیست و کسیکه ازین انکار دارد
او را گزیر نیست از بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه مرکب و جزء و انسان و حیوان
و نبات و غیرها من الامور الغیر المتناهیة اگر سوالب قایله الله سبحانه لیس بحیوان و لیس بانسان
و لیس بحجر و لیس بمرکب و لیس بجزء الی غیر ذلک مما لا یتناهی در مرتبه ذات حقه صادق اند
این سلوب ضروری ذاتی خواهند بود و ایجابات آنها ممتنع ذاتی و اگر این سلوب در مرتبه ذات
حقه صادق نیستند لامحاله ایجابات آنها صادق باشند ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین
معلوم نیست که این قایل سوالب را صادق میداند یا موجبات را که اگر سوالب را صادق میداند
بر او واجب است که ازین بیهوده گوئیها توبه نصوح کند و اگر ایجابات را صادق میداند حالش
از حال ملاحده و سوفسطائیه بدتر گشت و نیز بنا بر اقوالش لازم می آید که نزد او شریک الباری
ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر باشد زیرا که مفهوم شریک مفهوم مشتق است پس شریک الباری
اگر حصه آن است پس بدانست این قایل ضرور است که این حصه ممکن ذاتی باشد و اگر فرد آن
است بدانست او لازم می آید که باری جزء آن باشد و آن نزد این قایل محذور است پس
این قایل را از قول بامکان شریک الباری گزیر نیست و علی هذا القیاس قوله صمد را است
اگر او را مضاف سوی او سبحانه نموده شود پس قوله مضاف یا حصه است پس بحسب اعتقاد قایل

این قایل ممکن ذاتی یا فرد است پس مضاف الیه جزء آن است و این بدانست این قایل محذور
است و مستشنعات که بر این قایل لازم آمد و بال سوء فهم او است او ندانست که مصداق
اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع ذاتی است نه این مفهوم مصدری و نفهمید که مفهوم اجتماع النقیضین
وارتفاع النقیضین خواه حصه باشد یا فرد ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق آنست که نه حصه است
و نه فرد و همچنان مفهوم عدم الواجب و امکان واجب و شریک الباری ممتنع ذاتی نیست ممتنع مصداق
آنها است این قایل باقتضای حماقت و بی ایمانی برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بقبایح
و نقایص و خسایس تعالی الله عما یقول الظالمون قاعده بر آورد و عقل و ایمان او را بر باد داد
و این و بال اتباع و مجالست شیاطین است اعاذنا الله من ذلک اما سوال مصدر بقوله اگر
کسی گوید الی قوله پس مانع از جراة مذکوره چیست دلالت می کند بر غایت بیگانگی او از فهم چه
مدعای این قایل این است که اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین که ممتنع ذاتی است
فرد اجتماع و ارتفاع است که در آن قید و تقیید داخل است نه حصه آن و این معنی در اتصاف
نقایص سوی او سبحانه نمی تواند شد چه اعتبار دخول قید و تقیید در آن مستلزم جزئیت او سبحانه
است بر این مدعا این سوال متوجه نیست که در ترکیب اضافی مضاف الیه جزء نمی باشد چه جزء نبودن
مضاف الیه در صورتی است که مرکب اضافی را فرد اعتبار نکنند و اگر فرد اعتبار کنند از اعتبار
دخول مضاف الیه در آن مرکب ناگزیر است و مرده بودن زید مانع اعتبار دخول زید متصور
ذهنی در مرکب اعتباری غلام زید که آن را فرد اعتبار کنند نتواند بود این قایل خیال کرده است
که چون زید موجود فی الخارج جزء این مرکب اضافی ذهنی است قول این قایل بدان ماند که کسی
بگوید که آدم علیه السلام ابو البشر قضیه نمی تواند بود چه آدم علیه السلام مرده است چگونه جزء این قضیه
تواند شد قول بودن مضاف الیه بمعزل از جزئیت در صورتی است که فردیت اعتبار نکنند
و اگر آن را فرد اعتبار کنند از قول بجزئیت مضاف الیه ناگزیر است و آنچه در جواب این سوال
گفته است چنین که اطفال است چه مفهوم ترکیب اضافی مذا... مفهوم ترکیب توصیفی است

واتصاف کلمه باسمیت وفعلیة وحرفیة ممکن بالذات است لکون کل واحد من المحمولات عرضا
مفارقا للموضوع وچون موضوع خاص بجای موضوع عام بگیریم وبگوییم النار بارد ورطب والاربعة
فرد وضرب یضرب حرف اتصاف موضوع بمحمول ممتنع خواهد بود لیکن این امتناع بسبب خصوصیت
موضوع است زیراکه چون صورت نوعیه نار مقتضی حرارت ویبوست است وبرودت ورطوبت
ضد آنها است اربعه مقتضی انقسام است بمتساویین وفردیت مقابل آن وفعل معنی آن
مستقل بالمفهومیة است وحرف غیر مستقل پس برین وجوه اتصافات مذکوره ممتنع بالغیر
شدند پس نمیرسد کسی راکه بگوید اگر اتصاف مطلقش ببرودت ورطوبت وعددیت وفردیت
وکلمه بجزئیت ممکن ذاتی باشد لازم می آید امکان برودت ورطوبت در نار وفردیت در اربعه
وحرفیت در ضرب یضرب وقس علی ذلک امتناع اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه
بالنقایص اقول این کره خاسره در خسران این قایل افزوده که رجوع بحماقت اولین کرده
در حماقت ترقی نمود ما سابق بیان کرده ایم که ممتنع ذاتی مصداق قضایای قایله الله سبحانه عاجز الله
سبحانه جاهل الله سبحانه انسان الله سبحانه نبات الله سبحانه حجر الله سبحانه شجر الی غیر ذلک است
ومصداق این قضایا سلب بسیط است وآن سلب بسیط ضروری بالذات وضرورت ذاتی
این سالبه امتناع ذاتی مسلوب است این احمق مفهوم اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص
را ممتنع ذاتی در قول استاذی المحقق فهمیده درپی اثبات امکان آن باقتضای بی ایمانی افتاده
عقل ودین خود را برباد داد پس حاصل قول استاذی المحقق این است که مصداق این سوالب
ضروری است وضرورت ذاتی آن امتناع ذاتی مصداق موجبات است این بی عقل از
اتصاف معنی مصدری فهمیده در ورطه ضلالت وجهالت غوطه ها خورده میخورد وظاهر است
که اگر مصداق این سوالب ضروری نیست ایجابات آن ممکن ذاتی خواهند بود پس درصورت
ضرورت مسلوب او را قول بامکان ذاتی موجبات ضروری است این قایل ازین غافل بوده
اتصاف را بمعنی مصدری محمول نموده این اتصاف را ممتنع بالغیر وممکن بالذات قرار داده

بدانست خود از لزوم شناعت اتصاف او سبحانه ربانش بدین بیان کج مج میجوید و هرچه در دلش
می آید می گوید ولات حین مناص چه بر تقدیر تنزل بر فهم او می گوییم که او اعتراف میکند با متناع اتصاف
او سبحانه بنقایص باعتبار خصوصیت طرفین پس مراد او از امتناع اتصاف او سبحانه بنقایص باعتبار
خصوصیت طرفین اگر امتناع ذاتی است مدعای معترض که دعوی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص نموده است حاصل شد وسعی این قایل در اثبات امکان ذاتی آن رایگان رفت
واگر امتناع بالغیر ست اعتراف بودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممتنع بالغیر
اعتراف است ببودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممکن ذاتی چه ممتنع بالغیر را ممکن ذاتی بودن
ناگزیر ست این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین از امکان ذاتی بر نتواند آمد پس قول او در
حیثیته امکان ذاتی نفی این اعتبار خصوصیت طرفین است محض بے معنی ست بر این تقدیر این اتصاف
باعتبار خصوصیت طرفین هم ممکن ذاتی ست این نافهم از تلفظ بلفظ تضییع حیثیات تضییع عمر و عقل خود
نموده است وقوله تعالی الله عنه علوا کبیرا با وجود تجویز امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص
ارباب نفاق است پس همه بیهوده گوئی او باطل محض غلط صرف است وقول او توضیحش
الی آخره برای تفضیحش کافیست چه الاسطقس حار و بارد و رطب و یابس تقسیم اسطقس ست
بسوی انواع اربعه آن واتصاف آن ببرودت و رطوبت بالطبع و در ضمن یک نوع مثلا آب ممکن
است و در ضمن نوع دیگر مثلا نار ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است چه اسطقس که بالذات بارد
و رطب است آب است واتحاد آب و نار که حقیقتان متباینتان از ممتنع بالذات است
واتصاف عدد بزوجیت در ضمن بعض انواع آن همچو اربعه ممکن ست و در ضمن بعض انواع
دیگران همچو ثلثه ممتنع بالذات است واتصاف کلمه بحرفیت در ضمن یک نوع آنکه حرف است
ممکن است واتصاف آن بحرفیت در ضمن نوع دیگر همچو اسم و فعل ممتنع است همچنین مطلق اتصاف
در ضمن اتصاف زید بعجز و جهل ممکن ذاتی است و در ضمن اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع بالذات
این تنظیر او بنای بیهوده گوئیهای بر کند و توضیحش بتفضیحش انجامید و نحو داین قایل مسابقه ...

است باینکه امتناع ذاتی فرد منافی امکان ذاتی کلی نیست بالا ماوانکارش از امتناع ذاتی
او سبحانه بنقایص با وجود امکان مطلق اتصاف وتشبث او باین بیهوده گوئیها باقتضای جهالت
وضلالت است قال الرهدن الکودن بازمیگویم که امتناع وابا از امکان ذاتی اتصاف
مذکور نمودن یعنی اتصاف بنقایص و بامتناع ذاتی آن اتصاف قابل شدن واعتقاد بدان
نمودن قایل معتقدان را باشتراک بدتر از اشتراک مجوس میکشد زیراکه اتصاف حضرت واجب الوجود
جلشانه بصفات کمالی واجب لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه فاما چون نظر
بذات این صفات نمائیم پس این صفات واتصافات بدان همه ممکن بالذات است چنانکه
متکلمین محققین بدان تصریح فرموده اند وعنقریب پیش می آید انشاء الله تعالی وممکن بالذات
معدوم چنانکه ممکن الوجود هست لهذا در مقام اتصاف بنقایص مدعی معترض از امکان ذاتی
اتصاف مذکور گریز کرده بامتناع ذاتی آن قایل گشت همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم
وممکن الزوال است نظر بامکان ذاتی خود پس بنا بر انکار از امکان ذاتی اتصاف بنقایص
قول بوجوب ذاتی اتصاف بصفات کمالی حضرت واجب الوجود جل وعلی بر معترض لازم آید
زیراکه بر احتمال بر قول بامکان ذاتی آن امکان زوال صفات کمالی از حضرت واجب الوجود و
قدوس نزد معترض لازم خواهد آمد چنانکه در اتصاف بنقایص بر قول امکان ذاتی آن وجود نقایص
در حضرت واجب الوجود جل وعلی لازم میگوید وچنانکه درینجا امتناع بالغیر در رفع امکان وجود نقایص
در حضرت [illegible] تعالی کافی ندانسته در صفات کمالی هم بر ولازم آمد که وجوب بالغیر در رفع
امکان [illegible] صفات کمال از حضرت واجب الوجود تعالی شانه بسند کافی ندانسته بوجوب
بالذات قایل [illegible] واعتقاد بدان مستحکم کند وچون اتصاف باآنکه صلاحیت وجوب ذاتی
[illegible] بطرفین موافق اعتقاد معترض واجب بالذات گشت پس وجود صفات
[illegible] بطریق اولی واجب بالذات خواهد بود موافق اعتقاد معترض لکونها
[illegible] الاتصافات ودرینها هم صلاحیت وجوب ذاتی نیست لاحتیاجها الی الموصوف

[illegible]

الحق تعالی وتقدس پس بقدرہ واجب الوجود در اعتقاد او لازم آمدہ ہشت اتصافات ہشت
صفات دیگر ذات مقدس واجب الوجود تعالی شانہ عن کل سوء وچون الوہیت لازم واجب
الوجود وبالذات است پس بقدرہ الہ اور الازم آید ومجوس بدوالہ قایل اند واین مدعی معترض
را قول بقدرہ آلہ لازم آمد العیاذ باللہ وانچہ از بعض متقدمین منقول است کہ الواجب الوجود لذاتہ
ہو اللہ تعالی وصفاتہ پس ماول است بآنکہ واجبیہ لذات اللہ تعالی وتقدس چنانچہ خواہد
آمد انشاء اللہ تعالی وانچہ لازم بر مدعی معترض است آن وجوب ذاتی است بلا تاویل زیراکہ
او در نقایص بر امتناع بالغیر یعنی امتناع لذات الواجب تعالی کفایت نمی کند وامتناع
ذاتی را التزام می نماید پس قول بوجوب ذاتی صفات کمالیہ بروی لازم می آید کما مر بخلاف
بعضی متقدمین مذکور کہ امتناع ذاتی در اتصاف بنقایص از و منقول نگشتہ تا کلامش قابل
تاویل مذکور نمی شد اقول سابق گفتہ ایم کہ مصداق سلوب بسیط سوالب قایل اللہ سبحانہ
لیس بانسان ولیس بکاتب ولیس بمتحرک ولیس بعاجز ولیس بجاہل الی غیر ذلک ضروری بالذات
است وضرورت ذاتی این سلوب امتناع ذاتی مسلوبات است وہیچ ایمان کہ سوالب بسیط
را در مرتبہ ذات احدیہ صادق نمیداند لا بد موجبات آن را کہ منافی آن انتفا ذاتی او سبحانہ بامور
غیر متناہیہ باطلۃ الذوات ہالکۃ الحقایق است صادق میداند وسلوب بسیط نقایص وقبایح
صفات کمالیہ وجودیہ نیستند سلب کدام ذات نیست کہ صلوح وجود داشتہ باشد ومصداق
صفات کمالیہ زایدہ عاریہ متکلمین نفس ذات احدیہ نیست بلکہ مصداق آن قیام صفات زاید
بذات مقدس است وہیچکس از مسلمانان نمی تواند گفت مصداق سلوب بسیط مذکور نفس
ذات احدیہ نیست ونقیض اتصاف با نقایص والقبایح والفواحش سلب اتصاف
بنقایص وقبایح وفواحش است نہ اتصاف بصفات کمالیہ این احمق کہ باقتضای جہالت
وسفاہت انکار از امکان ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش را قول
بوجوب ذاتی اتصاف او سبحانہ بصفات کمال گمان می کند اتصاف او سبحانہ را بصفات

کمال نقیض اتصاف او سبحانه بنقایص گمان می کند حالانکه چنین نیست صبیان و مجانین هم میدانند
که نقیض اتصاف بنقایص سلب اتصاف بنقایص است و مصداق سلب اتصاف بنقایص
و مصداق اتصاف بصفات کمال بر رای عامه متکلمین واحد نیست مصداق سلب اتصاف
بنقایص نفس ذات احدیه است و مصداق اتصاف بصفات کمال قیام صفات بذات
حقه است و این بدانست متکلمین ازان متاخر است وانچه گفته است که همچنین ممکن بالذات
موجود ممکن العدم و ممکن الزوال است از باب تلبیس است چه اگر مرادش این است که هر
ممکن بالذات موجود بنظر نفس ذات خود ممکن العدم است گو یا سحاب موجب بالذات واجب
بالغیر باشد این قاعده مسلم است لیکن ازین امکان زوال صفات کمالیه او سبحانه از ذات
حقه بر رای متکلمین لازم نمی آید چه بدانست متکلمین صفات کمالیه او سبحانه اگرچه ممکن بالذات
اند مگر ذات او سبحانه علة موجبه آنصفات است و تخلف معلول از علت موجبه آن ممتنع بالذات
است واگر مرادش این است که هر ممکن بالذات موجود در نفس الامر ممکن العدم و ممکن الزوال
است که علة موجبة آن موجود باشد این کلیه ممنوع بلکه کاذب و غلط است و منشار قول معترض
مدعی یعنی حضرت استاذی المحقق مدظله بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نه آن است
که این قایل گمان کرده است بلکه منشار آن این است که اگر اتصاف او سبحانه بنقایص
ممکن باشد سلب اتصاف او بنقایص از مرتبه نفس ذات احدیه متاخر باشد پس در مرتبه
ذات مرتبه سلب اتصاف او بنقایص متقدم است صدق ایجابات نقایص لازم می آید
واین محذور بر تقدیر تاخر صفات کمالیه از نفس ذات حقه چنانچه رای عامه متکلمین است لازم
نمی آید نهایت کار این است که بر رای متکلمین سلب صفات کمالیه در مرتبه ذات احدیه لازم
می آمد و عامه متکلمین آن را التزام می کنند چنانچه استکمال او سبحانه بصفات زایده التزام
می نمایند این غبی احمق این فرق را ندانسته بر معترض لازم می کند که وجوب بالغیر را در رفع
امکان زوال صفات از حضرت او سبحانه کافی ندانند و بوجوب ذاتی صفات کمال قایل شوند

حال آنکه برای امتناع زوال صفات کمال از حضرت او سبحانه است صدور صفات کمالیه
بالایجاب علی رای المتکلمین کافی است و برای سلب نقایص از مرتبه ذات احدیه امتناع
اتصاف بنقایص بالغیر کافی نیست بلکه قول باینکه اتصاف او بنقایص ممتنع بالغیر است
مستلزم قول باتصاف او سبحانه بنقایص هیچگونه لازم نمی آید پس انچه این احمق نافهم براین لازم
متفرع کرده است همه باطل شد آری این نادان بی ایمان را که سلب اتصاف او سبحانه
را بنقایص وقبایح وفواحش وسلب اتصاف او سبحانه را بجیوانیت وجبا وجهت وعرضیت
معلول ومتاخراز مرتبه ذات میداند قول بودن او سبحانه در مرتبه ذات احدیه عین ذوات
ممکنه غیر متناهیه وعین خواص حوادث وخسایس ممکنه غیر متناهیه لازم می آید پس حال این قایل
بدتر شد از مجوس وملاحده و دیگر کفره وفجره وسوفسطائیه العیاذ باللّٰه من ذلک قال الرضیع
الوضیع حالا بتلخیص اصل مطالب پرداخته می گوییم که صفات کمالیه حضرت واجب تعالی
واجب لذات حضرت واجب الوجود است عز اسمه وتعالی شانه وفی نفسها ممکن بالذات
کما نذکره ان شاء اللّٰه وهمچنین اتصاف بانها پس اتصاف بنقایص ممتنع لذات حضرت واجب
الوجود خواهد بود جل شانه وفی نفسه ممکن بالذات مثلا چون صفت علم وقدرت ممکن بالذات است
وجود وعدم هر دو ممکن خواهد بود وهو ظاهر وچون وجود هر دو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هر دو از ذات حضرت الموصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود وعدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم وقدرت است بعینها جهل وعجز است کما هو الظاهر فثبت
کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه والاتصاف بهما کذلک فتبین ان الاتصاف
بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات کما فی الصفات الکمالیة
وجوب لذات الواجب جل شانه عز اسمه مع کونها ممکنة بالذات فی نفسها النظیر ش وجوب سالم
امکان ظلمت در اجسام کثیفه است ونحو در شمس ظلمت ممکن بالذات است واتصاف آن
اجسام کثیفه را واقع وچون با جرم شمس که اتصاف آن با ضوء ضروری است بنظر ذات شمس

ظلمت را مقابل کنیم و مقایسه نمائیم ظلمت مقیسه را مضمحل میابیم و حکم با متناع آن میکنیم آیا عاقلی تجویز
می کند که در آفتاب با وجود لزوم ذاتی ضوء امکان تحقق ظلمت است بنظر امکان ذاتی ظلمت
همچنین چون نقایص را در مقابل حضرت واجب الوجود تعالی شانه که اتصاف او تعالی بصفات
کمال واجب لذاته تعالی است مقایسه کنیم جمله نقایص را مضمحل و معدوم بلکه ممتنع و مستحیل می یابیم
لیکن این امتناع و استحاله لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه نه ذاتی آنها زیرا که بنظر ذوات
خود ها هم نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیات یکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم با متناع ذاتی آنها
نتواند کرد و ممتنع ذاتی را هیچ فرد موجود نمی باشد اقول سابق گذشته است که صفات کمالیه واجب
الوجود سبحانه نزد عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند و مصداق عالمیت و قادریت و دیگر صفات کمالیه قیام
مبادی آن صفات بذات حقه است و آن صفات مستند الی الذات اند و تاخر معلول از ذات
علت و تاخر صفت از ذات موصوف ضروری است و مصداق سلب جمیع ذوات ممکنه و خواص
آنها و خصایص آنها و خسایس و قبایح و نقایص نفس ذات حقه است نه مرتبه متاخره از ذات
والا صدق موجبات آنها در مرتبه ذات حقه لازم آید ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین
واللازم صریح البطلان و امکان صفات کمالیه تساوی وجود و عدم آنها بالنظر الی انفسها
است و عدم بسیط اتصاف بآن صفات کمالیه اتصاف بنقایص نیست تا از امکان اتصاف
بصفات کمالیه امکان اتصاف بنقایص لازم آید پس اتصاف بصفات کمالیه نزد عامه متکلمین واجب
لذات الواجب سبحانه و متاخر از مرتبه ذات حقه است و سلب اتصاف بنقایص معلول ذات
حقه نیست بلکه ضروری بالذات است پس از وجوب صفات کمالیه لذات الواجب
امتناع اتصاف بنقایص لذات الواجب سبحانه لازم نمی آید و چون صفت علم و قدرت او
تعالی نزد عامه متکلمین ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن است و وجود
این هر دو نزد آنها لذات الواجب سبحانه واجب و عدم آنها لذات الواجب سبحانه ممتنع است
و عدم بسیط صفت علم عبارت از جهل نیست بلکه جهل عبارت از عدم ملکه علم است و عدم ملکه

عبارت است از عدم صفتی از محل قابل که قوت استعدادیه اتصاف بآن صفت داشته باشد
پس قوت استعدادیه عدم ملکه نمی تواند شد و مراد از ما من شانه جاییکه میگویند که عدم ملکه عدم
صفتی است عما من شانه تلک الصفة محل قابل است که قوت استعدادیه اتصاف آن صفت
داشته باشد قال فی المواقف فی تقسیم المتقابلین اما ان لایکون احدهما سلبا للاخر او یکون ثم
قال و الثانی ان اعتبر فیها نسبتهما الی قابل الامر الوجودی فعدم ملکة و قبول عبارت از قوت استعدادی
است و قال الابهری فی شرح المواقف بعد ذکر التضایف و التضاد من اقسام التقابل الثالث تقابل
العدم والملکة و هو ینقسم الی حقیقی و مشهوری لانه ان اعتبر ارتفاع الامر الوجودی عن المادة المتهیة لقبوله
بحسب التشخص فی هذا الوقت فهو المشهوری کالالتحاء والکوسجیة فانها لیست عدم الالتحاء مطلقا بل
عدمه عما من شانه الالتحاء فی ذلک الوقت حتی ان الامرد لایقال له کوسج و کالبصر والعمی فان العمی لیس عدم
البصر مطلقا بل عدمه عما من شانه البصر فی ذلک الوقت فان الجرو الذی لم یفتح تمام البصر لایقال له
اعمی ان لم یعتبر لذلک فحقیقی بل اعتبر قبول المادة له اما بحسب جنسه القریب کالعمی للعقرب او البعید کالسکون
ای عدم الحرکة للجبل لانه یقال له ساکن و عدیم الحرکة لانه یقبلها بحسب جنسه البعید الی آخر ما قال این کلام
نص است بر اینکه مراد از ما من شانه ماده قابله است چون ذات حقه سبحانه از ماده و قوت استعدادی
منزه است بودن او سبحانه مادی ممتنع ذاتی است و سلب قوت استعدادی از و سبحانه ضروری
بالذات است اتصاف او سبحانه بجهل ممکن ذاتی نیست جهل عبارت است از عدم علم از محلیکه قوت
استعدادی علم داشته باشد و این معنی در ذات حقه ممکن نیست چنانچه ملا علی قاری در شرح
فقه اکبر نقل کرده و عندنا ان کل ما وصف به لایجوز ان یوصف بضده و بنا بر علی هذا ابهری
در شرح مواقف در اول مقصد ثالث نوع ثانی کیفیات نفسانیه گفته است العلم الحادث
یقابله الجهل پس ظاهر شد که از امکان ذاتی علم او سبحانه برای عامه متکلمین امکان اتصاف
او سبحانه و تعالی عما یقول الظالمون بجهل لازم نمی آید و معلوم شد که منشاء قول این
جاهل جهل او از معنی جهل است و اگر معنی جهل آن باشد که این جاهل فهمیده است لازم

می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه نزد عامه متکلمین جاہل باشد العیاذ باللہ چه ہرگاه که صفت علم معلول او سبحانه نزد عامه متکلمین است این صفت معلوله در مرتبه ذات حقه که موصوف و علت آنست معدوم و مسلوب نزد عامه متکلمین خواہد بود ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و تاخر المعلول عن العلة و عدم این صفت از ذات حقه بد انست این جاہل جہل است پس لازم است که عامه متکلمین قایل باشند بجاہل بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه العیاذ باللہ من ذلک اما عجز پس آن نزد اشاعره صفت وجودی است مضاد قدرت فی شرح المواقف المقصد الثالث العجز عرض موجود مضاد للقدره باتفاق من الاشاعره و جمہور المعتزله و قال الابہری فی شرح المواقف اتفقت الاشاعره و کل من اثبت الاعراض علی ان العجز عرض ثابت مضاد للقدره این جاہل بسبب عجز خود از ادراک حقایق تفسیر آن بعدم القدرة عما من شانه القدرة نفہمیده عجز را بعینه عدم القدرة فہمیده امکان عدم قدرت او سبحانه را بر مذہب عامه متکلمین امکان عجز او سبحانه قرار داده بر قول بامکان اتصاف او سبحانه بعجز اقدام نموده العیاذ باللہ من سوء الفہم و چون سمیع و بصیر از صفات کمالیه و این ہر دو صفت برای عامه متکلمین ممکن ذاتی است و عدم آن از ذات حقه نیز ممکن است و عمی و صمم و بکم عبارت از عدم البصر عما من شانه البصر است و عدم السمع عما من شانه السمع است از عدم ملکه کلام عما من شانه ملکة الکلام است پس اعمی و اصم و ابکم بودن او سبحانه در اعتقاد این بی ایمان ممکن است بلکه در اعتقاد ش اعمی و اصم و ابکم بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه ضروری است نعوذ باللہ من الالحاد و فساد الاعتقاد و چون موت بر مذہبی عدم ملکه حیات است و حیوة نزد عامه متکلمین صفت زایده بر ذات حقه و ممکن بالذات است امکان عدم حیات او سبحانه برای متکلمین در اعتقاد این قایل امکان موت او سبحانه خواہد بود بلکه در اعتقاد این جاہل بی ایمان او سبحانه در مرتبه ذات حقه میت است زیرا که در مرتبه ذات حقه سلب حیات که صفت معلوله ذات حقه نزد عامه متکلمین است ضروری است ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و المعلول عن العلة پس بسبب زعم او عدم الحیوة عما من شانه الحیوة در

مرتبه ذات حقه ضروری شد سبحان الحی الذی لا یموت عما یقول الظالمون واگر موت را صفت
وجودی گفته شود چنانچه بر مذهب دیگر است این قایل را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه
حسب عقاید باطله او گزیر نیست چه موت او سبحانه موت خاص است پس آن حصه موت است
وظاهر است که دیگر حصص موت ممکن اند پس این حصه هم ممکن خواهد بود و بنا بر زعم او این
موت خاص را فرد اعتبار نتواند کرد که بالنسبت او در اعتبار کردن فرد موت جزئیت او
سبحانه از این فرد لازم آید و آن نزد این قایل محذور است و اگر گوید که موت او سبحانه
بنظر خصوصیت ممتنع است و قطع نظر از خصوصیت ممکن است از وی پرسیده شود که موت او
سبحانه بنظر خصوصیت آیا ممتنع ذاتی است یا ممتنع بالغیر اگر ممتنع ذاتی است همه اقوال او باطل
شده واگر ممتنع بالغیر است موت او سبحانه بنظر خصوصیت هم ممکن ذاتی شد چه ممتنع بالغیر
لامحاله ممکن ذاتی است پس بهرحال او را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه بنا بر عقاید باطله
او چاره نیست و از تنظیر او بظلمت اجسام کثیفه و ضوء شمس تیره درونی او در انظار روشن
دلان باطنی او نزد اولی الابصار مبرهن شد چه روشن شدن اجسام کثیفه و تیره و تار شدن
آفتاب بقدرت الهی ممکن است و اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص و خسایس قبایح
وخصایص حوادث و ممکنات نزد هر مومن ممتنع بالذات و همچنان اتصاف ممکنات بصفات
کمالیه او سبحانه مستحیل بالذات است و آنچه گفته است که بنظر ذوات خود ها نقایص ممکن
بالذات اند چه بر کلیاتیکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها نتواند کرد ممتنع ذاتی
را هیچ فرد وجودی نمی باشد تلبیسی عجیب است ممکن بودن نقایص بدین معنی درست است که وجود
هر یک نقیصه مطلوح آن دارد ممتنع بالذات نیست و نه واجب بالذات است معنی امکان
نقایص نه این است که هر یک نقیصه را هرگونه وجود ممکن است مثلا ممکن نیست که اعراض حادثه
بوجود واجب تعالی قدیم موجود شوند و تجسم و تحیز بذات او سبحانه قایم شده موجود قدیم شود
و حدوث بعد العدم بذات او سبحانه قایم شود و نجاست که خاصه قاذورات است

در ذات مقدسه حلول نماید قول بامکان ذاتی نقایص بدین معنی که قیام آنها بذات واجب الوجود سبحانه و قدم آنها بودن آنها از لوازم ذات حقه بمشابه صفات کمالیه ممکن ذاتی است کفر و الحاد و بدتر از سوفسطائیت است باید دانست چنانکه امتناع ذاتی بعض انحاء وجود بخصوصیتہ نظر بنفس حقیقت منافی وجوب ذاتی نیست چنانچه بر حقیقت حقه واجبه وجود ممکن وجود حادث و وجود فی المحل ممتنع ذاتی است و امتناع ذاتی این وجودات خاصه بر و منافی وجوب ذاتی او نیست بلکه مساوی وجوب ذاتی اوست و ہمچنان امتناع ذاتی بعض انحای وجود بخصوصیتہ نظر بنفس حقیقت منافی امکان ذاتی حقیقت نیست چه وجود واجبی و وجود قدیم بر ذوات ممکنه و وجود لا فی محل بر اعراض و وجود آنی بر حقایق غیر قاره بر آنیسات ممتنع بالذات است و امتناع آن منافی امکان ذاتی این اشیا نیست معنی امکان ذاتی این اشیا این است که وجود دیگه هر یکی از این اشیا صلوح آن وجود دارد نه واجب بالذات است و نه ممتنع بالذات این احمق جاہل از امکان ذاتی مہیات نقایص امکان قیام و حلول آنها در ذات حقه مقدسه واجبه و امکان قدم آنها و امکان بودن آنها از لوازم ذات حقه ثابت کردن میخواہد سبحان الله چه بوالعجبی است این آواره تیه ضلالت و این غرقه ورطه جہالت باین بضاعت کاسدی که دارد و باین غباوت که آن را تدقیق می پندارد و نامه دروی خود را سیاه و عقل و دین خود را تباه ساخته بمداخلت در علوم خود را در چه بلاہا انداخته و دین و دنیای خود را باخته است این ہمه وبال اتباع نجدیان وخیم المآل است والعیاذ بالله المتعال قال الرفیع الرضیع در شرح عقاید نسفی است فالاولی ان یقال المستحیل تعدد ذوات قدیمة لا ذات قدیمة و صفات و ان لا یجتبر علی القول بکون الصفات واجبة الوجود لذاتها بل ہی واجبة لا لغیرہا بل لما لیس عینها ولا غیرہا اعنی ذات الله تعالی و تقدس و یکون ہذا مراد من قال الواجب الوجود لذاته ہو الله تعالی و صفاته یعنی آنها واجبة لذات الواجب تعالی و تقدس و اما فی نفسها فہی ممکنة و لا استحالة فی قدم الممکن اذا کان قائما بذات القدیم واجبا به غیر

ای رفیع کاسه بینایان کاسه ضیع شه غداران بیشه ... و تحبیکسرد الابی نندی

منفصل عنه ليس كل قديم الها حتى يلزم من تعدد القدماء وجود الالهة لكن ما ينبغي ان يقال الله تعالى قديم بصفاته ويطلق القول بالقدماء لئلا يلزم الوهم الى ان كلا منها قايم بذاته موصوف بصفة الالوهية ولصعوبة هذا المقام ذهب المعتزلة والفلاسفة الى نفي الصفات والكرامية الى نفي قدمها والاشاعرة الى نفي غيريتها وعينيتها بعد ملاحظه مضمون اين عبارت منقول له درانچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند در حاشیه خیالی مذکور ست قوله وامافي نفسها فهي ممكنة قد سبق ما فيه من انه يخالف ما اشتهر بينهم من ان كل ممكن محدث اي مسبوق بالعدم انتهى در حاشیه مولانا عبد الحکیم ست قوله قد سبق ما فيه اي قد سبق في الشرح ان القول بامكان الصفات ينافي قولهم ان كل ممكن حادث بمعنى انه مسبوق بالعدم ولا يخفى عليك ان القول بهذه المخالفة اهون من القول بعدم امكانها لانه يستلزم تعدد الواجب لذاته بخلاف انتقاض تلك الكلية ولذا خصصها المحققون بان كل ممكن مسبوق بالقصد والاختيار فهو حادث وفي عبارت الشرح اشعار بذلك حيث قال ولا استحالة في قدم الممكن انتهى اگر گفته شود که چون عدم جرئت بر قول مذکور اولی باشد چنانکه در شرح مصرح ست پس قول بودن صفات واجبة الوجود لذاتها جائز غیر اولی خواهد بود واین منافی امکان ذاتی صفات مذکوره ست جوابش آنکه در این اعتراض غفلت از خصوصیات لفظ قول ست یعنی مراد از عبارت شرح آنکه قول مذکور اگرچه جائز غیر اولی است امّا اعتقاد بودن صفات واجب الوجود لذاتها پس باطل ست وغیر جائز ووجه فرق آنست که قول قابل تاویل است چنانکه شارح تاویلش کرده وگفته ویکون هذا مراد من قال الخ واعتقاد قابل تاویل نیست کما هو الظاهر از شرح وحاشیه الحاشیه ثبوت رسید که اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذاته حضرت باری تعالی است واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی بامثل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات ست همچنین اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود ست

وممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شیٔ ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است
و در دیگر کتاب علم کلام مثلاً شرح عقاید جلالی و حواشی آن و مثل شرح مواقف و حواشی آن
وغیرها زیاده تر ازین تحقیق است مگر بنظر کثرت وجود شرح عقاید نسفی و حواشی آن بر نقل
اینها اکتفا کرده شد اقول حاصل انچه این قایل از شرح عقاید و حواشی آن نقل کرده است
این است که صفات کمالیه او سبحانه نزد عامه متکلمین ممکن بالذات و قدیم صادر عنه سبحانه
بالایجاب اند و ازین لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن ذاتی باشد کما مر تفصیله
پس قول او بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله در انچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند بیهوده
گوئی است آری کسیکه بهره از فهم نیافته باشد و از امکان ذاتی عدم صفات کمالیه امکان
ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نفهمد ازین عبارات بآن جهل مرکب که این قایل بدان مبتلا
است گرفتار تواند شد و عجب تر ازین بیهوده گوئی قول اوست از شرح و حاشیه الحاشیه
بثبوت رسید که اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذات
حضرت باری تعالی است و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شیٔ ما بمثل علم و حیات مثلا
پس ممکن بالذات است ظاهراً این احمق جاهل در کلام خود هم تامل نمی کند و هرچه در خیال
باطلش می آید یاوه میسراید چه اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه
بخصوصه در نفس الامر از مواد ثلث یعنی وجوب ذاتی و امکان ذاتی و امتناع ذاتی خالی نتواند
بود اگر واجب ذاتی است لازم است که مصداق این اتصاف مرتبه نفس ذات حقه
بلا زیادت امری دیگر باشد بر این تقدیر مذهب قائلین بزیادت صفات باطل شد
و اگر ممتنع ذاتی است این اتصاف واجب لذات حضرت باری نمی تواند شد پس لامحاله
ممکن ذاتی و واجب بالغیر خواهد بود و انچه واجب بالغیر است لامحاله ممکن ذاتی است پس
قول او و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شیٔ ما بمثل علم و حیات مثلا پس ممکن بالذات
محض لغو است چه این اتصاف بخصوصه هرگاه که واجب بالغیر باشد لامحاله ممکن ذاتی باشد

وعجیب‌تر این است که خود بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح نموده است و در کتب منقول
عنها بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح است و هرگاه که صفات کمالیه ممکن ذاتی مستند اتصاف
او سبحانه بآن صفات لامحاله ممکن ذاتی خواهد شد چه بامکان ذاتی یکی از نقیضین وجوب ذاتی
اتصاف معنی ندارد و معهذا خود بالاگفته است که اتصاف صلاحیت وجوب ذاتی ندارد
پس تحاشی از اطلاق ممکن بالذات برین اتصاف بخصوصه چرا است منشاء آن جز حماقت وسوء
فهم هیچ نیست وعجیب‌تر ازین قول اوست چون اتصاف حضرت قدوس
تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است وممتنع عقلی اما ذات
این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است چه اتصاف
او سبحانه بنقایص از مواد ثلث در نفس الامر خالی نتواند بود وظاهر است که واجب ذاتی نیست
پس اگر ممتنع ذاتی است فهو مطلوبنا وبطل ما زعمه واگر ممکن ذاتی است پس از تحاشی از اطلاق
ممکن بالذات برین اتصاف بخصوصه چرا است قول بامتناع آن لذات الواجب سبحانه
قول بامتناع آن بعلت است وقول بامتناع آن بعلت قول است بامکان ذاتی آن
ومعهذا اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه بخصوصه نزد او با واجب بالذات است پس
بدانست او ضرور است که اتصاف او سبحانه بنقایص بخصوصه ممتنع بالذات باشد چه نزد
او در میان سلب اتصاف بنقایص واتصاف بصفات کمالیه عینیه ذاتیه است ومعان
بالذات در وجوب وامکان یک حکم دارند چنانچه او سابق گفته است و وجوب ذاتی سلب
اتصاف بنقایص مستلزم امتناع ذاتی اتصاف بنقایص است واگر اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
بخصوصه نزد او ممکن بالذات است عدم آن بخصوصه ممکن بالذات است و عدم اتصاف
بصفات کمالیه بخصوصه نزد او بعینه اتصاف او سبحانه بنقایص است پس نزد او اتصاف
او سبحانه بنقایص بخصوصه ممکن بالذات خواهد بود درین صورت اتصاف او سبحانه را به صفات
کمالیه بخصوصه واجب لذاته تعالی و مطلق اتصاف را ممکن ذاتی و اتصاف او سبحانه بنقایص

بخصوصه ممتنع لذاته تعالی ومطلق اتصاف بنقایص را ممکن ذاتی انگاشته است
وجوب اتصاف بصفات کمالیه لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن قرار داده وامتناع
اتصاف بنقایص لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن فهمیده است حال آنکه قسیم و مقابل
امکان ذاتی وجوب ذاتی وامتناع ذاتی است نه وجوب لذاته تعالی وامتناع لذاته تعالی
چه وجوب شی بعلة وامتناع شی بعلة از جهت امکان ذاتی آن است و ممتنع عقلی در اصطلاح
ممتنع ذاتی را گویند اطلاق آن بدین معنی بد است اوبر اتصاف او سبحانه بنقایص از مستثنیست
واستنباط این بیهوده گویها از شرح عقاید وحواشی آن بس عجب است اینقدر را زاین البین
ظاهر است که نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات کمالیه قایل اند آن صفات واتصاف با
ممکن ذاتی ومعلول او سبحانه بالایجاب اند نه اینکه آن اتصاف بخصوصه ممکن ذاتی نیست و نه اینکه
اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن است و نه اینکه عدم آن معلول او سبحانه است منشا این استنباط جهل
مرکب و سوء فهم است و بس وعجب تر ازینها تلبیس قول او ست و در دیگر کتب علم کلام مثلا شرح
عقاید جلالی الخ این بیچاره شرح عقاید جلالی ندیده باشد والا امید نیست که اتصاف او
سبحانه بنقایص محال بالذات است قال الکذب نقص فلا یکون من الممکنات و لا تشمله القدرة
کسایر وجوه النقص علیه کالجهل والعجز انتهی وقال بعد قول المصـ ولا الجهل ولا الکذب لانها النقص
والنقص علیه تعالی محال وقال فی شرح قول المصـ ولا یتحد لغیره یطلق الاتحاد علی ثلثه انحاء الاول
ان یصیر شی بعینه شیا آخر وهذا محال مطلقا سواء کان فی الواجب تعالی او فی غیره والثانی
ان ینضم الیه شی فیحصل منه حقیقة واحدة بحیث یکون المجموع شخصا واحدا آخر کما یقول صار التراب
طینا والثالث ان یصیر الشی شیا آخر بطریق الاستحالة فی جوهره او عرضه کما یقال صار الماء هواء
وصار الابیض اسود والکل فی حقه تعالی وقال فی شرح قوله لیس بجوهر اذ الجوهر هو الممکن
المستغنی عن المحل او هو المتحیز بالذات وهو تعالی منزه عن الامکان والتحیز وفی شرح قوله
ولا عرض لان العرض محتاج الی المحل المقوم له والواجب مستغن عن غیره وفی شرح قوله لا جسم لان الجسم

مرکب محتاج الی الجزء فلا یکون واجبا و فی شرح قوله ولا فی حیز و جهة لانهما من خواص الاجسام و الجسمانیات
و فی شرح قوله ولا یشار الیه بهنا و هناک لا یصح علیه الحرکة والانتقال لما سبق انتهی و هکذا فی غیره من
الکتب الکلامیه و ظاهر است که مراد از محال بودن اتحاد و جوهریت و عرضیت و جسمیت و تحیز
و ذی جهت بودن او سبحانه و عدم صحت حرکت و انتقال بر او سبحانه امتناع ذاتی این نقایص است
نه امتناع بالغیر و وجه امتناع جمله نقایص در ذات حقه مقدسه این است که ذات حقه واجب
بالذات است و مباین بالذات است ذوات و مهیات ممکنه و خواص ممکنات را و از
اتصاف بانچه از خصایص ممکنات است بالذات آبی است پس فرض اتصاف ذات
حقه واجبه بخواص ممکنات و حوادث و اتحاد آن بذوات ممکنات فرض اجتماع امکان و وجوب
است در آن و اجتماع وجوب ذاتی و امکان ذاتی در ذات حقه ممتنع بالذات است پس
مصادیق اینهمه که مجمع وجوب ذاتی و امکان است محال بالذات است این احمق جاهل
از امتناع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه بنقایص غافل بوده در مفهومات انتزاعیه
ذهنیه کلام رانده باقتضای جهالت و ضلالت برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه
بنقایص و خسایس و قبایح و فواحش عرق ها ریخت و خاک مذلت بسر خود بیخت و در منا کها افتاد
و عقل و دین خود برباد داد و با اینهمه سعی او بجای نرسید و خاسر و خائب برگردید خسر الدنیا والآخرة
ذلک هو الخسران المبین فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الرائب
الخائب اکنون باید دانست که از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی و تصاف
بآن و اتصاف بمقابلات آنها مستثنی است چه مخلص نیست از قول بصدور صفات
کمالی بطریق ایجاب بر تقدیر زیادت صفات زیراکه بر تقدیر زیادت صفات قول بوجوب
ذاتی آنها متصور نیست که منافی توحید است و نیز بسبب احتیاج آنها بموصوف و محل صلاحیت وجوب
ذاتی ندارند زیراکه انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرف است پس ممکن بالذات خواهند
بود و عدم تعلق صدور آنها بقدرت ظاهر است زیراکه معنی قدرت نزد متکلمین صحت فعل و ترک است

پس قول بایجاب در صدور آنها لازم آمد و از کلیه مذکور مستثنی خواهند بود و همچنین اتصاف بنقایص
که مقابلات صفات کمالی اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق قدرت نیست در حضرت
باری تعالی و شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه و در غیر حضرت واجب الوجود تعالی شانه از ممکنات
متعلق القدرة است کما هو الظاهر و اگر گفته شود که قول بصدور بالایجاب مذهب فلاسفه
است جوابش اینکه فلاسفه در صدور عقول که مباینات اند و منفصلات قایل بایجاب اند نه در
صفات که قایم بغیر اند و محققین متکلمین در صدور منفصلات قایل بایجاب نیستند بلکه در صدور
صفات بر تقدیر زیادة فافترقا و در شرح عقاید جلالی است انت تعلم ان هذا لیس ساق الی القول
بکونه تعالی فاعلا موجبا لتلک الصفات اذ ایجادها بالاختیار غیر متصور ولا محذور فیه من حیث کونه
تخصیصا للقاعدة العقلیة کما توهم لان القاعدة لا تشملها و لو سلم فالعقل یخصص القاعدة کما یخصص الحکم
بزیادة الوجود والتشخص و سائر الصفات الکمالیة علی المهیات الا الواجب تعالی حیث ما تقرر عند
الحکماء انتهی و از کلیه کل ممکن بالذات حادث نیز صفات کمالی مستثنی اند لهذا بعض محققین موضوع
این کلیه را بدینطور مقید کرده اند کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار فهو حادث کما مر و صفات کمالی بتقدیر
زیادت چون صدور آنها بالایجاب است مسبوق بقصد و اختیار نشدند و همچنین اعدام اصلیه مستثنی از این کلیه اند
خلاصه کلام و فذلکه مرام آنکه تحاشی از نفی قدرت او سبحانه بر ممتنعات ذاتیه و تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد با امتناع ذاتی آن چنانکه معترض است باهم تماشی و تهدی شی است در
قاذورات اشتراکات و ناشی است از سوء استعداد در فنون فلسفه و فساد اعتقاد
است در اصول اسلامیه کما مر تفصیله اقول اکنون باید دانست که در مسئله صفات
کمالیه حضرت واجب الوجود سبحانه اختلاف است معتزله و فلاسفه و حضرات صوفیه کرام
و محققین متکلمین صفات کمالیه را عین ذات میدانند و عامه متکلمین صفات کمالیه را غیر ذات
حقه اعتقاد می کنند و عامه اشاعره می گویند که صفات او سبحانه نه عین او یند و نه غیر او یند
و حال این مسئله آن است که در شرح عقاید جلالی می گویند اعلم ان مسئلة زیادة الصفات

وعدم زيادتها ليست من الاصول التي يتعلق بها تكفير احد الطرفين وقد سمعت بعض الاصفياء
انه قال عندي ان زيادة الصفات وعدم زيادتها مما لا يدرك بالكشف ومن اسنده
الى الكشف فانما تراآئى له ما كان غالبا على اعتقاده بحسب النظر الفكري ولا ارى باسا في
اعتقاد احد طرفي النفي والاثبات في هذه المسئلة انتهى قال في شرح المواقف واعلم
ان قولهم اي قول مشايخنا في الصفة مع الموصوف وفي الجزء مع الكل لا هو ولا غيره مما استبعده
الجمهور جدا فانه اثبات للواسطة بين النفي والاثبات اذ الغيرية يساوي نفي العينية وكل ما ليس بعين
فهو غيره كما ان كل ما هو غير فليس بعين ومنهم من اعتذر عن ذلك بانه نزاع لفظي لا تعلق له بامر معنوي
وذلك انهم خصصوا لفظ الغير بان اصطلحوا على ان الغيرين ما لا يجوز الانفكاك بينهما وعلى هذا
فالشي بالقياس الى آخر قد لا يكون عينا ولا غيرا واذا اجري لفظ الغير على معناه المشهور بلا تخصيص
فكل شي بالقياس الى الآخر اما عين واما غير ولا شك انه لا يمنع التسمية بل لكل احد ان يسمي اي
معنى شاء باي لفظ اراد وهذا الاعتذار ليس بمرضي لانهم ذكروا ذلك في الاعتقادات المتعلقة
بذات الله تعالى وصفاته فكيف يكون امرا لفظيا محضا متعلقا بمجرد الاصطلاح مع ان بعضهم قد
تصدى للاستدلال عليه والحق انه بحث معنوي وان مرادهم مما ذكروه انه لا هو بحسب المفهوم ولا
غيره بحسب الهوية ومعناه انهما متغايران مفهوما ومتحدان هوية كما يجب ان يكون الحال كذلك
في الحمل على ما مر في تحقيق معناه ولما لم يكونوا اي المشايخ قائلين بالوجود الذهني لم يصرحوا بكون
التغاير بين الصفة والموصوف وبين الجزء والكل في الذهن والاتحاد في الخارج كما يصرح به القائلون
بالوجود الذهني نعم المعلوم المحقق الثبوت فيما بين المحمول والموضوع هو الاتحاد من وجه والاختلاف
من وجه آخر فعبروا عن هذا المعلوم بتلك العبارة التي لا اشعار لها بالوجود الذي اختلف فيه
وهذا الكلام لا غبار عليه وفيه بحث لان كلام المشايخ في اجزاء غير محمولة كالواحد من العشرة واليد
من زيد كما اوردوها في تمثيلاتهم وفي صفات هي مبادي المحمولات كالعلم والقدرة والارادة
لا في المحمولات كالعالم والقادر والمريد والظاهر انهم فهموا من التغاير جواز الانفكاك من الجانبين

فاقدموا علی ما قالوا وایضا لما اثبتوا صفات موجودة قدیمة زایدة علی ذاته تعالی لزم کون القدم
صفة لغیر الله تعالی قد فحوه بذلک وایضا لزمهم ان یکون تلک الصفات مستندة الی الذات
اما بالاختیار فیلزم التسلسل فی القدرة والعلم والحیواة والارادة ویلزمهم ایضا کون الصفات
حادثة واما بالایجاب فیلزم کونه تعالی موجبا بالذات ولو فی بعض الاشیاء فتدبر واعن
هذا بانها انما یکون محتاجة مستندة الی علة اذا کانت مغایرة للذات انتهی وغرض از نقل این
عبارات این است که قول به نبودن صفات کمالیه عین ذات حقه از ضروریات دین
نیست و اشاعره را درین مسئله اضطراب است و باعث شان بر نفی عینیت صفات تغایر
مفهومات صفات با ذات است بس و باعث بر نفی غیریت صفات تستیر از و استناد و صفات
سوی ذات حقه است وحق درین مسئله این است که مصداق صفات کمالیه نفس ذات حقه
است بلا زیادة امر علیها و مفاهیم انتزاعیه صفات عین ذات حقه نیستند اگر مراد اشاعره
این است که صفات نه عین ذات حقه اند بحسب المفهوم و نه غیر ذات حقه اند بحسب المصداق
براین کلام غبار نیست و اشکالی برایشان وارد نمی شود و استکمال بالغیر و تعدد قدما و تسلسل
بر تقدیر استناد قدرت و علم و حیواة و اراده بسوی ذات حقه باختیار و حدوث صفات
براین تقدیر و بودن واجب تعالی شانه موجب بالذات بر تقدیر استناد این صفات
سوی ذات حقه بالایجاب و مسلوب بودن صفات کمالیه از مرتبه ذات حقه برایشان
لازم نخواهد آمد واگر مراد ایشان این است که صفات قایم اند در نفس الامر بذات
حقه بوجودی مغایر وجود نفس ذات حقه ایشان را از محاذیر مذکور گریز نیست و نفی
غیریت صفات براین تقدیر معنی ندارد و اتباع اشاعره در هر لفظی که از زبان شان برآید
از ضروریات دین نیست مولوی شاه عبدالعزیز که این پلید مرید مرید شان است در رساله
عقاید نوشته اند وصفاته لا هو ولا غیره و بنا بر عینیت صفات کمالیه بیهوده گوییهای این احمق اخرق
از جهل بافته اند لیکن ما تنزلا بر تقدیر تسلیم زیادت صفات کمالیه بر ذات حقه کشف فضایح

او ضرورت قول لعینه صفات بود والحال برای کشف عوار او و پیشوای او میگویم که این قایل
میگوید که اتصاف بنقایص که مقابل صفات کمالیه اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق
قدرت نیست و حضرت باری تعالی شانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه حال آنکه شیخ نجدی
که این گستاخ تیره نادانی با قتضای بی ایمانی او را بعالم ربانی ملقب نموده است اتصاف او
سبحانه را بکذب و دیگر فواحشات و نقایص و خسایس متعلق قدرت او سبحانه انگاشته بر آن دلیل
آورده است در یک رساله خود میگوید که کذب او سبحانه و اتصاف او سبحانه باین نقیصه محال
بالذات نیست چه عقد قضیه غیر مطابقه للواقع و القای آن بر ملائکه و انبیا خارج از قدرت الهی
نیست و الا لازم آید که قدرت انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد چه عقد قضیه غیر مطابق
للواقع و القای آن بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی است آری کذب منافی حکمت است
پس ممتنع بالغیر است و لهذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق شمار ند و او را جل شانه بآن مدح می کنند
بخلاف فرس و حمار که ایشان را کسی بعدم کذب مدح نمیکنند و نیز ظاهر است که صفت کمال همین است
که شخصی که قدرت تکلم بکلام کاذب میدارد و بنا بر رعایت مصلحت و مقتضای حکمت متنزها از تلوث
کذب تکلم بکلام کاذب نمی نماید همان شخص ممدوح میگردد و بسلب عیب کذب و اتصاف بکمال
صدق بخلاف کسیکه لسان او ماؤف شده باشد و تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت
متفکره او فاسد شده باشد که عقد قضیه غیر مطابقه للواقع نمیتواند کرد یا شخصی که هرگاه که کلام
صادق می گوید کلام مذکور از وصادر می گردد و هرگاه که اراده تکلم بکلام کاذب می نماید او از او
بند می گردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دیگر دهن او بند می نماید یا حلقوم او را خفه می کند یا بعضی
چند قهرا یا صادقه را یاد گرفته است و اصلا بر ترکیب قضایای دیگر قدرت نمیدارد و بنا بر این
کلام کاذب از وصادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح نیستند بالجمله تکلم
بکلام کاذب ترفعا عن عیب الکذب و تنزها عن التلوث نه صفات مدح است بنا بر آن
عجز از تکلم بکلام کاذب هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بآن او دون است از مدح باولی

انتهی و دلیلی که این ملقب بعالم ربانی آورده است در اتصاف او سبحانه بدیگر فواحش و قبایح و شنایع
جاری است چه ارتکاب آنها در قدرت اکثر افراد انسانی است پس اگر ارتکاب آن خارج
از قدرت الٰهی باشد لازم آید که قدرت انسانی زیاده از قدرت ربانی باشد و صفت کمال
همین است که شخصی که قدرت بر ارتکاب فواحش میدارد و بنا بر رعایت مصلحت بمقتضای
حکمت تنزها از تلوث بفواحش ارتکاب آن نمی نماید همان شخص ممدوح می گردد بسلب عیب ارتکاب
فواحش و اتصاف بکمال عفت بخلاف کسیکه قدرت بر ارتکاب آن نداشته باشد یا مانعی
او را از ارتکاب فواحش وقت قصد آن باز میدارد آنکس نزد عقلا قابل مدح نیست بالجمله
عدم ارتکاب فواحش ترفعا عن عیب الفواحش و تنزها عن التلوث بها از صفات مدح است
و بنا بر عجز از ارتکاب آن هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بآن ادون است از مدح باول
ازین معلوم شد که کذب و ارتکاب دیگر فواحش و قبایح نزد مقتدای این سرگردان تیه
ضلالت تحت قدرت الٰهی داخل است و نزد این قایل ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است و متعلق
قدرت نیست مقتدای او را برا و همین فضل است که او صحت کذب وغیره نقایص بر ذات حقه
او سبحانه تجویز می کند و او را بر مقتدای خود فضل این است که او عدم سبحانه و حدوث او سبحانه
و امکان او و موت او سبحانه و جهل و عجز و عمی و صمم و بکامت او سبحانه و تعالی و تجسم و حرکت
و انتقال و تحیز و تمکن او سبحانه وغیر ذلک مما لا یتناهی را ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر و غیر صالح تعلق
قدرت الٰهی میداند پیشوا را من وجه بر پیرو فضل است و پیرو را من وجه بر پیشوا فضل است
این را غایت رشد توان گفت معلوم نیست که بدانست او خود در اصول اسلامیه فساد
اعتقاد دارد یا مرشد او را در اصول اسلامیه فساد اعتقاد بوده است ظاهرا مرشد او که مستحق
لقب عالم ربانی است بدانست او فاسد الاعتقاد نبوده باشد ما بطلان اعتقاد این
قایل بشرح و بسط بیان کرده ایم حاجت اعاده آن نیست اما بطلان عقیدت شیخ او
ظاهر است چه او خود اعتراف دارد که کذب نقص و عیب است و با این اعتراف قایل آنست

باینکه کذب او سبحانه تحت قدرت او داخل است پس این صریح اعتراف است باینکه ناقص
ومعیب بودن او سبحانه ممکن ومقدور است واستدلال او باینکه عقد قضیه غیر مطابقه
للواقع والقای آن بر ملائکه خارج از قدرت الٰهی نیست عجیب است چه کذب عبارت از
عقد قضیه غیر مطابقه للواقع والقای آن بر مخاطب علی الاطلاق نیست او سبحانه تعالی در اکثر مقام
از کلام معجز نظام حکایة عن الاقوام قضایای کاذبه مذکور فرموده کقوله سبحانه وقال الذین کفروا لا تاتینا
الساعة بلکه معنی کذب قایل اخبار او بقضیه غیر مطابقه للواقع است وآن خود عیب ونقص است
والقای کلام کاذب بر ملائکه وانبیا عیبی ونقصی دیگر است وقول او والا لازم آید که قدرت
انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد تعجب بر تعجب می افزاید چه ارتکاب فواحش قطیعه و
قبایح شنیعه تحت قدرت انسانی داخل است وتحت قدرت ربانی داخل نیست فعلی ما زعمه
لازم می آید که قدرت انسانی از قدرت ربانی زاید باشد مگر شاید چنانکه پیروا و التزام امکان
ذاتی آن بکند مرشد او التزام مقدور بودن آن کرده است وحل شبهه این است که قدرت
بر اتصاف بعیوب ونقایص وقبایح وفواحش از سمات حدوث وصفات حوادث است
او سبحانه از سمات حدوث وخواص حوادث منزه ومتعالی است وقدرت کامله که از صفات
حضرت باری جلشانه است قدرت است بر ایجاد جمیع ممکنات وتکوین همه کائنات گویا قدرت
دو قسم است یکی قدرت کامله که از اوصاف مختصه حضرت باری جلشانه است ودیگر قدرت
ناقصه که از اوصاف مخلوقات است وقدرت ثانیه نسبت بقدرت اولی بمراتب غیر
متناهیه ناقص است پس از وجود قدرت ثانیه در انسان وعدم امکان آن در ذات حقه او
سبحانه زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم نمی آید شیخ این قایل معنی زیادت
نتوانست فهمید زیادت شی بر شی آن است که شی اول مشتمل باشد بر آنچه شی ثانی بر آن مشتمل
است مع زیادت نکته می بایست که اشتمال قدرت انسانی بر قدرت ربانی باثبات
میرسانید بعد از ان بیان می کرد که قدرت انسانی باوجود اشتمال بر قدرت ربانی بر مشتمل

هم مشتمل است انگاه توانستی گفت که زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم می آید
سبحان الله پیشوای این گشته بادیه نادانی که ملقب شد بعالم ربانی معنی زیادت نتوانست
دانست و معنی قدرت نتوانست فهمید و بصحت کاذب بودن او سبحانه که معنی تعلق قدرت
او سبحانه بکذب است و بصحت القا فرمودن او سبحانه کذب را برانبیا و ملائکه صریحا و بصحت
بودن او سبحانه مرتکب فواحش و شنایع از ردی دلیل آورده خود قایل بوده است
و با این جهالت و ضلالت در همه مسایل دینیه از اصول کلامیه و فروع فقهیه اجتهاد میکرد بلکه
عامیان بازاری را که حروف آشنا هم نیستند مجتهد گردانید و دین اسلام را برهم زد و آنچه
گمان برده که عدم کذب را برای همین در مدایح آلهی می شمارند که او سبحانه با وجود قدرت
بر کذب بکلام کاذب نمیفرماید و آن را بعبارت مطنبه کثیرة الالفاظ قلیلة المعنی برای فریب
دادن مشتی عوام کالانعام که اینچنین یاوه گوئی و بیهوده گوئی را حسن بیان و بسط تقریر می نامند
بیان نموده هذیانی بیش نیست چه سایر تقدیسات و تنزیهات حضرت کبریائی از عیوب
و نقایص و قبایح و خسایس و فواحش در محامد الهیه معدود اند و در نصوص در معرض ثنا موجود
حال آنکه اتصاف او سبحانه بآنها تحت قدرت داخل نیست کو مرید مخلص او آن را ممکن ذاتی
بلکه ثابت فی مرتبة الذات الاحدیه میداند کما سبق مفصلا غایت مدح آلهی همین است که اتصاف
او سبحانه بهیچ عیب و نقص و بهیچ خاصه از خواص ممکنات و حوادث در تجویز عقلی هم ممکن
نیست همین کمال تقدیس و تنزیه است و تقدس و تنزه او سبحانه را از اتصاف بکذب بسبب
عدم امکان اتصاف او بعیوب و نقایص عجز نتوان گفت چنانکه از عبارت او مفهوم میشود چه عجز
در آنصورت متصور میشد که اتصاف او سبحانه بعیب کذب صلوح مقدوریت داشتی چون اتصاف او سبحانه بعیب
کذب ممکن نیست تحت قدرت داخل نیست پس از عدم قدرت براین اتصاف عجز لازم نمی آید چنانکه از
عدم قدرت بر سایر ممتنعات عجز لازم نمی آید از ین منکشف شد که این بیچاره معنی عجز هم نمیداند است حال شیخ
مرشد این است وای بر حال مرید مسترشد عجب این است که این مرید مرید در عقاید نوشته است

ولا یصح علیه الحرکة والانتقال والتبدل فی ذاته وصفاته ولا الجهل ولا الکذب معلوم نیست که معنی
لا یصح در فهم او چیست اگر معنی لا یمکن است لازم می آید که او قایل باشد بعدم امکان کذب و جهل
او سبحانه حالانکه او امکان جهل و عجز او سبحانه بغایت جد جهد و عمر عزیز خود را بدانست خود باثبات
رسانیده و اگر معنی لا یصح ممتنع بالغیر است لازم است که حرکت و انتقال او سبحانه و تبدل
ذات و صفات او سبحانه بدانست او ممکن باشد حال آنکه امکان حرکت و انتقال بے
جسمیت و امکان تبدل ذات و صفات بلا حدوث متصور نیست درینصورت بدانست
این مرید جسمیت و حدوث او سبحانه ممکن ذاتی باشد بلکه این مرید مرید را از التزام آن گزیر نیست
چه حرکت او سبحانه و انتقال او سبحانه و تبدل ذات حقه و تبدل صفات کمالیه
و جسمیت او سبحانه و حدوث او سبحانه حصص کلیات ممکنه ذاتیه هستند پس بموجب قاعده
مقرره او لامحاله ممکن ذاتی خواهند بود و شاید او برای حفظ قاعده مقرره خود التزام لازم
نماید تا آن قاعده از دست نرود گو ایمان برباد شود بدانست او در التزام لازم محذوری
نیست مگر محذوری که بدانست او اشد محاذیر است این است که قول او به بودن اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه و همچنین اتصاف او بنقایص داخل تحت قدرت الٰهی مخالف
ارشاد شیخ مرشد او ست شیخ مرشد او اتصاف او سبحانه را بکذب با وجود اعتراف به بودن
آن نقص و عیب داخل تحت قدرت میگوید بلکه همه ممتنعات بالغیر را تحت قدرت الٰهی
داخل میداند بلکه همه واجبات بالغیر را که در ان صفات کمالیه او سبحانه بر مذهب عامه متکلمین
داخل اند داخل تحت قدرت انکار دارد چه در رسایل خود می گوید که مناط صحت تعلق قدرت الٰهیه
امکان ذاتی است و هر ممکن ذاتی در همه اوقات بر جمیع تقدیرات یعنی در وقت وجود علل
موجبه و موانع عائقه و بر تقدیر وجوب بالغیر یا امتناع داخل تحت قدرت الٰهیه است درین
نسبتش بموجبات یا موانع انتهی بعبارته باز می گوید ازین بیان واضح گردید که دخول شیٔ
تحت قدرت الٰهیه منافی امتناع یا وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه آنچه

منافی اواست دخول آن تحت تکوین ونیز واضح گشت که لزوم محال بر تقدیر وجود شی مانع دخول
آن شی تحت قدرت الهیه نمیتواند شد زیراکه لزوم محال مانع وجود اوست نه منافی امکان ذاتی
ومناط تعلق قدرت الهیه امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی آری لزوم محال مانع از تعلق
تکوین است انتهی ازین هردو عبارت ظاهر است که بدانسبت شیخ مرشد او صفات کمالیه او سبحانه
واتصاف او سبحانه بصفات کمالیه اتصاف او سبحانه بقبایح وفواحش ونقایص که بدانسبت
این مرید مرید همه ممکن ذاتی است تحت قدرت الهیه داخل اند وبدانسبت این مرید مرید داخل
تحت قدرت الهیه نیستند پس بر وجهیل شیخ مرشد او که بدانسبت او عالم ربانی است لازم می آید
وذلک من اشد الملامی ذیر عنده حالا نظر در کلام شیخ مرشد او ضرور است معنی قدرت چنانکه مرید ش
بیان کرده صحت فعل وترک است پس اگر علت موجبه ممکن ذاتی موجود باشد در وقت وجود علت
موجبه آن در عین نسبت او بعلة موجبة آن تجویز صحت ترک یعنی عدم تکوین تجویز صحت تخلف وجود معلول
بالایجاب از علة موجبه است وتجویز تخلف معلوم بالایجاب از علة موجبه آن بلی غفلت از معنی ایجاب ومعنی علت موجبه متصور نیست
پس قول بانیکه معلول بالایجاب در وقت وجود علت موجبه آن در عین نسبت آن بعلت موجبه آن
تحت قدرت الهیه داخل است قول است بانیکه تخلف معلول بالایجاب از علت موجبه آن در وقت
وجود علة موجبه آن در عین نسبت او بعلت موجبه آن صحیح الفعل والترک است پس علة موجبه آن
علة موجبه آن نیست ازین معلوم شد که آن بیچاره معنی علت موجبه ومعنی ایجاب هم نمیداند نسبت
ومعنی فعل وترک که عبارت از تکوین او وعدم تکوین است هم نمیداند نسبت چه او میگوید که لزوم محال بر تقدیر وجود
شی مانع دخول آن شی تحت قدرت الهیه نمیتواند شد زیراکه لزوم محال مانع وجود او است
نه منافی امکان ذاتی ومناط صحت تعلق قدرت الهیه امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی
آری لزوم محال مانع از تعلق تکوین است بخیال او نگذشت که هرگاه که لزوم محال مانع از
تعلق تکوین شد صحت تکوین که عبارت از صحت فعل است متحقق نشد پس تعلق قدرت که عبارت
از صحت فعل وترک است چه معنی دارد معلوم شد که آن بیچاره معنی قدرت بمعنی صحت

فعل و ترک هم نمیدانست مثلاً قدرت الهیه و حیات الهیه که از صفات کمالیه او سبحانه است و نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی است و ذات حقه علت موجبه آن نیست پس حسب اعتقاد او تحت قدرت الهیه داخل است و فعل و ترک او و عین بودن او سبحانه علت موجبه آن صحیح است با وجود لزوم تسلسل پس با عتقاد او او سبحانه قادر است بر اینکه قادر نباشد و قادر است بر اینکه عاجز شود و قادر است بر اینکه زنده باشد یا مرده شود و وجوب صفت حیات با و سبحانه و امتناع صفت موت و عجز از جهت لزوم محال بر تقدیر وجود آن بد انست او مانع تعلق قدرت الهیه بقدرت الهیه و عجز او سبحانه نیست و تعلق قدرت مساوق صحت فعل و ترک است اینچنین اعتقاد از صبیان و مجانین هم متصور نیست از ینجا معلوم شد که آن بیچاره بد انست مرید خود هم معنی قدرت نمیدانست و معنی عیب و کذب و نقص نمیدانست و معنی زیادت نمیدانست و معنی صحت فعل و ترک نمیدانست و معنی وجوب و علت موجبه و ایجاب نمیدانست و معنی امتناع و مانع و محال نمیدانست این است حال علم عالم ربانی و حال ربانی بودنش ازین ظاهر است که او نقص و عیب و کاذب بودن او سبحانه مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند و برای تلقین این عقیده بمریدان خود بر آن دلیل می آرد اکنون نظر در کلام مرید که درینجا ناکث بیعت او کرده بعدم تعلق قدرت الهیه بصفات کمالیه اتصاف او سبحانه بآنها و باتصاف او سبحانه بنقایص مقابلات آنها بعد و شد تصریح می نماید می باید می باید دانست که این ناکث بیعت حق قبیل این کلام گفته است که اتصاف واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذات حضرت باری تعالی است و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلاً پس ممکن بالذات است و همچنین اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات و متحقق الوقوع است و الحال اقرار میکند باینکه از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی و اتصاف بان و اتصاف بمقابلات آنها مستثنی است الی آخر ما قال پس درینجا اعتراف میکند که صفات

کمالیه اتصاف او سبحانه بآنها ممکن بالذات و واجب بالغیر است و اتصاف او سبحانه بنقایص
ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است و اول گفته بود که اتصاف شیء با ممکن بالذات است یا اول
قول او بیهوده گوئی بود یا این قول بیهوده گوئی است و سابق ازین گذشته است که اعتراف
او بوجوب صفات کمالیه اتصاف آن لذاته سبحانه و بامتناع اتصاف او بنقایص لذاته سبحانه
اعتراف است بامکان ذاتی صفات کمالیه اتصاف آن بخصوصه و بامکان اتصاف او
سبحانه بنقایص بخصوصه و انکار این قایل ازان از غایت جهل و غباوت او ناشی است حالا
مبرهن و متیقن شد که شیخ نجدی مرشد این قایل کذب او سبحانه و نقص و عیب بودن او سبحانه
و قدرت او سبحانه و حیات او سبحانه و دیگر صفات کمالیه او سبحانه و اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص و فواحش و قبایح را مقدور و صحیح الفعل والترک میداند است و تجویز میکرد که
او سبحانه بعجز و موت خود و قدرت و حیات خود قادر است و معنی الفاظ هم نمیداند است تا
با دراک معانی چه رسد و این قایل عدم او سبحانه و حدوث او سبحانه و موت او سبحانه و فسق
و فجور او سبحانه و جسمیت او و تحیز و حرکت و انتقال او سبحانه و کری و کوری و گنگی و جهل و عجز او سبحانه
را ممکن ذاتی میداند بلکه ثبوت این نقایص را بذات حقه در مرتبه نفس ذات حقه اعتقاد میکند
با اینکه پیر فرتوت شده است معانی وجوب و امکان و امتناع و دیگر الفاظ مستعمله علوم نفهمیده
است حالا بحال استعداد آن شیخ نجدی و این مرید مرید در فهم فنون فلسفیه بمجال اعتقاد
او باصول اسلامیه بی توان برد فا دالاستا فپس حق این است که او سبحانه بر هر ممکن
ذاتی قادر است قال الاحمق الاخرق اقول مدعی در صفات کمال حضرت واجب الوجود
تعالی شانه چه اعتقاد دارد اگر واجب ذاتی میداند مشرک است و اگر ممکن ذاتی میداند در
تمیش اعتقاد می کند و قدرت نزد اهل حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انتفاء آنها برو
لازم آمد و نیز تجویز اتصاف حضرت واجب ... تعالی شانه بنقایص او در اکثر گذشت چه
تجویز انتفاء کمالات لازم ... اتصاف بنقایص ... عدم علم

از حضرت موصوف جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط از وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی و استثنای صفات کامله از کلیه خود او را ممکن نیست چه برین تقدیر قول بامکان اتصاف بنقایص هم جایز خواهد بود زیرا که جایز است که ممکن باشد و مقدور نبود بدون قدرت هم متحقق نیست بطور صفات کمالی بجهت امتناع لذات واجب متصف بصفات کمالی تعالی شانه پس قول بامتناع ذاتی آن چه لازم است و کسیکه بامکان ذاتی آن قایل شده باشد کفر چگونه او را لازم آید بلکه خود قایل مذکور را اشراک لازم است یا الیه و کما عرفت پس قول او که حق این است الخ حق این است که ناحق این است اقول استاذ مدعی قایل اند باینکه صفات کمالیه عین ذات او سبحانه است تا سلب کمال از مرتبه ذات حقه و استکمال او سبحانه بما لیس عینه و قول بودن او سبحانه غیر کامل بذاته و تعدد قدما و تخصیص قاعده کل ممکن بالذات مقدور و کل ممکن بالذات حادث چنانکه بر عامه متکلمین لازم می آید لازم نیاید و تقلید عامه متکلمین درین مسئله ضرور نیست کما سبق نقله من شرح العقاید العضدیه و چون صفات کمالیه عین او سبحانه است استاذ مدظله صفات کمالیه را عین ذات حقه واجبه میداند و این عین توحید است چه برین تقدیر تعدد قدما هم لازم نمی آید و عامه متکلمین را از ارتکاب آن گزیر نیست پس قول او اگر واجب ذاتی میدانند مشرک است ناشی از غایت غباوت و جهل و نادانی و بی ایمانی او است توهم اشراک بر تقدیر قول بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه می تواند شد توهم آن بر تقدیر قول بعینیت صفات صبیان و مجانین را هم نمیشود و الزام اشراک بر قایل بعینیت صفات ناشی از غایت جهل و غباوت است و استاذ مدظله بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه قایل نیست و نه بامکان و مقدوریت آنها قایل است تا آنچه این قایل در شق امکان و مقدوریت صفات کمالیه وارد کرده است وارد شود باری چاره آن شیخ نجدی بیچاره که مرشد مقتدای این آواره است چیست که او خود بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و امکان ذاتی و مقدوریت صفات کمالیه قایل است چه قدرت نزد او حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک

صفات کمالیه از ذات حقه برا ولازم است ونیز تجویز اتصاف او سبحانه بنقایص برا ولازم است
واو بیباکانه آنرا التزام می کند بلکه برآن بدانست خود دلایل می آرد کما سبق واین قایل را
باید که چاره خود هم کند که او اتصاف او سبحانه را بنقایص وقبایح وفواحش ممکن ذاتی وممتنع لذاته
سبحانه میداند پس صدق سلب نقایص وقبایح وفواحش از و سبحانه نزد این قایل از مرتبه نفس
ذات حقه که علت موجبه آن سلب ست متاخر بالذات است پس نزد این قایل صدق ایجابات
نقایص وقبایح وفواحش در مرتبه ذات حقه ضروری است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فیلزم علیه
اعتقاد انه سبحانه فی مرتبة نفس ذاته الحقه جاهل وعاجز ومیت واعمی واصم وابکم وفاسق وفاجر ومتحیز
وحادث ومتحرک ومنتقل الی غیر ذلک من النقایص التی لا یتناهی چه اگر در اعتقاد او این ایجابات در
مرتبه ذات حقه صادق نباشد سلب اینهمه در مرتبه ذات احدیه صادق باشد پس سلب این همه معلول
ذات حقه نباشد وهو خلاف مذهبه بلکه برا ولازم می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه متحد باشیائی
وحوادث غیر متناهیه باشد یعنی اینکه حیوان باشد وجمیع انواع آن ونبات وجمیع انواع آن وجماد
وجمیع انواع آن وهمه مقولات جوهر وعرض وجمیع انواع آن باشد زیرا که حیوانیة او سبحانه وانسانیة
او سبحانه ونباتیة او سبحانه وجمادیت او سبحانه وجوهریت او سبحانه وهکذا حصص این معانی مصدریه اند
وبموجب قاعده مقرره او این همه حصص بخصوصها ممکن بالذات اند زیرا که کلیات آنها ممکن بالذات
اند وهرگاه که این حصص ممکن بالذات شدند عدم آنها معلول او سبحانه بدانست او خواهد بود پس عدم
آنها از مرتبه ذات حقه متاخر خواهد بود پس اینهمه در مرتبه ذات حقه متحقق خواهند بود والا سلب آنها
در مرتبه ذات حقه صادق باشد پس سلب آنها معلول ذات حقه نباشد پس ضروری بالذات
باشد وهو خلاف مذهبه ومن وجه آخر این قایل را از التزام صدق ایجابات نقایص وفواحش وقبایح
بر او سبحانه در مرتبه ذات حقه بنا بر عقاید مقرره خودش گریز وچاره نیست چه صفات کمالیه
واتصاف او سبحانه بصفات کمالیه در عقیدت او ممکن ذاتی است واتصاف او سبحانه بصفات
کمالیه در عقیدت او صادق سلب اتصاف بنقایص است ودر عقیدت او در بیان اتصاف

بصفات کمالیه وسلب اتصاف بنقایص جمیع ذاتیه است چنانچه سابق گفته شده است و بر آن اقرار نموده است و معان ممتنعه ذاتیه در امکان و وجوب امتناع یک حکم دارند چنانکه سابق گفته است صفات کمالیه واتصاف بصفات کمالیه ممکن و معلول ذات حقه و متاخر از مرتبه ذات حقه اند چه او خود گفته است که صفات محتاج بموصوف اند وانکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرفه است پس لامحاله از موصوف یعنی ذات حقه متاخر اند پس سلب اتصاف او بنقایص لامحاله در عقیدت او متاخر از ذات حقه است پس اتصاف او سبحانه بنقایص لامحاله در عقیده او در مرتبه ذات حقه خواهد بود ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین و من وجه آخر این قایل درینجا میگوید که عدم علم از حضرت موصوف جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی و در عقیده این قایل علم او سبحانه از ذات حقه متاخر است پس نزد او در مرتبه ذات حقه سلب بسیط علم است و نزد او سلب بسیط نزد وجود موضوع که درینجا ذات حقه است مستلزم سلب عدولی است و نزد او سلب عدولی علم جهل است پس در عقیدت او سبحانه را در مرتبه ذات حقه جهل است پس این قایل بحسب قواعد عقاید مقرر کرده خود در اشد انحای اشراکات یعنی اعتقاد صدق ایجاب به حادث از حوادث غیر متناهیه او سبحانه در مرتبه ذات حقه و در ارتکاب اتصاف او سبحانه بهمه نقایص و عیوب و قبایح و فواحش و خسایس در مرتبه ذات حقه مبتلا است و هر چند دست و پا میزند از ان مهالک نمی تواند بر آمد کُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا اگر ازین عقاید باطله که نتایج قواعد مقرر کرده اوست توبه نمیکند در زمره مخاطبین ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ داخل است حالا باید شنید که عامه متکلمین با وجود قایل شدن بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و صدور صفات کمالیه از ذات حقه بالایجاب گفته اند که او سبحانه بر جمیع ممکنات قادر است قال فی العقاید العضدیه قادر علی جمیع الممکنات وقال فی شرح المواقف ان قدرته تعم الممکنات ای جمیعها والدلیل

علیه ان المقتضی للقدرة هو الذات لوجوب استنادصفاته الیه [illegible]

هو الامکان لان الواجب والامتناع الذاتیین یحیلان المقدوریة ونسبة الذات الی جمیع الممکنات
علی السواء فاذا ثبت قدرته علی بعضها ثبت علی کلها انتهی وقبیل آن در شرح مواقف گفته القدرة القائمة
بذاته تعالی قدیمة والا لکانت حادثة فیلزم قیام الحوادث بذاته تعالی وقد مر بطلانه وکانت ایضا واقعة ای صادرة عن الذات
بالقدرة لما مر فی هذا المقصد من ان الحادث لا یستند الی الموجب القدیم والا تسلسل الحوادث وهو باطل
واذا کانت واقعة بالقدرة لزم التسلسل لان القدرة الاخری حادثة ایضا اذ المقدر حدوث القدرة
القائمة بذاته تعالی فیستند الی قدرة اخری فیلزم تسلسل القدر الی ما لا یتناهی وهو ایضا محال انتهی
واین هر دو قول باهم متهافت اند پس با قائلین بزیادت صفات کمالیه را واجب ذاتی دانند
وهو صریح البطلان یا انها را از عموم قدرت او سبحانه جمیع ممکنات را مستثنی کنند والظاهر هو الثانی
پس ازین قاعده که او سبحانه بر هر ممکن ذاتی قادر است نزد آنها صفات کمالیه او سبحانه مستثنی هستند
وازین لازم نمی آید که اتصاف نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی باشد
بلکه بر هر مومن بلکه بر هر عاقل ایمان بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص واجب ولازم است
چه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح که همه حوادث اند مرتبه نفس ذات احدیه است
وآن سلب متاخر از ذات احدیه نیست ومصداق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه نزد عامه
متکلمین قیام آن صفات بذات حقه بابجابه سبحانه است پس مصداق اتصاف او بصفات کمالیه
متاخر از مرتبه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح است واگر مصداق این سلب
از مرتبه ذات احدیه متاخر باشد بصدق مسلوب در مرتبه ذات احدیه لازم آید والتزام آن
کفر است پس قول بامکان ذاتی آن بکفر میکشد ودر کتب عقاید تصریح است باینکه نقص
بر او سبحانه محال است واز ممکنات نیست کما سبق نقله من شرح العقاید العضدیة معلوم نیست
که این قایل که بهره از فهم ندارد بکدام ضرورت مخالفت عامه متکلمین روا داشته ارتکاب قول
بامکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش نموده است ضرورت داعیه وهمان
جهل او است یعنی اینکه او توهم کرده است که هرگاه که معنی مصدری را سوی او سبحانه مضاف

کنند آن حصه ممکن ذاتی است وانکه اتصاف او سبحانه بکمال صفات کمالیه مساوق سلب اتصاف
او بنقایص است وسلب اتصاف او سبحانه بنقایص مساوق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
است بنا براین توهمات باطله او ایمان را بر باد داد و در هاویه ضلالت افتاد وابتلی باشد انحای
الاشراک والالحاد نعوذ بالله من سوء الفهم وسوء الاعتقاد واز قول این قایل زیرا که عدم علم از
حضرت موصوف سبحانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب
عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی جهل او بمعنی جهل و بمعنی عدم بلکه معادم شد. او گمان می کند که
عدم بلکه عبارت از سلب عدولی است که نزد وجود موضوع مساوی سلب بسیط است
حال آنکه چنین نیست الجدار لیس بعالم والجدار لا عالم وقت وجود جدار هر دو صادق اند والجدار
جاهل صادق نیست بلکه جهل عبارت است از عدم علم از انکس که قوت استعداد به علم داشته باشد
ولهذا جهل را مقابل علم حادث شمرده اند کما سبق نقله من شرح المواقف للابهری وتحقق این معنی
در او سبحانه بر تقدیر زیادت صفت علم هم ممکن نیست آری بر قول این جاهل لازم می آید که او به
ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه معتقد باشد زیرا که علم نزد او صفت زایده است وصفت
محتاج موصوف است کما اعترفت به وتاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب علم
در مرتبه ذات حقه نزد او ضروری وسلب بسیط وسلب عدولی نزد وجود موضوع متساوی
اند پس سلب عدولی علم در مرتبه ذات حقه نزد او متحقق است وسلب عدولی علم بدانست این جاهل جهل
است پس ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه در عقیدت او براو لازم است بناء علی مسلماته ازین تفصیل
مبرهن است که عقیده استاد مدظله که بعینیت صفات کمالیه وامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص قایل است اقصی مراتب توحید وتنزیه او سبحانه است وعقیده این قایل بامکان جوهریت
وعرضیت وتجسم وتحیز وامکان وحدوث واحتیاج او سبحانه وبامکان ذاتی اتصاف او بهمه نقایص
وقبایح وفواحش حسب قواعد مخترعه خودش از اشد انحای شرک والحاد است پس ظاهر شد که حق
چیست وناحق چیست وموحد کیست وملحد کیست والله الهادی الی الرشاد والملهم للصدق

والسداد قال الاستاذ وہرچہ ممتنع ذاتی است بسبب عدم صلوح وجود صالح مقدوریت
نیست عدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات عقلی را از قصور آنہا از صلوح وجود است نہ از جہت
عجز او سبحانہ العیاذ باللہ من ذلک اما بیان الصغری فلوجہین اول اینکہ قضیہ سالبہ کلیہ دائمہ کہ لا شیٔ
من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق است پس ضرور است
کہ عکس آن نیز صادق باشد وہو قولنا لا شیٔ من مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات
بممکن ذاتی دائما اما بیان صدق اصل این است کہ اگر قولنا لا شیٔ من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد
صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق نباشد نقیض این صادق باشد ضرورۃ استحالۃ ارتفاع
النقیضین ونقیض آن موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ است وآن قول قائل است بعض الممکن بالذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ واین قضیہ جزئیہ
مطلقہ عامہ کاذب است نزد ہر مسلمان وہرگاہ اصل صادق باشد عکس آن یقینا صادق باشد
پس ثابت شد کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درکمالات ممکن ذاتی نیست پس از دو حال
خالی نیست یا واجب بالذات باشد العیاذ باللہ تعالی یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورۃ
پس متعین شد کہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب قال المجہول المعقول المعقول اقول کل ممکن کذا
وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ است چہ حکم در آن بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است وصف عنوانی
ممکن بر افراد خود چنانچہ در حال وجود افراد صادق است بالفعل در حال عدم نیز صادق است
والا لزم الانقلاب المستحیل چہ افراد ممکن بالذات اگر در حال عدم ممکن بالذات نباشند پس یا واجب
بالذات باشند یا ممتنع بالذات وبعد وجود خودہا ممکن بالذات پس لزوم انقلاب بین است
وچون افراد معدوم را حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود پس قول قائل بعض الممکن الذاتی مساو
لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمال بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ اگر خارجیہ گرفتہ شود کاذب
است نزد ہر مسلمان لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست وممنوع است چہ کذب
خارجیہ مستلزم کذب حقیقیہ نیست چنانچہ کل عنقاء طائر بالفعل خارجیہ کاذب است وحقیقیہ

صادق چه معنی حقیقیه آنست که هر فرد عنقا اگر موجود شود پس بر تقدیر وجود آن طیران او را بالفعل ثابت خواهد بود و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست چنانکه در قضایا
هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قائمتین و کل خط قام علی خط حدثت فی جنبیه
قائمتان حکم تساوی و حدوث مذکور شامل جمیع افراد مثلث و خط مذکور اگر موجود نباشند تا آنکه گفته
اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود و چنانکه گفته شود کل مثلث حدث علی کرة هی اعظم من کرة الافلاک
الاعظم فهو کذا و کل خط وقع علی خط هو اعظم من قطر العالم فهو کذا چه وجود کره و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع
است در زعم شان و چون قول قایل یعنی موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه مذکوره یعنی قول قایل بعض
الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة
علی طریق الحقیقیه صادق باشد عکس آنکه بعض المساوی ممکن بالفعل نیز صادق خواهد بود و پس
نقیض آن یعنی لاشئ من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دائما
کاذب خواهد بود و همچنین عکس آن اعنی لاشئ من مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه و آله وسلم
فی الکمالات ممکن ذاتی دائما کاذب خواهد بود زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه و عکس آن هر دو
نقیض دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه است که معترض آنها را ذکر کرده پس صدق هر دو مطلقه عامه
حقیقیه مستلزم کذب هر دو دائمه حقیقیه است بحکم التناقض و چون قول قایل بعض المساوی
ممکن ذاتی صادق است موضوعش لامحاله داخل تحت قدرت کامله خواهد بود و هو المطلوب
سبحان الله این طمطراق و دعوی تعلی تا سبع طباق و هو خلاف وفاق کافه مسلمین بر عکس
اطباق جمیع مومنین که هیچکس از آنها تا این زمان این جرأت نکرده و نگفته که حقتعالی را قدرت
بر مساوی مذکور نیست این قسم ادعا کردن اقول حال فهم این احمق مسایل فلسفیه
و مسایل کلامیه را سابق مبرهن شده است الحال حال فهم او مسایل منطقیه مبرهن میشود

ے تو کار زمین را نکو ساختی + که بر آسمان نیز پرداختی + اولا باید شنید که
قضیه حملیه اولا سه قسم است یکی خارجیه و دوم ذهنیه و سیوم حقیقیه و حقیقیه عبارت از حکم بثبوت

محمول للموضوع است و درحملیه سالبه حکم بسلب محمول از موضوع است پس اگر در موجبه حکم ثبوت
محمول للموضوع بحسب الخارج و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب الخارج باشد
آن قضیه خارجیه است کقولنا زید کاتب و عمرو لیس لکاتب واگر در موجبه حکم ثبوت محمول
بحسب الذهن و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب ظرف ذهن باشد آن قضیه
ذهنیه است واگر در موجبه حکم ثبوت محمول للموضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد و در سالبه
حکم بسلب محمول از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد آن قضیه حقیقیه است کقولنا الاربعه
زوج والاربعة لیس بفرد واین هر قسم بر دو قسم است زیراکه اگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن علی البت بالفعل باشد آن را قضیه بتیه گویند واگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر تقرر و وجود آن باشد
آنرا قضیه غیر بتیه گویند پس اقسام قضایا نزد محققین شش اند یکی خارجیه بتیه دوم خارجیه
غیر بتیه سیوم ذهنیه بتیه چهارم ذهنیه غیر بتیه پنجم حقیقیه بتیه ششم حقیقیه غیر بتیه وحاصل این
است که اگر در قضیه حکایت از عالم نفس الامر واقع است آن قضیه بتیه است پس اگر حکایت
از خصوص ظرف خارج است آن بتیه خارجیه است واگر حکایت از خصوص ظرف ذهن است
آن بتیه ذهنیه است واگر حکایت از ظرف مطلق نفس الامر است مع قطع النظر عن خصوص
ظرف الخارج وظرف الذهن آن بتیه حقیقیه است واگر در قضیه حکایت از عالم فرض وتقدیر
است آن قضیه غیر بتیه است پس اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب خارج است بمعنی آنکه
بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در خارج محمول برای آن ثابت
یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه خارجیه است واگر حکایت از عالم تقدیر بحسب
ذهن است بمعنی آنکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در ذهن محمول
برای آن ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیه ذهنیه است واگر حکایت
از عالم تقدیر بحسب مطلق عالم نفس الامر است بمعنی اینکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی

برفرد بر تقدیر وجودش در مطلق نفس الامر مع قطع النظر عن خصوص الخارج والذہن محمول برای آن
ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیہ حقیقیہ غیر بتیہ است قال فی الافق المبین ما حاصلہ
ان الحکم بالاتحاد ان کان بحسب حال الموضوع فی الاعیان کانت الحملیہ خارجیۃ وان کان
بحسب خصوص التقرر والوجود الذہنی للموضوع کانت ذہنیہ وان کان بحسب مطلق التقرر والوجود
للموضوع مع عزل النظر عن خصوصیات الظروف والاوعیۃ من الاعیان والاذہان سمیت
حقیقیۃ ثم الحکم فی الحملیہ ان کان بالاتحاد علی البت سمیت الحملیہ بتیۃ وان کان بالفعل علی تقدیر انطباق
طبیعۃ العنوان علی فرد وہو انما یحصل بتقرر ماہیۃ الموضوع ووجودہا سمیت حملیہ غیر بتیۃ وہی مساوقۃ
الصدق للشرطیۃ الراجعۃ الیہ کما یظن انتہی پس مبرہن شد کہ تقسیم قضیہ سوی خارجیہ و ذہنیہ
وحقیقیہ منوط بوصف عنوانی نیست بلکہ تقسیم آن باعتبار محکی عنہ است اگر محکی عنہ خارج است
قضیہ خارجیہ است واگر ذہن است قضیہ ذہنیہ است واگر نفس الامر است قضیہ حقیقیہ است
وصف عنوانی ہرچہ باشد ونیز باید دانست کہ عکس مستوی خارجیہ بتیہ خارجیہ بتیہ است
وعکس مستوی ذہنیہ بتیہ ذہنیہ بتیہ است وعکس مستوی حقیقیہ بتیہ حقیقیہ بتیہ است زیرا کہ
مصداق ومحکی عنہ اصل قضیہ وعکس مستوی آن در واقع یک است ونقیض موجبہ بتیہ سالبہ
بتیہ است وبالعکس نقیض بتیہ غیر بتیہ نمی تواند شد زیرا کہ سلب علی التقدیر منافی ثبوت فی
نفس الامر بتیۃ نیست وبالعکس ونیز باید دانست کہ ہیچ مفہوم وہیچ مصداق در نفس
الامر از مواد ثلث یعنی وجوب وامکان وامتناع خالی نیست بعد تمہید این مقدمات میگوئیم
کہ قولنا لا شیء من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی جمیع الکمالات دائما سالبہ کلیہ
حقیقیہ بتیہ دائمہ است یعنی ہیچ ممکن ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمالیہ
در نفس الامر بتۃ دائما نیست واین سالبہ کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق است چہ اگر این قضیہ سالبہ
کلیہ حقیقیہ بتیہ دائمہ صادق نباشد نقیض آن یعنی موجبہ جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ صادق
باشد یعنی بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات فی نفس الامر بتۃ

بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است که در نفس الامر بتة بالفعل فی احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکه مساوات آنحضرت در جمیع کمالات بهیچ شیٔ در نفس الامر بتة فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت نیست واگر بی ایمانی این نقیض را صادق میداند نشان دهد که فلان شیٔ وفلان کس را مساوات آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر بتة در فلان زمان ثابت است وهرگاه که این نقیض که موجبه جزئیه حقیقیه بتیه مطلقه عامه است کاذب شد اصل آن لامحاله صادق است پس عکس آن قولنا لاشیٔ من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات بممکن ذاتی یعنی نیست هیچ مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الامر بتة دائما لامحاله صادق است وهرچه در نفس الامر بتة دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة فتعین الثانی وهو المطلوب این است حاصل استدلال مالاحالان بیهوده گوئیهای این قایل باید شنید که قول او قضیه کل ممکن کذا وبعض ممکن کذا قضیه حقیقیه است چه حکم دران برهمه یا بربعض افراد ممکن است دلالت می کند برانکه مدار نسبت او مدار حقیقیه بودن قضیه براین است که مفهوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس هر قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد بدانست او قضیه حقیقیه است حال آنکه مدار حقیقیه بودن قضیه براین است که حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد پس اگر آن حکم علی البت است آن قضیه حقیقیه بتیه است واگر آن حکم بر تقدیر انطباق وصف عنوانی برفرد بر تقدیر وجود آن است آن قضیه حقیقیه غیر بتیه است از ینکه وصف عنوانی موضوع مفهوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیه بحقیقیه وخارجیه وذهنیه کاری نیست این جهول مشغول المعقول هنوز معنی حقیقیه نفهمیده است قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد هرقسم میتواند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیه بتیه است وقولنا [illegible] الممکن کلی قضیه ذهنیه بتیه است وبعض الممکن کاتب فی هذا الوقت وبعض الممکن [illegible]

ذلک البلید الاحمق الما ذرشیر الی ذلک القایل الجاہل قضیہ خارجیہ بتیہ است وقول او چہ
حکم دران برہمہ یا بربعض افراد ممکن است استدلالے عجب است چہ اگر حکم برہمہ یا بربعض افراد
ممکن بمحمولاتی است کہ مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیہ خواہند بود واگر بمحمولاتی
است کہ مصادیق آن در ذہن است آن قضایا ذہنیہ خواہند بود واگر بمحمولاتی است کہ
کہ مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذہن نیست آن قضایا حقیقیہ خواہند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیہ خواہند بود واگر حکم برتقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیہ خواہند بود وتعبیر کردن موضوع قضیہ بوصف عنوانے
ممکن مستلزم حقیقیہ بودن آن قضیہ نیست این بیرنا بالغ تا حال معنی قضیہ حقیقیہ وخارجیہ وذہنیہ
نفہمیدہ است ومنشا غلطی او این است کہ امکان از معقولات ثانیہ بالمعنی العام المستعمل
فی علم ما بعد الطبیعہ است وشراح سلم وقاقا لصاحب الافق المبین نوشتہ کہ قضایا معقودہ
ازان معقولات ثانیہ قضایا حقیقیہ میباشند ومراد ازان این است کہ آن قضایا کہ محمولات
آنہا معقولات ثانیہ بالمعنی المستعمل فی علم ما بعد الطبیعۃ باشند چون قولنا الانسان موجود
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیہ بتیہ می باشند زیرا کہ ثبوت این محمولات را بخصوص وجود
خارجی موضوع یا خصوص وجود ذہنی آن علاقہ نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر است بخلاف معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص کہ موضوع فن منطق اند چون کلیہ وذاتیہ وجنسیہ
وفصلیہ کہ قضایای معقودہ ازان ہا کہ معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص محمولات آنہا باشند
قضایای ذہنیہ می باشند زیرا کہ ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذہن است این
احمق سطحی باقتضای غباوت فہمیدہ کہ ہر قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد
قضیہ حقیقیہ است وقول او وصف عنوانی برافراد خود چنانکہ حال وجود افراد صادق است
بالفعل درحال عدم نیز صادق است بہ بیان حقیقیہ بودن قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد ربطی ندارد وبرای اثبات بودن یا نبودن قضیہ حقیقیہ یا خارجیہ یا ذہنیہ بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر ست یا خصوص ظرف خارج یا خصوص ظرف ذہن بکار ست این نافہم باستماع قول صاحب الافق المبین وشراح سلم که قضایائی معقوده از معقولات ثانیه بالمعنی الاعم قضایای حقیقه اند توہم کرد که ہر قضیه که دران مفہوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد ومعنی قول آنان فہمیدن نتوانست واین بے عقل درآئین مقام در شتباہی عظیم دیگر افتاده است بیانش تفصیلے میخواہد وآن این است که اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سه گونه آمده است یکی آنکه بعض مصنفین ہمچو صاحب شمسیه وشارح آن وصاحب تہذیب قضیه خارجیه عامه از بتیه وغیر بتیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب یستعمل تارة بحسب الحقیقیه ومعناه ان کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فہو بحیث لو وجد کان ب ای کل یا ہو ملزوم ج فہو ملزوم ب وتارة بحسب الخارج ومعناه کل ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فہو ب فی الخارج انتہی قال الشارح الرازی قولنا کل ج ب یعتبر تارة بحسب الحقیقیه ویسمی حینئذ حقیقیه کانہا حقیقیه القضیه المستعمله فی العلوم واخری بحسب الخارج ویسمی خارجیه والمراد بالخارج الخارج عن المشاعر اما الاول فنعنی به کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنه فہو بحیث لو جد کان ب فالحکم فیه لیس مقصورا علی ماله وجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجوده بل علیہا وعلی افراده المقدرة الوجود ایضاً کقولنا کل انسان حیوان ثم قال الماتن والفرق بین الاعتبارین ظاہر فانه لو لم یوجد شئی من المربعات فی الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل باعتبار الاول دون الثانی ولو لم یوجد شئی من الاشکال فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتہی وفصله الشارح فقال قد ظہر لک مما نبیناه ان الحقیقة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل یجوز ان یکون موجوداً فی الخارج وان لا یکون واذا کان موجوداً فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا على الافراد الخارجية بل يتنا ولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجية فانها
تستدعى وجود الموضوع فى الخارج والحكم فيها مقصور على الافراد الخارجية فالموضوع ان لم
يكن موجودا فقد تصدق القضية باعتبار الحقيقة دون الخارج كما اذا لم يكن شىء من المربعات موجودا
فى الخارج تصدق بحسب الحقيقة كل مربع شكل اى كل ما لو وجد كان مربعا فهو بحيث لو وجد
كان شكلا ولا تصدق بحسب الخارج لعدم وجود المربع فى الخارج على ما هو المفروض وان كان
الموضوع موجودا لم يخل اما ان يكون الحكم مقصورا على الافراد الخارجية وتتناولها وللافراد
المقدرة فان كان مقصورا على الافراد الخارجية يصدق الكلية الخارجية دون الكلية الحقيقية كما
اذا انحصر الاشكال فى الخارج فى المربع فيصدق كل شكل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا يصدق
بحسب الحقيقة اى لا يصدق كل ما لو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان مربعا لصدق قولنا
بعض ما لو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان ليس بمربع وان كان الحكم متناولا لجميع الافراد
المحققة والمقدرة فيصدق الكليتان معا كقولنا كل انسان حيوان فاذن يكون بينهما خصوص
وعموم من وجه انتهى وقال فى التهذيب لا بد فى الموجبة من وجود الموضوع محققا وهى الخارجية
او مقدرا فالحقيقية او ذهنا فالذهنية انتهى قال شارح القضايا الحملية المعتبرة باعتبار وجود
موضوعها لها ثلثة اقسام لان الحكم فيها اما على الموضوع الموجود فى الخارج محققا نحو كل انسان
حيوان بمعنى ان كل انسان موجود فى الخارج حيوان فى الخارج واما على الموضوع الموجود
فى الخارج مقدرا نحو كل انسان حيوان بمعنى ان كل ما لو وجد فى الخارج كان انسانا فهو على
تقدير وجوده حيوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه فى الافراد الممكنة لا الممتنعة كافراد اللاشى
وشريك البارى واما على الموضوع الموجود فى الذهن كقولك شريك البارى ممتنع بمعنى
ان كل ما وجد فى الذهن ويفرضه العقل شريك البارى فهو موصوف فى الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه فى الموضوعات التى ليست لها افراد ممكنة التحقق فى الخارج انتهى ازين
عبارات ظاهر است كه مصنفين اين كتب آن قضيه خارجيه را كه حكم در آنها مخصوص برافراد

خارجیه باشد و مقصور بر افراد موجوده فی الخارج نباشد بلکه متناول باشد افراد مقدرة الوجود فی الخارج را حقیقیه می نامند و این مصنفان ذکر آن قضایا نکرده اند که در آنها حکم بر افراد موجوده فی نفس الامر مطلقا عام از ظرف خارج و ظرف ذهن باشد سید علامه میر سید شریف رح برین فرو گذاشت در حاشیه شرح شمسیه تنبیه فرموده میفرمایند ان مثل قولنا کل ممتنع معدوم قضیة لا یمکن اخذها خارجیة هو ظاهر اذ لیس افراد الموضوع موجودة فی الخارج محققا ولا حقیقیة اذ لا یمکن وجود افراده فی الخارج وقد اعتبر فی الخارجیة امکان الافراد کما مر واجاب ای الشارح بان المقصود ضبط القضایا المستعملة فی العلوم فی الاغلب وما ذکرتم مما یستعمل نادرا فلم یلتفتوا الیه اذ لم یکنهم ادراجه فی القواعد بسهولة ومنهم من جعل امثال هذه القضایا ذهنیة فقال معنی قولک کل ممتنع معدوم ان کل ما یصدق علیه فی الذهن انه ممتنع فی الخارج یصدق علیه فی الذهن انه معدوم فی الخارج فجعل القضایا ثلثة اقسام حقیقیة تتناول الحکم فیها جمیع الافراد الخارجیة المحققة والمقدرة وخارجیة تتناول الحکم فیها الافراد الخارجیة المحققة فقط وذهنیة تتناول الافراد الموجودة فی الذهن فقط فالاولی ان یقال احوال الاشیاء علی ثلثة اقسام قسم یتناول الافراد الذهنیة والخارجیة المحققة والمقدرة وهذا القسم یسمی لوازم الماهیات کالزوجیة للاربعة والفردیة للثلثة وتساوی الزوایا الثلث للقائمتین للمثلث وقسم یختص بالموجود الخارجی کالحرکة والسکون والاضاءة والاحراق وقسم یختص بالموجود الذهنی کالکلیة والجزئیة والجنسیة وغیرها فینبغی ان یعتبر ثلث قضایا احدیها ما یکون الحکم فیها علی جمیع افراد الموضوع ذهنیا کان او خارجیا محققا کان او مقدرا کالقضایا الهندسیة والحسابیة ویسمی هذه حقیقیة وثانیها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد الخارجیة مطلقا محققا او مقدرا کالقضایا الطبعیة ویسمی هذه قضیة خارجیة ثالثها ما یکون الحکم فیها مخصوصا بالافراد الذهنیة ویسمی قضیة ذهنیة کالقضایا المستعملة فی المنطق انتهی واینکه از قضیه حقیقیه میر سید شریف علامه بیان فرموده اند اطلاق دویم حقیقیه است و اطلاق سیوم آن است که از افق المبین نقل کرده شد و نسبت آن اطلاق حقیقیه د قسم است یکی بتسمیه دیگر غیر بتسمیه ... که مراد این قسم ...

از قول قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیة الی قوله چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بکدام اطلاق است اگر مراد ازان خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب و شرح تهذیب و شمسیه
و شرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن بر افراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است و باینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض لا یعنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدره بوصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دویم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم نمی آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و معدومه بالفعل
به بیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره صدق وصف عنوانی بر افراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مفاد آن حکم بثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
و این قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقا طایر آورده است و ظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره ببیان صدق وصف عنوانی موضوع بر افراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن بر افراد موجوده و افراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود ازین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نمیداند وصف عنوانی دیگر است و حکم دیگر باین جهل و بلادت دخل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه برین شق یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

در قضایای هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قائمتین الی قوله چه وجود کره
وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان محض بمعنی است چه آن تساوی زوایای
ثلث مثلث لازم مهیته مثلث است وحدوث قائمتین در جنب خط مستقیم که دیگر قایم شود
از لوازم مهیته آن است پس این قضایای حقیقیه بمعنی خارجیه که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه
مطلقا محققة کانت او مقدرة نیست بلکه آن حقیقیه بمعنی آخر است چنانچه میر سید شریف قدس
سره بیان فرموده این قایل در هر دو معنی حقیقیه خلط کرده میانه آن هر دو معنی آن با تسعنا
بی تمیزی فرق دانستن نتوانست ششم اینکه چون در زعم این قایل قضیه کل ممکن کذا وبعض
الممکن کذا حقیقیه بمعنی خارجیه است که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه مطلقا محققة یا مقدرة باشد
از دو حال خالی نیست یا این قایل در صدق این قضیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط
می کند یا نه بر تقدیر اول قول او با آنکه گفته اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن
کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع در زعم شان محض لغو است و باطل است و بر تقدیر ثانی
بودن قضیه کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا حقیقیه مفید این قایل نیست چه بر این تقدیر ممتنعات
ومستحیلات در حکم این حقیقیه داخل خواهند بود و پس از صدق این قضیه امکان تساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات ثابت نتواند شد و اگر مراد این قایل از حقیقیه در قول او
قضیه کل ممکن کذا وبعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقه خواهد بود قضیه حقیقیه است که حکم آن متناول افراد خارجیه و ذهنیه محققه ومقدره باشد
چنانکه در کلام میر سید شریف علامه منقول شده بر این تقدیر هم اقوال این قایل بی معنی است
اولا از جهت که معتبر در حقیقه با یمعنی شمول و تناول محمول افراد خارجیه و ذهنیه محققه ومقدره
راست نه شمول وصف عنوانی موضوع پس بیان شمول وصف عنوانی ممکن افراد موجوده ومعدومه
را بدعوی حقیقیه بودن قضیه کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا ربطی نیست و بر این تقدیر هم قول او
چون افراد معدومه را حکم شامل است حقیقیه خواهد بود ناشی از جهل او بمعنی حکم وعدم تمیز او

بیانه حکم و وصف عنوانی وثانیا براین تقدیر قول او کل عنقا طایر بالفعل خارجیه کاذب ست
وحقیقیه صادق الی قوله ثابت خواهد بود بمعنی است چه قضیه کل عنقا طایر بدین معنی حقیقیه نیست آن
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره است وثالثا براین تقدیر قول او واین معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب
وشمسیه مخفی نیست دلیل جهل او بمعنی عبارت تهذیب وشمسیه است زیرا که در تهذیب وشمسیه
حقیقیه اطلاق بدین معنی مذکور نیست در تهذیب وشمسیه اطلاق حقیقیه بر خارجیه است که حکم آن
مخصوص بافراد خارجیه باشد و برافراد موجوده فی الخارج مقصور نباشد ورابعا اگر این
قایل در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط میکند قول او یا آنکه گفته اند که تحقق
آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان
بمعنی ست واگر در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط نمیکند حقیقیه بودن قضیه
کل ممکن کذا وبعض الممکن کذا بادعوی نمی بخشد کما سبق انفا واگر مراد این قایل از حقیقیه قضیه
باشد که حکم باتحاد موضوع ومحمول دران بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر
از خصوصیات ظروف باشد کما فی الافق المبین پس آن حقیقیه دو قسم است یکی بتیه و دویمی
غیر بتیه اگر مراد از حقیقیه درینجا حقیقیه بتیه باشد برین شق این معنی درست است که قضیه محمول
آن مفهوم ممکن باشد قضیه حقیقیه بتیه صادق تواند بود و بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن مفهوم ممکن باشد حقیقیه بتیه چنانکه این قایل زعم نموده است که لازم نیست و نیز براین
تقدیر قول او لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیه بودنش لازم نیست و ممنوع ست باطل ست
زیرا که هیچ ممکن را مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابتة فی احد الازمنه
ثابت نیست چه ثبوت مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر ثابتة بالفعل فی احد
الازمنة لشیء من الاشیاء یا در ظرف خارج باشد یا در ذهن والاول باطل باعتراف هذا
القایل والثانی صریح البطلان زیرا که مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات از
اوصاف ذهنیه نیست تا ظرف اتصاف آن ذهن باشد ونفس الامر منحصر ست در خارج

و در ذهن و هرگاه که هیچ شی بمساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات در خارج و در ذهن بالفعل فی احد الازمنة متصف نیست هیچ شی در نفس الامر بمساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات در نفس الامر بالفعل متصف نیست پس این حقیقیه بتیه یعنی قول القایل بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا و شفیعنا صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بتة فی نفس الامر بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة کاذب شد و هرگاه که این حقیقیه بتیه موجبه جزئیه مطلقه عامه کاذب شد نقیض آن یعنی سالبه کلیه دایمه حقیقیه بتیه اعنی قولنا لا شی من الممکن الذاتی بمساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بتة فی نفس الامر دائما صادق است پس عکس مستوی آن اعنی قولنا لا شی من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بممکن ذاتی بتة فی نفس الامر دائما صادق است فثبت مطلوبنا و نیز برین شق قوله چنانچه کل عنقاء طایر بمعنی است چه قضیه قایله کل عنقاء طایر حقیقیه بتیه نیست آن حقیقیه خارجیه است و قوله و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست محض بی معنی است در تهذیب و شمسیه ذکر حقیقیه بتیه نا مده صاحب تهذیب و صاحب شمسیه خارجیه حقیقیه را حقیقیه نامیده اند و ذکر حقیقه که در آن حکم با تحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر از خصوصیت ظروف باشد فروگذاشت کرده اند و هم برین شق قول او چنانکه در قضایای هندسیه الی قوله چه وجود کره و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است محض بی معنی است چه آن قضایای حقیقیه بتیه نیستند و برین شق قول او و چون قول قایل یعنی موجبه جزئیه مطلقه عامه مذکور الی قوله و هو المطلوب محض باطل و بیهوده است زیرا که قول قایل بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة علی طریق الحقیقیة البتیة بلا شبهه هیچ شی در نفس الامر یعنی در خارج یا در ذهن بمساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة متصف نیست و هرگاه که این موجبه جزئیه حقیقیه بتیه مطلقه عامه کاذب است عکس مستوی آن نیز کاذب است و نقیض آن یعنی

لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دائما لامحاله صادق است
وهرگاه که این سالبه کلیه حقیقیه بتیه دائمه صادق است عکس نقیض آن یعنی لاشی من المساوی
لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی بتة فی نفس الامر دائما لامحاله صادق است
واگر مراد از حقیقیه حقیقیه غیر بتیه باشد بر این شق هم کلام این قایل بمعنی است چه از بودن [illegible]
عنوانی موضوع که در این قضیه مفهوم ممکن بود ان آن قضیه حقیقیه غیر بتیه لازم نیست چنانکه این قایل
زده خود است نیز بر این شق قول او کل عنقاء طایر بالفعل الی قوله طیران او را بالفعل ثابت نموده
بود بمعنی است چه کل عنقاء طایر خارجیه غیر بتیه است نه حقیقیه غیر بتیه و همچنین قوله و این معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست بر این شق معنی ندارد چه در تهذیب و شمسیه حقیقیه
غیر بتیه مذکور نیست در تهذیب و شمسیه خارجیه غیر بتیه را حقیقیه نامیده اند و معهذا کله بر این
تقدیر مستدل را ضرر و این قایل را منفعتی نیست زیرا که حقیقیه غیر بتیه صادق شرطیه است
و آن حکایت از نفس الامر نیست حکایت از تقدیر است پس قول قایل بعض الممکن مساو لسیدنا
محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق قول قایل است
بعض ما لو وجد کان ممکنا ذاتیا فهو بحیث لو وجد کان مساویا لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی احد الازمنة
الثلثة المفروضة المقدرة و عکس آن یعنی بعض المساوی ممکن بالفعل صادق قول قایل است بعض
ما لو وجد کان مساویا فهو بحیث لو وجد کان ممکنا فی احد الازمنة الثلثة المفروضة المقدرة و بر تقدیر
تسلیم صدق این هر دو قضیه حقیقیه غیر بتیه که حکایت از عالم تقدیر است امکان مساوی در نفس
الامر لازم نمی آید چنانچه از صدق کل لاشی لاممکن که حقیقیه غیر بتیه حکایت از عالم تقدیر است و صادق
این قول است کلما لو وجد کان لاشیئا فهو بحیث لو وجد کان لاممکنا صدق حمل لاشی با لاممکن
بر موضوع در نفس الامر بالفعل لازم نمی آید بالجمله قول این قایل من اوله الی آخره هیچیک اطلاق
از اطلاقات حقیقیه معنی ندارد چه جای آنکه مستدل را ضرر و باین قایل منفعتی رساند این چیزها بلغ
[illegible] آنکه در قول [illegible] تامل کند و بفهمد که چه میگوید [illegible] می آید [illegible]

دفواحش است افتاده عقل ودین را برباد داده کما سبق مفصلاً قال النجدی المنحوس و
الردی المنکو ودرین قدر هم فهمیدنی است که عالم ربانی کی گفته وکجا گفته مساوی ممکن
مذکور داخل تحت قدرت کامله شده موجود است تا بصدق دو سالبه کلیه دائمه خارجیه بکذب
یک موجبه جزئیه مطلقه عامه خارجیه دعویش ابطال میکند عالم ربانی فرموده که حق تعالی
اگر خواهد بسیار امثال مذکور پیدا کند واین نص است درینکه امثال مذکور موجود نیست مگر ممکن
است داخل تحت قدرت کامله واهل عرفان موافق عالم ربانی تصریح کرده اند چنانکه خواهد
آمد انشاء الله تعالی وممکن معدوم که مساوی بالفعل شود شیء موجود بالفعل وکسی حکم بدین مساوات
کند نتواند بود مگر برتقدیر وجود وهمین مدلول قضیه حقیقیه است مثلاً کسی گوید که عمرو مساوی بالفعل است
بزید وعمرو معدوم است پس اگر مرادش این است که اگر عمرو موجود شود پس برتقدیر وجود مساوی خواهد
بود صادق است والا کاذب پس ابطال دعوی عالم ربانی متصور نیست تا آنکه دو سالبه
کلیه دائمه حقیقیه صادق ویک موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه کاذب نباشد در ماده که معترض
قضایای خارجیه در آن ذکر کرده وحال آنکه امر بالعکس است زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه
حقیقیه صادق است وعکس نیز صادق پس هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه اصل وعکسش کاذب
خواهد بود بحکم التناقض وچون صغری قیاس قایل باطل است اساس قیاس او از بیخ برکنده
شد وبنیاد الحاد او سنافل گشت اقول اینچنین جاهل نجدی بی ایمان را که عیب ونقص
او سبحانه صحیح الفعل والترک میدانست وباقتضای کج فهمی وبی ایمانی بزعم خود برآن دلائل
می آرد ودر استخفاف بشان حضرت افضل ماسوی الله صلی الله علیه وسلم جد وجهد نموده خلقی
را بدین گردانید وعوام وسوقیه را ابراز رای وشان آنحضرت صلی الله علیه وسلم وبزرگان دین
تشجیع نموده وعامه جهال را از تقلید حضرات ائمه مجتهدین برگردانید وعلم فقه را اساساً از انظار
جهال از اعتبار انداخت وجهل او بمرتبه بود که معنی کذب وقدرت وتکوین وغیره نتوانست دانست
ومعنی شفاعت را مسخ نموده در بیهوده گوئیها مشد واز غایت بی ایمانی سفر زیارت وتعظیم

حرم آمن مدینه مقدسه را شرک فی العبادة انگاشت چنانکه در تقویة الایمان که آن را التقویت الایمان نامیده است انگاشت عالم ربانی نامیدن از باب الحاد و زندقه است و چون صدق سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لاشی من المساوی لسیدنا صلی الله علیه وسلم بممکن ذاتی فی نفس الامر بتة دائما که عکس سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لاشی من الممکن الذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی نفس الامر بتة دائما است مبرهن شد سلب امکان ذاتی در نفس الامر از مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق شد پس قول شیخ نجدی باطل است و حقیقیه تقدیریه حکایت از نفس الامر نیست بلکه حکایت از عالم تقدیر است و امکان مساوی در عالم تقدیر بر تقدیر تسلیم آن مستلزم امکان آن در نفس الامر نیست و معدومی که کسی حکم کند بمساوات آن شی موجود بالفعل بر تقدیر وجود آن ممکن بود پس لازم نمی آید و اگر کسی گوید که عمرو که معدوم است ازلا و ابدا و ذهنا و خارجا مساوی زید است در نبوت بکر بپدر زید یا در صفتی دیگر که اشتراک آن معدوم ازلی ابدی با زید در آن صفت متصور نباشد این بهر اعتباری که گرفته شود کاذب است و چون صدق هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه مبرهن گشت قول جاهل نجدی باطل و مستاصل و غباوت و بلادت این قایل متجلی شد و این مفتری مفتری که تصریح اهل عرفان موافق بی ایمان نجدی برای فریب دهی جهله و عوام می نویسد محض افترای اوست آن جاهل نجدی اهل عرفان را مبتدع و کافر و مشرک میدانست و ائمه و اولیای کبار را باتباع و اتفاق علی روس الاشهاد تلقین میکرد او را اتباع او را با اهل عرفان چه کار طرفه این است که این قایل بر اتباع متکلمین در هر باب که متعلق بعقاید نباشد جان میدهد در اینجا بضرورت پیروی آن جاهل نجدی پیروی متکلمین گذاشت چه متکلمین قضیه حقیقیه را منکر اند در تائید کلام نجدی مذکور این خلیع بیشعور خلع شعار شریعت هم روا داشت پس بر مسلمات متکلمین بر تقدیر تنزل همه گفتگو او هذیان لاطایل است

قال الواهی الساهی اکنون باید شنید که قول و اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام چنانکه خواهد آمد آن است که مساوی و نظیر و مثل خیر البریه و افضل و اکمل خلیقه علیه و علی آله افضل الصلوة و التحیة در عرصه وجود لباس هستی نپوشیده و موجود نشده و در ساحت شهود مشهود و ذهنی نگشته اما در وسعت آباد ملک مقدرت الهی که قوت و استطاعت نامتناهی است [illegible]

قول الواهی الساهی

قایل نظیر و مثل ... منتهی الارب

الوجود است کو خانه نشین دوام و عزلت گزین استدام ملک عدم است زیرا که از اخبار شرع
مقدس همین قدر ثابت است که حضرت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین علیه الصلوة
والتحیات من حضرت رب العالمین جلت قدرته خیر البریات و افضل المخلوقات اند و از لوازم
آن عدم خلق و ایجاد مساوی و افضل از آنحضرت است صلی الله علیه وسلم نه عدم امکان ذاتی
پس علم و اراده قدیم بعدم مساوی و افضل مذکورین متعلق شده آنها را مستحیل الوجود گردانیده
لیکن امتناعی و استحالتی که بنابر تعلق علم و اراده الهی بعدم شی یا خلاف شی می باشد موجب عدم
مقدوریت وجود آن شی نسبت بشر هم نیست چه جای عدم مقدوریت وجود بنسبت حضرت واجب الوجود تعالی شانه
در شرح عقاید نسفی است ولا یکلف العبد بما لیس فی وسعه سواء کان ممتنعا فی نفسه او ممکنا کخلق الجسم
واما ما یمتنع بناء علی ان الله تعالی علم خلافه و اراد خلافه کایمان الکافر وطاعت العاصی فلا نزاع فی
وقوع التکلیف به لکونه مقدور المکلف بالنظر الی نفسه ثم عدم التکلیف بما لیس فی وسعه
متفق علیه لقوله تعالی لا یکلف الله نفسا الا وسعها والامر فی قوله تعالی انبئونی باسماء
هؤلاء للتعجیز دون التکلیف وقوله تعالی حکایة ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به لیس المراد
بالتحمیل هو التکلیف بل ایصال ما لا یطاق من العوارض الیهم وانما النزاع فی الجواز فمنعه
المعتزلة بناء علی القبح العقلی وجوزه الاشعری لانه لا یقبح من الله شی وقد یستدل بقوله تعالی
لا یکلف الله نفسا الا وسعها علی نفی الجواز وتقریره انه لو کان جایزا لما لزم من فرض وقوعه
محال ضرورة ان استحالة اللازم توجب استحالة الملزوم لکنه لو وقع لزم کذب کلام الله تعالی
وهو محال وهذه نکتة فی بیان استحالة کل ما تعلق علم الله تعالی وارادته واختیاره بعدم وقوعه
وحلها انا لا نسلم ان کل ما یکون ممکنا فی نفسه لا یلزم من فرض وقوعه محال وانما یجب ذلک
لو لم یعرض له الامتناع بالغیر الا تری ان الله تعالی لما اوجد العالم بقدرته واختیاره فعدمه
ممکن فی نفسه مع انه یلزم من فرض وقوعه تخلف المعلول عن العلة التامة وهو محال والحاصل
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی ذاته فلا نسلم

لا یستلزم المحال انتهی و در دیگر کتب کلامیه و کتب متاخرین در اصول فقه زیاده ازین تحقیق
است کما لا یخفی علی العلماء اقول بل اکنون باید شنید که اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام
و کافه اهل اسلام آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله
سبحانه اند و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین است و وجود
آن مستلزم عدم آنست مستحیل بالذات است و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
خاتم النبیین که بنص قرآنی و اجتماع کافه اهل اسلام متحقق است بر امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اقوم برهان است کما سیاتی انشاء الله تعالی
عنقریب پس هر چه این غبی غوی میگوید هزل و هذیانی است خارج از مبحث مسئله جواز تکلیف
بالمحال یا عدم جواز آن ربطی باینمقام ندارد و این فضاء س لباس باید اینکه عوام و جهله او را
از عمده علما شمارند عبارت شرح عقاید نسفی که منتهای همت او است نقل کرده است
هیچ ربطی نزد اولی الافهام موجب افتضاح است و انبیا یا این عبارت منقوله یعنی قوله
والحاصل ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه
فلا نسلم انه لا یستلزم المحال هم برهان است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات
ممکن نیست زیرا که از فرض وقوع آن محال بالنظر الی ذاته لازم می آید چه اگر مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات واقع شود یا متصف بآن کمالات باشد یا نه باشد علی الثانی
لازم است که مساوی در کمالات بر فرض وقوع آن مساوی در کمالات نباشد هف و علی
الاول لازم است که آن مساوی سید ولد آدم باشد و آدم و من سواه تحت لوای او باشند
و او اول من ینشق عنه الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اکرم الاولین
والآخرین علی الله و خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا و امام النبیین و صاحب شفاعتهم و قایم
بمقام که غیر او قایم آن مقام نباشد و نایل درجه که سوای یک کس دیگری نایل آن مقام
نتواند بود باشد و چون اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات بر این تقدیر

مسلم است لازم است که آن مساوی متصف باین صفات نباشد پس برین تقدیر لازم است که آن مساوی مساوی باشد و نباشد فعلی التقدیرین از فرض وقوع مساوی نظر بنفس معنی مساوی بودنش مساوی ولامساوی که مصداق اجتماع النقیضین ومحال بالذات است لازم می‌آید پس مساوی ممکن نتواند بود ولان الممکن لایلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته بخلاف عدم عقل اول که نزد فلاسفه معلول اول او سبحانه بالایجاب است وعدم او مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه است چه عدم عقل اول بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال نیست استلزام او محال بالذات بالنظر امتناع تخلف معلول موجب از علة موجبه است وفیما نحن فیه نفس مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم فی الکمالات المذکورة مستلزم آن است که مساوی مساوی نباشد و هرچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است مقام تعجب این است این نداق سراپا نفاق برای خدع عوام وجهله آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بخصوصیت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین منعوت کرده تا عوام جهله گمان برند که او از مومنین مخلصین است والا او از معنی خاتم النبیین وسید المرسلین وشفیع المذنبین جاهل وغافل یا از آن متجاهل ومتغافل است واگر از فهم وایمان بهره داشتی دانستی که بر تقدیر امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس وقوع آن مساوی مفروض الوقوع داخل عموم النبیین وعموم المرسلین باشد بر این شق آن مساوی مفضول ومفضل علیه خواهد بود نه خاتم النبیین ونه سید المرسلین پس مساوی نتواند شد واگر داخل عموم النبیین وعموم المرسلین نباشد بر فرض وقوع آن در جمله نبیین ومرسلین نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود فعلی الشقین مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود و وجود آن مستلزم عدم آن است پس او ممتنع بالذات است ونیز بر تقدیر امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فرض وقوع آن او سید المرسلین باشد بر این شق لازم است که بر این تقدیر آنحضرت سید المرسلین نباشد العیاذ بالله زیرا که المرسلین جمع محلی باللام مستغرق است ومعنی سید المرسلین افضل از سایر مرسلین است ومعنی از سایر مرسلین الا فاضل یک مرسل است

دو مثل سید المرسلین نتوانند بود بر این شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض
الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد
و آن مساوی سید المرسلین نباشد پس مساوی نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم
آنست و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است و همچنین النبیین جمع محلی باللام و مستغرق است
و معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و آخرین همه انبیا لامحاله یک نبی است دو کس آخرین همه انبیا
نتوانند بود پس آن مساوی مفروض الوقوع یا خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد بر این شق لازم
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد العیاذ بالله پس بر این شق
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض
الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد یا آن مساوی خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا
نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم آنست
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است اگر این احمق را از ایمان بهره از فهم
و ایمان کاشتی بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید المرسلین و خاتم [illegible] تصدیق آوردی
و پیروی آن جاهل نجدی و تصحیح خرافات همعنی او عزیز پیدا کردی [illegible] خود را اتباع او
نباختی و خود را در حلقه علوم سفسطیت و نافهمی رسوا نساختی اما نفست که دل آنحضرت صلی الله علیه
وسلم را شفیع المذنبین بنای آن بر نفاق او ظاهر است چه اعتقاد او در باب شفاعت همان
است که مقتدای او در تقویت الایمان که آن را تقویة الایمان نامیده است [illegible]
و حال آن بیان در فظاعت و شناعت از گذشت و اشاعت مستغنی است قال الاستاذ
وجه ثانی این است که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
قول بامکان اجتماع نقیضین است و هو باطل قال الحمق المحقق اتحاد و عینیت میان
هر دو قول باطل بالبداهة است خواه قول بمعنی مصدر باشد خواه بمعنی مقول چه بر تقدیر معنی مصدر لفظ
قول افراد بشر را افراد حصصی است افراد حصصی با هم متباین می باشند کما تقرر فی موضعه پس هر دو با هم [illegible]

خواهند بود بنا بر این الحمل والاتحاد و بر تقدیر ثانی حاصل قول اول چنین باشد شخصی که برابر باشد
در همه کمالات ممکن است و حاصل قول ثانی اینکه اجتماع نقیضین ممکن است بنا برین حاصل عدم
اتحاد میان هر دو قول ظاهر است اگر مراد آنست که قول اول مستلزم قول ثانی است پس اگر دلیل قایل تمام
شود استلزام ثابت خواهد شد ولیکن استلزام مفید مطلب مدعی نیست چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم
نیست که محال بالذات باشد زیرا که ملزوم محال بالذات گاهی محال بالغیر و ممکن بالذات می باشد
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن ممکن بالذات است و زیاده
ازین خواهد ان شاء الله تعالی اقول بر همه افراد انسانی حتی که بلهه و صبیان ظاهر و هویدا است
که الفاظ شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع ذاتی نیست و همچنین
معانی این الفاظ چه این الفاظ بالسنه متلفظین قایم و موجود اند و معانی این الفاظ در اذهان
حاصل و متعقل اند و همچنان لفظ اجتماع النقیضین که بر السنه دائر و معنی آنکه باذهان قایم اند ممتنع
بالذات نیست ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است یعنی هر چه ما صدق علیه النقیضان و
مصداق اجتماع النقیضین باشد مستحیل بالذات است پس حاصل کلام استاذنا مدظله العالی این است
که شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است یعنی بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و انه لیس مساویا
له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و مصداق اجتماع النقیضین ممتنع بالذات است پس
شخصی که مساوی و برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است و قول
بامکان شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول است بامکان
مصداق اجتماع النقیضین چه مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
مصداق اجتماع النقیضین است پس امکان آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین امتناع ذاتی آنست و چون مقصود از عبارت
سوای آن و مراد و ملتفت الیه القول و مقتضیه مفاد آن می باشد هر جا که مفاد یک قول مفاد قول

دیگری باشد توان گفت که این قول آن قول است که الفاظ قولین و معانی ذهنی آن الفاظ متغایر
باشند مثلا اگر کسی گوید که قول بامکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معا قول است
بامکان اجتماع نقیضین عاقلی بران کسی اعتراض نتواند کرد بانکه قول اول متضمن دو قضیه ملفوظه
است و قول ثانی متضمن آن نیست پس درمیان هر دو قول مذکور خواه قول بمعنی مصدری باشد
یا بمعنی مقول عینیت و اتحاد نیست چه هر عاقل میداند که مدعای قایل این است که مفاد امکان صدق
زید انسان و زید لیس بانسان معا مفاد امکان اجتماع النقیضین است نه اتحاد در هر دو صفه
قول بمعنی مصدری نه اتحاد الفاظ قولین و نه اتحاد معانی آن الفاظ چنانکه میگویند که زوال بودن
وجود عین حیات قول است بودن وجود مشترک لفظی حال آنکه هر دو متضمن قول بمعنی مصدری
متغایر اند و الفاظ قولین باهم و دو قول نیز متغایر اند و چنانکه این شبهه که معلم اول این فرقه نجدیه
است و مقتدای این قایل تعجیلیه و سفر مدینه طیبه را بنیت زیارت مزار فایض الانوار جناب سید
الابرار علیه ازکی صلوات الملک المنان الغفار است در ادای آداب زیارت آن بارگاه
خلایق پناه و احترام حرم محترم مدینه منوره را در شرک فی العبادة شمرده است میگوید انه لا فرق
عند بدیهة العقل بین ان یقال یا هوای الله سبحانه معدوم و ان یقال طلبته فی جمیع الامکنة فلم اجده حال آنکه
ما بین قولین بمعنی مصدری و ما بین هر دو الفاظ مقول قولین مذکورین فرق بین است مگر چون او از
مجسمه است بدان نسبت و اعتقاد او مفاد قولین یک است اعتراضی که این نجدی نجید و این احمق
پلید باقتضای غباوت و غوایت بر کلام استادی مدظله آورده است بر کلام معلم فرقه نجدیه
شیخ شیوخ اوست وارد است هر چه این قایل معنی کلام شیخ شیوخ خود بیان نماید بهمان
منوال معنی کلام استاذنا الفهد و از هیچ بیهوده گوئیها که قصارای همت بلیدان نافهم است باز
آید ظاهر است کلام در امکان الفاظ و معانی ذهنیه آن نیست کلام در امکان یا عدم امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات است و مقصود این است که مصداق آن
مصداق اجتماع النقیضین است و امکان مصداق آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است بحسب

الفاد این حضرات را این گران جان سبک سر اینکلام را بر اتحاد هر دو حصه قول بمعنی مصدری و اتحاد
الفاظ مقوله محمول نموده بهیچ هذیان لب کشوده‌اند، که در امکان الفاظ و معانی دو حیثیت آن کلام
نیست و ما هو اول قاروره کسر فی الاسلام اما اثبات اینکه مصداق مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین است ان شاء الله العزیز عنقریب می آید و مدار
مالیخولیای که باقتضای آن اوهام بمعنی عقل این قایل را فرا گرفته است، می شود از اینجا مبرهن شد
که کلام این قایل همه هذیان بمعنی است بیهودگی اعتراض او بر اتحاد از آنچه بیان کردیم آشکار شد
و قول او و اگر مراد آن است که قول اول مستلزم قول ثانی است الی قوله گاهی محال بالغیر و ممکن
بالذات می باشد بوجوه چند بمعنی است اول اینکه او میگوید که اگر دلیل قایل یعنی استاذنا ظلهم العالی
تمام شود استلزام قول اول قول ثانی را ثابت خواهد شد و قول اول و قول ثانی حسب فهم او یا
بمعنی مصدر نیست یا بمعنی مقول علی الاول بمعنی کلام او این است که گفتن این الفاظ یعنی امکان شخصی
که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم است گفتن این سه لفظ یعنی امکان
اجتماع النقیضین را و این صریح البطلان است چه گفتن شخصی چند الفاظ مخصوصه را مستلزم گفتن آن
شخص دیگر الفاظ مخصوصه را نتواند بود گفتن باختیار گوینده یک گفتن را دیگر گفتن لازم نتواند بود
خواه کدامین دلیل تمام شود یا نه و علی الثانی معنی کلامش این است که الفاظ مقوله اول مستلزم الفاظ
مقوله ثانی است و این هم ظاهر البطلان است چه وجود و قیام لفظی بلفظی مستلزم وجود قیام لفظی
دیگر بآن لفظ نیست خواه کدام دلیل تمام شود یا نه و اگر معنی قول اول و معنی قول ثانی در قول
او که قول او مستلزم قول ثانی است در بمعنی مصدری قول و معنی مقول است حصر کردنش معنی
هر دو قول در کلام استاذ در معنی مصدری و معنی مقول باطل و همه آنچه سابق گفته لاطایل است
دوم اینکه قول او چه لزوم اجتماع النقیضین لازم نیست که محال بالذات باشد گاهی محال
بالغیر و ممکن بالذات می باشد حسب فهم او محض بمعنی است زیرا که حسب فهم او معنی این کلام
یا این است که گفتن الفاظ مقوله اول مستلزم گفتن الفاظ مقوله ثانی است یا این است

کہ الفاظ مقولہ اول مستلزم الفاظ مقولہ ثانی است وظاہر است کہ این شبہ لفظ یعنی امکان اجتماع
النقیضین گفتن این ہر سہ لفظ محال بالذات نیست واگر مرادش این است کہ وجود ذہنی مفہوم
مقولہ اولین مستلزم وجود ذہنی مفہوم مقولہ ثانی است یعنی اینکہ وجود ذہنی معنی مفہوم امکان شخص کہ
برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد وحصول این مفہوم در ذہن مستلزم وجود ذہنی
معنی مفہوم امکان اجتماع النقیضین وحصول آن در ذہن است برین تقدیر این کلام صحیح نیست
چہ مفہوم اجتماع النقیضین محال نیست واگر مرادش این است کہ مصداق قضیہ قائلہ کہ شخصی کہ
برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد [illegible] ن است مستلزم مصداق قضیہ قائلہ است کہ
مصداق اجتماع النقیضین ممکن است بر این تقدیر ہم کلام او بمعنی است چہ مصداق شخصی کہ برابر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است کہ بر تقدیر وجودش
بر آن صادق است انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ فی جمیع الکمالات
وامکان مصداق مساوی امکان مصداق اجتماع النقیضین است پس مصداق قضیہ اولی مصداق
قضیہ ثانی است نہ اینکہ مصداق قضیہ اولی مستلزم مصداق قضیہ ثانی است وبنا بر بودن
مصداق قضیہ اولی مصداق قضیہ ثانیہ حکم باتحاد مفاد این ہر دو قضیہ صحیح است وتغایر عبارت
در آن قادح نتواند بود وانتقال را باید کہ بعد تسلیم تمام دلیل کہ استناد آوردہ است بیان نماید کہ
مصداق قضیہ اولی مغایر مصداق قضیہ ثانیہ ومستلزم آنست تا این کلام او صحیح باشد وحال
این است کہ مقتضای دلیل مذکور این است کہ ما یصدق علیہ المساوی یصدق علیہ انہ لیس بمساو
فامکان ما یصدق علیہ المساوی امکان ما یصدق علیہ النقیضان ای انہ مساو ولیس بمساو
وما یصدق النقیضان مصداق اجتماع النقیضین ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است فما یصدق علیہ انہ مساو ممتنع بالذات است این قایل را برای تصحیح این کلام خود لازم
است بیان اینکہ بعد تسلیم تمام دلیل مذکور ما صدق علیہ المساوی ما صدق علیہ انہ لیس بمساو نیست
بلکہ ما صدق علیہ النقیضان ورای ما صدق علیہ المساوی است وما صدق علیہ المساوی مستلزم

ما صدق علیه النقیضان است وعلی التنزل بعد تسلیم اینکه ما صدق علیه المساوی ملزوم مصداق اجتماع
النقیضین است آنعنی بیان نماید که از فرض وقوع ما صدق علیه المساوی بالنظر الی ذاته اجتماع
النقیضین لازم نیست چه بر تقدیر لزوم اجتماع النقیضین از فرض وقوع آن بالنظر الی ذاته
ما صدق علیه المساوی ممکن بالذات نتواند بود که این قایل خود از شرح عقاید نقل کرده است
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته وقیاس استلزام مساوی اجتماع النقیضین
را بر استلزام عدم معلول اول که ممکن است عدم واجب سبحانه را که ممتنع بالذات است نتوان
کرد چه استلزام عدم معلول اول عدم واجب سبحانه را بالنظر الی ذاته نیست بلکه از جهت علاقه
علیت است واستلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را نظر بنفس مساوات در جمیع
کمالات است نه از جهت امر زاید بر نفس مساوات واگر تنزل ثانی بر فهم کج این قایل کرده
شود وگفته آید که بر تقدیر تمام دلیل وقوع مساوی که مستلزم اجتماع النقیضین است
ممکن بالذات است تاهم مدعای مقتدای این قایل وعقیده باطل این جاهل ذاهل یعنی مقدوریت
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل وسعی او در پی نفی امتناع ذاتی آن
لاطایل است زیرا که بعد تسلیم استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را که محال بالذات
است این قایل عدم وقوع مساوی را معلول ومستند الی العلة الواجبة میداند بانه لا سبیل الی الثانی والا
این عدم که ممکن است واقع نبودی وعلی الاول عدم وقوع آن یا مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است
یا مستند الی العلة الواجبة بالاختیار است ثانی باطل است چه بر این تقدیر رفع این عدم باختیار فاعل
واقع فی نفس الامر تواند شد وچون رفع این عدم ملزوم اجتماع النقیضین است وملزوم
بی لازم در نفس الامر واقع نتواند شد لازم است که بر این تقدیر گفته آمد که اجتماع النقیضین
باختیار فاعل در نفس الامر واقع تواند شد واللازم صریح البطلان متعین شد شق اول یعنی اینکه
عدم وقوع مساوی مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است وهرچه مستند الی الواجب
بالایجاب است متعلق قدرت که عبارت از صحت فعل وترک است نه تواند بود والا مستند الی

الواجب بالایجاب نباشد و این قایل سابق در بحث صفات کمالیه واجب سبحانه تصریح کرده
است باینکه آنچه مستند الی الواجب بالایجاب است تحت قدرت داخل نیست و اگر لزوم
محال بالذات بدانست این قایل مستند الی الواجب بالاختیار تواند شد و از ضرورت قول
باستغنا و صفات کمالیه و سبحانه الیه سبحانه بالایجاب چه بود پس باین دو تنزل هم سعی او رایگان است
وحق همان است که اول بیان کرده ایم که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است ممتنع بالذات است و از اعجب اعاجیب قول او است
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن بالذات است بر کسیکه
بهره از فهم دارد و از بله صبیان باشد پوشیده نیست که مفهوم وجود زید بر تقدیر عدم او یعنی
معانی ذهنیه این الفاظ و مفهوم اجتماع النقیضین از معانی موجوده ذهنی است آن نه محال بالذات
است و نه مستلزم محال بالذات و در آن هیچ گفتگو نیست اما مصداق وجود زید بر تقدیر
عدم او و مصداق زید موجود است بر تقدیر اینکه زید موجود نیست مصداق اجتماع النقیضین که
محال بالذات است همین محال بالذات است که مصداق زید موجود است و مصداق زید موجود
نیست معا متحقق باشد پس مصداق وجود زید بر تقدیر عدم او مصداق اجتماع النقیضین است
و محال بالذات است و مفاد وجود زید بر تقدیر عدم او جز این نیست که زید موجود باشد بر تقدیر
اینکه موجود نباشد و وجودش مجامع عدم او باشد و همین مفاد اجتماع النقیضین است گو الفاظ
و معانی الفاظ یک نباشد کلام در امکان و امتناع الفاظ و معانی الفاظ نیست پس وجود
زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین نیست بلکه وجود زید بر تقدیر عدم او بحسب المصداق
عین اجتماع النقیضین است که محال بالذات است زیرا که مصداق وجود زید بر تقدیر عدم
او همین است که زید موجود باشد و موجود نباشد مغایر اجتماع النقیضین نیست بلکه بحسب
المصداق عین اجتماع النقیضین است این قایل بر تغایر الفاظ و معانی الفاظ که منتهای
همت و فهم او ست نظر کرده حکم باستلزام میکند و نمیداند که الفاظ مذکوره و معانی آن

نه محال بالذات و نه مستلزم محال بالذات و وجود زید که ممکن است باین معنی ممکن است که زید بارتفاع
عدم او موجود شود و نه باین معنی که وجودش گو مجامع عدم او باشد ممکن است که آن محال بالذات است
و این قایل سابق خود گفته است که معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات النقیضان المجتمعان ممتنع
بالذات پس وجود زید که مجامع عدم او است ممتنع بالذات است و همچنان عدم زید که مجامع وجود
او است ممتنع بالذات است خود آن بودن وجود زید با عدم او و بر تقدیر عدم او موجود او بودن وجود
زید و عدم او باهم اجتماع النقیضین است یک است این قایل تا حال معنی امتناع اجتماع النقیضین
را نفهمیده است تا به دیگر مطالب علمیه چه رسد قال الاستاذ و ما علمنا ابطلان آن ظاهر است
قال المحشی الالمعی اقول چون عینیت و اتحاد میان هر دو قول مذکور صحیح نشد پس بطلان امکان
اجتماع النقیضین مستلزم بطلان امکان مساوی آنحضرت نباشد چه بطلان امری موجب بطلان مغایر خود که علاقه
لزوم باهم ندارد نباشد نیست و بر تقدیر علاقه لزوم اگرچه موجب بطلان آن مغایر است ولیکن استحاله
ذاتی لازم موجب استحاله ذاتی ملزوم نیست کما هو المقرر و بدون استحاله ذاتی شخص مذکور خارج
از تحت قدرت کامله نمی تواند شد و هو الظاهر اقول چون ثابت شد که مصداق مساوات آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین و ما صدق علیه انه مساو و لیس
بمساو است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است لا محاله مصداق مساوی محال
و ممتنع بالذات است و بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی
است مصداق مساوی که ما صدق علیه انه لیس بمساو است عین مصداق اجتماع النقیضین
است پس بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است
و استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین استحاله ذاتی مصداق مساوی است و آنچه این قایل
در اتحاد هر دو قول سابق بیهوده گوییها کرده است تفضیح آن سابق توضیح یافته است حاجت
اعاده آن نیست افاد استاذنا اما اینکه قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است قال الغاوی العاوی

ع سعی ... منتهی الارب

ع غاوی گمراه ... منتهی الارب

اقول در قول سابق بوضوح پیوسته که عینیت و اتحاد میان هر دو قول غلط است و دلیلش نیز مثبت
عینیت و اتحاد نیست آری بر تقدیر تمامیت خود موجب استلزام است لیکن این عینیت هم صحیح
نیست **اقول** در قول سابق بوضوح پیوسته که انکار بودن مفاد امکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مفاد امکان اجتماع النقیضین ناشی از غایت غباوت و نادانی
است و دلیل مثبت این است که مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین است نه مثبت استلزام
و علی تقدیر التنزل استلزام مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین را با نظر الی ذاته مثبت
امتناع ذاتی مصداق مساوی است افاد استاذی العلام پس بدان که این است
که اگر فرض کرده شود که شخصی برابر آنحضرت در جمیع کمالات باشد از دو حال خالی نیست یا آن
شخص خاتم الانبیاء باشد یا آن شخص خاتم الانبیاء نباشد **قال** الاخلاف الاخلاف چون آن
شخص را در جمیع کمالات برابر فرض کرده آید و نیز خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس
نبودن آن شخص خاتم الانبیاء چه معنی دارد و حاصلش این است که پدر را عالم فرض کرده گوید که پدر
عالم باشد یا جاهل و سخافت این کلام بر ظاهر است و شق اول مستعین تردید قبیح و حاجت بشق ثانی هم نیست
چه لزوم زعمی محال بر شق اول هم می آید چنانچه خود او ذکر کرده **اقول** چون دعوی استاذ این است که امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و دلیل بر این دعوی آنست که اگر مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات فرض کرده
شود از دو حال خالی نتواند بود یا او خاتم الانبیاء باشد یا نه باشد بر هر دو تقدیر بر آن صادق است
انه لیس بمساو و بهر دو تقدیر او ما صدق علیه النقیضان و مصداق اجتماع النقیضین است و این
بیان بی تردید و تشقیق باینکه آن مساوی مفروض خاتم الانبیاء باشد یا خاتم الانبیاء نباشد صورت
نمی تواند بست این تردید و تشقیق برای تقریر دلیل براینکه مساوی مفروض مصداق اجتماع
النقیضین است ضروری است این احمق بی عقل دعوی را نفهمید و دلیل را هم نفهمید و حاصل دلیل
نیز آنست نفهمید و ندانست که تقریر دلیل مبتنی بر این تردید است و آنچه گفته که چون آن شخص را

اختلاف اول [illegible] اختلاف کلی و بے عقلی منتهی الارب

برابر در جمیع کمالات فرض کرده آید و خاتمیت منجمله کمالات است در داخل در جمیع پس بودن آن شخص
خاتم الانبیا چه معنی دارد و مرید دلیل است چه بر تقدیر بودن آن شخص مساوی مفروض خاتم الانبیا براو
صادق خواهد آمد انه لیس بمساو پس براین تقدیر آن مصداق اجتماع النقیضین باشد چنانکه بر
تقدیر بودنش خاتم الانبیا براو صادق است انه لیس بمساو پس بر هر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و نظیرش این است که مثلا کسی گوید که عمرو مثلا اعلم من له العلم است و زید مساوی او نیست
در علم کسی دیگر بعد تسلیم اینکه عمرو اعلم من له العلم است گوید که زید مساوی او است در ابطال قول
انکس گفته شود که آیا زید اعلم من له العلم هست یا نه اگر زید اعلم من له العلم نیست مساوی عمرو نه شد
پس مساوی مفروض مساوی نشد و اگر اعلم من له العلم هست عمرو در عموم من له العلم داخل شد و او
اعلم من له العلم نشد براین تقدیر هم زید مساوی عمرو نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد این
تردید قبیح نیست برای ابطال قول انکس و اثبات اینکه صدق مفاد قول او مصداق اجتماع
متناقضین است این تردید بکار است و حاجت بشق ثانی ازین جهت است که مقصود و اثبات
این است که مساوی مفروض بهر تقدیر مصداق اجتماع النقیضین است این قایل بی قید
مقصود مستدل و ماحصل استدلال باقتضای حماقت و بلادت خود با عتراض پیش آمده خود
را نزد محصلین فضیحت می کند و هذا افحش السطحیة و البلادة قال الاستاذ العلام و علی
التقدیرین برابر آنحضرت نشد چه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد براین تقدیر آنحضرت صلی الله علیه
و سلم خاتم الانبیا نباشد العیاذ بالله پس در آن شخص کمالی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه و سلم
نباشد و ذلک الکمال ختم الانبیا پس آنحضرت صلی الله علیه و سلم برابر آن شخص نباشد و اگر آن شخص
خاتم الانبیا نباشد و آنحضرت صلی الله علیه و سلم بلا شبهه خاتم الانبیا هستند پس در آن حضرت
صلی الله علیه و سلم کمالی یافته شد که در آن شخص براین تقدیر نیست و هو ختم الانبیا پس آن شخص
برابر آنحضرت صلی الله علیه و سلم نباشد فعلی التقدیرین یلزم عدم التساوی و علی تقدیر تحققه
پس بتحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه و سلم در جمیع کمالات باشد مستلزم

این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد قال المخالف
اقول شق اول بر تقدیری است که زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس آن شخص خاتم
الانبیا باشد و شق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت آن شخص است کما هو الظاهر پس گویا چنین گفت
که اگر زمانه مساوی مذکور مؤخر باشد همان مساوی فقط خاتم باشد و اگر زمانه او مقدم باشد پس
همان مساوی خاتم نباشد ولیکن میگویم که درینجا احتمال ثالث است که زمان نبوت هر دو متساوی
یکی باشد و برین تقدیر هر دو برابر خاتم الانبیا باشند چه ممکن است که دو شخص در یک زمان نبی شده
نبوت ختم می شد پس هر دو متساوی می شدند درین کمال و علی هذا القیاس سایر کمالات پس
هیچ محذور لازم نیاید الا آنکه این احتمال ثالث واقع نگشت و عدم وقوع منافی امکان نیست
چنانکه ظاهر است پس احتمال ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است حاصل آنکه قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا
باشد الخ اگر کلیه است یعنی بر هر وضع اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم العیاذ
بالله خاتم الانبیا نباشد پس کاذب است چه منجمله جمیع تقادیر تقدیر اتحاد زمانه نبوت است و برین
تقدیر هر دو خاتم الانبیا باشند پس این مقدمه که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ ممنوع خواهد بود
و اگر جزئیه گرفته شود یعنی گاهی چنین است که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ پس لزوم محال
برین وضع خاص است پس این وضع خاص مستلزم محال محال باشد نه طبیعت مقدم که بودن
آن شخص خاتم الانبیا است و برهمه تقادیر و کلیه شرطیه چه بر بعض وضع که وضع مقارنت زمانه
هر دو متساوی هر دو خاتم الانبیا خواهند بود و جزئیه دیگر که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد و بر بعض
تقادیر آنحضرت نیز خاتم الانبیا باشد نیز صادق خواهد بود پس مستحیل که وضع خاص است و خود
تخالف زمانه هر دو متساوی است و استحاله وضع خاص بدون استحاله بر جمیع اوضاع موجب
امتناع بالغیر است برای ممکن بالذات و این عین مدعای اهل حق است که مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ممتنع بالغیر است و ممکن بالذات است پس و تحت قدرت کامله غیر متحقق
الوجود خواهد بود و هو المطلوب تو آنستی اینکه دو قوم قرار دادیم یکی قوم قدیم کریم و دیگری

بقوم شریف در قوم کریم کمالات علم وحفظ قرآن وخوش نویسی وکتابت وشاعریت مثلا متحقق بود
بوجود زید واتصاف او بکمالات مذکوره جمله کمالات مزبوره ختم شدند پس زید خاتم کمالات
گشت و در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس بعمرو بکر بی تقدیم یکی بر دیگری
همه کمالات ختم شدند میگوییم که در قوم کریم در مساوی زید که خالد نام نهادیم با دنی تغیر و تبدیل
اسامی مقدمات دلیل مستدل جاری است چنانکه گفته شود که مساوی زید در جمیع کمالات
ممتنع بالذات نیست چه در صورت امکان بر تقدیر وجود خاص در آن مساوی وصف خاتم کمالات اگر
یافته شود در زید نخواهد بود و اگر وصف مذکور در آن یافته نشد و در زید بلا شبهه است بهر دو
تقدیر کمالات ختم کمالات در یکی یافته شد نه در دیگری پس هر دو متساوی نشدند با وجود فرض
تساوی هر دو الی آخر ما قال وسخافت این کلام ظاهر است زیرا که شق اول اختیار کردیم که آن
وجود وصف خاتم در ان مساوی است وقول شما که در زید نخواهد بود ممنوع است بلکه بر تقدیر
وجود مساوی در هر دو موجود خواهد بود چنانکه در قوم شریف در مساوی عمرو که بکر است
بسبب بودن زمانه هر دو یکی و فرق همین قدر است که عمرو بکر هر دو خاتم متساوی هستند در
قضیه خارجیه و زید و خالد در قضیه حقیقیه و زید خاتم بالفعل در خارج و خالد بر تقدیر وجود
در زمان زید و این معنی منافی مفهوم حقیقیه نیست چنانکه کل مثلث کذا آری خاتم را تاخر و
مختوم را تقدم زمانه لازم است پس اگر مساوی خاتم که خاتم و متاخر از مختوم خواهد بود موخر
از زید خاتم یا مقدم از و فرض کنیم محالیکه مذکور است در کلام مستدل لازم می آید زیرا که
در احتمال اول تاخر در زید و در ثانی تاخر در مساوی یعنی خالد فوت گشت و تاخر لازم خاتم
است پس وجود ملزوم بدون لازم مفروض گشت و این محال است لهذا استلزم محال
اجتماع النقیضین نیست لیکن وجود ملزوم بدون لازم که مفروض است او خود محال است
فی نفسه و منشاء استحاله لازم که اجتماع النقیضین است نه وجود مساوی زید زیرا که جایز است
که زمانه هر دو متساوی یکی باشد چنانکه در عمرو و بکر در قوم شریف و هیچ محذور لازم نمی آید اقول

چون این پلید نافهم ورا نهماک ناقهمی را از حد گذرانیده مارا باید که اول تفصیل دلیل پردازیم بعد ازان معالجه مالیخولیای او سازیم اول باید دانست که اوسبحانه که آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم از جمله ممکنات برگزیده بآنحضرت صلی الله علیه وسلم بعض صفات کمال آنچنان بخشیده که احتمال اشتراک بین اثنین ندارند اثبات آن بدیگری الی سلب آن ازان حضرت صلی الله علیه وسلم واثبات آن بآنحضرت صلی الله علیه وسلم الی نفی آن از جمیع من عداه محتمل نیست پس بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بان صفات کمالیه تجویز اتصاف دیگری بآن صفات تجویز اجتماع ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی الله علیه وسلم با سلب ثبوت آن بآنحضرت صلی الله علیه وسلم واجتماع سلب ثبوت آن صفات بغیر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم با ثبوت آن صفات بآن غیر است پس تجویز اجتماع النقیضین است پس آن غیر که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در آن صفات فرض کرده شود مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است هر چه باشد مثلا آنجمله مصداق ابیض ولیس بابیض معا وانسانیکه مصداق کاتب ولیس بکاتب معا وشخصی که مصداق عالم ولیس بعالم معا باشد ممتنع بالذات است پس شخصی که مصداق مساوی له صلی الله علیه وآله وسلم فی الکمالات است ما صدق علیه انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات وانه لیس بمساو له فی الکمالات است فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو ممتنع بالذات واز جمله آن صفات که احتمال اشتراک بین اثنین ندارند واوسبحانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را من بین الممکنات بآن صفات اختصاص بخشیده است خاتم النبیین است که این صفت احتمال اشتراک بین اثنین ندارد زیراکه النبیین جمع محلی باللام است صیغ عموم واستغراق است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا یعنی آن نبی که پس همه انبیا مبعوث شود واین صفت بر دو نبی صادق نتواند شد زیراکه صدق آن بر یکی ازان هر دو میخواهد که آن دیگر داخل عموم مضاف الیه یعنی النبیین باشد وآخرین همه انبیا نباشد وصدق آن بر دیگری میخواهد که آن یکی داخل عموم مضاف الیه یعنی النبیین باشد وآخرین همه نبیین نباشد پس فرض صدق خاتم النبیین بر دو کس فرض تناقض

است چه صدق خاتم النبیین بر یکی ازان هر دو بلی عدم صدق خاتم النبیین بر دیگری
محتمل نیست چه خاتم النبیین یعنی آن نبی که متاخر از سائر انبیا مبعوث باشد سوای یک
نبی که دین او موبد و ناسخ ادیان وملت و ناسخ ملل باشد وهمه کسان که در عهد او
یا بعد عهد او باشند امت او باشند نتواند شد بر هر واحد از دو نبی صادق
نمی تواند شد که او متاخر از سایر انبیا مبعوث است و دین او موبد و ناسخ ادیان است
وهمه کسان که در عهد او و یا بعد عهد او باشند امت او باشند والا هر یکی ازان
دو نبی از هر یکی ازان هر دو متاخر مبعوث باشد و دین هر یک ازان هر دو ناسخ دین
هر یک ازان و هر یکی ازان هر دو امت هر یکی ازان هر دو باشد واللازم صریح
الاستحاله واتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بصفت خاتم النبیین بمعنی اینکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از سایر انبیا مبعوث اند و همه کسان از ثقلین که در
عهد با سعادت عهد آنجناب صلی الله علیه وسلم بوده اند یا بعد العهد بوده اند و هستند
و خواهند شد امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند و دین آنحضرت صلی الله علیه وسلم موبد
و ناسخ ادیان وملت او ناسخ ملل قطعاً ثابت است قال عز من قائل ما کان محمد
ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین وقال وما ارسلناک
الا کافة للناس بشیرا و نذیرا فلفظ النبیین که جمع محلی باللام است صیغه عموم و استغراق
است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است وقوله کافة للناس نص است بر عموم
رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم همه اناسی موجودین عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وابعد عهد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را وروی فی حدیث معراجه صلی الله علیه وسلم
فقال تبارک وتعالی له ای للنبی صلی الله علیه وسلم سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا
واعطیته ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما واعطیت داود ملکا عظیما والنت له الحدید و
سخرت له الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما وسخرت له الجن والانس والشیاطین واعطیته

ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ وعلمت عیسی التوریۃ والانجیل وجعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص واعذتہ
وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو
مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب الرحمن وارسلتک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ہم
الاولون وہم الآخرون وجعلت امتک لا یجوز لہم خطبۃ حتی یشہدوا انک عبدی ورسولی
وجعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا نبیا
قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ من کنز تحت عرشی لم اعطہا نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما
انتہی وقال صلی اللہ علیہ وسلم کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث وکتب عقاید
مشحون اند باینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاتم النبیین وآخر الانبیاء اند وانیکہ آنجناب
صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مبعوث اند الی الناس کافۃ بل الی الثقلین کافۃ بل الی
الخلق کافۃ ودین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد وناسخ ادیان است غالب کہ مخالف
ہم بظاہر انکار آن نکند فلا حاجۃ الی نقل الآیات والآثار الواردہ فی ہذا الباب اذا
تمہد ہذا فنقول کہ دعوی ما این است کہ شخصی کہ مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات است وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بجمیع کمالات کہ در ذات قدسی صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ اند
قول بامکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باطل است ودلیل آن
این است کہ اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد از وقوع آن نظرا الی
نفس ذاتہ محال لازم نباید حال آنکہ او مصداق اجتماع النقیضین است چہ شخصی کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد اگر موجود فرض کردہ شود یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد
علی الثانی مساوی مفروض مساوی نشد پس صادق آید بران انہ مساو لہ
صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین نباشد معاذ اللہ زیرا کہ سابق محقق شدہ کہ صفت خاتم
النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد دبرایں شق نیز آن مساوی مفروض مساوی نشد
فیصدق علیہ انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہم مصداق مساوی
برفرض وجودش مصداق انہ لیس بمساو ہست فوجودہ مستلزم لعدمہ وکل ما وجودہ مستلزم
لعدمہ ممتنع بالذات وبتقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم النبیین باشد او
از جملہ سایر انبیا باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین آنہمہ ہست پس لامحالہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ازان متاخر مبعوث باشد پس مساوی مفروض آخرین انبیا نباشد پس
مساوی باشد ونباشد واگر داخل عموم النبیین نباشد پس نبی نباشد پس مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد وبتقریر آخر اگر مصداق مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش یا او الی الناس
کافۃ یعنی جملہ کسانیکہ در عہد وجودش وبعد عہد وجودش باشند مرسل باشد یا نہ علی الثانی
او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی الناس کافۃ یعنی جملہ
کسانیکہ در عہد وجود با جود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعد آن موجود باشند مرسل ہست
وبراین تقدیر این صفت در مساوی مفروض یافتہ نشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد
وعلی الاول یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم الناس
کافۃ داخل باشد یا نہ اگر داخل باشند آن مساوی مفروض مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نشد ضرورۃ عدم تساوی المرسل والمرسل واگر داخل نباشند عہد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از عہد مساوی مفروض متاخر باشد پس آن مساوی خاتم النبیین نباشد
پس مساوی باشد ونباشد وبہ تقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم ممکن باشد بعد فرض وجودش او با در عموم الناس کافة فی قوله سبحانه وما ارسلناک
الا کافة للناس داخل باشد یا نه اگر داخل باشد او از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باشد پس مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و نباشد
و اگر داخل نباشد وجود مفروض آن قبل عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم
النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد
و نباشد فعلی التقادیر آن مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن محال بالذات است وهو المطلوب
و به تقریر آخر اگر مصداق مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد
بعد فرض وقوع آن یا صاحب دین و کتاب باشد یا نه اگر صاحب دین و کتاب نباشد مساوی
آن حضرت نشد پس مساوی شد و نشد و اگر صاحب دین و کتاب باشد دین و کتاب او
منفرد بر دین و کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس دین و کتاب او یا منسوخ دین و
کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم النبیین نشد پس مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال نشد پس مساوی شد و مساوی نشد یا دین و کتاب
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله دین و کتاب او منسوخ باشد بر این تقدیر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نشد وهو خلاف المسلم و مع ذلک بر این تقدیر او مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد و نشد بهر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس مساوی مفروض مصداق
اجتماع النقیضین است هذا التقریر تقریر الدلیل و حاصل این است که هر کس هر چه که
باشد موصوف بخاتم النبیین شود اتصاف کلی باین صفت بی سلب اتصاف
جمیع ما عداه باین صفت محقق نیست این احمق ناقهم حاصل دلیل نفهمید و توهم کرد که حاصل
دلیل این است که اگر زمانه مساوی مذکور از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم

موخر باشد همان مساوی فقط خاتم النبیین باشد و اگر زمانه او بر زمان نبوت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم مقدم باشد آن مساوی خاتم نباشد پس بر آن
اعتراض کرد که درینجا احتمال ثالث ست که زمانه او و زمانه نبوت آن حضرت
صلی الله علیه وسلم یک باشد بر این تقدیر هر دو یعنی آن حضرت صلی الله علیه وسلم
و مساوی مفروض خاتم النبیین باشند و ندانست که معنی بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین این ست که آن حضرت صلی الله علیه وسلم
آخرین همه نبیین اند و بعد سایر انبیا مبعوث اند و صیغه النبیین صیغه عموم
و استغراق ست و خاتم سوی النبیین مضاف ست پس خاتم النبیین
همان کس تواند بود که بعثت او بعد سایر انبیا باشد و دین او ناسخ همه ادیان
و نبوت او عام و همه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند
اگر دو نبی در یک زمان باشند هیچ یکی از آن هر دو صادق نمی آید که او بعد
جمیع من عداه من الانبیا مبعوث ست و نه اینکه دین او ناسخ همه ادیان است و نه
نبوت او عام ست و نه همه کسان که در عهد او و بعد عهد او بوده اند امت او باشند
درین صورت یکی هم از آن هر دو خاتم النبیین نشد ازین کلام او هم روشن شد که این مرد تا بالغ
تا حال معنی خاتم النبیین ندانسته است و نفهمیده که اتصاف کسی بخاتم النبیین بآنکه
در عهد نبوت او و بعد عهد او دیگری نبی نباشد متحقق نیست و نتوانست دانست که اگر نبی دیگر
در عهد سعادت عهد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم مبعوث فرض کرده شود یا او بر دین و شریعت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او آخر همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب نشد
پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد یا آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر دین و شریعت
او باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخرین همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب
نشد و علی هذا التقدیر مع کونه خلاف المسلم مساوی مساوی نشد یا دین و شریعت او مغایر

دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس با دین وشریعت او موید باشد پس دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موید نباشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضر صلی اللہ علیہ وسلم باشد و مساوی نباشد یا دین و شریعت او موید نباشد پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد وعلی التقادیر فہو مصداق اجتماع النقیضین ہست ونیز اگر بالفرض نبی دیگر در عہد نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد یا او مرسل الی الناس کافۃ باشد یا مرسل الی الناس کافہ نباشد اگر مرسل الی الناس کافہ نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا الی الناس کافہ واگر مرسل الی الناس کافہ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازامت او باشد العیاذ باللہ وبراین تقدیر با وجود بودن این خلاف مسلم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد و مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات نباشد بہر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است فہو محال بالذات ابدای این احتمال ناشی از غایت نادانی وبی ایمانی این سرکردۂ جہال است وانچہ گفتہ است کہ شق اول برتقدیر تقدم زمان نبوت آنحضرت است وشق ثانی برتقدیر تقدم زمان نبوت شخص مفروض مساوی است مضر مستدل نیست بلکہ مشید ارکان دلیل است زیرا کہ چون مبرہن شد کہ وصف خاتم النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بودن دو کس خاتم النبیین معا محتمل نیست پس اگر وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آن مساوی خاتم النبیین باشد پس زمان نبوت او متاخر از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان نبوت او متاخر باشد پس زمان نبوت آن مساوی نسبت بزمان نبوت آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم ہم متاخر باشد و نباشد وہم متقدم باشد و نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
پس وجود مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین ست محال بالذات است و ذلک ہو
المدعی و قول او پس گویا چنین گفت الی آخرہ مبنی ست بر نفہمیدنش حاصل دلیل را تشقیق در
بودن مساوی خاتم الانبیا کہ در ثبوت بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا ست
و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا کہ در ثبوت بودن آن مساوی خاتم الانبیا
است بودہ ست و بناءً علیہ فرض مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
فرض مصداق اجتماع النقیضین است و چون خاتم الانبیا بودن مساوی مفروض
بی تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و خاتم الانبیا بودن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بی تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان نبوت آن مساوی
مفروض محتمل نیست اجتماع تاخر و سلب تاخر از وجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وجود
آن مساوی لازم ست پس وجودش مصداق اجتماع النقیضین ست پس محال بالذات
شد پس از کلام او تقریری دیگر مستنبط شد فہو فی ہذا الایراد کالباحث عن حتفہ بظلفہ
و قول او میگویم کہ درینجا احتمال ثالث ست کہ زمان نبوت ہر دو یکی باشد و برین تقدیر ہر دو
برابر خاتم الانبیا باشند ناشی ست از غایت جہل چہ الانبیا جمع عام مستغرق است
پس خاتم الانبیا آن ست کہ خاتم ہمہ انبیا باشد پس در صورت بودن دو نبی در یک زمان
ہیچکی از آن ہر دو خاتم الانبیا نیست چہ ہیچکی از آن ہر دو آخرین ہمہ انبیا نیست و قد مر آنفا
مفصلا و ازینجا ظاہر گشت کہ قضیہ اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
خاتم الانبیا نباشند العیاذ باللہ کلیہ صادقہ است زیرا کہ بر تقدیر بودن آن شخص خاتم
الانبیا تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست و بر تقدیر
اتحاد زمانہ نبوت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن شخص ہیچکی خاتم الانبیا نتواند
بود و قول او اینکہ برین تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند ناشی از جہل معنی خاتم الانبیا است

پس منع صدق کلیہ از غایت غباوت ناشی است پس مقدم این شرطیہ بر جمیع تقادیر مستلزم
تالی است وہمچنان شرطیہ دومی یعنی اینکہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم الانبیا است
دیگری خاتم الانبیا نتواند بود بر ہمہ تقادیر صادق است پس اعتراض این قایل کہ مبنی بر جہالت
از معنی خاتم الانبیا است ناشی از غایت نادانی و بی ایمانی است در صحیحین مروی است
از ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مثلی ومثل الانبیاء
کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا موضع
تلک اللبنۃ فکنت انا سددت موضع اللبنۃ ختم بی البنیان وختم بی الرسل وفی روایۃ وانا
اللبنۃ وانا خاتم النبیین و بنظر این کور باطن از ان قصر موضع و لبنہ باز آید متروک ماندہ و
سد آن موضع از وجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشدہ کہ سد موضع و لبنہ باز آید از ان
از یک لبنہ صورت تواند بست از ین حدیث ظاہر است کہ از ان قصر یک لبنہ متروک
ماندہ بود دران گنجایش لبنہ دیگر نبود و سبحانہ بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن موضع را
مسدود و قصر رسالت را تام و کامل فرمود اگر آن لبنہ دیگر فرض کردہ شود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم آن لبنہ نتواند بود و چون آن لبنہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند چنانچہ ارشاد شدہ
وانا اللبنۃ دیگری آن لبنہ نتواند بود چون شیخ نجدی و اتباع او ہمچو این جاہل قایل بامکان کرورہا
مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اند بد النسبت این جملہ در قصر نبوت و
رسالت کرورہا لبنات متروک شدہ اند بلکہ لبنات غیر متناہیۃ متروک ماندہ اند پس در
اعتقاد این بی ایمانان حدیث شریف مشتمل بر چند کذبات است و عقیدت اینہا الا موضع
لبنۃ ہم کذب است چہ در اعتقاد آنہا دران قصر مواضع کرورہا لبنات بلکہ مواضع لبنات غیر
متناہیۃ متروکہ بود شما تا حال باقی است و ابد الدہر باقی خواہد ماند و نیز در اعتقاد اینہا فکنت
انا سددت موضع اللبنۃ ہم کذب است چہ در قصری کہ در آن لبنات غیر متناہیۃ متروک
ماندہ باشد از یک لبنہ چہ کار بر می آمد و قولہ فطاف بہ النظار یتعجبون من حسن بنیانہ الا

موضع تلک اللبنه هم در اعتقاد این ملحدان کذب است چه نزد اینها در آن قصر در عقیدت اینها مواضع
لبنات غیر متناهیه متروک مانده اند با وجود متروک ماندن لبنات غیر متناهیه در آن قصر الا موضع
تلک اللبنه کذب است و تعجب ناظران از حسن بنیان قصری که دران مواضع لبنات غیر
متناهیه متروک مانند معنی ندارد و غایت تلبیس این ملحدان این است که از قول بامتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات
کمالیه نفی قدرت او سبحانه لازم می آید حال آنکه این ملحدان را از التزام این لازم گزیر
نیست زیراکه از دو حال خالی نیست آیا نزد این ملحدان اکمال منصب نبوت و رسالت
واتمام آن و رسانیدن این منصب باقصی درجات آن و تکمیل قصر نبوت بدینسان که در
آن موضع یک لبنه باقی نماند تحت قدرت کامله او سبحانه هست یا نه علی الثانی التزام
نفی قدرت او سبحانه بر اینها لازم و متحتم است و علی الاول چون درجه بالاتر از اقصی درجات
ممکن نیست و هم درجه مساوی اقصی درجات امکان ندارد و الا اقصی درجات اقصی درجات
نباشد و هو محال پس درجه که مساوی اقصی درجات یا اعلی ازان باشد تحت قدرت کامله داخل
نشد بر این تقدیر این نافهمان را از التزام نفی قدرت او سبحانه بر مساوی خاتم الرسل و الا
نبیاء که مکمل و متمم نبوت و رسالت اند و بر اعلی ازان هیچگونه گریز نیست و در مثلی که حدیث شریف
ارشاد شده است همین کلام جاری است که آیا اکمال آن قصر بدینسان که در آن هیچ موضع
لبنه متروک نماند تحت قدرت کامله داخل است یا نه علی الثانی نفی قدرت کامله بر اکمال آن
قصر لازم آمد و علی الاول هیچ موضع لبنه بعد اکمال آن قصر در آن قصر باقی نیست پس
وضع کردن لبنه دیگر در آن قصر کامل که در آن هیچ موضع لبنه نیست محال است پس تحت
قدرت داخل نیست و منشاء اشتباه همین است که محال بالذات را ممکن بالذات وانمود ده
میخواهند که الحاد خود را بحیله عموم قدرت کامله رواج دهند والله متم نوره ولو کره الکافرون
و قول او توضیحش طرفه هذیانی است که از مجانین هم چنین هرزه کمتر سر میزند اگر در قوم کریم

مفروض خود زید را خاتم العلما و خاتم الحفاظ و خاتم الکتاب و خاتم الشعرا قرار داده است
معنی آن این ست که زید آخرین ہمہ علمای و ہمہ حفاظ و ہمہ کتاب و ہمہ شعرای قوم کریم مفروض
است واگر خالد در زمان آینده موصوف بصفات علم و حفظ و کتابت و شاعری در قوم
کریم بوجود آید حکم بودن زید خاتم العلما و خاتم الحفاظ و خاتم الکتاب و خاتم الشعرا در قوم
کریم برین تقدیر محض کاذب بوده ست درحقیقت خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
دران قوم خالد ست نه زید بعد تسلیم اینکه خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن
قوم زید ست خالد را خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن قوم نتوان گفت چه
بعد تسلیم اینکه آخرین ہمہ علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم زید ست دیگری را خاتم ہمہ علمای
و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم گفتن منافی آن تسلیم ست که معنی آن تسلیم این ست که زید
از ہمہ علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم متاخر موصوف بعلم و حفظ و کتابت و شاعریست
و کسی دران قوم که موصوف باین صفت باشد از زید متاخر نیست و نه بزید معیت دارد
چه اگر کدامین عالم و حافظ و کاتب و شاعر در آن قوم از زید متاخر ست یا بزید معیت
دارد ازین معنی صادق نمی تواند شد که زید از ہمہ علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم
متاخر ست و قول او پس زید خاتم کمالات گشت الفاظ بمعنی ست خاتم از جنس
مختوم می باشد عبارت صحیح این ست زید خاتم الموصوفین باین کمالات گشت یعنی زید
آخرین ہمہ موصوفین باین کمالات در آن قوم گشت و براین تقدیر دیگری را آخرین موصوفین
باین کمالات در آن قوم گفتن منافی قول نبودن زید آخرین ہمہ موصوفین باین کمالات
در آن قوم ست و قول او در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس
بعمرو و بکر بی تقدیم یکی بر دیگری ہمہ کمالات ختم شد واگر مراد ازان این ست که در قوم شریف
مفروض قول بودن ہر یک از عمرو و بکر که در یک زمان موصوف بعلم و حفظ و کتابت و شاعری
در قوم شریف اند خاتم ہمہ علما و حفاظ و کتاب و شعرای آن قوم صادق ست این غلط

محض ست که خاتم علمای وحفاظ وکتاب وشعرای قوم مذکور همان کس ست که او متاخر از
همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری باشد وبر
تقدیر مذکور نه عمرو از همه علمای وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم متاخر است ونه بکر بلکه عمرو
از بعض علمائی وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم متاخر نیست وهمچنان بکر واگر مراد ازان این است
که کمالات مسطوره دران قوم بعد عمرو ودیگر نماند ندا این معنی را از ما نحن فیه مساسی
نیست گفتگو در صفت خاتم النبیین ست اگر فرض کرده شود که در یک زمان دو نبی باشند
وبعد آن هر دو کس نبوت منقطع شود هیچکی ازان هر دو خاتم النبیین نتواند بود چه هیچکی ازان
هر دو آخرین همه انبیا نیست این قول او یا تلبیس ست یا نافهمی وقول او میگویم الی قوله و
سخافت این کلام ظاهر ست دلیل بلادت ونافهمی اوست زیراکه اگر زید را خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرائی قوم کریم مسلم داشته شود مساوی زید در جمیع صفات ممتنع
بالذات ست بلا شبهه زیراکه اگر مساوی زید در جمیع صفات در آن قوم ممکن باشد بعد
فرض وجود آن یا آن مساوی خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم باشد یا نه اگر
نباشد آن مساوی مساوی نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین ست واگر خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم باشد زید در عموم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرائی
آن قوم داخل وازجمله مختومین باشد نه خاتم پس او بصفت خاتم نباشد مساوی آن
مساوی مفروض نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین ست وانچه این سخیف الرای
در بیان سخافت این کلام میگوید که بودن وصف خاتم در آن مساوی اختیار کردیم
ونبودن وصف خاتم برین تقدیر در زید ممنوع از سخافت عقل او ناشی است چه برین
تقدیر زید در عموم مختومین داخل خاتم چگونه تواند بود واگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب
وشعرا داخل نیست متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری نیست درینصورت هم آن
مساوی مساوی زید نیست فهو مصداق اجتماع النقیضین پس بر تقدیر وجود مساوی

مفروض وبو دنش موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا زید خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا نمی تواند بود وبراین تقدیر ہم آن مساوی نیست و در قوم شریف
مفروض ہیچیکے از عمرو وبکر بسبب بودن آن ہردو دریک زمان وداخل بودن ہردو ہا
ازان ہردو در عموم علما وحفاظ وشعرا ہر ہیچیکی ازان ہردو صادق نیست کہ او آخرین ہمہ علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم شریف است زیراکہ ہیچیکے ازان ہردو متاخر از ہمہ علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم نیست پس قول بودن عمرو وبکر خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا در قوم شریف مبنی بر نفہمیدن معنی خاتم مذکور ہست وبر تقدیر وجود خالد
وبودنش متصف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم زید خاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرا در قوم کریم نمی تواند بود ودر صورت بودن زید متصف بخاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرای قوم کریم خالد متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم نمی تواند
بود وبہر تقدیر اشتراک زید وخالد دراین وصف نمی تواند شد بلکہ ہر یک تقدیر زید فقط
متصف باین وصف خواہد بود وبر تقدیر دوم خالد فقط متصف باین وصف خواہد بود
تجویز احتمال اینکہ ہردو ہما متصف باین وصف باشند بی حماقت وبلادت از
کسی متصور نیست ففیما نحن فیہ بر تقدیر تسلیم خاتم الانبیا بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
قول بامکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین
است چہ براین تقدیر آن مساوی متصف باین صفت نتواند بود وپس مساوی نتواند
بود وبر تقدیر فرض وجود مساوی واتصاف او باین صفت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم متصف باین صفت نتواند بود وبراین تقدیر آن مساوی مفروض مساوی نتواند بود
فعلی التقدیرین او مصداق مساوی ولا مساوی است فہو علی التقدیرین مصداق اجتماع
النقیضین ہست وعجب تر ازین خرافات او قول اوست آنجا چون خاتم را تاخر ومخصوص
را تقدم زمانہ لازم ہست الی آخرہ خبط وجنون او ازین ہذیان او پیدا ہست اولا آنکہ

که خاتم آخر را گویند و مختوم مضایف آن است تاخر زمان در معنی خاتم ماخوذ است لازم آن نیست
لازم در معنی بلزوم ماخوذ معنی باشد و ثانیا ازین جهت که او درینجا اعتراف دارد باینکه تاخر زمان
لازم خاتم است و تقدم زمان لازم مختوم است پس حالا بگوید که معنی خاتم النبیین چیست
ثانیا یدل الحال بداند که خاتم النبیین همان نبی است که از سائر انبیا متاخر باشد پس بالفرض اگر
دو نبی در یک عهد باشند و بعد آن عهد نبوت منقطع شود هر واحد ازان هر دو در عموم النبیین
که مضاف الیه است داخل است پس اگر یکی ازان هر دو بخاتم النبیین موصوف باشد لامحاله
دویمی در عموم النبیین المختومین داخل است پس آن یک ازان دویمی متاخر باشد پس او
مصداق تاخر و عدم تاخر باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و همچنان دویمی اگر موصوف
بخاتم النبیین باشد آنکس که با معیت در نبوت دارد داخل عموم النبیین المختومین و بر آنکس
متقدم باشد پس مصداق تقدم و عدم تقدم باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین این
مفتون مجنون با وجود اعتراف باینکه خاتم را تاخر زمان و مختوم را تقدم زمان لازم است
تجویز میکند که در یک عهد دو نبی خاتم الانبیا باشند و تجویز میکند که در قوم شریف مفروض
او عمرو و بکر هر دو خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در یک زمانه باشند و اگر از
غایت بلادت و شدت غباوت چنان فهمیده است که زید در قوم کریم خاتم کمالات
است و عمرو و بکر در قوم شریف خاتم کمالات اند زید را خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعرا در قوم کریم و عمرو و بکر را در قوم شریف خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
گفتن تا هم کلامش محض بیهوده است چه اگر کمالات را مختوم و زید را در قوم کریم خاتم و عمرو
و بکر را در قوم شریف خاتم قرار داده است این حماقت دیگر است چه خاتم از جنس مختوم
می باشد زید و عمرو و بکر از جنس کمالات نیستند ناچار او را اعتراف بودن مختوم
علما و حفاظ و کتاب و شعرا یعنی آن جمیع مستغرقه عامه لازم خواهد بود و برا و تجویز امکان
مصداق اجتماع النقیضین از تجویز بودن عمرو و بکر خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا

در قوم شریف وتجویز امکان مساوی زید بعد تسلیم بودن زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعراء در قوم کریم لازم خواهد آمد کما بینا مفصلا وجواز اتحاد زمانه او را سودی نمی بخشد بلکه
بر تقدیر اتحاد زمانه امکان مصداق اجتماع النقیضین یعنی تقدم وعدم تقدم وتاخر وعدم تاخر ومعیت
وعدم معیت بوجوه چند لازم می آید وانچه گفته است پس مساوی خاتم را الی آخره عجیب هذیانی
است چه هرگاه که زید را موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعراء در قوم کریم فرض کرد ضرور
است که زید از همه علما وحفاظ وکتاب والشعرای آن قوم متاخر باشد والا او خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
در آن قوم نتواند بود وچون خالد را بدین صفت موصوف فرض کرد ضرورست که خالد از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم موخر باشد پس اگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب وشعرا
داخل نیست مساوی خالد نیست واگر داخل است منجمله مختومین است نه خاتم پس مساوی
خالد نیست زیرا که بدین صفت موصوف نشد وهمچنان اگر خالد در عموم مذکور داخل نیست
موصوف باین صفت نیست واگر داخل است از جمله مختومین است نه خاتم پس مساوی زید
نیست حاصل که اگر زید مقدم بر خالد است زید متصف باین صفت نیست واگر خالد
مقدم بر زید است خالد متصف باین صفت نیست واگر هردو در یک زمان اند هیچیکی
از ان هردو متصف باین صفت نیست وهمچنان هریک از عمرو وبکر در قوم شریف که
در یک زمان مفروض اند خاتم العلماء والحفاظ والکتاب والشعراء دران قوم نیست والا
هریک خاتم وهریک مختوم وهریک متاخر وهریک غیر متاخر وهریک مقدم وهریک غیر متقدم
ودرمیان آن هردو معیت وعدم معیت باشد وهریک بچندگونه مصداق اجتماع النقیضین
باشد ونزد کسیکه مجنون ومسلوب العقل نیست لزوم اجتماع النقیضین از اشد
محذورات است پس قول او وهیچ محذور لازم نمی آید شعبه از شعب جنون است وقول او
لیکن وجود ملزوم الی آخره نیز از آثار جنون است چه وجود مساوی در صفتی که در آن
احتمال اشتراک بین اثنین در نفس الامر نباشد مصداق اجتماع النقیضین است

کما صور تامر افصلنا تکرار اچون کار با بلدمن الحمار افتاد ناچار ضرورت تطویل رو داد والله ولی السداد قال الحایر البایر پس حال خاتم که تاخر او را لازم است و حال اول انبیا علیهم السلام است ما اول البشر مثلا که مشارکت در آن دیگری را نیست لیکن این مشارکت دیگری را دران ممکن است بی شبهه نه ممتنع بالذات مثلا اگر حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام حقتعالی خلق میفرمود هر دو اول افراد بشر میشدند همچنین اگر دو کس را متصفی کرده ختم نبوت میفرمود هر دو نبی خاتم می شدند پس امکان اشتراک ثابت شد مثال ثالث از علم اصول فقه اگر امام بگوید اول من دخل هذا الحصن فله من النفل کذا پس اگر یک کس فقط اول داخل شد مستحق نفل مذکور است و اگر دو کس معا داخل شدند هر دو مستحق آن نفل خواهند بود پس هر یک ازین دو کس اول داخل است با وجود تعدد همچنین خاتم است و ظاهر است که ممکن بالذات ممکن است دائما در حال عدم و وجود کما هو الظاهر پس این ممکن اگر موجود واقع نشده ممتنع شده بوجهی پس امتناعش بالغیر خواهد بود نه بالذات و ممتنع بالغیر داخل تحت قدرت کامله است چنانکه ایمان ابولهب بنابرین قیاس دلیل معترض مستدل بر امتناع ذاتی مساوی خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم بلا شبهه باطل خواهد بود اقول این نادان بی ایمان باین کلام حماقت التیام تیشه بر پای خود زد و سر شوریده خود را بدست خود شکست تفصیل این مقال و بیان این اجمال آنکه لفظ اول افعل التفضیل است و گاهی بمعنی قبل مستعمل میشود و افعل التفضیل وقتیکه باضافت مستعمل می شود مقصود ازان تفضیل موصوف آن بر مضاف الیه می باشد افادهٔ تفضیل آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه میکند مثلا اگر گفته شود محمد صلی الله علیه وآله وسلم افضل الانبیاء مفاد آن تفضیل آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر سائر انبیا است و این معنی بر مبتدیان نحوخوان پوشیده نیست پس آنکس که بوصف اول الانبیا موصوف است لامحاله یکی خواهد بود و اگر فرض کرده شود که دو نبی معا ...

له مایه ضعیف
بهیچ یک نشد ۱۲
منتهی الارب

از دیگر انبیا مبعوث شده اند هیچیکی ازان هر دو اول الانبیا صادق نتواند بود چه معنی اول
الانبیا این هست که سابق بر جمیع من عداه است و هیچیکی ازان هر دو سابق بر جمیع من عداه
نیست بلکه سابق بر بعض من عداه است پس این وصف اگر در شان احدی صادق است
بعد تسلیم صدق بر آن احد تجویز صدق آن بر دیگری تجویز صدق نقیضین بر شی واحد است
مثلا در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت باری جل شانه ارشاد شده جعلتک
اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف اند باول النبیین خلقا
بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفت تجویز امکان اتصاف دیگری باین
صفت تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است چه اگر دیگری باین صفت ممکن باشد
از فرض وقوع آن نظرا الی ذاته محال لازم نه آید حال آنکه از وقوع آن نظرا الی ذاته تحقق
مصداق اجتماع النقیضین لازم می آید زیرا که اگر دیگری باین صفت موصوف باشد آن دیگر
در عموم النبیین داخل باشد یا نه اگر در عموم النبیین داخل نباشد اول النبیین خلقا نتواند بود
و اگر در عموم النبیین داخل باشد درجمله مفضل علیهم باشد پس اول النبیین نباشد پس اول
النبیین باشد و اول النبیین نباشد و هم بر تقدیر وجود مساوی مذکور آنحضرت صلی الله
علیه وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نه و علی التقدیرین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد فهو مصداق
اجتماع النقیضین فهو محال بالذات و همچنان چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر النبیین
هستند دیگری موصوف باین صفت نتواند شد چه اگر دیگری موصوف باین صفت
شود و اگر در عموم النبیین داخل نباشد آخر النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از وی متاخر باشد
لکونه آخر النبیین بعثا پس او آخر النبیین نباشد پس مساوی باشد و مساوی او نباشد و نیز
او اگر آخر النبیین باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اگر در عموم النبیین داخل نباشد العیاذ بالله

مساوی او نباشد مساوی مساوی باشد ومساوی نباشد واگر در عموم آن داخل باشد
آخر النبیین نباشد العیاذ باللہ برین تقدیر ہم آن مساوی مساوی نباشد فہو علی جمیع التقادیر
مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وازین حدیث مبرہن شد کہ معنی خاتم النبیین
آخر ہم بنا است نہ چنانکہ این قایل گمان کردہ است کہ تاخر از لوازم خاتم است و ازینجا کہ صفت اول
النبیین خلقا از ہمان صفات است کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بعد تسلیم اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است وعلی ہذا القیاس صفات دیگر ہمچو اول من ینشق عنہ
الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنۃ و اول ما خلق اللہ نوری منجملہ ہمان صفات
اند کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و قول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفات قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است وہمچنان دیگر صفات نیز کہ
در آن صیغ تفضیل سوی صیغ عموم و استغراق مضاف اند ازہمین قبیل اند کما بیناہ سابقا
وآنچہ این احمق نافہم گمان می برد کہ در صفت اوّل الانبیا و اول البشر مشارکت دیگری
ممکن است ناشی از غایت جہل و بلادت است چہ بعد تسلیم آنکہ حضرت آدم علیہ السلام
اول الانبیا ظہورا و اول البشر است تجویز امکان مشارکت حضرت آدم علیہ السلام درین
صفت تجویز مصداق اجتماع النقیضین است چہ اگر مشارکت حضرت آدم علیہ السلام
درین صفت ممکن باشد و وجودش فرض کردہ شود او یا در عموم انبیا و عموم بشر داخل
باشد یا داخل نباشد علی الثانی آن مشارک اول الانبیا و افضل البشر نشد پس
آن مشارک درین صفت مشارک نشد فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات
وعلی الاول حضرت آدم علیہ السلام برو مقدم است زیرا کہ موصوف است باول الانبیا
واول البشر کہ بمعنی متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر است وہرگاہ کہ حضرت
آدم علیہ السلام برو متقدم است او مقدم بر جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر نیست

پس اول الانبیا و اوّل البشر نیست پس او مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت نیست پس
او مشارک است و مشارک نیست پس او مصداق اجتماع النقیضین است پس او محال
بالذات است و نیز اگر مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت ممکن باشد و وجودش
فرض کرده شود حضرت آدم علیه السلام اگر در عموم انبیا و عموم بشر داخل نباشد اول الانبیا
و اوّل البشر نباشد و اگر در عموم انبیا و بشر داخل باشد آن مشارک مذکور بر حضرت
آدم علیه السلام مقدم باشد که او موصوف است با ول الانبیا با ول البشر و معنی این
افعل التفضیل درین استعمال متقدم علی جمیع من عداه من الانبیا و البشر است پس لا محاله
او بر آدم علیه السلام متقدم باشد پس حضرت آدم علیه السلام اول الانبیا و اول البشر
نشد پس آن مشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
و قوله مثلا اگر حضرت حوا را بطرز آدم علیه السلام حق تعالی خلق میفرمود و هر دو اول افراد بشر
میشدند ناشی است از ندانستن او معنی اول البشر و جهل او باینکه مفاد افعل التفضیل
درین استعمال تفضیل موصوف آن بر جمیع من عداه ممن اضیف الیه است پس در صورتیکه
او سبحانه حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام می آفرید نه حضرت آدم اوّل البشر میبودند
و نه حضرت حوا و اگر دو کس را بعا نبی میگردانید و بعد ازان نبوت منقطع می شد هیچکے
ازان هر دو کس خاتم الانبیا و خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا نمی بود و ازین قول بیهوده
او معلوم شد که با وجود رسیدن این ارذل قریب بارذل عمر معنی اول و آخر و استغراق
و عموم صیغ و استعمال افعل التفضیل تا حال ندانسته است و مختصرات صرف و نحو را
هم نفهمیده پس نفهمیدنش مطالب دیگر علوم را محل استعجاب نیست و قول او پس
امکان اشتراک ثابت گشت متفرع است بر هذیان او پس انهم هذیان است
و از قول او مثالش از جهول فقه الی قوله پس هر یک ازین دو کس اول داخل است
با وجه و قید و مبرهن شد که این کول جهول از فقه و اصول جاهل و ذهول و بی خبری و غفول

دارد قال فی التوضیح ومنها ای من صیغ العموم کل وجمیع وهما محکمان فی عمومما دخلا علیه بخلاف
سائر ادوات العموم فان دخل الکل علی النکرة فلعموم الافراد وان دخل علی المعرفة فللمجموع
قالوا عمومه علی سبیل الانفراد ای یراد کل واحد مع قطع النظر عن غیره وهذا ان دخل علی النکرة
فان قال کل من دخل هذا الحصن اولا فله کذا من النفل فدخل عشرة معا یستحق کل واحد
نفلا تاما اذ فی کل فرد اولیته مع قطع النظر عن غیره فکل اول بالنسبة الی المتخلف بخلاف
من دخل وههنا فرق آخر وهو ان من دخل اولا عام علی سبیل البدل فان هناک اذا
دخل خمسة معا لم یکن لهم شیء فاذا اضاف الکل الیه اقتضی عموما آخر لئلا یلغو فیقتضی العموم فی
الاول فیتعدد الاول وهذا الفرق قد تفردت به ایضا وتحقیقه ان الاول عبارة عن الفرد السابق
بالنسبة الی کل واحد ممن هو غیره ففی قوله من دخل هذا الحصن اولا یمکن حمل الاول علی هذا المعنی وهو
معناه الحقیقے واما فی قوله کل من دخل اولا فلفظ کل دخل علی قوله من دخل اولا فاقتضی التعدد
فی المضاف الیه وهو من دخل اولا فلا یمکن حمل الاول علی معناه الحقیقے لان الاول الحقیقی
لا یکون متعددا فیراد معناه المجازی وهو السابق بالنسبة الی المتخلف انتهی وفی التلویح ان
الاول هو السابق علی جمیع من عداه وهو بهذا المعنی لا یتعدد فلهذا فسروه بالفرد السابق ثم
قال ان فان الداخل متعددا فان دخلوا معا فلا شیء لهم فی صورة من دخل اولا ولکل واحد
نفل تام فی صورة کل من دخل انتهی وفی المنار وشرحه وفی کلمة من یبطل النفل ای
ان قال من دخل هذا الحصن اولا فله من النفل کذا فدخل عشرة معا لا یستحق احد منهم
لان الاول اسم لفرد سابق دخل اولا ولم یوجد انتهی از ندانستن این جاهل فی معنی
اول وآخر وفاتح وخاتم وصیغه اول واستعمال افعل التفضیل را آورد نقش این
مثال از علم اصول فقه حال فهمیدن او لسان ولغت وصرف ونحو وفقه واصول آن
آشکار است وفهم او مسایل کلامیه وعقلیه را سابق منکشف شده است این بیهوده
نوشتن این هذیانات ناحق خود را رسوا وفضیحت گردانید اینهمه وبال نجدیت است قول او

ممکن بالذات ممکن ہست دائما الی آخره فی الواقع انچه ممکن بالذات ہست دائما ممکن بالذات
ہست لیکن ہیچیک مفهوم مع نقیضه ممکن بالذات نیست بلکه ممتنع بالذات ہست وجود زید
مثلا ممکن بالذات ہست باین معنی که موجودیت زید بارتفاع عدم او ممکن ہست و وجود زید
مع عدمه ممکن نیست چه این مصداق اجتماع النقیضین ہست وہمچنان ایمان ابولهب
ممکن بالذات ہست که بارتفاع کفر او از صفحه واقع ایمانش ممکن بوده ہست وایمان
ابولهب مع عدم ایمانه ممتنع بالذات ہست که آن مصداق اجتماع النقیضین ہست امکان
نقیضین معیت دارد مثلا وجود زید ہم ممکن ہست باینطور که عدم او نباشد وعدم زید
ہم ممکن ہست بدینسان که وجود او نباشد وایمان ابولهب ممکن بوده ہست بارتفاع بے
ایمانی او از صفحه واقع وبی ایمانی او ممکن ہست بارتفاع ایمان او از صفحه واقع لیکن
معیت وجود وعدم زید ممکن نیست ومعیت ایمان وبی ایمانی ابولهب امکان ندارد وفیما
نحن فیه مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات مصداق انه لیس بمساوله
فی جمیع الکمالات پس آن ممتنع بالذات ہست چنانکه زید الموجود والمعدوم وابولهب المومن
اللاموٴمن ممتنع بالذات ہست پس ہمه ہذیانات این قایل جاہل باطل ولا طائل ہست
قال الاستاذ العلامه ثبوت رسید که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ہست قال الهاذر الهاذی
اقول ثبوت رسید که قول اول قول ثانی نیست اصلا ومطلقا ومستلزم ہم نیست بر تقدیر تساوی
زمانه ہر دو وتساوی آری استلزام ببعض تقادیر ہست لیکن استلزام ببعض تقادیر
ہست نه مبطل امکان تساوی علی الاطلاق ونیز استلزام مقدم تالی محال بالذات را استلزام ہم تالی
ذاتی مقدم نیست فلا یفید المعترض ولا یضر اہل الحق اقول سابق مفصلا گذشت که
مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
ہست پس مبرہن گشت که قول بامکان مصداق شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم

در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست این قایل باقتضای غایت حماقت
اتحاد قولین را بر اتحاد معنی مصدری قولین و بر اتحاد الفاظ یا معانی این الفاظ محمول نموده خود را
بنافهمی رسوا کرد و قول او مستلزم هم نیست که بر تقدیر تساوی زمانه هر دو متساوی ناشی
است از ندانستن معنی خاتم الانبیا و خاتم النبیین کما مر مفصلا و سابق مبرهن شده است که
مصداق مساوی مصداق انه لیس بمساو ست و ازین جهت عدم امکان تساوی
مبرهن شد و تقدیر اتحاد زمان نبوت دو خاتم النبیین که این احمق باقتضای غایت غباوت
برآورده ست اول دلیل بر جهل و نادانی او ست و لفظ تساوی زمانه بجای لفظ اتحاد
زمانه فلتهٔ[1] لسانی او ست و سابق بوجوه مبرهن شد که تساوی علی الاطلاق و علی جمیع التقادیر
محال بالذات ست و آنچه گفته ست که استلزام مقدم تالی محال بالذات را مستلزم
امتناع ذاتی مقدم نیست در صورتی است که مقدم بالنظر الی نفس ذاته مستلزم تالی محال
بالذات نباشد چنانچه عدم معلول اول مستلزم عدم واجب سبحانه است علی مذهب الفلاسفه
و چنانچه عدم صفات کمالیه مستلزم عدم او سبحانه است علی مذهب المتکلمین که استلزام درین
از جهت علاقهٔ علیت و امتناع تخلف معلول موجب از علت موجبه ست و فیما نحن فیه مصداق
مساوی عین مصداق لیس بمساو ست پس آن مصداق اجتماع النقیضین ست که محال
بالذات ست استحاله آن از جهت استلزام کدامین محال دیگر نیست و اطلاق استلزام
فیما نحن فیه از جهت عنوانین و تعبیرین ست یعنی مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع
کمالات و اجتماع النقیضین و معنون واحد ست چه مصداق مساوی مذکور مصداق اجتماع
النقیضین ست که محال بالذات ست و بر تقدیر تنزل مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم من جمیع الکمالات بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال بالذات ست پس آن هم
محال بالذات ست چنانچه این قایل سابق از شرح عقاید نقل کرده است[2] و قد
اسلفنا ذلک قال الاستاذ العلامة و ان محال بالذات ست قال المجیر

[1] له فلته بالفتح [illegible] منتخب

[2] له [illegible] بار [illegible] شرح [illegible]

المهتر اقول ظاهرا بلفظ آن اشاره بقول امکان شخص مذکور است لیکن این غلط وکذب
است واگر مشار الیه قول بامکان اجتماع النقیضین باشد پس مسلم است لیکن با و مفید و یا
مضر نیست کما عرفت اقول سابق مبرهن شد که مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است پس مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات
است غلط وکذب گفتن آن باقتضای غلط فهمی وکذب گوئی است قال الاستاذ
العلامة پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات
است قال المهذار ذو الهفتات اقول امتناع ذاتی شخص مذکور ثابت نکرد چنانکه
مکرر دریافت شد پس شخص مذکور ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است چنانکه ایمان ابولهب
وانچنین ممکن داخل تحت قدرت کامله است کما مر وهو المطلوب اقول امتناع شخص مذکور
بوجوه عدیده بثبوت رسید چنانکه مکرر گذشت وقیاس آن بر ایمان ابولهب باقتضای
حماقت است وقد مر افادة الاستاذ العلامة یا گفته شود که وجود شخصی که برابر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن شخص است قال الوقاح
المحاح اقول سابق دریافته شد که وجود آن شخص چون در زمانه متقدم یا متأخر از زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون
لازم که محال است اجتماع النقیضین لازم می آید پس میگویم که درین دو صورت وجود
آن شخص مستلزم عدم آن نیست و محال است نه در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم که هیچ محذور را لازم نمی آید پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد و در بعض
زمان محال پس محال بالغیر باشد نه محال بالذات چنانچه وجود احد النقیضین در زمان
وجود نقیض آخر ممتنع بسبب لزوم اجتماع النقیضین نه در زمانیکه غیر زمان نقیض آخر
است که درین زمان وجودش ممکن است بلکه واجب است زیراکه درین زمانه نقیض

منتهی الارب

منتهی الارب

آخر موجود نیست پس اگر آنهم موجود نباشد ارتفاع نقیض لازم می آید فافهم پس صغری این قیاس
دوم مستدل باطل است و کاذب اقول سابق دریافت شد که صفت خاتم النبیین
و آخر النبیین بعثا که آن حضرت صلی اللہ علیه و آله و اصحابه و سلم بآن موصوف اند مشترک
بین اثنین نمیتوانند شد و ثبوت آن بیکی بی سلب آن از جمیع من عداه محتمل نیست و اگر
شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه و آله و سلم در جمیع صفات در زمان وجود با جود آنحضرت
صلی اللہ علیه و آله و سلم موجود می بود محذورات چند لازم می آمد اول اینکه موصوف بودن
آن حضرت صلی اللہ علیه و آله و اصحابه و سلم بصفت خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا که مسلم
و مفروض است براین تقدیر امکان نداشت که خاتم النبیین و آخر الانبیا بعثا آن نبی است که
پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداه من الانبیا مبعوث شود و براین تقدیر بر آن حضرت
صلی اللہ علیه و سلم صادق نتوانستی آمد که پس سائر انبیا یعنی پس جمیع من عداه صلی اللہ
علیه و سلم من الانبیا مبعوث اند فیلزم خلاف المفروض دوم اینکه شخص مساوی بعد فرض وجود
آن یا داخل عموم النبیین باشد یا نه علی الثانی نبی نباشد فضلا عن ان یکون خاتم النبیین
و اگر داخل عموم النبیین باشد پس زمان نبوت او مقدم بزمان نبوت صلی اللہ
علیه و آله و اصحابه و سلم باشد چه معنی خاتم النبیین که صفت آن حضرت صلی اللہ
علیه و آله و سلم است آخر النبیین است چنانچه او سبحانه بآن حضرت صلی اللہ
علیه و سلم ارشاد فرموده جعلتک اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا پس زمان
نبوت او زمان نبوت آن حضرت صلی اللہ علیه و سلم نشد فیلزم خلاف المفروض
زیراکه مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آن سرور صلی اللہ علیه و سلم است
علی هذا التقدیر سیوم اینکه بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه و سلم
آن حضرت صلی اللہ علیه و سلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نه علی الثانی آنحضرت صلی اللہ
علیه و سلم نبی نباشند پس معاذ اللہ خاتم النبیین نباشند و المفروض خلافه و علی الاول

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل النبیین المختومین باشند نہ خاتم النبیین فیلزم خلاف
المفروض ونیز برین شق چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ نبیین مختومین باشند وآن
شخص مساوی خاتم النبیین باشد لامحالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان
نبوت او مقدم باشد فیلزم خلاف المفروض چہ مفروض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ونبوت آن شخص مساوی است چہارم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ونبوت شخص مساوی نہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین
است صادق می آید ونہ بر آن شخص مساوی آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین ست صادق
می آید فیلزم خلاف المفروض زیرا کہ مفروض این است کہ ہر دو یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وآن
شخص مساوی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ہستند پنجم اینکہ خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا
مبعوث الی الناس کافہ ہست پس بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ونبوت
آن شخص مساوی اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الناس کافہ نباشند آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موصوف باین صفت نباشند والمسلم المفروض خلافہ واگر مبعوث الی الناس کافہ
باشند آن شخص مساوی از امت واتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی باشد
ومساوی نباشد ششم اینکہ آن شخص مساوی بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او ونبوت آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافہ باشد یا نہ علی الثانی
او مصداق مساوی ولیس بمساو شد فیلزم اجتماع النقیضین وخلاف المفروض وعلی الاول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ از امت او باشد نہ مبعوث الی الناس کافہ فیلزم خلاف
المفروض وہم مساوی او نباشند پس آن مساوی باشد ومساوی نباشد وبالجملہ بر تقدیر
اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ونبوت شخص مساوی محاذیر شتی بوجوہ شتی
لازم می آید این احمق پلید باقتضائی غایت غباوت میگوید کہ در صورت وجود آن شخص
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم نمی آید ونمی داند کہ در صورت وجود

شخصی دیگر که متصف به خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافه باشد بوجوه
غیر عدیده تحقق مصداق اجتماع النبیین واستلزام وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد عدم آن را لازم می آید ومنشا جهالت او این است که ادنا
ارذل عمر خود معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا ومبعوث الی الناس کافه نفهمیده به بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف باین صفت ایمان نه آورده چه تصدیق باینکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا اند موقوف است بر فهمیدن معنی خاتم
النبیین وآخر النبیین بعثا واین قایل معنی آن نفهمیده است پس او تصدیق بثبوت این
صفت باآنحضرت صلی الله علیه وسلم ندارد چه تصدیق بعقد بی فهم معنی محمول آن معنی ندارد
ازین گفتگوی او بی ایمانی او متحقق گشت واگر معنی خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا دانستی
وثبوت آن بآن حضرت صلی الله علیه وسلم تصدیق کردی هیچ هذیانات بر زبان ضلالت
ترجمان نیاوردی وازین بیان ما مبرهن گشت که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر چه اگر وجود آن شخص
مساوی فرض کرده شود اگر خاتم النبیین نباشد مساوی نباشد واگر خاتم النبیین باشد
اگر داخل عموم النبیین نباشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد واگر داخل عموم النبیین
باشد منجمله مختومین باشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد پس بهر دو تقدیر وجود
آن مستلزم عدم آنست وهرچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است
پس قول این قایل که سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا زمانه
موخر فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون لازم که محال است
اجتماع النقیضین لازم می آید الخ قوله هیچ محذور را لازم نمی آید هذیان محض است چه خاتم
النبیین که عبارت از آخر النبیین بعثا است تاخر او از سایر النبیین بعثا ضروری است
وآن نبی که در زمان او نبی دیگر مبعوث باشد متاخر از سایر النبیین بعثا نیست پس

خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بشا نتواند شد پس بهر تقدیر یعنی بر تقدیر فرض وجود مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمان مقدم و فرض وجود او در زمان موخر و فرض وجود او
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجود مساوی مستلزم عدم اوست اما بر تقدیر وجود
آن مساوی در زمان مقدم از زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ آن مساوی
براین تقدیر بر بعض نبیین مقدم شد پس خاتم النبیین نشد پس مساوی نشد پس وجود
مساوی براین تقدیر مستلزم عدم آن شد واما بر تقدیر وجود آن مساوی در زمان متاخر
از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ براین تقدیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر بعض نبیین مقدم شدند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر خاتم النبیین نشدند
پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس برین تقدیر وجود آن مساوی
مستلزم عدم آن مساوی شد واما بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم و نبوت آن مساوی ازین جہت کہ برین تقدیر یا آن مساوی داخل عموم مضاف
الیہ یعنی النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم مضاف الیہ نباشد آن مساوی نبی نباشد پس
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس براین شق وجود مساوی مستلزم عدم
آن مساوی است و اگر داخل عموم مضاف الیہ باشد آن مساوی بجملہ نبیین مختومین باشد
پس زمان نبوت او بر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد پس او
آخر النبیین بشا و خاتم النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد
پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم آن مساوی است وہم براین تقدیر چون مفروض
این است کہ او خاتم النبیین ہست یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مضاف الیہ
باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند العیاذ باللہ پس مساوی
آن نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود آن مساوی براین شق
مستلزم عدم آن مساوی است و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجملہ مختومین

باشد پس لامحاله زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر زمان نبوت آن مساوی مقدم
باشد ضرورة تقدم المختوم علی الخاتم پس برین شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین
العیاذ بالله نباشد پس مساوی آن مساوی نباشد پس وجود آن مساوی برین شق
هم مستلزم عدم آن است پس محقق شد که وجود مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم
فی جمیع الکمالات مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر و استحالات دیگر که بر تقدیر اتحاد
زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت آن مساوی لازم می آید علاوه اینهمه است
و هر چند اینهمه مطالب سابق بشرح و بسط به بیان آمدند مگر تسجیلا علی غایة غباوة
المخاطب حاجت اعاده آن می افتد ناظران این عذر راقم بپذیرند و از جهت ملالت
ازین اطالت بر راقم خورده نگیرند عجب این است که این قابل خود گفته است که خاتم را تاخر
و مختوم را تقدم زمانه لازم است و باین تجویز می کند که دو نبی در یک زمانه خاتم النبیین
باشند و ندانست که النبیین که جمع مستغرق و مضاف الیه خاتم است مختتم است و خاتم
النبیین همان نبی است که پس از سایر انبیا مبعوث شود پس تاخر خاتم از سایر انبیا
و بودن بعثت آن نبی که خاتم النبیین باشد بعد بعثت جمیع من عداه من الانبیاء و تقدم
بعثت جمیع من عداه من الانبیاء بر بعثت او و تاخر او از جمله مختومین ضروری است و مختوم
بودن جماعه انبیا بآن حضرت صلی الله علیه وسلم در حدیث و ختم بی النبیون که این قابل
خود برای تلبیس سابق نقل کرده است منصوص است پس اگر نبی دیگر در زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم موجود فرض کرده شود بر این فرض بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم
النبیین و ختم به النبیون صادق نتواند بود معاذ الله و همچنین بر آن نبی مفروض صادق
نتواند بود که او آخر النبیین بعثا است و او آخرین همه انبیا است پس در صورت وجود
آن شخص در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم آیا خاتم را تاخر و مختوم را تقدم لازم نیست
بلکه در صورت مذکور اجتماع النقیضین بچند وجوه دیگر هم لازم می آید یکی آنکه اگر

آن مساوی در عموم النبیین داخل ست ضرورست که زمان نبوت او بر زمان نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد زیراکه برابن شق او از جملہ مختومین ست وتقدم زمان لازم مختوم است
باعترافه وصورت مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است پس
او مقدم برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالزمان بعثا باشد ومقدم برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالزمان بعثا نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین واگر در عموم النبیین داخل نیست نبی نباشد
ومفروض این ست که او خاتم النبیین ست پس او نبی باشد ونبی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین
دویم آنکه چون آن شخص مساوی خاتم النبیین باشد وزمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا در عموم النبیین داخل باشد یا نه علی الثانی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ نبی نباشد ومفروض این ست آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین ست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی باشد ونبی نباشد وهو اجتماع
النقیضین وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجمله مختومین باشد ومختوم را تقدم زمان
وخاتم را تاخر زمان لازم ست باعترافه پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم براو بالزمان
بعثا باشد لکونه مختوما وکون ذلک المساوی خاتما ومتقدم براو بالزمان بعثا نباشد لان
المفروض اتحاد الزمان وهذا اجتماع النقیضین سیوم اینکه چون آن مساوی خاتم
النبیین باشد ضرورست که از سایر نبیین متاخر باشد ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین
باعترافه وچون مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست
از بعض نبیین متاخر باشد فیصدق علیه انه متاخر عن سایر النبیین ولیس بمتاخر عن سایر
النبیین وهذا اجتماع النقیضین چهارم آنکه چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
النبیین ست از سایر نبیین متاخر ست ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین باعترافه وچون
مفروض او این ست که در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی دیگر مبعوث شده ست از
سایر نبیین متاخر نباشد فیصدق علیه صلی اللہ علیہ وسلم انه متاخر عن سایر النبیین ولیس

متاخر عن سایر النبیین و ہذا اجتماع النقیضین با وجود ظہور این استحالات وظہور استحالات
دیگر که در ہر شق از شقوق خلاف مفروض لازم می آید این پلید بر آن متنبه نشده میگوید که
درصورت وجود آن شخص در زمان آن حضرت حضرت صلی الله علیه وسلم ہیچ محذور لازم
نمی آید و در کلام ناتمام این قایل بوجوه دیگر ہم اختلال است اول اینکه او گمان کرده است
که تاتم را تاخر لازم است حال آنکه خاتم بمعنی آخر است معنی آخر از معنی خاتم خارج نیست
ناگفته آید که تاخر لازم خاتم است لازم خارج غیر منفک را گویند بایستے گفت که خاتم
بمعنی آخر است وجود خاتم بی تاخر وجود شی بدون نفس آن است نه وجود ملزوم بدون لازم
منشا این کلام شدت غباوت اوست دویم اینکه چون او اعتراف دارد باینکه خاتم را
تاخر و مختوم را تقدم زمان لازم است ہر انچه خاتم النبیین است او را تاخر از سایر نبیین
لازم است در این لزوم فرض وجود آن را در کدامین زمان دخل نیست وجود خاتم النبیین
در ہیچیک زمان بی تاخر آن از سایر نبیین که مختومین اند ممکن نیست والا خاتم النبیین خاتم
النبیین نیست پس وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین در
ہر زمانه که فرض کرده شود مستلزم عدم آن است چه چون بودنش خاتم النبیین مفروض
است بر این تقدیر تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروری است و بر این
تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله خاتم النبیین نتواند بود پس آن مساوی مساوی
نشد و چون بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین مفروض مسلم است تاخر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم از ان مساوی که داخل عموم النبیین است ضروری است پس
آن مساوی خاتم النبیین نتواند شد پس آن مساوی مساوی نشد با این پلید با وجود
اعتراف بلزوم تاخر بخاتم و تقدم مختوم درصورت فرض اتحاد زمان نبوت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم و آن مساوی تاخر را لازم مختوم نمی داند و درصورت فرض مذکور از
اعتراف خود نکول می کند اینهمه اقتضائی بلادت و نافہمی است سیوم اینکه قول او

هیچ محذور لازم نمی آید دلیل شدت غباوت اوست چه استحاله استلزام وجود مساوی عدم آن را از مجرد فرض وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین لازم آمده است که وجود آن نبی تاخر آن از جمیع من عداه من النبیین نتواند شد از جهت مساوات او درین صفت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم که متصف اند بتاخر از جمیع من عداه من النبیین و تاخر آن مساوی از جمیع من عداه من النبیین نبی تاخر آن از ان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن نیست و تاخر آن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع من عداه من النبیین بی تاخر آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ان مساوی مفروض الوجود ممکن نیست پس بودن آن مساوی خاتم النبیین بی نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین بی نبودن آن مساوی خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آن مساوی مفروض مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین بی بودن آن حضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و بی نبودن آن حضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و بی بودن او خاتم النبیین و بی نبودن او خاتم النبیین ممکن نیست فوجوده مستلزم لعدمه و لنقیضه و للنقیضین و ای استحالة اشد من ذلک و استحاله اینکه در صورت فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از لزوم معیت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم و سلب معیت او از جهت ضرورت تاخر او از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بفرض کونه خاتم النبیین و لزوم تقدم زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضرورة دخوله فی عموم النبیین مع تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم با وجود فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم الی غیر ذلک مما اشرنا الیه فیما سبق علاوه آن است پس قول این قایل پس وجود شی در بعض زمان ممکن باشد ناشی از غایت غباوت اوست چه وجود

آن شخص مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین بر جمیع تقادیر وور در
جمیع ازمنہ محال بالذات ست لاستلزامہ عدمہ لاستلزامہ نقیضہ لاستلزامہ النقیضین لکونہ
مصداق اجتماع النقیضین وانچہ گفتہ است کہ وجود احد النقیضین در زمان وجود
نقیض آخر ممتنع ست الی آخر ما قال نیز ناشی از حماقت اوست چہ وجود احد النقیضین
در زمان وجود نقیض آخر ممتنع نیست چہ وجود نقیض آخر در آن زمان واجب نیست
ارتفاع آن از آن زمان ممکن ست پس وجود نقیض آن بارتفاعش از آن زمان در آن زمان
ممکن ست آری وجود احد النقیضین با نقیض آخر ممتنع بالذات ست کہ آن مصداق اجتماع
النقیضین ست وآوردن این نظیر در ینجا بیجاست کہ فیما نحن فیہ وجود مساوی مستلزم عدم
آن ست ومستلزم نقیض خود ست ومستلزم نقیضین ست تجویز امکان ادلی مالیخولیا یا تناہی
فی البلادۃ ممکن نیست پس صدق صغرای قیاس مبرہن شد در غایت ظہور ولیکن من لم یجعل اللہ
لہ نوراً فما لہ من نور قال الاستاذ العلامہ وہرچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد
محال بالذات ست قال المقدوح المقبوح اقول انچہ وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات ست اما اگر بر بعض تقادیر وجودش مستلزم عدم و بر بعض
تقادیر مستلزم عدم آن نباشد پس امتناع آنکہ بر بعض تقادیر ست امتناع بالغیر خواہد بود زیراکہ
بر تقدیر یکہ وجودش مستلزم عدم آن نیست وجودش ممکن ست بلکہ گاہی واجب می باشد چنانکہ
النون در بیان ابطال صغری دریافت شد وما نحن فیہ ازین قبیل است کہ وجود مساوی در زمان
مساوی خاتم دیگر یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بود وممکن بالذات ست
کو در بعض ازمنہ محال بالغیر گردد لاستحالۃ الانقلاب پس کلیہ کبری قیاس مذکور او باطل گشت
اقول چون متحقق شد کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین
نظر الی نفس ذات المساوی مستلزم عدم آنست من دون انضمام امر آخر چہ خاتم النبیین
عبارت ست از آخر النبیین بعثاً پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در

موجود باشد فی زمان من الازمنه ضرورست که آن مساوی پستر از سایر نبیین مبعوث
و آخر النبیین بعثا باشد پس ضرورست که او پستر از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث باشد
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیشتر از و مبعوث باشند پس معاذ الله آنحضرت صلی الله علیه
وسلم خاتم النبیین نباشند پس او مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس وجود
مساوی نظر بنفس یعنی مساوی مستلزم این ست که مساوی نباشد و نیز چون آن حضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین ست یعنی آخر النبیین بعثا است ضرورست که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پستر از سایر انبیا مبعوث باشد و آن مساوی اگر نبی نباشد مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و اگر نبی باشد ضرورست که بیشتر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم مبعوث باشد والا العیاذ بالله آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر همه انبیا بعثا نباشد
پس خاتم النبیین نباشد و با اینکه این خلاف مفروض مسلم است بر این تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم مساوی او نباشد پس آن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین
نباشد پس وجود آن مساوی بر این تقدیر هم مستلزم عدم آنست حاصل که وجود آن مساوی
بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست پس وجود آن مستلزم عدم آن ست علی الاطلاق
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن علی الاطلاق است محال بالذات ست کما اعترف به
هذا القایل ثم آنچه این قایل گمان می برد که وجود آن مساوی در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم مستلزم عدم آن نیست ناشی است از جهل او بمعنی خاتم النبیین و از جهل جاهلی بمعنی
خاتم النبیین امکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر بعض تقادیر ثابت نتواند شد
و چون معلوم شد که وجود مساوی بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست و وجود آن بر تقدیر
بودن زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستلزم عدم آن بوجوه
شتی است همه هذیان این جاهل بیهوده و باطل ست و قول بامکان آن بر این تقادیر
از قبیل هذیانات مجانین است و چون وجود ... وی بر هیچ تقدیر ممکن نیست بلکه محال

بالذات پس برجمیع تقادیر محال بالذات است و در کلام این قایل اختلالی دیگر است و آن این است که این قایل باقتضائی جهل یعنی خاتم النبیین صغری را منع میکند و میگوید که وجود مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آنست و بر بعض تقادیر مستلزم نیست و نمیداند که اگر وجود مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نیست وجود مساوی مستلزم عدم آن نشد و کبری را مسلم میدارد که انچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد علی الاطلاق محال بالذات باشد و معهذا باقتضائی حماقت می گوید که صغری وکبری قیاس هردو باطل گشت حالانکه حاصل کلام او منع صغری است و آن هم ناشی از جهل او یعنی خاتم النبیین وماهو اول قارورة کسرت فی الاسلام قال الاستاذ العلامه پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات است وهو المدعی قال الوقح المفتضح اقول چون صغری وکبری قیاس هردو باطل گشت بطلان نتیجه که مدعای مستدل است خود ظاهر گشت پس وجود مساوی مذکور ممکن شد و داخل تحت قدرت کامله گو ممتنع بالغیر و غیر واقع خواهد بود وهو مدعا اهل الحق پس ظاهر و هویدا گشت که قول معترض مستدل با اینکه قول بامکان شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است اگر مرادش عینیت قول اول و قول ثانی است پس غلط محض و کذب باطل است بالبداهة احتیاج بیان ندارد و اگر استلزام قول اول قول ثانی را اراده کرده بطریق مجاز چنانکه خود او بعد چند سطور میگوید پس به تحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد پس این خود اعتراف باستلزام مذکور نموده بنا بر آن میگوییم که منتهای تکاپوی اقدام منطقیه دوا دید انجام فلسفیت او همین سرحد استلزام است و بس ونمی داند که از خود هر دو فن مذکور الزام خبات است

بر و لازم زیراکه از هر دو فن مذکور ثابت است که ملزوم و مستلزم محال بالذات لازم
نیست که محال بالذات باشد بلکه گاهی ممکن بالذات محال بالغیر می باشد چنانکه
فلاسفه در مقام اثبات ازلیة وابدیة عقول موافق اعتقاد خود می گویند ان واجب الوجود
مستجمع لجملة ما لا بد منه فی تاثیره فی معلوله والا لکان له حالة منتظرة هذا خلف الی آخر ما قالوا
و ظاهر است و در فلسفه نیز مبرهن است که معلول لازم علة تامه خود است. و انفکاک و
تخلفش از علة مذکوره ممتنع پس درین ماده این قضیه منطقیه خواهد شد کلما وجد الواجب
وجد العقل الاول و از علم منطق عکس نقیض این قضیه چنین باشد کلما لم یوجد العقل الاوّل
لم یوجد الواجب تعالی شانه و تقدس و ظاهر است که مقدم ملزوم ممکن بالذات است
و ثانی لازم مستحیل بالذات و همچنین است نزد متکلمین که ممکن بالذات چون ممتنع بالغیر باشد
استلزام او محال بالذات را جائز است کما مر فی شرح العقاید للنسفی و چون استلزام
مثبت مقصد و مرام او که فساد عقاید اهل اسلام است نمی شد بنا بر تلبیس و ارضای
ابلیس استلزام را در صورت عینیت هر دو قول ذکر کرد تا در فهم عوام راسخ کند که
مساوی مذکور مستحیل بالذات است نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیئات
اعمالنا اقول قیاس مستدل این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن است و هر چه وجود آن مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و صدق صغری بوجوه یقینیه تحقیق پیوست و ازاله
اشتباهیکه این پلید نافهم را از جهل او از معنی خاتم النبیین در گرفته به تلبیه او بر معنی خاتم
النبیین و تبیین معنی آن بتفصیل نموده شد و بصدق کبری این نافهم هم اعتراف
نمود چه کبری همین است که هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است
پس آنچه وجود آن بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد در اکبر داخل نیست که وجود
آن مستلزم عدم آن نشد و اگر وجود آن مستلزم عدم آن بودی بر جمیع تقادیر مستلزم

بودی ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بجمله آن صفت خاتم النبیین
یعنی آخر النبیین بعثا است در اکبر داخل است زیرا که وجود آن بر جمیع تقادیر مستلزم
عدم آنست کما حقق فیما قبل وهرگاه که صدق هر صغری وکبری قیاس متیقن ومبرهن است
صدق نتیجه یقینی است پس امتناع ذاتی مساوی مذکور یقینا محقق ومبرهن ونور بیان
این تیره درون بر اولی الابصار روشن گشت اما قول او پس ظاهر وهویدا گشت
الی قوله احتیاج ندارد ناشی از جهل وغباوت او است چه مراد از بودن قول بامکان شخصی
که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین
نه این است که الفاظ آن قول الفاظ این قول است ونه اینکه مفهوم تعبیری قول اول مفهوم
تعبیری قول ثانی است زیرا که از امکان الفاظ وامکان مفهوم تعبیری آن هیچ بحث کرده شد
نیست معنی قول استاد علام این است که محکی عنه ومفاد امکان شخصی که برابر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد محکی عنه ومفاد امکان اجتماع النقیضین است
چه آن شخص مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ومصداق
لیس بمساواه صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات است فهو مصداق الاجتماع النقیضین فامکان
امکان مصداق اجتماع النقیضین پس قول بامکان آن قول بامکان اجتماع النقیضین
است ومعنی قول استاد علام پس تحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد این است که وجود آن شخص مستلزم عدم آن است وهرچه
وجود آن مستلزم عدم آن باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بامکان
آنچه وجود آن مستلزم عدم آن باشد قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است
ومراد ازین قول نه این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع
کمالات باشد مستلزم اجتماع النقیضین است تا که توهم کرده شود وجود آن شخص

مستلزم محال بالذات است ومستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات
باشد بلکه مراد ازین قول اثبات آن است که آن شخص که وجود آن مستلزم عدم آنست مصداق
اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن شخص
محال بالذات است این احمق بی فهمیدن معنی کلام هرچه در وهمش میگذرد ببصیرفه میگوید
وظاهر است که مفهوم ذهنی محال نیست نه بالذات ونه بالغیر محال بالذات مصداق اجتماع
النقیضین است ومساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است پس بلاشبهه
محال بالذات است این قایل معنی کلام واثرگونه فهمیده بعد تسلیم استلزام وجود مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اجتماع النقیضین را بر آن اعتراض مینماید
باینکه مستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات باشد حال آنکه این اعتراض
او مبنی است بر نفهمیدنش معنی کلام را مغلوب معلوم نیست که این قایل مصداق اجتماع النقیضین
که وجود مساوی را مستلزم آن فهمیده است کدام چیز را قرار داده است اگر آن مساوی
را مصداق اجتماع النقیضین قرار داده است مدعای استاذ علامه راست آمد
وگفتگوی معترض باطل شد واگر دیگری مصداق اجتماع النقیضین بدنست اوست
آن را بیان نماید وعلی التنزل اگر التزام کرده شود که مساوی آن حضرت صلی الله علیه
وسلم مستلزم اجتماع النقیضین است یعنی مستلزم محال بالذات است تاهم این اعتراض
او ناشی از نافهمی اوست زیراکه مستلزم محال بالذات بر دوگونه است یکی آنکه بالذات
مستلزم محال بالذات دویم آنکه بالذات مستلزم محال بالذات نباشد بلکه بواسطه
امر آخر چنانکه عدم المعلول الموجب عدم العلة الموجبة الواجبة را وهمچو عدم صفات کمالیه
نزد عامه متکلمین مستلزم عدم واجب سبحانه است وعدم عقل اول نزد فلاسفه
مستلزم عدم او سبحانه است چه استلزام عدم معلول موجب عدم علت واجبه را
بواسطه علاقه علیت است واگر علاقه علیت درمیان نباشد عدم صفات کمالیه مستلزم

عدم واجب سبحانہ وتعالی نزد متکلمین وعدم عقل اول مستلزم عدم او سبحانہ نزد فلاسفہ نیست پس
قسم اول یعنی آنکہ بالذات ونظراً الی ذاتہ مستلزم محال بالذات باشد محال بالذات است
وقسم ثانی لازم نیست کہ محال بالذات باشد واین قایل از شرح عقاید نسفی سابق نقل کردہ
است و دینجا ہم حوالہ برآن نمودہ است ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ
واما بالنظر الی امر زاید علی نفسہ فلا نسلم انہ لا یستلزم المحال انتہی حالا النظر باید کرد کہ آیا وجود
مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات بالنظر الی نفسہ مستلزم اجتماع النقیضین
است یا بالنظر الی امر زاید علی نفسہ پس میگوییم کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالنظر الی نفس ذاتہ مستلزم اجتماع النقیضین است چہ اگر آن مساوی
موجود باشد یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد اگر خاتم النبیین باشد
یعنی آخر النبیین بعثا باشد لا محالہ نبوت او از نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متاخر باشد
وآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نباشد پس آن مساوی مساوی
نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واگر خاتم النبیین نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واین استلزام بنظر مساوی است مع
قطع النظر ماسواہ من الامور الزایدۃ بخلاف استلزام عدم معلول موجب عدم علت موجبہ را
کہ آن استلزام نظر بنفس ذات معلول نیست بلکہ بواسطہ امر زاید برآن یعنی علاقہ علیت
ازینجا معلوم شد کہ این قایل معنی شرح عقاید نسفی ہم نفہمیدہ است واما قولہ وچون استلزام
مثبت مقصد ومرام او الی قولہ مستحیل بالذات است از وساوس شیطانی است کہ
منشا آن جہل ونادانی ونجدیت وبی ایمانی است چہ ہرکس کہ معنی خاتم النبیین میداند
وآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بہ یقین خاتم النبیین میخواند وفہمی وعقلی بہرہ او شدہ است
بادنی تامل دانستن میتواند کہ ثبوت این صفت بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن
از جمیع من عداہ ممکن نیست وثبوت آن بدیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

امکان ندارد وکسیکه قایل بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت است
قایل بامکان مصداق اجتماع النقیضین است کما مر غیر مرة وسابق محقق شده است
که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مصداق اجتماع النقیضین است
وچنین نیست که مصداق اجتماع النقیضین دیگری باشد ومساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم درین صفت مستلزم آن باشد چنانچه این جاهل احمق تخییل می کند لیس در مفاد هردو
قول اتحاد وعینیت است نه استلزام وعلی تقدیر التنزل استلزام هم مثبت مرام است
کما مر القاء چون این نادان بی ایمان معنی خاتم النبیین نمی داند ایمان ببودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نمی آرد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی مجهول معنی ندارد
وباقتضای غایت نادانی وبی ایمانی برای ترویج روح شیخ نجدی که عوام اهل اسلام را
گمراه وعاقبت خود وعاقبت اتباع خود تباه نمود درپی اثبات امکان مساوی آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات افتاده ذهن وعقل خود در راه آن نجدی
درباخت وخود را از گفتگو دراین باب نزد اولی الالباب رسوای عالم ساخت
وتلبیس آن شیخ نجدی که شاگرد رشید ابلیس ورئیس اهل تلبیس بود وعوام اهل اسلام
را از دایره ایمان بیرون آورده ودر بادیه ضلالت فرو برده ودام تزویرش درین باب
این بود که قدرت الهی این است که عدد نامتناهی مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات دریک آن پیدا کند عوام کالانعام که معنی قدرت وبودن تعلق آن
بامکان ومعنی امکان وعدم احتمال اشتراک در بعض خصایص که او سبحانه وتعالی
بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده نمیدانند بلکه فهمیدن نمی توانند بدام تزویرش
آمده این فقره اورا اورد زبان ساخته دین وایمان را درباخته اند واین دو ن نفیس برای
ترویج روح آن ابلیس دقیقه از دقایق تلبیس فرو نگذاشته لیکن سعی او بجایی دول
اشقیا او نمنای نرسید واستعاده او بقول خودش نعوذ بالله من شرور انفسا ومن

سیئات اعمالنا کہ از صمیم قلب بنو د اجابت و قبول نیافت کہ او در شر و نفس خود ش
و سیات اعمال خود گرفتار مانده روی ازان برتافت واللہ الموفق للارشاد والہادی
الی سبیل السداد قال اللباس[له] الخناس و نیز در فتوحات مکی است الباب الثالث
والخمسون ومایة فی معرفة مقام الولایت البشریة واسراره والباب الرابع والخمسون
ومایة فی معرفت الولایت الملکیة واسراره الباب الخامس والخمسون ومایة فی معرفة
مقام النبوة واسراره الباب السادس والخمسون ومایة فی معرفة مقام النبوت البشریة
واسراره الباب السابع والخمسون ومایة فی معرفة مقام النبوة الملکیة واسراره الباب
الثامن والخمسون ومایة فی مقام الرسالة واسراره الباب التاسع والخمسون ومایة
فی معرفة الرسالة البشریة الباب الستون ومایة فی معرفة مقام الرسالة الملکیة انتہی
این عبارت در مقام فہرست کتاب است واما در مقام تفصیل ابواب پس کلام بس
طویل است این اوراق گنجایش نقل آن نمی دارد پس نظر بعموم قدرت و وسعت
قدرت کاملہ میتوان گفت کہ ممکن است کہ حقتعالی دو نوع دیگر مثل جان و انسان
پیدا کند چنانکہ حور و غلمان مشاکل انسان و جان اند پس آن دو نوع را مثل جن و
انس مکلف می فرماید و در یکی ازان دو نوع مراتب و مناصب مثل مناصب
ولایت و نبوت بشری پیدا کند و یکی را خاتم مرتبہ ثانی سازد و این معنی منافی کریمہ
و خاتم النبیین نباشد چنانکہ تامل بشرط تقدیر بر طبع سلیم غیر مخفی است و ثواب و
عقاب مثل جن و انس در آنہا واقع کند و برای آنہا یک عالم دیگر باشد چنانکہ الحال عالم
برزخ برای جن و انس موجود است و از فہم اکثر عوام بیرون غایة ما فی الباب آنکہ علم و ادراک
ازین قاصر است حضرت رب العباد نیز چہ تخصیص شمول قدرت بان بما نداده و نفی
ہم نہ فرموده و ما از اکثر عموم و شمول دیگر صفات کاملہ الٰہی قاصر الفہم ہستیم ولا یحیطون
بشی من علمه الا بما شاء در جواہر القرآن مذکور است قال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم

[له] لباس کسی است کہ شعار او تلبیس باشد و از روی عیب ... خناس شیطان ... منتہی الارب

ان للہ ارضا بیضا بسیرۃ الشمس فیہا ثلثون یوما ہی مثل ایام الدنیا ثلثین مرۃ مشحونۃ خلقاً لایعلمون ان اللہ یعصی فی الارض ولایعلمون ان اللہ تعالیٰ خلق آدم وابلیس رواہ ابن عباس فاستوسع مملکۃ اللہ تعالیٰ انتہی مور چہ ضعیف کہ از مسکن خود گاہی بیرون نیامدہ باشد تمام عالم را در مسکن خود منحصر میداند چون بیرون از مسکن آید عالمے بیند کہ بمسکن خود عظم او را مقایسہ در تصور ش نیاید ہمچنین تجسم اعراض غیر قارہ کہ در عقل جزوی نمی آید و اعمال نیک و بد متجسم شدہ در قبر او بروی خواہند آمد و نیز ہوای نفس در حنجرہ و گلو از قرع منکیف بصورت شدہ چون بر مخارج بگذرد الفاظ متکون می گردد پس این معنی در دست و پا و پوست بدن کی متصور است تا ناطق شوند و حال آنکہ نطق دست و پا و جلد منصوص علیہ ہست و نطق و علم و ادراک جملہ اشیای مع جملہ جمادات وغیرہ را عقل جزوی مستحیل میداند بہ نصوص قطعی ثابت است و علی ہذا القیاس و ہر کس را کہ ممارست در کتب مولفہ در احوال برزخ و آخرت و دوزخ و بہشت و انعام و آلام مثل شرح الصدور و بدور سافرہ وغیرہا حاصل است بیقین میداند کہ باکثر آنہا عقول غیر انبیا علیہم السلام نمیرسد پس باین ملک ناقص شمول قدرت الٰہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ حضرت رب العباد دیگر نیست اقول این شوریدہ سر باستیلای مالیخولیای فرط محبت آن نجدی ابتر وساوسی و خیالاتی می تراشد کہ در نظر ہر عاقل دلیل بر انطباق جنون او می باشد حاصل تطویل لاطایل این قایل دو امر ہست یکی اینکہ ممکن است کہ او سبحانہ و تعالیٰ دو نوع دیگر ہمچو انسان و جان بیافریند و آن ہر دو نوع را مکلف فرماید و در ہر یکی ازان دو نوع انبیا مبعوث کند و یک کس را در آن نوع خاتم النبیین گرداند پس آن کس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین باشد دویم اینکہ او سبحانہ مستحیلات عادی را خواہد آفرید کہ آن را عقل جزوی مستحیل میداند و این ہر دو امر بر غایت حماقت و تلبیس او دلالت دارند اما امر ثانی ازین جہت کہ ہیچ شی از اشیا اینکہ کرا دو است

مصداق اجتماع النقیضین نیست و نہ ممتنع ذاتی است مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را درصفت خاتم النبیین کہ مصداق اجتماع النقیضین است و وجود ش مستلزم عدم آنست آنہا قیاس کردن ناشی از غایت حماقت وتلبیس است جہلہ وعوام را بدین قیاس فریب توان داد کہ آن بیچارگان درمیان مستبعدات عادی ومستحیلات ذاتی فرق نتوانند کرد اما امر اول بچند وجوہ لغو ولاطایل است اول اینکہ شیخ نجدی مقتدای این قایل کہ این جاہل در اتباع ہوای او عقل و دین خود بربا د دادہ ومیہد ہدومی گوید کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنجناب علیہ وعلی آلہ واصحابہ الصلوۃ والسلام باشد در ماہیت واوصاف کمال پس پیدا شدن دو نوع دیگر سوای جن وانسان ومکلف شدن آن ہر دو نوع ومبعوث شدن انبیا وخاتم النبیین شدن دریکی ازان دو نوع برتقدیر تسلیم ہمہ یاوہ گوئیہای این قایل بشیخ نجدی سودی نمی بخشد کہ او تجویز خاتم النبیین بودن فرد انسانی میکند وبرآن بزعم خود او لازمی آرد از پیدا شدن خاتم النبیین در نوع دیگر کارش برنمی آید و دلیل او برآن انطباق ندارد و درینجا این آشفتہ سر باقتضای غایت آشفتگی اتباع شیخ نجدی مقتدای خود ہم گذشت دوم اینکہ برتقدیر پیدا شدن آن نوع ومبعوث شدن انبیا دریکی ازان ہر دو نوع آن انبیا یا درعموم النبیین داخل اند برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین اند کہ بجملہ آنہا انبیای آن نوع ہستند پس آخر ہمہ انبیا بعثا باشد کما ہو مرادنا یا درعموم النبیین داخل نباشد پس انہا انبیا نیستند وخاتم آنہا خاتم النبیین نیست نامیدن آنہا بہ نبیین ونامیدن خاتم آنہا بخاتم النبیین مبنی برجہل است وتوہم اینکہ نبیین جائیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم راخاتم النبیین گفتہ اند افراد انسانی ہستند ونبیین جائیکہ بعثت آنہا درآن نوع مقدر شدہ است افراد آن نوع اند ساقط است زیراکہ نبیین مشتق است ودرمفہوم مشتق ذات خاصہ داخل نیست پس مفہوم النبیین

خاتم النبیین عام است دلالت علی ذات دون ذات ندارد سیوم اینکه این قایل خود
یث مروی از حضرت ابی هریره رضی الله تعالی عنه فیما سبق نقل کرده است ان رسول الله
ی الله علیه وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست اوتیت جوامع الکلم ونصرت بالرعب
لت لی الغنایم وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا وارسلت الی الخلق کافة وختم بی النبیون
اه وسلم پس آن دو نوع اگر مخلوق شوند در عموم الخلق کافة داخل باشند پس آنهم ما
ت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس تخیل اینکه کسی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
یع کمالات باشد بر تقدیر وجود آن دو نوع نیز ساقط است یا در عموم الخلق کافة داخل
شد پس بر آن تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم مرسل الی الخلق کافة نباشد العیاذ بالله
ابدای این احتمال نفی این صفت از آن حضرت صلی الله علیه وسلم است نه ثبوت مساوی
ضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات چهارم اینکه ملا علی قاری در شرح شفا میفرماید
لی الله علیه وسلم وشرف وکرم رحمة لجمیع خلق الله فان العالمین لاشک انه حقیقة فیما
ه لاصارف بالاتفاق یصرفه عن دلالة الاطلاق ثم من المعلوم انه لولا نور وجوده وظهور
وجوده لما خلق الافلاک ولما وجد الاملاک فهو مظهر للرحمة الالهیة التی وسعت کل شیٔ
الحقایق الکونیة المحتاجة الی نعمة الایجاد ثم الی منحة الامداد ویتصره القول بانه مبعوث
کافة العالمین من السابقین واللاحقین فهو بمنزلة قلب عسکر المجاهدین والانبیاء
ه الاولیاء موخرته وسایر الخلق من اصحاب الشمال والیمین ویدل علیه قوله تعالے
ک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا ومن جملة انذاره للملائکة قوله
ومن یقل منهم انی اله من دونه فذلک نجزیه جهنم ویقویه قوله صلی الله علیه وسلم
الی الخلق کافة وقد بینت وجه ارساله الی الموجودات العلویة والسفلیة فی
ی المسماة بالصلات العلیه فی الصلوات المحمدیة انتهی آیا این قایل جاهل
ف آن حضرت صلی الله علیه وسلم باین اوصاف ایمان دارد یا نه اگر ایمان ندارد

هرچه خواهد بر زبان آرد واگر ایمان دارد باید ش که بهر تصحیح کلام نجدی شود همت نکمارد چه بر تقدیر
قول بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات کو از نوع دیگر هم باشد
قول بودن آن مساوی عند فرض وجوده رحمت برای جمیع خلق الله وبودنش
متصف باینکه لولا نور وجوده لما خلق شئی من الاشیاء وبودنش مبعوث الی کافة
العالمین من السابقین واللاحقین ضروری خواهد بود وبراین تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم موصوف باین صفات نتواند بود وپس براین تقدیر مع کونه خلاف المفروض المسلم
که ایمانش موصوف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات ست آن مساوی
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نشد پس آن مساوی بر تقدیر وجودش
مصداق آنه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له فی جمیع الکمالات
باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات پس این آشفته سر را مجال
این وسوسه هم نیست حالا نظر در بیهوده گیهای این قایل باید کرد فهرست ابواب فتوحات
ملی که این قایل نقل کرده است سراسر بمراد این قایل ندارد واین قایل از نقل آن چند
تلبیس منظور داشته یکی آنکه عوام وجهله گمان کنند که این قایل بولایت حضرت شیخ اکبر
قدس سره اعتقاد دارد که کلام حضرت شیخ اکبر قدس سره را برای استناد می آرد
حال آنکه بمقتدای او حضرت شیخ اکبر بلکه جمیع اولیا وصوفیه را مشرک ومبتدع میدانست
دویم اینکه عوام وجهله اعتقاد کنند که اینکس فتوحات مکیه را هم میداند حال آنکه بیچاره نمیتواند
که عبارت آن درست خواند وقول او چنانکه تاویلش براین تقدیر غیر مخفی ست علامت
عدم سلامت طبع ودماغ اوست چه صیغه النبیین عام است واین صیغه که مشتق است
بر خصوص ذات موصوف دلالت ندارد ومعنی خاتم النبیین آخر الانبیاء بعثا است
ومحذور بودن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مصداق اجتماع النقیضین
بر هر تقدیر لازم است وقوله غایة ما فی الباب الخ بما نحن فیه ربطی ندارد چه از ان لازم

نمی آید که ممتنعات ذاتی ممکن نشوند و حدیثی که از جواهر القرآن نقل کرده است بر امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دلالت ندارد و آن خلق که در آن ارض بیضا است تحت عموم الخلق
فی قوله صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافة و در عموم العالمین فی قوله سبحانه لیکون
للعالمین نذیرا و فی قوله سبحانه وما ارسلناک الا رحمة للعالمین داخل اند و مبدا وجود آن
خلق نیز نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است ذکر این حدیث در مقام بیان امکان مساوی
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجهی ندارد در وسعت قدرت الٰہی و عموم آن ممکنات را
گفتگو نیست گفتگو در این است که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است مستحیل بالذات است و همچنین قول او و همچنین
تجسم اعراض غیر قاره الخ بما نحن فیه ربطی ندارد اگر این معنی ثابت می کرد که فلان مصداق
اجتماع النقیضین بوقوع خواهد آمد او را سودی می بخشید اما قوله پس با این علمک ناقصک
شمول قدرت الٰہی مساوی مذکور را بنا بر استحاله زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات
کمالیه حضرت رب العباد دیگر نیست حالش این است که استحاله اکثر مستحیلات ذاتیه
بعلمک ناقصک ثابت است چنانکه استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین و مصداق
ارتفاع النقیضین و استحاله ما وجوده مستلزم لعدمه از اوایل اولیات است و علمک
ناقصک برای ایقان باوایل اولیات کافی است و کسی جز سوفسطائی انکار آن
نتواند کرد و ببیانات قاطعه یقینیه مبرهن گشته که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است پس قول الشمول قدرت الٰہی آنرا
ناشی است از جهل بسیط بمعنی خاتم النبیین و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و بمعنی
رحمة للعالمین و بمعنی لیکون للعالمین نذیرا و بمعنی ارسلت الی الخلق کافة و بمعنی بعثت
الی الخلق کافة و از جهل مرکب در مدرک سوداوی این عدیم المساوی فی المساوی راسخ شده است و الحاد
در صفات رب العباد آن است که شیخ نجدی مقتدای او بمقدور بودن اتصاف او

سبحانه بنقایص وقبایح همچو کذب وغیر آن قایل شده واین جاهل بامکان اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص وخسایس وفواحش وقبایح وبامکان عدم او سبحانه که حصه از عدم است وبامکان
وجود شریک الباری که حصه از وجود است وبمبودن او سبحانه جاهل وعاجز واصم
واعمی وابکم ومتحد بجمیع ممکنات وحوادث در مرتبه ذات احدیه حقه مقدسه علی ما مر مفصلا
قایل است سبحانه وتعالی عما یصفون این بیچاره وآن نجدی آواره از علمک ناقصک
هم بهره نیافتند واز ایقان با وایل اولیات هم ره نیافتند واز جهلیات مرکبه خود دروغها
بر بافتند قول بعدم شمول قدرت الهی ممتنعات ذاتیه را همچو مصداق مساو ولیس بمساو
ومصداق موجود ولیس بموجود ومصداق ابیض ولیس بابیض ومصداق اسود ولیس باسود وبالجمله
مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه عین ایمان است چه بر تقدیر قول بدخول ممتنعات
ذاتیه تحت قدرت الهی از قول بدخول جمیع ممتنعات ذاتیه تحت قدرت الهی گزیر نتواند
بود وقول بمقدوریت شریک الباری وعدم او سبحانه واتحاد او سبحانه بجمیع
حوادث وممکنات الی غیر ذلک من المستحیلات لازم خواهد آمد چه میانه ممتنعات ذاتیه
در امتناع ذاتی تفاوتی نیست تا برخی از انها مقدور باشند وبرخی مقدور
نباشند مقام استعجاب این است که این جهله ایمان فراموش واین متجاهلان ناحق
کوش بامتناع ذاتی مصادیق ابیض ولیس بابیض واسود ولیس باسود وکاتب
ولیس بکاتب وبالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه وعدم دخول آن مصادیق
تحت قدرت الهی اعتراف دارند پس امتناع ذاتی مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده مذکوره بالا مصداق انه مساو له
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو له فی جمیع الکمالات یعنی مصداق
اجتماع النقیضین است چرا جگر انیان را می خراشد ودر رگ دلهای ایهامی تیر شد
چرا نمک بر ریش درون ایهامی پاشد چون عدم دخول مصادیق آن مفهومات غیر متناهیه

تحت قدرت الٰہی در عموم قدرت الٰہی قادح نشد عدم دخول این مصداق تحت آن
چسان در عموم آن قادح تواند بود منشا این کج فہمیہا و کج رویہا وبال نجدیت
است والعیاذ باللہ من الالحاد وسوء الاعتقاد قال الخائب المخبول لٰکن بر سبیل تنزل
و تسلیم می گویم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن
عالم ربانی علیہ الرحمہ تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است دعوے
از خود تراشیدن و دیگری را بدان متہم کردہ در پی ابطالش بودن سوائی عصیان
بہتان از قبیل خرافات بیمعنی است و از جنس ترہات لایعنی بالفرض اگر تقدیر کلامش
ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکہ تساوی در آن ممکن نباشد و مابہ التساوی
آنرا نتوان گفت مستثنیٰ باستثناء عقلی خواہد بود چنانچہ کمالات جزئیہ متشخصہ قائمہ
بذات ہر دو مساوی مستثنیٰ اند زیراکہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی
مشترک اند چنانچہ استثناء ذات مبارک و مقدس صلی اللہ علیہ از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیراکہ لام برای استغراق است پس اگر گفتہ شود کہ
درین صورت ہم چشمی و ہمسری فوت شد خواہ این را فوت مساوات نام نہند یا نی زیراکہ
کمال ختم نبوت در دیگر مساوی یافتہ نشد واین شق را مستدل باطل کردہ میگویم کہ ممکن است کہ
دران مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم مقام وصف ختم یافتہ شود پس چنانکہ در یک
مساوی وصف خاتم است در دیگر مساوی وصف دیگر مختص باشد در مقابل وصف خاتم
است پس درینصورت سوای این دو وصف در اوصاف کمال دیگر ہر دو متساوی
مشترک اند و این ہر دو وصف در ہر دو موصوف بتوزیع یافتہ شدند اگر گفتہ شود کہ
این جواب دافع اعتراض نیست بلکہ موجب زیادہ اعتراض است زیراکہ چون فقدان
وصف خاتم در یکی موجب بطلان تساوی باشد لعدم الاشتراک فقدان وصفت
کہ در ہر یکی موجود و مختص بموصوف خود است و مفقود در دیگری موجب اعتراض بطریق

اولی خواہد بود چرا کہ بنظر ہر یک وصف مختص گفتہ خواہد شد کہ تساوی باطل لعدم الاشتراک
در جوابش گفتہ خواہد شد کہ درین سوال از حدیث استثنا و حدیث تدارک ہمسری
ذہول است زیرا کہ حاصلش این است کہ سوای دو کمال مختص دیگر کمالات مشترک اند
من حیث الانواع میان ہر دو متساوی و اشتراک این دو کمال من حیث النوع مستثنی
است از اشتراک نوعی دیگر کمالات و چون اشتراک مطلق ما بہ التساوی میان
ہر دو متساوی لازم تساوی است برای تحقق این لازم تساوی اشتراک کلی عرضی
ہر دو نوع کمال مختص میان ہر دو متساوی کافی است و این کلی عرضی بمفہوم کمال مختص است
کہ بر ہر دو نوع مختص صادق است و در ہر دو متساوی مشترک توضیحش آنکہ در وصف
خاتمیت دو اعتبار است یکی مفہوم خاتم و دوم آنکہ فردی است از کلی کمال مختص پس چون
در مساوی کمال دیگر محاذی کمال خاتم یافتہ شد در آن ہم یک خصوصیت ذات است
دوم اینکہ فردی از کمال مختص است پس چون کلی کمال مختص در ہر دو مشترک است
ہمسری مساوات فوت نشد کہ خصوصیت خاتم و مقابل آن مشترک نگشت مثلا زید
و عمرو در وصف شجاعت و سخاوت مشترک اند و در زید وصف تیراندازی است و در عمرو
وصف بندوق اندازی ہر دو بر وجہ کمال پس میتوان گفت کہ زید و عمرو در جمیع
کمالات متساوی اند باینمعنی کہ بعضی مشترک بالنوع و بعضی اگر در یکی است در دیگر
ہمسر آن بعضی است و کلی مختص در ہر دو مشترک است پس در زید و عمرو سہ
کمال یافتہ شدند شجاعت و سخاوت و کمال مختص و ہیچ یکی از زید و عمرو کم از دیگری
یا افضل از دیگری نیست و ہر دو را متساوی گفتہ خواہد شد شاہد صدق این مقال عند
العلماء اتفاق اقوال است از فقہا بر تساوی عراب و براذین با آنکہ در ہر یک وصفی
است مختص کہ در دیگری مفقود است لیکن کلی عرضی ہر دو وصف کہ آن منفعت معتبرہ است
در ہر یکی مشترک است و موجود بنا بر آن ہر دو را متساوی گفتہ خواہد شد در ہدایہ

و دیگر کتب فقه مذکور است ان العربی وان کان فی الطلب والهرب اقوی فالبرذون اصبر والین عطفا ففی کل منهما منفعة معتبرة فاستویا طلب وهرب قوی در برا ذین وصبر ولین قوی از روی عطف در عراب مفقود است ولیکن با عتبار منفعه معتبره هر دو مستوی شدند پس این قسم مساوی ممکن ومقدور الهی خواهد بود که واقع شدنی نیست اگر گفته شود که ازین توجیه بر یک احتمال تساوی ثابت شد و بر احتمال دویم که اعتبار اشتراک نوعی هر یک کمال مختص است تساوی ثابت نمی شود چنانچه خود موجه بران اعتراف کرده و مراد معترض که نافی تساوی است احتمال دویم است جوابش داده خواهد شد که این اعتراض خارج از آداب مناظره است چراکه معترض اصل مدعی ومعلل نیست اصل مدعی امکان مساوات عالم ربانیست ومعترض سایل پس بیان مراد از طرف مدعی اصل برای دفع اعتراض کافیست وتعیین مراد او از طرف خود وانکار مراد مدعی که این مراد تو نیست بعد ازان اعتراض بر آن خلاف قانون مناظره است اقول حاصل این هذیانات که بی تابانه ازین سودا زده هوای شیخ نجدی سر زده عقل و دین این ملعبه شیاطین را بر باد داده دو امر است یکی اینکه مراد شیخ نجدی از مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی در جمیع کمالات نیست نسبت دعوی مقدوریت مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات سوی او بهتان است دویم اینکه اگر بالفرض دعویش همین باشد محتمل است که در شخص مفروض المساوات کمالی دیگر که موازن ومعادل وصف خاتم النبیین باشد یافته شود وآن کمال در آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس آن شخص مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات بدینمعنی باشد که در آنحضرت صلی الله علیه وسلم وصف خاتم النبیین بالاختصاص ودر آن شخص کمال معادل وموازن این وصف بالاختصاص و دیگر کمالات در متساویین بالاشتراک موجود باشند پس مساوات متحقق شد وازین گونه مساوات

مشارکت آن شخص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین کہ صالح اشتراک
نیست لازم نآمد ہذا خلاصہ کلامہ چون شیخ نجدی کہ این سرگشتہ تیہ حیرانی باقتضای نادانی
و بی ایمانی اور القب عالم ربانی بخشیدہ است خود تصریح کردہ است کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در
ماہیت و اوصاف کمال است و بر امکان آن دلیل آورد باینکہ امتناع ذاتی آن
یا از جہت امتناع اشتراک ماہیت خواہد بود یا از جہت امتناع اتصاف باوصاف
مذکورہ بالنظر الی نفس الذات وظاہر است کہ اشتراک ماہیت انسانی در الوف الوف
افراد ممتنع نیست والا اتصاف آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم باوصاف مذکورہ ممتنع
بودی فان حکم المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم
اشتراک الماہیۃ بینہما فیلزم عدم المماثلۃ ہف پس وجود مساوی مذکور ممتنع نباشد
انتہی دلیلہ ازین کلام شیخ نجدی ظاہر و آشکار است کہ مدعای او ہمین است کہ برابر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و جمیع
اوصاف کمال ممتنع بالذات نیست و دلیل او در جمیع اوصاف کمال کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بآن اوصاف متصف اند جاری است و دلیل آن ضلیل نزد
این ذلیل قابل وثوق و تعویل است بلکہ این پلید برای تشئید و تائید آن عرق ریزیہا
بلکہ جانفشانیہا نمودہ است ہرچند مآل عرق ریزی و جانفشانی او بجز خیبت و خسران
و ناکامی و حرمان ہیچ نیست کما سیلوح عنقریب انشاء اللہ تعالی پس ازین
ہر دو امر کار شیخ نجدی بر نمی آید و گرہ از کار فرو بستہ اش نمی کشاید تصحیح کلام ضلالت
التیام او بی اثبات اینکہ وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمال مختصہ آنحضرت
افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات صالح اشتراک بین الذوات اند رو نمی نماید
تسلیم اینکہ وصف خاتم النبیین در شخص مفروض المساوات ممتنع بالذات است و مساوی

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن و مقدور نیست دعوی او را باطل میکند
و نجدیت را از بیخ بر میکنند و سر سودائیش می شکنند و لیلیش را از پا می افگنند حاصل که
این هر دو امر بکار آمد شیخ نجدی نیست برای کار آن بیچاره آواره هیچکاره اگر ممکن
باشد چاره دگر باید جست او باین هذیانات از مضائقی که در آن افتاده است نتواند
رَست حالا اولاً نظر اجمالی در این هر دو امر بقطع نظر اینکه این هر دو امر را با کلام شیخ نجدی
ربطی نیست و ثانیاً نظر تفصیلی در هذیانات این شوریده سر ضرور است پس می گویم
که امر اول یعنی قول او اکنون بر سبیل تنزل و تسلیم می گویم که در شخص مفروض المساوات
وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی در جمیع
کمالات ممکن و مقدور است بمعنی محض است زیرا که مرادش از شخص مفروض المساوات
اگر شخص مفروض المساوات فی جمیع الکمالات است بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف
خاتمیت در آن شخص آن شخص را مفروض المساوات گفتن هذیان دیوانگی است و اگر مراد
از آن شخص مفروض المساوات فی الماہیۃ و فی بعض الاوصاف است گو آن شخص نظر دیگر
کمالات مفضول باشد و مساوی نباشد پس در امکان آن بلکه در وجود امثال این
چنین اشخاص کثیره که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت انسانی و در توحید
و ایمان و نبوت و رسالت اند کلام نیست و اگر مرادش این است که در شخص مفروض
المساوات اگرچه وصف خاتمیت ممتنع بالذات است مگر وصفی دیگر معادل و موازن
وصف خاتمیت در آن موجود است و ازین جهت او را مساوی توان گفت این آیل
بامر ثانی است که آن را بعد این قول بتطویل لاطائل بیان نموده است بر این تقدیر
این قول محض لغو بےمعنی است دیگر وجوه فضوح این قول در نظر تفصیلی وضوح خواهد یافت
و امر ثانی وسوسہ شیطانی است که در خواطر مومنین خطور هم نمی کند چه جای آنکه از
زبان مسلمانی بیچ یاوه سر زند و ذلک بوجوه اول اینکه عقیده ما مومنین این است

که او سبحانه بفضل عظیم خود جمیع محاسن صوریه و معنویه و جمله فضایل دینیه و دنیویه و جمیع خصال حمیده
جبلیه و مکتسبه و جمیع مکارم اخلاق و محاسن افعال ظاهره و باطنه و اعلی مراتب عبادت و
تقوی و اقصی درجات قرب و زلفی و غایت مدارج خلت و محبت و اصطفا و اسنی
مناصب شرف و عز و اعتلا مما لا یعد و لا یحصی بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
و هیچ فضیلتے و کمالی را که شایان شان والای آنحضرت صلی الله علیه وسلم که افضل
رسل اولی العزم اند بوده باشد نگذاشته که بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ارزانی
نداشته چنانچه قاضی عیاض قدس سره باب ثانی قسم اوّل کتاب شفا را در ذکر
محاسن و فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدون و آن باب را باین عبارت معنون
نموده اند الباب الثانی فی تکمیل الله له المحاسن خلقا و قرانه جمیع الفضایل الدینیه
والدنیویه فیه نسقا پس توهم اینکه در مساوی آنجناب خلایق مآب صلی الله علیه وسلم
فضیلتے و کمالی موازن و موازی وصف خاتم النبیین باشد که آن فضیلت
و کمال بوجود در ذات فایض الجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف نیافته
باشد در خاطر هیچ مومن خطور نتواند کرد برای خطور هیچ وساوس شیطانی زندقه
و بی ایمانی شرط است دویم اینکه او سبحانه در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
میفرماید و تیسم نعمته علیک و نیز میفرماید و کان فضل الله علیک عظیما پس آن فضل
و کمال که این قایل آن را معادل و موازن وصف خاتم النبیین قرار داده اختصاص
آن بمساوی فرض کرده خود و مقتدای خود نبودنش در آنحضرت صلی الله علیه
وسلم تجویز میکند آیا از جمله نعم و افضال حضرت ذو الجلال است یا از آن جمله نیست
علی الثانی تخییل بودن آن معادل و مقابل وصف خاتم النبیین از کسی بی جنون
مطلق متصور نیست معتوه هم تجویز آن نتواند کرد و علی الاول آن فضل و کمال که هم
پایه وصف خاتم النبیین هست بلاشبه در ذات جامع جمیع حسنات آن افضل

ممکنات علیه افضل الصلوات موجود خواهد بود والا اتمام او سبحانه نعمت خود را بر آن حضرت وعظیم بودن فضل او سبحانه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم راست نخواهد بود والعیاذ بالله من ذلک اینچنین خطرات شیطانی منجر بتکذیب آیات قرآنی است سیوم اینکه او سبحانه میفرماید وانک لعلی خلق عظیم وعن جابر رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال ان الله بعثنی لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال از آیه کریمه غایت عظمت خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم واز حدیث شریف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم متمم جمیع مکارم اخلاق ومکمل جمیع محاسن افعال ثابت است چه آیه کریمه توصیف خلق بعظمت با تنکیر موصوف وصفت که این تنکیر برای تعظیم است و در حدیث شریف اضافت مکارم ومحاسن که هر دو جمع اند سوی الاخلاق والافعال که هر دو جمع محلی باللام اند آمده افاده غایت عظمت خلق وعموم مکارم الاخلاق ومحاسن الافعال نمود وازین رو متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامع جمیع مکارم اخلاق ومحاسن افعال ومتمم ومکمل آنها هستند وهیچ یک فضل وکمال از جمله مکارم اخلاق ومحاسن افعال وشریف شیم وکرایم خصال آنچنان نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باکمل واتم آن موصوف نباشند حالا می گوییم که آن کمال که این قایل بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم معادل وصف خاتم النبیین ونبودن آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز می کند یا از قبیل اصطفا وقرب الهی است یا از آن قبیل نیست علی الاول آن کمال منحصر در رسالت ونبوت و در ولایت بی نبوت است اگر آن کمال از باب نبوت ورسالت است معادل وصف خاتم النبیین نمی تواند شد چه خاتم النبیین مکمل نبوت ورسالت است هیچ یک نبوت ورسالت که ورای ختم نبوت ورسالت باشد معادلت وموازنت ختم نبوت که عبارت از کمال نبوت ورسالت است نتواند کرد واگر آن کمال ولایت بی نبوت است معادلت

آن با وصف خاتم النبیین متصور نیست وعلی الثانی آن کمال اگر از جنس مکارم خلاق ومحاسن افعال است نبودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محتمل نیست بوجود بودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باکمل وجوہ ضرور لیست واگر از جنس مکارم اخلاق ومحاسن افعال نیست کمال نیست چہ جای آنکہ معادل وصف خاتم النبیین باشد چہارم اینکہ کمال وفضل وشرف مخلوقات محصور ہست در قرب حضرت خلاق سبحانہ وامریکہ بقرب حضرت او سبحانہ تعلق ندارد فضل وشرف وکمال نیست ومراتب فضل وکمال بحسب تفاوت مراتب قرب باہم متفاوت اند واعلی اجناس وانواع فضل وکمال مخلوقات نبوت ورسالت ہست واعلی مراتب نبوت ورسالت ختم نبوت ورسالت است کہ عبارت است از کمال نبوت ورسالت پس ہیچک کمال از کمالاتیکہ مخلوقات وماسوی اللہ را حاصل تواند شد درصورت بودن آن ورای نبوت معادل نبوت نتواند شد ودرصورت بودنش ورای رسالت معادل رسالت نتواند شد ودرصورت بودنش از باب نبوت ورسالت معادل ختم نبوت ورسالت نتواند شد توہم امکان مخلوقی کہ خاتم النبیین نباشد ودر آن کمالی موجود باشد کہ معادل وصف خاتم النبیین باشد ناشی از جہل ونادانی وزندقہ وبی ایمانی است پنجم اینکہ موصوف بخاتم النبیین ہمان نبی باشد کہ مکمل قصر نبوت ورسالت ومحدد جہات عدالت ومتمم مکارم اخلاق ومحاسن افعال وجامع جمیع خصال فضل وکمال ودین او ناسخ ادیان وشریعت او موبد تا بقای جہان ورسالت او عام کافہ انس وجان وفیض ہدایت او فایض بر جمیع انام ودین او کامل بلا افراط وتفریط در غایت اقتصاد علی وجہ التمام باشد ودین او الی یوم الدین شایع وملت بیضائی او ظاہر بر ہمہ ملل وشرایع بود ودراین معنی مجال کلام وگنجایش شکوک واوہام نیست حاصل عموم ہدایت جمہور واخراج ثقلین من الظلمات الی النور وتہذیب خلایق باعمال [illegible]

ومحاسن افعال ومکارم خلایق واشاعت حسنات وکف عن السیئات الی یوم النشور
زلوازم وصف مذکورست وموصوف آن بفحوای من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیمه بدین هدایت عامه وعنایت تامه از ایمان واعمال صالحه واتقای
هر واحد از احاد مومنین ومسلمین ومتقین وصالحین وشهدا وصدیقین آن ازاست او مثاب
وماجورست ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند انا اکثر الناس تبعا یوم
القیمه ونیز فرموده اند اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمه اذا تمهد هذا
فنقول آن کمال که این قایل ابدای احتمال بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم معادل ومقابل وصف خاتم النبیین ونبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نموده است یا چنین است که موصوف آن مکمل رسالت وصاحب شریعت
بوده عامه هادی ثقلین الی یوم النشور ومستحق مثوبات واجور مذکور باشد یا چنین
نیست علی الاول آن کمال وصف خاتم النبیین است که این قایل امتناع ذاتی
بودن آن در شخص مفروض المساوات تسلیم کرده است وعلی الثانی تخییل بودن
آن کمال معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از صبیان ومعتوهان هم متصور نیست
ششم اینکه آن کمال آیا شایسته منصب نبوت ورسالت است یا نه علی الثانی
معادل وصف خاتم النبیین نتواند شد وعلی الاول آیا آن کمال در کسی از انبیا
ورسل گاهی بوده [illegible] اگر آن کمال در کسی از انبیا ورسل علیهم السلام بود توهم
بودن آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم باقتضای بی ایمانی است لما روی
ان النبی صلی الله علیه وسلم حاز خصال الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ هو عنصرها
ومنبعها وسیاتی انشاء الله العزیز مفصلا واگر آن کمال که شایسته منصب نبوت
ورسالت است در هیچ نبی از انبیا علیهم السلام گاهی نبود ونیست وگاهی نخواهد بود
آن کمال از قبیل انیاب الاغوال است نه جنس فضل وکمال واین تخییل که رب جلیل

همه انبیا و رسل علیهم السلام را از ان کمال که با وصف خاتم النبیین موازن و عدیل است
محروم گذاشته آن را برای کرور ها لاشی محض که شیخ نجدی به پیروانش آنها را مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم پنداشته نگاهداشته آن را ازلا و ابدا محض معدوم داشته
است از فنون جنون است پس ابدای این احتمال که خیال محال است باقتضای
غایت غوایت و ضلال برای اضلال عوام جهال است و این همه وبال اتباع نجدی
وخیم المآل است هفتم اینکه آن شخص مفروض المساوات که موصوف بکمال موازن و معادل
وصف خاتم النبیین باشد بر تقدیر امکانش و فرض وجودش یا نبی باشد یا نبی
نباشد اگر نبی نباشد محال است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که در صد
هزار کمال دیگر سوای نبوت باشد و اگر نبی باشد پس وجود او بصفت نبوت در زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آن مستلزم سلب صفت خاتم النبیین از ان حضرت
صلی الله علیه وسلم است حال آنکه بعد تسلیم اختصاص صفت خاتم النبیین بآنحضرت
صلی الله علیه وسلم کلام است و گفتگو بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک آنست پس فرض
وجودش در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آنکه مستلزم خلاف مسلم مفروض
است فرض نقیضین است فهو فرض محال و بر تقدیر وجود او قبل زمان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم پایه او با صد هزار کمال در فضل و شرف از پایه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم فروتر خواهد بود که نبوت او که اعلی کمالات او است بکمال نرسیده غیر کامل
با کامل برابر نتواند شد که در غیر کامل صد هزار وصف باشد غیر کامل به هر حال
غیر کامل است هشتم اینکه آنچه این قایل تجویز می کند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن
شخص مفروض المساوات در جمیع اوصاف کمال سوای وصف خاتم النبیین که
مختص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است و سوای آن وصف معادل وصف
خاتم النبیین که مختص بآن شخص مفروض المساوات باشد مشترک باشند

محض باطل است چه بسیاری از کمالات مختصه با آنحضرت صلی الله علیه آنچنان هستند
که هرگز مشترک بین اثنین نتواند شد و هیچ کس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن
کمالات نتواند شد از ان جمله است مبعوث بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سوی عالمین
کافه کما قال عز من قایل لیکون للعالمین نذیرا و قال صلی الله علیه وسلم و بعثت الی الخلق کافه
و ارسلت الی الخلق کافه این صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر دو کس متصف
باین صفت باشند هر واحد از ان هر دو داخل عموم العالمین و عموم الخلق باشند پس هر واحد از ان هر دو
از امت دیگری باشد و هذا مما لا یعقل و از انجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم رحمة للعالمین
این وصف هم مشترک بین اثنین نتواند شد و از انجمله است بودن نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اول ما خلق الله و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول النبیین خلقا اول من ینشق عنه
الارض و اول من افیق من الصعقة و اول من یوذن له فی السجود و اول من یرفع راسه
و اول من ینظر الله تعالی و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اول
من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول من یجیز علی الصراط این سیزده صفات
صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد که اول افعل التفضیل مضاف سوی صیغه عموم
درین صفات است پس سبق موصوف آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
قطعی و ضروری است و قد سبق ما نقلنا من التوضیح والتلویح ان الاول لا یکون
متعددا و اگر دیگری مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرض کرده شود آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در عموم مضاف الیه داخل باشد پس سلب این صفات از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم لازم آید پس مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفات مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه و از ان جمله است بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل وسیله که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند
فانها منزلة لا ینبغی الا لعبد من عباد الله و ارجو ان اکون انا هو و هم چنین صحابه

پرسیدند ما الوسیلۃ فرمودند اعلی درجۃ فی الجنۃ لا ینالها الا رجل واحد پس نیل وسیلہ کہ ہیچ کس نرسد
مگر برای یک بندہ و نخواہد یافت آن را مگر یک مرد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیست و ازان جملہ است قیام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم علی یمین اللہ
وعن یمین العرش مقاما لا یقومہ غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون کما سیاتی عنقریب
انشاء اللہ العزیز ولہذا حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در تکمیل الایمان
در اثنای ذکر حدیث شفاعت کبری میفرماید خبر او را ایستادن در اینمقام ممکن نباشد
وازانجملہ است بودن سایر انبیا علیہم السلام در روز قیامت زیر لوای آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وبیدی لواء الحمد ما من نبی آدم فمن سواہ
الا تحت لوائی معلوم نیست کہ آن شخص مفروض المساوات طایفہ نجدیہ در اعتقاد
این طایفہ در صورت امکان او بعد فرض وجودش در عرصہ قیامت خواہد بود یا نہ وعلی
الاول آیا او تحت لوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود یا خود صاحب لوا خواہد بود
استکشاف اعتقاد این طایفہ دریں باب توان کرد وازان جملہ است شفاعت
کبری کہ احادیث آن عنقریب می آید خلاصہ آن این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در روز قیامت ملجاء وملاذ سایر اولین وآخرین اند وشاعر [illegible]
مشایخ این نجدی در قصیدہ بائیہ بآن اعتراف دارد حیث یقول [illegible] والله
ملجاء خوفہم اذا جاء یوم فیہ تشیب الذوایب چہ عباد اللہ کہ جمیع مصاف [illegible]
است وظاہر است کہ این صفت ہم مشترک بین اثنین نتواند شد والا ہر واحد ازان
اثنین ملاذ وملجاء جمیع من عداہ من الاولین والاخرین ومن عباد اللہ نباشد پس تقدیر
بودن ہر واحد از اثنین ملجاء وملاذ جمیع من عداہ ہر واحد ازان اثنین ملجاء وملاذ [illegible]
من عداہ نباشد فہو تقدیر محال مگر شاید این نجدی باتباع شیخ نجدی با [illegible]
ایمان ندارد وقول شیخ مشایخ خود را از قبیل اکاذیب شعر [illegible]

بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله چه بر تقدیر بودن دیگری اکرم الاولین والآخرین علی الله آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله نتواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت هم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت مستلزم عدم آنست فهو محال بالذات و از انجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید الناس یوم القیمه بر تقدیر بودن دیگری سید الناس یوم القیمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید الناس یوم القیمه نتوانند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت هم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت مستلزم عدم آنست فهو محال بالذات و از انجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم امام النبیین و صاحب شفاعتهم یوم القیمه بر تقدیر بودن دیگری امام النبیین و صاحب شفاعتهم یوم القیمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عموم النبیین که جمع محلی باللام است داخل باشند و امام النبیین و صاحب شفاعتهم نباشند وجود مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت هم مستلزم عدم آنست فهو محال بالذات و از انجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم متمم مکارم الاخلاق و مکمل محاسن الافعال بر تقدیر بودن دیگری متمم مکارم الاخلاق و مکمل محاسن الافعال آنحضرت صلی الله علیه وسلم متمم مکارم الاخلاق و مکمل محاسن الافعال نتواند بود که تتمیم تام و تکمیل کامل و تحصیل حاصل محال بالذات و غیر معقول است بالجمله صفات مذکوره و دیگر آنچه بمانند هو صفت خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تخییل بودن مساوی مفروض مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در سائر کمالات و اختصاص او بکمال موازن و معادل صفت خاتم النبیین که مختص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است ناشی از جهل و نادانی و الحاد و بی ایمانی است این قایل اگر از اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بصفات مذکوره انکار دارد در ربقه اسلام از رقبه خود بر آورده و اگر

باین اعتراف می نماید باید که از کیش نجدیت واتباع شیخ نجدی برآید واگر باوجود این
اعتراف تجویز مشارکت در این اوصاف در افتد از اهلیت مخاطبت برافتد که
هیچ تجویزی بی فقد فهم وتمیز نتواند شد هر یکی ازین صفات کمال هیچو وصف خاتم النبیین آنچنان
فضل کلیست که محتمل اشتراک بین اثنین نیست وهیچ فضیلت از فضایلی که در دیگری
سوای آنحضرت صلی الله علیه وسلم باختصاص یا بلا اختصاص یافته شدند یا یافته شوند
یا یافته توانند شد نسبت بهر یکی ازین صفات کمال فضایل جزئیه اند معادل هیچ یکی
ازین صفات نتوانند شد و وجود مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در یکی هم ازین
صفات مستلزم عدم آن است ومشارک مذکور مصداق اجتماع النقیضین است
فهو محال بالذات اقول حالا نظر تفصیلی در هذیانات این قایل باید کرد قول او اکنون
بر سبیل تنزل وتسلیم می گوییم که در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات
است ترقی در سخافت وخرافت است چه بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در
شخص مفروض المساوات آن شخص را مفروض المساوات گفتن از آثار جنون است
که بر تقدیر نبودن آن شخص خاتم النبیین مساوی بودن او معنی ندارد پس این تسلیم
خرق مساوات است واگر بنای مساوات او برابدای احتمال اختصاص کمالے
معادل وصف خاتم النبیین بآن شخص است مآل این قول همان می شود که بعد ازین گفته
است بر این تقدیر این قول لغو و هذر است وقول او لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی
در جمیع کمالات ممکن ومقدور است بدان ماند که اهل تمام مثنوی یوسف وزلیخا
خوانده می پرسید که زلیخا زن بود یا مرد آیا دعوی شیخ نجدی که این قایل لقب عالم
ربانی باو لطف فرموده است این بوده که شخصی که مساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم فی امر من الامور وفی وجه من الوجوه باشد ممکن ومقدور است اگر همین دعوی
او است ظاهر است که هزاران هزار اشیا که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم

در شخصیت و وجود و در انسانیت و در ایمان اند و نیز مشارکان آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در نبوت و رسالت موجود بوده اند در امکان و وجود همچو اشیا و اشخاص
چه کلام است و شیخ نجدی تصریح نموده بدینکه برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
جماعت کثیرست از افراد انسانی که مشارک آنجناب باشد در ماهیت و اوصاف کمال
در امکان آن دلیل می آرد چنانکه بالا گذشت و آن دلیل در جمیع اوصاف کمال
آنحضرت صلی الله علیه وسلم جاری است و این قایل برای اتمام آن دلیل بسیار دست و
پا زده حرکات مذبوحی کرده است درینجا این مدهوش گم کرده هوش ناحق کوشش دعوی
و دلیل را فراموش ساخته خود را در مخمصه دیگر انداخته است معلوم شد که این پلید واهی
با این بلادت نادانی بغایت ناشی و سطحی است بلادت و نسیان خود را برحماق
نسیان ایشان کرده نسبت افترا و بهتان بر دیگران برداشته این فرتوت مبهوت خود
بمقابله خود خرافت افزوده لب به خرافات کشوده و قول او بالفرض اگر تقدیر
تسلیم کرده شود باشد پس از جمیع کمالات آنکه تساوی در آن ممکن نباشد و ماله التساوی
آن را نتوان گفت مستثنی باستثنای عقلی خواهد بود طرفه هذیانی است چه دلیل
آورده شیخ نجدی که بالا مذکور شده است و این خاکپای نجدیان برای اتمام آن
بسیار خاک بر سر خود ریخته است در جمیع کمالات جاری است چه حاصل آن دلیل
این است که شارکت در ماهیت ممتنع نیست و اتصاف باوصاف مذکوره نیز
بالنظر الی نفس الماهیة ممتنع نیست والا اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم هم
بآن اوصاف ممتنع می بود و این کلام در همه اوصاف جاری است اگر کدامین کمال
بکدامین وجه مستثنی شد این دلیل بهمان کمال منقوض است بر تقدیر مستثنی بودن کمالی
از کمالات از کلیه عدم امتناع اتصاف بآن بالنظر الی نفس الماهیة دعوی
شیخ نجدی و دلیل از بیخ برکنده است و سعی این قایل در اتمام دلیل رایگان است

ومعهذا از دو حال خالی نیست آیا مستثنی شدن باستثنای عقلی مخصوص بوصف خاتم
النبیین است یا دیگر کمالات مختصه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم که در وجه هشتم مذکور شده
اند نیز از ان کلیه مستثنی اند اول باطل است چه مبرهن شده است که آن کمالات
هم محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن
کمالات مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم اوست پس استثنای
آن کمالات هم از ان کلیه ضروریست وعلی الثانی متحقق شد که مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در همه آن کمالات مختصه ممتنع بالذات است وهو المطلوب پس
نجدیت مستاصل و دلیل شیخ نجدی باطل و مختل است ازینجا انکشاف یافت
که توجیه قول شیخ نجدی به تجویز اینکه در مساوی مفروض کمالی مختص موازن وصف
خاتم النبیین یافته شود توجیه القول بما لا یرضی به قایله است و قول او بمستثنی
بودن وصف خاتم النبیین از ان کلیه بنای نجدیت بر می کند و دلیل او را از
پای افگند وکفی الله المؤمنین القتال وقول او چنانکه کمالات جزئیه متشخصه بذات
هر دو متساوی مستثنی اند زیرا که مراد کلیات آنهاست که در هر دو متساوی مشترک
اند به شیخ نجدی و دلیل او مضرت تمام میرساند چه مبنای دلیل او این است که چون
اتصاف نفس ماهیت بوصفی در فردی ممکن باشد اتصاف نفس ماهیت بهمان
وصف در افراد دیگر بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود واگر این کلیه صادق است
اتصاف نفس ماهیت بکمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی بالنظر الی
نفس الذات ممتنع نتواند بود وپس کمالات جزئیه متشخصه بذات هر دو متساوی
از ان کلیه مستثنی نتوانند بود واگر آن کلیه کاذب است دلیل شیخ نجدی ساقط
است در مقدمات کلیه عقلیه از تخصیصات به بیان مراد کاری بر نمی آید در حقیقت
کلیه صادق این است که هر وصفی که صالح اشتراک بین اثنین در نفس الامر باشد

اتصاف نفس ماہیت بآن وصف در فردی مستلزم امکان اتصاف ماہیت بآن
وصف در فرد دیگر ہم ہست و چون کمالات جزئیہ متشخصہ بخصوصیات موصوفات
صالح اشتراک بین اثنین نیست آن کمالات داخل این کلیہ نیست و ہمچنان
وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ
ہشتم مذکور شدہ اند صالح اشتراک در نفس الامر بین اثنین نیست کما سبق
مرارا پس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران کمالات ممتنع بالذات است
چنانکہ مشارک شخص خاص در اوصاف جزئیہ متشخصہ بآن شخص ممتنع بالذات است
و قول او و چنانچہ ذات مبارک و مقدس صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیراکہ لام برای استغراق است دلالت دارد
براینکہ بیچارہ تا حال معنی خاتم النبیین نفہمیدہ است خاتم النبیین عبارت است
از واحد اخیر جماعت انبیا علیہم السلام پس ہیچ یکے از انجماعت مستثنے باشد واحد
اخیر الجماعت نتواند بود داخل بودن واحد اخیر در انجماعت ضروری است و جماعتی
کہ ما ورای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر
انجماعت نیستند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر جماعت جمیع انبیا اند مثلا
واحد صدم خاتم مجموع صد است و اگر واحد صدم از مجموع صد مستثنی کردہ شود
باقیماندہ نود و نہ واحد صدم واحد اخیر نود و نہ نیست بلکہ آن واحد اخیر مجموع صد و
خاتم مجموع صد است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم ہمہ انبیا علیہم السلام اند
باین معنی کہ مجموع احاد انبیا باین واحد اخیر یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تمام شد
کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ختم بی النبیون و اگر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم ازان مجموع
مستثنی کنند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر و خاتم الجماعت کہ بعد استثنای
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقیماندہ نیستند خاتم الجماعت باقیماندہ آن نبی است کہ قبل

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا واسطہ است لیکن آن نبی خاتم النبیین نتواند بود زیرا کہ آن
نبی آخر ہمہ انبیا نیست پس مستثنی بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین
در خاتم النبیین معنی ندارد شاید این قایل توہم کردہ کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
داخل عموم النبیین باشند و ازان مستثنے نباشند لازم آید کہ خاتم ذات خود باشند
منشا این توہم فاسد غایت غباوت است خاتم جماعت احاد متعددہ را می باشد
کہ آن جماعت بیک واحد اخیر تمام شود آن واحد اخیر خاتم الجماعت است بودن کسی
واحد خاتم یک واحد معنی ندارد مثلاً اگر کسی گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
حضرت موسی علیہ السلام اند این قول او بمعنی است بودن کدامین واحد واحد اخیر کدامین
واحد معنی ندارد و واحد اخیر جماعت احاد را می باشد واحد بما ہو واحد را ختامی
و واحد اخیری نتواند بود پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل ہمہ انبیا اند و واحد
اخیر جماعت ہمہ احاد نبیین ہستند داخل بودن آخر انبیا در ہمہ انبیا و تاخر آخر انبیا
عن جمیع من عداہ من الانبیا در معنی خاتم النبیین ماخوذ است کسیکہ نبی نیست آخر الانبیا
نتواند بود و آن نبی کہ متاخر از سائر انبیا نیست آخر الانبیا نیست وانچہ این
قایل گفتہ است کہ لام در النبیین برای استغراق است درست است فی الواقع
لام در النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و داخل
بودن آخر ہمہ انبیا در ہمہ انبیا ضروریست کسیکہ نبی نیست آخر ہمہ انبیا نتواند بود
عجب این است کہ پیش ازین کہ این قایل تجویز تعدد خاتم النبیین کردہ می گفت
کہ جایز است کہ دو نبی در یکزمان باشند و ہر دو خاتم النبیین باشند بودن لام
النبیین برای استغراق از یادش رفتہ بود چون آن تجویز نتوانست دانست کہ
لام النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و
ہیچیکے ازان دو نبی کہ در یکزمان باشند آخر ہمہ انبیا نتواند بود چنانچہ سابق

مفصلاً گذشت سبحان الله این قایل با این غباوت که معنی الفاظ درست نمی تواند
فهمید در دقایق علمیه دست اندازی کردن میخواهد و قول او میگوییم که ممکن است که در آن
مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم بمقام وصف ختم یافته شود وسوسه
شیطانی است که بطلان آن آنفا بوجوه شتی مبرهن گشته این پلید عنید معنی
خاتم النبیین ندانسته و قدر این وصف که از اعلی کمالات و فضایل کلیه است
نشناخته هرچه از وسوسه شیطانی در خاطرش خطور میکند هرزه می سراید خاتم
النبیین وصفی است که بعثت موصوف آن الی الخلق کافةً و تایید شریعت و بکمال و
تمام رسیدن منصب نبوت و رسالت بوجود فایض الجود او و شیوع فیض
هدایت او در هفت اقلیم در اقطار و امصار علی مر الدهور و الاعصار در ثقلین الی یوم
القیام و استحقاق او باجور و مثوبات ایمان و اسلام و اعمال صالحه مومنین انام علی
الخلود و الدوام و بودن ملت او ناسخ ملل و ظهور دین او بر ادیان و اکمال او سبحانه
دین او را و اتمام او نعمت را بر او و بر امت او بر آن وصف مترتب است اگر اینهمه
امور بر وصفی که این قایل اختصاص آن بمساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بمعاولت وصف خاتم النبیین تجویز کرده است مترتب اند آن وصف وصف
خاتم النبیین است گو این قایل باقتضای حماقت یا جهل مرکب یا بددینی و تعنت
بر آن اطلاق این اسم نکند و اگر این همه امور بر آن مترتب نیست تخییل بودن
آن وصف معادل وصف خاتم النبیین یا باقتضای غایت سفاهت و بیخردی
است یا از مکابرة و بدکیشی یا از آثار مالیخولیا قیاس معاولت آن وصف با وصف
خاتم النبیین بر تیراندازی زید و بندقه اندازی عمر از غایت حماقت ناشی است
چه اموریکه بر تیراندازی مترتب اند و اموریکه بر بندقه اندازی مترتب اند باهم
متقارب اند اگر تیراندازی را معاول بندقه اندازی شمارند بعید نیست بخلاف

وصف خاتم النبیین و وصف دیگر که فرض کرده شود و همچنان قیاس او حضرت موصوف
وصف خاتم النبیین را صلی اللہ علیہ وسلم و مساوی مفروض موصوف وصف فرض کرده
خود را بر عراب و براذین که منافع آن هر دو بهیمه باهم متقارب اند بخلاف ما نحن فیه
اما لقبیح و تهجین ایراد این همچنان همچنین بنظر معاولت خاتم المرسلین سید العالمین
علیه افضل صلوات المصلین و ازکی تسلیمات المسلمین المسلمین با مساوی فرض کرده
خود بسو ظن و تخمین یا معاولت عراب با براذین که ذکر این بهایم در هیچ مقام از این حیوان
لا یعقل از باب استخفاف و توهین است مستغنی از تبئین و توهین است این خرا بتر
که ابلد من الحمار و اکفر من حمار است معاولت کدام دو حیوان لا یعقل در نظیر معاولت
حضرت عدیم المماثل افضل الاماثل من الآخرین والاوایل علیه افضل الصلوات
التحیات و اکمل با یک لاشی محض بفرض کردن آن مساوی و معادل با وصف بودن
این تنظیر قیاس مع الفارق بچه بیباکی می آرد و برفتن دین و ایمان هیچ بیباکی باکی ندارد
اینهمه وبال نجدیت است و سوال مصدر بقول او اگر گفته شود که بر این توجیه بر یک احتمال
تساوی ثابت شد الخ محض هیچ و پوچ است چه بدلایل ساطعه و براهین قاطعه مبرهن گشته
که بر هیچ یک احتمال تساوی محتمل و ممکن نیست بر جمیع احتمالات تساوی باطل و محال است و خود
آن احتمال که این قایل ابدای آن نموده است خیال محال است عجیب تر این است که
آن احتمال فرضی محض است این قایل امکان آن احتمال هم ثابت نکرده و مع هذا
باقتضای تلبیس از جانب معترض اعتراف به ثبوت تساوی بر آن احتمال در سوال
می نماید بر تقدیر امکان آن احتمال محال امکان تساوی است نه ثبوت آن و جواب
مصدر بقوله جوابش داده خواهد شد الی آخره از سوال سخیف تر است چه مقتدای
این قایل که این قایل لقب عالم ربانی باو بخشیده است خود تصریح نموده است
باینکه مراد از برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرد انسانی است که مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و در اوصاف کمال است و بر آن بزعم باطل خود دلیل
آوردہ است پس ابدای احتمال اینکہ در فردی از افراد انسان کہ مشارکت او با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات باشد کمالی دیگر معادل وصف
خاتم النبیین یافتہ شود بکار آن نابکار نمی آید و انچہ بکار آمدا وست اثبات امکان
مشارکت مساوی مفروض با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین و دیگر
اوصاف کمال مختصہ بذات مقدسہ آن افضل ممکنات است صلی اللہ علیہ وسلم
و نیز در صورتیکہ مقتدای این قایل مدعی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در ماہیت و در اوصاف کمال است ابدای احتمال وجود وصفی کہ معادل وصف
خاتم النبیین تواند شد در مساوی مفروض او با دسودی نمی دہد چہ ابدای احتمالی
مدعی را کفایت نمی کند مدعی را برای اثبات دعویش می باید کہ اولا این معنی ثابت نماید
کہ فلان وصف معادل و موازن وصف خاتم النبیین است بعد از ان امکان
وجود آن وصف در مساوی مفروض خود باثبات رساند و بعد آن امتناع اتصاف
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وصف بمقابلہ امتناع اتصاف مساوی مفروض
او بوصف خاتم النبیین مبرہن کند آنگاہ از عہدۂ اثبات دعوی خود تواند
برآمد صرف این بیہودہ سرائی کہ جایز است کہ در شخص مفروض المساوات کمالی
مختص بذات او قایم مقام وصف خاتم النبیین یافتہ نشود برای مدعی کافی
نیست ازینجا معلوم شد کہ بی ادب بی بصر را بر داب و آداب مناظرہ ہم نظر
نیست و این مخالف تجربت را از قوانین علم خلاف ہم خبر نیست قال الخابل
الخامل باز می گوییم کہ کلام عالم ربانی علیہ الرحمۃ چاہی تو کر دروں نبی اور جن اور فرشتہ
جبرئیل اور محمد کے برابر پیدا کر ڈالے محتمل است کہ مراد تساوی و برابری
در شرف و عزت باشد کہ وجوہ و اسباب آن در متساویین مختلف باشند

رد خایب سرشتہ حیثیات صاحب ... منتہی الارب

چنانکه زید که مهتمم ملک است و عمر که مهتمم عسکر است ونزد بادشاه هردو در شرف وعزت برابر
میدارند پس نمی توان گفت که هردو نزد بادشاه برابر ومتساوی اند یا آنکه سبب هردو
وصف در هردو موصوف مختلف است پس ابطال اشتراک در اسباب و وجوه
شرف وعزت چنانکه معترض از نافهمی خود می نماید بادپیمائی است اقول ظاهرا منشاء
این هذیان فرط جنون وجوش سوداست این سودازده خود کلام خود را نمی فهمد چه حاصل
این قول همین است که جایز است که در دیگری وصفی یافته شود که آن وجه وسبب
مساوات آن دیگر در شرف وعزت با آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم باشد چنانکه
در آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم وصف خاتم النبیین مثلا وجه وسبب شرف وعزت
است وهمین حاصل کلام اول اوست که بطلان آن انفا بوجوه عدیده مبرهن
گشته وچون آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند اگر
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در شرف وعزت عند اللہ سبحانه ممکن
باشد و وجودش فرض کرده شود یا آن مساوی اکرم الاولین والآخرین علی اللہ باشد
یا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ نباشد علی الثانی او در شرف وعزت عند اللہ
سبحانه برابر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد پس وجود آن مستلزم عدم آن
باشد فهو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم داخل عموم مفضلین
علیهم باشند واکرم الاولین والآخرین نباشند العیاذ باللہ پس مساوی آن
مساوی نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود مساوی در شرف
وعزت عند اللہ سبحانه مستلزم عدم اوست فهو محال بالذات مگر این قایل
شاید از جوش سودائی خود وبرائی ترویج روح مقتدائی خود برانکار از بودن
آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اقدام وجسارت
والتزام هلاک وخسارت نماید واین صفت بمساوی مفروض خود ثابت کند

براین تقدیر مساوی مساوی نتواند شد و علاوه براین این است که آن وجوه
و اسباب شرف و عزت که در منتسا و مین مختلف اند اوصاف کمال اند یا نه علی
الثانی آن اسباب و وجوه اسباب و وجوه شرف و عزت نتوانند بود و علی
الاول حسب تصریح معتقد ایش برای اثبات دعوی اثبات امکان مشارکت
مساوی مفروض او با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن وجوه و اسباب که اوصاف
کمال اند ضروری است و ابطال امکان اشتراک آن بین اثنین برای ارغام انف او و ارغام
انوف پیروانش بس است فقال اللائق الطاعن و نیز میتوان گفت که حضرت
خاتم النبیین حبیب رب العالمین صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم چون مساوی جناب
شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل و اکمل از سایر انبیا علیہم
السلام اند علیہ انعقد الاجماع ہمچنین بعض رسل از بعض دیگر افضل اند تلک الرسل
فضلنا بعضھم علی بعض الایۃ و ہمچنین اولو العزم افضل از غیر خود اند بالاجماع ایضا
واتفاق نعت و عرف براین است که مفضل نسبت بمفضل علیہ مرتبہ مساوات را
جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد و دراین ہم شک نیست که با وجود
تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیہم السلام اختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر
بخواص دیگر محقق است چنانچه در آدم علیہ السلام سجده ملایک و وجوبی توالد
و ابو البشریت مثلا و در حضرت ادریس علیہ السلام اجتماع نبوت و حکمت و سلطنت
و دخول جنت در حیات دنیا و در نوح علیہ السلام تحمل ایذای است تا نهصد و پنجاه
سال در تبلیغ احکام الٰہی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقای
نسل آدم بتوسط ایشان علیہما السلام و قصہ نار و ذبح فرزند جگر گوشہ خود در
حضرت ابراہیم علیہ السلام و علی ہذا القیاس پس اگر خصوص اسباب فضیلت
در مساوات شرط باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواہد بود لعدم الاشتراک

لوجود الخصایص الموجبة للفضیلة لہذا حضرت مالک معطی فضایل جل شانہ بعد ذکر تفضیل بذکر وجوہ مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در کریمہ تلک الرسل تخصیص فرمود تنبیہا علی ذلک واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص فالملزوم مثلہ پس ثابت شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل است و منبی از تضلیل و پیشتر و جملہ کمالات کثرت ثواب و قرب حضرت رب الارباب است کہ منجملہ ثواب است پس معتبر در تفاضل و تساوی ہمین معنی است پس بنظر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از افضل او گرداند در این مطلب بزرگ و مقصد سترگ مومنین ممکن التساوی اند در ایمعنی و مقدوریت قدرت کاملہ گو واقع نشود زیرا کہ کلام در وقوع نیست بلکہ در امکان و تعلق قدرت کاملہ است چنانکہ حدیث صحیح بخاری دال است بر این معنی اقول حاصل تطویل لاطایل کہ این قایل جاہل دست از دین و ایمان کشیدہ تلبیسات عجیبہ برای اضلال جہلہ و عوام در ضمن آن پوشیدہ است این است کہ وجود مساوی بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب و قرب حضرت رب الارباب ممکن است بلکہ جملہ مومنین در این فضل مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنجناب درین باب توانند شد گو اشتراک دیگری در خصوص خاتمیت انبیا ممکن نباشد زیرا کہ کثرت ثواب و مزیت قرب منوط بفضل الہی است برای نیل آن قابلیت شرط نیست در این معنی جملہ مومنان ممکن التساوی نظر بقدرت الہی اند گو تساوی واقع نشود و کلام در وقوع نیست کلام در امکان و مقدوریت است ہذا خلاصہ کلامہ و منشا ہمہ وساوس شیطانی غایت الحاد و بی ایمانی و نہایت جہل و نادانی ۔ ۔ ۔ بچند وجہ وجہ اول اینکہ این

کلام ضلالت التیام کارشیخ نجدی برنمی آید برای اثبات دعوی او واتمام دلیل او واثبات امکان مشارکت دیگرافراد انسانی باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ودیگر اوصاف کمالیہ مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است ازین گفتگوی خارج ازبحث کارش برنمی آید وگره از کار فروبسته اش نمی کشاید ایان این سوداز ده محبت شیخ نجدی مفت برباد رفت وکارش برنامدع آن ہم نشد میسر و سودای خام شد✤ نہایت کاراین است کہ این نجدی از غایت رشد واتباع شیخ نجدی برائی استخفاف شان والا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ سایرانبیا علیہم السلام بجواز مساوات جملہ مومنین کو فساق باغلظ فسوق وفجار باشد فجور باشند باآنحضرت وباآنحضرت علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات درمراتب قرب ودرجات ثواب بلکہ اعلی بودن آنان از آنحضرت وازان حضرات علیہ وعلیہم السلام دراین باب قایل شده راه دیگری پیماید ودرپرده درآہنگ استخفاف موافق دہم آہنگ شیخ نجدی بوده بنوای مخالف نوائی اوبیہوده میسراید وبسازاو در طنبور سخافت نغمہ دیگری افزاید ودرتشید بیہوده سرائی بزبان ناپاک خودبعض القاب مستطاب آنجناب می آلاید تاپرده ازروی آہنگ زشت اونکشاید تابایں تلبیس بجہلہ وعوام بنماید کہ انچہ می گوید بیان عقیده اسلام است نہ بقصد استخفاف ارجح الثقلین علیہ الصلوة والسلام وجہ دویم اینکہ عقیده ما مومنین است کہ او سبحانہ عزمجده بفضل عظیم ورحمت تامہ خود آنحضرت راصلی اللہ علیہ وسلم ازجملہ ممکنات برگزید وباقصی درجات قرب درلفی دردنیا وعقبی واعلی مراتب اجور ومثوبات درنشاءاخری کہ ممکن رافوزبآن درجات ونیل آن مثوبات ممکن بوده است آنحضرت راصلی اللہ علیہ وسلم اختصاص بخشید وباقتضای غایت محبت وعنایت واعظم مراتب فضل ورحمت آنجنان لغوت کمال وصفات عزوجلال وشرف جمال

باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود کہ آن نعوت وصفات محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن نعوت وصفات غیر محتملہ اشتراک بین اثنین مصداق اجتماع النقیضین است ہیچیک مرتبہ عز وشرف وہیچیک درجہ ثواب وقرب وزلف کہ ممکن رانیل آن ممکن باشد آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نامل آن یانایل اعلی ازان نباشند وبعد تسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل اقصی مراتب ثواب وقرب وزلفی متصف بآن نعوت وصفات علیا قول بامکان فوز دیگری بآن مراتب قصوی واتصاف دیگری بآن صفات کبری قول بامکان ممتنعات ذاتی است وبرتقدیر نیل دیگری بآن مراتب واتصاف دیگری بآن صفات نفی آن نعوت وصفات از ذات آن سرور ممکنات علیہ افضل الصلوات ضروری است پس تجویز امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجات واتصاف بآن صفات بی تجویز سلب آنہمہ از ذات آن افضل ممکنات علیہ افضل التحیات امکان ندارد وباتجویز سلب آن درجات وصفات آزان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز تجویز امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست کہ بران تقدیر مشارکت ومساوات معنی ندارد وہرگاہ کہ مشارکت ومساوی ممکن نشد اعلی اولی بالامتناع است چہ این قابل خود می گوید کہ مفضل مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد پس چون جایز شدن مرتبہ مساوات جایز نباشد فایز شدن بمرتبہ زیادت بطریق اولی جایز نتواند بود اما بیان اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقصی درجات قرب وزلفی فایز واعلی اجور ومثوبات را جایز اند بنذی ازان این است کہ او سبحانہ میفرماید دنا فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو محمد دنا فتدلی من ربہ وعنہ رضی اللہ عنہ ہو الرب دنا من محمد فتدلی الیہ ای نزل الیہ صلی اللہ علیہ وسلم

وعن الحسن البصری رضؓ دنا ای الرب من عبده محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتدلی فقرب منہ
فاراه ماشاء ان یریہ من قدرتہ وعظمتہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو ای قولہ دنا فتدلی
مقدم ومؤخر ای فیہ تقدم وتاخر تدلی الرفرف لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ المعراج فجلس
علیہ ثم رفع فدنا من ربہ قال صلی اللہ علیہ وسلم فارقنی جبرئیل وانقطعت عنی الاصوات
وسمعت کلام ربی وعن انس فی الصحیح عرج بی جبرئیل الی سدرۃ المنتہی ودنا الجبار رب
العزۃ فتدلی ای الجبار فکان منہ ای من سید الابرار قاب قوسین او ادنی فاوحی الیہ
ماشاء واوحی الیہ خمسین صلوٰۃ ثم خفف حتی قال یا محمد ہی خمس وہی خمسون لا یبدل
القول لدی وعن ابن کعب محمد دنا من ربہ فکان قاب قوسین وقال جعفر ابن محمد رضی اللہ
عنہما ادناه ربہ منہ حتی کان منہ کقاب قوسین وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی قولہ دنا فتدلی قال فارقنی جبرئیل فانقطعت الاصوات عنی فسمعت کلام
ربی وہو یقول لیہدا روعک یا محمد ادن ادن وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ انہ
ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم راه ای اللہ سبحانہ بعینہ وبہ قال انس وعکرمۃ والربیع
وروی عطاء عنہ بقلبہ وعن ابی العالیۃ عن ابن عباس رضی اللہ عنہ راه بفواده
مرتین وذکر ابن اسحاق ان ابن عمر رضؓ ارسل الی ابن عباس رضؓ یسالہ ہل رای محمد
ربہ فقال نعم والاشہر عن ابن عباس رضؓ انہ رای ربہ بعینہ وروی ذلک عنہ من
طرق وروی الحاکم والنسائی والطبرانی ان ابن عباس قال ان اللہ اختص موسی
بالکلام وابراہیم بالخلۃ ومحمدا بالرؤیۃ وحجتہ قولہ ما کذب الفواد ما رای فالمعنی ما اعتقد قلب
محمد خلاف ما رای ببصره قال فی شرح الشفا الراجح کما قالہ النووی عند اکثر العلماء
انہ راه بعینی راسہ لیلۃ الاسراء وروی عبد اللہ ابن الحارث قال اجتمع ابن
عباس وکعب فقال ابن عباس انا بنو ہاشم نقول ان محمدا رای ربہ مرتین فکبر کعب
حتی جاوبتہ الجبال وقال ان اللہ قسم رویتہ وکلامہ بین محمد وموسی فکلمہ موسی ورآه محمد

بقلبه وروی لقی ابن عباس کعبا فسأله عن شئ فکبر حتی جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم نقول ان محمدا رای ربه فقال کعب ان الله قسم رویته وکلامه بین محمد وموسی فکلم موسی مرتین وراه محمد مرتین وعن معاذ عن النبی صلی الله علیه وسلم قال رایت ربی و ذکر کلمه فقال یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یارب مرتین قال فوضع کفه و فی روایته یده بین کتفی فوجدت بردها بین ثدیی وفی روایته فوجدت بردانا مله بین ثدیی فعلمت ما فی السماء والارض وفی الروایته الثانیه فتجلی لی کل شئ وعرفت ما فی السماء والارض ثم تلا هذه الایته وکذلک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض الحدیث وحکی عبد الرزاق ان الحسن ای البصری کان یحلف بالله لقد رای محمد ربه وحکاه ابوعمر عن عکرمته وحکی بعض المتکلمین هذا المذهب عن ابن مسعود وحکی ابن اسحاق صاحب المغازی ان مروان سأل اباهریرة هل رائ محمد ربه قال نعم وحکی النقاش عن احمد ابن حنبل انه قال انا اقول بحدیث ابن عباس بعینه راه راه حتی انقطع نفسه ای نفس احمد وحکی عبدالله ابن احمد ابن حنبل عن ابیه انه قال راٰه وعن عطاء فی قوله الم نشرح لک صدرک قال شرح صدره للرویته وشرح صدر موسی للکلام وقال الشیخ ابو الحسن الاشعری وجماعة من صحابه انه ای النبی صلی الله علیه وسلم رائ الله ببصره وعینی راسه وقال ای الشیخ الاشعری کل آیته اوتیها نبی من الانبیاء علیهم السلام فقد اوتی مثلها نبینا صلی الله علیه وسلم وخص من بینهم بتفضیل الرویته وفی حدیث الاسراء انه صلی الله علیه وسلم رائ موسی فی السماء السابعته ثم علی صلی الله علیه وسلم فوق ذلک بما لا یعلمه الا الله فقال لم اظن ان یرفع علی احد وفی الصحیحین فی حدیث الاسراء من روایته مالک ابن صعصعة عنه صلی الله علیه وسلم قال فلما جاوزته یعنی موسی بکی فنودی ما یبکیک قال رب هذا غلام بعثته بعدی یدخل من امته الجنته اکثر مما یدخل من امتی وفی احادیث الشفاعته عن ابن عباس رضی الله عنه صلی الله علیه وسلم یوضع للانبیاء منابر یجلسون علیها ویبقی منبری لا اجلس

علیہ قائماً بین یدی ربی منتصبا فیقول اللہ تبارک و تعالی ما ترید ان اصنع بامتک فاقول
یا رب عجل حسابهم فیدعی بهم فیحاسبون فمنهم من یدخل الجنة برحمته ومنهم من یدخل الجنة
بشفاعتی ولا ازال اشفع حتی اعطی صکاکا برجال قد امر بهم الی النار حتی ان خازن النار
لیقول یا محمد ما ترکت لغضب ربک فی امتک من نقمة وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال انا اول من تنشق الارض عن جمجمته ولا فخر وانا سید الناس یوم القیمة ولا
فخر ومعی لواء الحمد یوم القیمة وانا اول من یفتح له الجنة ولا فخر فاتی فاخذ بحلقة الجنة فیقال
من هذا فاقول محمد فیفتح لی فیستقبلنی الجبار تعالی فاخر له ساجدا وعن حذیفة فیاتون ای الاولون
والاخرون محمدا فیشفع فیضرب الصراط فیمرون اولهم کالبرق ثم کالریح والطیر وشد الرجال
ونبیکم علی الصراط یقول اللهم سلم سلم حتی یجتاز الناس وذکر اخرهم جوازا وفی روایة ابی هریرة
فاکون اول من یجیز وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انی لقائم المقام المحمود قیل وما هو قال ذلک یوم ینزل اللہ تبارک وتعالی علی کرسیه
فیئط کما یئط الرحل الجدید من تضایقه به وهو کسعة ما بین السماء والارض ویجاء بکم حفاة عراة
غرلا فیکون اول من یکسی ابراهیم یقول اللہ تعالی اکسوا خلیلی فیؤتی بریطتین بیضاوین من ریاط
الجنة ثم اکسی علی اثره ثم اقوم عن یمین اللہ مقاما یغبطنی فیه الاولون والاخرون وعن ابی هریرة
رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فاکسی حلة من حلل الجنة ثم اقوم عن یمین العرش
لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ
وسلم انه ای المقام المحمود قیامه عن یمین العرش مقاما لا یقومه غیره یغبطه فیه الاولون والاخرون
وعن عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص انه سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول اذا سمعتم المؤذن
فقولوا مثل ما یقول ثم صلوا علی فانه من صلی علی مرة صلی اللہ علیہ عشرا ثم سلوا اللہ لی
الوسیلة فانها منزلة لا تنبغی الا لعبد من عباد اللہ وارجوا ان اکون انا هو وعن ابی هریرة
عنہ صلی اللہ علیہ وسلم قال سلوا اللہ لی الوسیلة قالوا یا رسول اللہ ما الوسیلة قال

اعلی درجة فی الجنة لا ینبغی الا لرجل واحد ارجو ان اکون انا هو وقال صلی الله علیه وسلم انا اکثر الناس تبعا یوم القیمة وانا اول من یقرع باب الجنة وقال صلی الله علیه وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمة ولا فخر وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائی وانا اول من ینشق عنه الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع وقال صلی الله علیه وسلم الا وانا حبیب الله ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمة تحته آدم فمن دونه ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمة ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنة فیفتح الله لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی الله ولا فخر وقال صلی الله علیه وسلم اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم غیر فخر وقال صلی الله علیه وسلم انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدهم اذا وفدوا وانا خطیبهم اذا انصتوا وانا شفیعهم اذا حبسوا وانا مبشرهم اذا ایسوا الکرامة والمفاتیح بیدی ولواء الحمد یومئذ بیدی وقال صلی الله علیه وسلم آتی باب الجنة یوم القیمة فاستفتح فیقول الخازن من انت فاقول محمد فیقول بک امرت لا افتح لاحد قبلک وقال صلی الله علیه وسلم انا سید الناس یوم القیمة وتدرون لم ذلک فقال یجمع الله الاولین والآخرین وذکر حدیث الشفاعة علی ما یاتی ان شاء الله تعالی قال فی الشفا هو سیدهم فی الدنیا ویوم القیمة لکن اشار علیه السلام لانفراده بالسود والشفاعة دون غیره اذ لجاء الناس الیه فی ذلک فلم یجدوا سواه والسید هو الذی یلجاء الناس الیه فی حوائجهم فکان حینئذ سیدا منفردا من بین البشر لم یزاحمه احد فی ذلک ولا ادعاه وهذا منه صلی الله علیه وسلم کما قال تعالی لمن الملک الیوم لله الواحد القهار والملک له تعالی فی الدنیا والآخرة لکن فی الآخرة انقطعت دعوی المدعین لذلک فی الدنیا وکذلک لجاء الی محمد جمیع الناس فی الشفاعة فکان [illegible] سیدهم فی الاخری دون دعوی انتهی وقال فی الشفا وشرحه الاخلاف فی انه صلی الله علیه وسلم اکرم البشر

لما فی الترمذی والدارمی انا اکرم الاولین والاخرین ولا فخر کذا ذکرہ الدیحی وکانہ ذہب وہمہ
الی ان اللام فی الاولین والاخرین للجنس والمراد بہم البشر والاظہر ان اللام للاستغراق
وانہ اکرم الخلایق بالاتفاق ولا عبرۃ بخلاف المعتزلۃ وارباب الشقاق وسید ولد
آدم بحدیث الترمذی انا سید ولد آدم یوم القیمۃ وبیدی لواء الحمد ولا فخر وما من نبی
یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائی وانا اول من ینشق عنہ الارض ولا فخر وافضل الناس
منزلۃ عند اللہ ای مرتبۃ ومکانۃ واعلاہم درجۃ وارفعہم قربۃ واقربہم زلفی ای تقربا واکثرہم
حبا لکونہ حبیب رب العالمین انتہی واما اینکہ مساوی مشارک آنجناب خلایق باشد
در درجہ قرب وثواب ممتنع بالذات است فاولا ازینوجہ کہ اگر مساوی ومشارک مذکور
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا اول من ینفلق الارض عن جمجمۃ باشد یا نہ اگر نباشد
مساوی نباشد پس مساوی باشد ونباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین واگر
باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینفلق الارض عن جمجمۃ نباشند پس بالزوم خلاف
مفروض مسلم آنحضرت مساوی او نباشند پس او مساوی باشد ومساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین ووجودش بر ہر تقدیر مستلزم عدم اوست فہو محال
بالذات وثانیا ازینکہ او بعد فرض وجودش اگر سید الناس باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در عموم الناس داخل باشند وسید الناس نباشند العیاذ باللہ پس
مساوی او نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد فہو مصداق
اجتماع النقیضین واگر سید الناس نباشد مساوی نباشد پس مساوی
باشد ومساوی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین وعلی التقدیرین وجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات وثالثا ازینکہ اگر او حامل لواء الحمد یوم القیمۃ نباشد مساوی
نباشد واگر باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت لوائی او باشند وداخل عموم
فمن سواہ فمن دونہ باشد پس با وجود لزوم خلاف مسلم مفروض مساوی او نباشد

پس او مساوی باشد و مساوی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه علی التقدیرین فهو محال بالذات و رابعًا ازینکه او بعد فرض وجودش اگر اول من یفتح له الجنة باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من یفتح له الجنة نباشند پس مساوی او نباشد پس آن مساوی مساوی نباشد و اگر او اول من یفتح له الجنة نباشد آن مساوی مساوی نباشد فعلی التقدیرین وجوده مستلزم لعدمه فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات و خامسًا ازینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من یجیز علی الصراط اند اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا اول من یجیز علی الصراط باشد بر ان تقدیر آنحضرت صلعم اول من یجیز علی الصراط نباشد و ہو خلاف المسلم المفروض یا اول من یجیز علی الصراط نباشد پس مساوی مساوی و اعلی نتواند شد و سادسًا ازینکه آنحضرت صلعم موصوف اند لقیام عن یمین العرش بمقامی که در آن غیر او قایم نخواهد شد اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلعم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا متصف لقیام ان مقام باشد یا نه علی الثانی مساوی مساوی و اعلی اعلی نتواند بود فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف بقیام آن مقام نتواند بود فیلزم خلاف الفرض فیلزم عدم اتصافه صلی اللہ علیہ وسلم بقیام ذلک المقام علی تقدیر تسلیم اتصافه به فهذا الشق محال بالذات و سابعًا ازینکه اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم الاولون والآخرون باشد یا نه علی الثانی بر تقدیر وجودش معدوم باشد چه موجودات منحصر اند در اولون و آخرون و ہر چه بر تقدیر وجودش معدوم باشد ممتنع بالذات است فهو علی ہذا الشق ممتنع بالذات و علی الاول از جمله غابطین در مقام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس آن مساوی مساوی و آن اعلی اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در درجات قرب وثواب نتواند بود فالمساوی مساو ولیس بمساو والاعلی اعلی ولیس باعلی فهما مصداقا اجتماع النقیضین ووجودہما مستلزم لعدمها فهما محالان بالذات وبوجہ آخر اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا مغبوط اولین وآخرین در مقام قرب وثواب باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فہما مصداقا اجتماع النقیضین وجودہما مستلزم لعدمہما فہما محالان بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم اولین وآخرین داخل واز جملہ غابطین او باشند العیاذ باللہ پس مغبوط سایر اولین وآخرین نباشند فیلازم خلاف المفروض المسلم فہذا الشق ایضا محال بالذات چہ بر این شق عدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت بر تقدیر اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است وعدم الشئی علی تقدیر وجودہ محال بالذات وبوجہ آخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بقیام عن یمین العرش بمقام لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیرہ کما رواہ ابو ہریرۃ رضی اللہ عنہ پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا موصوف بقیام آن مقام باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فہما محالان بالذات وعلی الاول لا یکون ذلک المقام الذی لیس احد من الخلائق یقومہ غیرہ صلی اللہ علیہ وسلم ذلک المقام الذی لیس احد من الخلائق یقومہ غیرہ صلی اللہ علیہ وسلم وہذا سلب الشئی عن نفسہ فہو محال بالذات مگر شاید آن مساوی واعلی بر تقدیر وجودش داخل عموم احد من الخلائق نزد این ناقہم بی ایمان نباشد وثانیا ازینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صاحب منزلتی اند کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ از بندگان خدا تعالی کما رواہ عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص رض پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم ممکن باشد بر تقدیر وجودش آن منزلت کہ بجز یک بندہ بدیگری نمی سزد یا سزاوار برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ برای آن مساوی یا اعلی براین تقدیر آن مساوی مساوی وآن اعلی اعلی نتواند بود فہو مصداق اجتماع النقیضین و وجودہ مستلزم لعدمہ فہو محال بالذات یا سزاوار برای آن مساوی یا اعلی است نہ برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ وہذا خلف چہ کلام بعد وضع وتسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صاحب آن منزلت است واگر این قایل این را مسلم نمی دارد وازین انکار می آرد درین مقام با او کلام نیست درمقام کلام با نصاری ویہود با او ہم گفتگو خواہد بود وبا اینہمہ براین تقدیر ہم امکان مساوات کہ مدعای این قایل بہیچ صورت نمی تواند بست وبوجہ آخر وسیلہ برترین درجات جنت است کہ برابران یا برترازان ہیچ یک درجہ در جنت نیست کما قال صلی اللہ علیہ وسلم فی وصفہا اعلی درجۃ فی الجنۃ واعلی افعل التفضیل است ومضاف است سوی نکرہ ونکرہ کہ افعل التفضیل سوی آن مضاف باشد عام مستغرق می باشد وآن افعل التفضیل افادہ تفضیل موصوفش بر جمیع ما عداہ مما اضیف الیہ می کند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش درجہ او در قرب وثواب یا مساوی وسیلہ باشد یا اعلی ازان واین ہر دو احتمال باطل است چہ وسیلۃ اعلی از سایر درجات است یا کمتر از وسیلہ باشد پس نائل آن درجہ کمتر مساوی نائل وسیلہ کہ آنحضرت اند صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی ازان نتواند بود پس مساوی واعلی اعلی نتواند بود وحاصل کہ ثبوت نیل درجہ اعلی بدیگری بی سلب نیل آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست وبوجہ آخر چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن درجہ علیا ہستند کہ نائل آن نیست مگر یکی واگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش اگر نائل آن درجہ نباشد مساوی واعلی

اعلی نتواند بود واگر نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن درجه نباشند
فیلزم خلاف المسلم المفروض ومع هذا برین تقدیر هم مساوات ممکن نیست بالجمله اشتراک
آن درجه اعلی که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست مگر یکی و میان دو کس
و تساوی دو کس دران درجه ممکن نیست این قایل تساوی و تشارک جمله مومنین در آن
درجه و شیخ او تساوی کرورها در آن درجه که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست
مگر یک مرد که آن بنده و آن مرد متعین است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تجویز میکنند این
ست فهم ایشان و همین است عقیده این بیدینان و تا سعا از بیکه پوشیده نیست که قرب
و ثواب کسیکه بطفیل او دیگران فایز بقرب و ثواب شوند نسبت بقرب و ثواب کسیکه
چنین نباشد زاید وافزون است و قرب کسیکه بطفیل او اکثر کسان مقرب و مثاب
شوند از قرب و ثواب کسیکه کمتران بطفیل او بقرب و ثواب رسند ازید و اکثر است
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمة اند کما سبق و کما قال صلی اللہ
علیہ وسلم ما من نبی من الانبیاء الا قد اعطی ما مثله امن علیه البشر وانما کان الذی
اوتیت وحیا اوحی اللہ الی فارجوان اکنو اکثرهم تابعا یوم القیمة و قال صلی اللہ علیہ وسلم
انا اول شفیع فی الجنة لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت وان من الانبیاء نبیا
ما صدقه من امته الا رجل واحد پس ظاهر است که ثواب و قرب آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قرب و ثواب من عداه افزون تر است ولهذا قال صلی اللہ علیہ وسلم اطمع ان
اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة پس اگر مساوی آنحضرت در قرب و ثواب یا اعلی
ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا او اکثر الناس تبعا یوم القیمة باشد یا نه علی الثانی
مساوی یا اعلی نتواند بود و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اکثر الناس تبعا یوم القیمة نتوانند بود فیلزم خلاف المسلم المفروض حاصل اینکه
وحدت اکثر الناس تبعا له بلزوم وحدت اکثر الناس قربا و ثوابا است ... بالجمله اشتراک

بین اثنین نیست کالاوصاف المذکوره سابقا وعاشر ازینکه اوصاف مختصه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم از باب قرب وثواب که مصدر باول اند همچو اول من ینشق عنه الارض
واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة واول من یقرع باب الجنة واول
من یفتح له الجنة صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم درین اوصاف محال است وهرگاه که مساوی محال است اعلی اولی بالامتناع
است چه این قابل اعتراف دارد که مفضل بنسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را
جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد وحاوی عشر ازینکه سید ولد آدم وصاحب
لواء الحمد ومن دون آدم علیه السلام فمن سواه تحت لوایه وامام النبیین واکرم الاولین
والآخرین علی الله که اوصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند صالح اشتراک بین
اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین اوصاف مختصه ممتنع
بالذات است واعلی اولی بالامتناع است تجویز اینکه کرورها کسان مساوی
ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین اوصاف باشند چنانکه شیخ نجدی
گفته وتجویز اینکه جمیع مومنین درین اوصاف که مراتب قرب وثواب اند مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلکه اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشند بی جنون
مطبق یا الحاد موبق از کسی ممکن نیست این گول جهول اینقدر نتوانست فهمید که جمله
مومنین سید الناس یوم القیمة وقایم مقامی که دران بجز یک کس قایم نخواهد بود واولون
وآخرون غبطه آنکس خواهند کرد ونایل درجه اعلی که بجز یک کس برای دیگری نمی سزد
وبجز یک کس دیگری نایل آن نخواهد بود واکثر الناس تبعا یوم القیمة واول من یقرع
باب الجنة وحامل لوای که آدم ومن سواه تحت آن باشند واول من ینشق عنه الارض
واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنة وامام النبیین وخطیبهم وصاحب
شفاعتهم واول الناس خروجا اذا بعثوا وقایدهم اذا وفدوا وخطیبهم اذا انصتوا وشفیعهم

اذا جلسوا و مبشرهم اذا ابلسوا و مخاطب خازن جنت بدین خطاب یک مرت لا افتح لاحد قبلک و اکرم الاولین والآخرین علی الله چنان تواند شد بایستی که اول تصویر آن بیان می کرد بعد ازان در پئ اثبات امکان آن می افتاد انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے در اقوالش زیاده ازین کشف فضایح و فظایع او نموده می شود و هر چند در بیان این مطالب تکرار محل بوقوع آمد لکن راقم را در تکریر تقریر معذور توان داشت که کار با بلیدی نافهمی بیدینی افتاده لهذا تسجیلا علی غباوته والحاده و قطعا لفساد لداده اطناب و تکریر روا داده ـ وجه ثالث اینکه از جمله درجات قرب و ثواب که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بآن اختصاص بخشیده است شفاعت کبری است قال حذیفة رضی الله عنه یجمع الله الناس فی صعید واحد حیث یسمعهم الداعی وینفذهم البصر حفاة عراة کما خلقوا سکوتا لا تکلم نفس الا باذنه فینادی محمد الحدیث وفی روایة انس وابی هریرة رضی الله عنهما وغیرهما یجمع الله الاولین والآخرین یوم القیمة فیهتمون فیقولون لو استشفعنا الی ربنا وتدنو الشمس فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون ولا یحتملون فیقولون الا تنظرون من یشفع لکم فیأتون آدم فیقولون انت ابو البشر خلقک الله بیده ونفخ فیک من روحه واسکنک جنته واسجد لک ملائکته وعلمک اسماء کل شیء اشفع لنا عند ربک حتی یریحنا من مکاننا الا تری ما نحن فیه فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله ونهانی عن الشجرة فعصیت نفسی نفسی اذهبوا الی غیری اذهبوا الی نوح فیأتون نوحا فیقولون انت اول الرسل الی اهل الارض وسماک الله عبدا شکورا الا تری ما نحن فیه الا تری ما بلغنا الا تشفع لنا الی ربک فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم یغضب قبله مثله ولا یغضب بعده مثله نفسی نفسی قال فی روایة انس ویذکر خطیئته التی اصاب سؤاله ربه بغیر علم وفی روایة ابی هریرة وقد کانت لی دعوة دعوتها علی قومی اذهبوا الی غیری اذهبوا الی ابراهیم فانه خلیل الله تعالی فیأتون ابراهیم

فیقولون انت نبی اللہ وخلیلہ من اہل الارض اشفع لنا الی ربک الاتری ما نحن فیہ فیقول
ان ربی غضب الیوم غضبا فذکر مثلہ ویذکر ثلث کلمات کذبہن نفسی نفسی لست لہا ولیکن
علیکم بموسی فانہ کلیم اللہ وفی روایۃ فانہ عبدا تاہ اللہ التوریۃ وکلمہ وقربہ نجیا قال
فیاتون موسی فیقول لست لہا ویذکر خطیئتہ التی اصاب وقتلہ النفس نفسی نفسی ولیکن
علیکم بعیسی فانہ روح اللہ وکلمتہ فیاتون عیسی فیقول لست لہا ولیکن علیکم بمحمد عبد غفر اللہ
لہ ما تقدم وما تاخر فاولی فاقول انا لہا فانطلق فاستاذن علی ربی فیوذن لی فاذا
رایتہ وقعت ساجدا وفی روایۃ فاتی تحت العرش فاخر ساجدا وفی روایۃ فاقوم بین
یدیہ فاحمدہ بمحامد لا اقدر علیہا الان یلہمنیہا اللہ تعالی وفی روایۃ فیفتح اللہ
علی من محامدہ وحسن الثناء علیہ شیئا لم یفتحہ علی احد قبلی وقال فی روایۃ ابی ہریرۃ
فیقال یا محمد ارفع راسک سل تعطہ واشفع تشفع فارفع راسی فاقول یارب امتی امتی
فیقول ادخل من امتک من لاحساب علیہ من الباب الایمن من ابواب الجنۃ وہم شرکاء
الناس فیما سوی ذلک من الابواب ولم یذکر فی روایۃ انس ہذا الفصل وقال
مکانہ ثم اخر ساجدا فیقال لی یا محمد ارفع راسک وقل یسمع لک واشفع تشفع واسال
تعطہ فاقول یارب امتی امتی فیقال انطلق فمن کان فی قلبہ مثقال حبۃ من برۃ او شعیرۃ
من ایمان فاخرجہ فانطلق فافعل ثم ارجع الی ربی فاحمدہ بتلک المحامد وذکر مثل الاول وقال فیہ
مثقال حبۃ من خردل قال فافعل ثم ارجع وذکر مثل ما تقدم وقال فیہ من کان فی قلبہ ادنی ادنی من
مثقال حبۃ من خردل فافعل وذکر فی المرۃ الرابعۃ فیقال ارفع راسک وقل یسمع واشفع تشفع واسال
تعطہ فاقول یارب ایذن لی فیمن قال لا الہ الا اللہ قال لیس ذلک لک ولکن وعزتی وکبریائی و
عظمتی وجبریائی لاخرجن من النار من قال لا الہ الا اللہ ومن روایۃ ابی قتادۃ عنہ قال
فلا ادری قال فی الثالثۃ او الرابعۃ فاقول یارب مابقی فی النار الا من حبسہ القرآن ای
وجب علیہ الخلود ومن روایۃ انس قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

یقول لاشفعن یوم القیمۃ لاکثر مما فی الارض من حجر و شجر و فی الصحیحین عن انس یحبس المومنون یوم القیمۃ حتی یہموا بذلک فیقولون لو استشفعنا الی ربنا فیریحنا من مکاننا فیاتون آدم فیقولون انت آدم ابو الناس الحدیث و فیہما عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ ماج الناس بعضہم فی بعض فیاتون آدم فیقولون اشفع الی ربک فیقول لست لہا الحدیث حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در تکمیل الایمان خلاصہ این احادیث را بزبان فارسی بیان نمودہ اند ایراد عبارت تکمیل الایمان برای افادہ کسانیکہ سواد عربیت ندارند مناسب می نماید قال قدس سرہ اول کسیکہ فتحیاب شفاعت کند محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خواہد بود فردا ظاہر شود کہ اورا در درگاہ خداوندی چہ قدر جاہ و عزت بودہ است روز روز اوست وجاہ جاہ اوست اللہم بجاہ محمد اغفر لنا و تمامہ عالمیان چون از شدت ہول موقف بجان آیند و حیران شوند و بطلب شفیع برآیند تا در وایشان را درمان کند نزد آدم صفی اللہ روند و گویند کہ توان آدمی کہ پدر تمام اومیانی و پروردگار ت بدست خود پیدا کرد و در بہشت برینت جا داد و مسجود ملائکہ گردانیدہ و اسمار تمامہ اشیا ترا آموخت شفاعت کن کہ مارا سخت روزی درپیش آمدہ است آدم صفی اللہ علیہ السلام گوید کہ ایستادن درین مقام و دم زدن در این حضرت حد من نیست از من ہنوز آن شرمندگی کہ اکل شجرہ کردہ بودم و در فرمان الٰہی براہ خطا رفتم از خاطرم نرفتہ است این کار کار از نوح برآید پس آدم علیہ السلام حوالہ بنوح علیہ السلام کند وایشان نزد نوح علیہ السلام بروند و نوح بابراہیم علیہ السلام و ابراہیم بموسی علیہ السلام و موسی بعیسی علیہ السلام تمام این رسل اولو العزم صلوات اللہ وسلامہ علیہم اجمعین شرمندہ زلات خود باشند ہیچکس از دہشت این مقام

قدم پیش نتوانند نهاد تا در خاتمہ حضرت محمدیہ کہ سید رسل و شفیع روز محشر و مکرم بخطاب لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک وما تاخر ہست بآیند و عرض حال خود نمایند پس وی برخیزد و در سراپردہ جلال درآید و در مقام محمود کہ در دنیاش وعدہ کردہ بود عسیٰ ان یبعثک ربک مقاما محمودا و خبرا و را ایستادن در این مقام ممکن نباشد بایستد و بسجدہ در رود و حکم شود کہ سر از سجدہ بردار و ہرچہ خواہی بخواہ و ہرچہ گوئی بگو پس سر از سجدہ بردارد و بزبانیکہ در آنوقت آموزندش پروردگار خود را حمد و ثنا گوید و قسمی از عاصیان را بہ بخشاید باز بسجدہ رود و قسمی دیگر را شفاعت کند و از سجدہ ثالثہ کہ سر بردارد تمامہ گنہگاران را بہ بخشاید پس ہیچکس باقی نماند الا آنکہ قرآن بخلود او حکم کردہ ہست یعنی کافران و منکران این مضمون حدیثی است کہ در صحیح بخاری و مسلم مذکور ہست و ازینجا خود ظاہر شد کہ گناہان ہمہ راوی در خواہد و احتیاج شفاعت دیگری نماند مگر آنکہ گویند کہ این مخصوص بامت وی باشد یا دیگران را شفاعت در حضرت وی بود و ویرا در حضرت حق واللہ اعلم و در حدیث دیگر آمدہ ہست کہ بعد شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم کسی نماند خبر کسانیکہ در ایشان خیر لا الہ الا اللہ ذرہ نیکی نبود و سراسر معصیت و گناہ باشد پس اذن شفاعت ایشان درخواہد از درگاہ رب العزت حکم آید کہ ای محمد اینہا خاصگان من اند ایشان من خود بخود شفاعت کنم و از آتش دوزخ ایشان را برآورم و بالجملہ روز روز محمد ہست و جای جای اوست و مقام مقام اوست و سخن سخن اوست او مہمان ہست و دیگران ہمہ طفیلی اند کہ در قرآن خطاب میرود ولسوف یعطیک ربک فترضیٰ ترا ای محب من وای محبوب من وای مطلوب من وای بندۂ خاص من چندان نعمت دہم و رحمت کنم کہ راضی شوی ازین تا ہیچ آرزو در دل تو نہ نشیند ای محمد ہمہ کس رضای من می طلبند و من رضای تو میخواہم کلام

قدسی کلہم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا محمد وی صلی اللہ علیہ وسلم گوید کہ من راضی
نشوم تا یک یک را ازاست من بنار نری و نہ بخشی انتہی بالفاظہ قال فی الشفا بعد ذکر
احادیث الشفاعۃ فقد اجتمع من اختلاف ہذہ الآثار ان شفاعۃ صلی اللہ علیہ وسلم
ومقامہ المحمود من اول الشفاعات الی آخرہا من حین یجتمع الناس للحشر وتضیق بہم الحناجر
ویبلغ منہم العرق والشمس والوقوف مبلغہ وذلک قبل الحساب فیشفع حینئذ لاراحۃ الناس
من الموقف ثم یوضع الصراط ویحاسب الناس کما جاء فی الحدیث عن ابی ہریرۃ وحذیفۃ
وہذا الحدیث اتقن فیشفع فی تعجیل من لاحساب علیہ من امتہ الی الجنۃ کما تقدم فی الحدیث
ثم یشفع فیمن وجب علیہ العذاب ودخل النار منہم حسب ما تقتضیہ الاحادیث الصحیحۃ
ثم فیمن قال لا الٰہ الا اللہ ولیس ہذا لسواہ انتہی چون حال وکیفیت شفاعت کبری
کہ او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود از جہت محبوبیت وجاہ ووجاہت
تامہ بآن اختصاص بخشیدہ است مبین شد حالا میگویم کہ آیا این نجدی نجید وابن الپلید
پلید کہ مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی شدن آنجملہ مومنین
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب تجویز میکند باختصاص [illegible] این اعتماد
با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان دارد یا نہ علی الثانی در اینجا با [illegible] چنانکہ
بایہود ونصاری وغیرہم از منکران نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ گفتگو خواہد شد
با این نجدی ہم گفتگو درمیان خواہد آمد وعلی الاول اگر این نجدی این شفاعات را اعلی
درجات قرب وثواب نمیداند استحقاق مخاطبت واہلیت مجاوبت ندارد واگر این
شفاعات را اعلی درجات قرب وثواب میداند صورت حصول مرتبہ این شفاعات
جملہ مومنین را اول تصویر کند وبیان نماید کہ برتقدیر حصول این شفاعات بجملہ مومنین
محبوس کدام کس خواہد شد چنانکہ درحدیث حبس المومنون آمدہ ویہتمون چنان صادق
خواہد آمد وفیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون ولا یحتملون راچہ معنی خواہد بود واستشفاع

کدام کس خواهد کرد وکدام کس شفیع کدام کس خواهد شد وکسانیکه برآنها حساب نیست
کدام کسان خواهند بود چه ظاهر است که براین تقدیر جمله مومنین خود صاحب شفاعت
کبری برای تعجیل ادخال انان در جنت شفاعت خواهند کرد کافران خواهند بود و
همچنان کسانیکه بشفاعت از عذاب وارهند وازدوزخ بیرون آیند کفار خواهند بود
ونیز بران تقدیر جمله مومنین ملاذ وملجا محتاج الیه و جمله مومنین ملتجی ومحتاج ومستشفع خواهند
بود چه مساوات جمله مومنین باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در درجات شفاعت بی آنکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجای سائر مومنین بلکه سایر اولین وآخرین اند وسائر
مومنین وسایر اولین و آخرین در رستگاری خود ها از شداید موقف محتاج باستشفاع از آنحضرت صلعم
اند جمله مومنین ملاذ وملجا جمله مومنین بلکه جمله اولین وآخرین در رستگاری خودشان
از شداید موقف باشند وچنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای تعجیل من لاحساب
علیه الی الجنة وعفو من وجب علیه العذاب واخراج من دخل النار شفاعت خواهند
فرمود وشفاعت آنجناب صلی الله علیه وسلم در هر باب مقبول خواهد شد جمله مومنین
شافع جمله مومنین در اینهمه باشند وشفاعت جمله مومنین درحق جمله مومنین مقبول باشد
متصور نیست این نجدی را بعد بیان صورت حصول درجه شفاعت کبری بجمله مومنین
که تخیل آنهم از کسی بے جنون مطبق متصور نیست باید که امکان آن باثبات رساند
بلکه مع تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بشفاعت کبری قول بامکان اتصاف
یک کس دیگر هم بشفاعت کبری از کسیکه ادنی فهم دارد متصور نیست چه اگر کسی دیگر
از اولین وآخرین متصف بشفاعت کبری شود آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجا
سایر مومنین وسایر اولین وآخرین و اول کسیکه فتح باب شفاعت کند نباشند وسایر المومنین و سایر
اولین و آخرین در رستگاری از شداید موقف و دخول جنت و رهائی از عذاب مستحق وخروج از دوزخ محتاج
باستشفاع از آنحضرت صلعم نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض وهم بطلان مساوات لازم آمد چه

براین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفات نتواند بود چہ جای آنکہ مع
مساوی متصف باین صفات باشند ظاہر این نجدی باین احادیث ایمان ارد
معتقد او ہمان ہست کہ شیخ نجدی سہ صورت اختراع کردہ یک صورت را شفاعت
وجاہت وصورت دویم را شفاعت محبت وصورت سیوم را شفاعت بالاذن
نام نہادہ ہست وآن ہر سہ صورت درحقیقت شفاعت نیست درحقیقت آن
تلبیس باقتضای الحاد ہست چنانکہ استاد در تحقیق الفتوی بتفصیل مذکور نمودہ
وجہ رابع اینکہ اصطفا وبرگزیدن خدای عزوجل بندہ را بنبوت ورسالت بی آنکہ
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلت قرب ووجاہت ودرجہ مزید مثوبت از دیگر بندگان
خود امتیاز واختصاص بخشد ممکن نیست واز اجلی بدیہیات ہست کہ غیر نبی وغیر رسول
در قرب وثواب برابر نبی ورسول یا برتر از نبی ورسول نمی تواند بود والا نبوت وعدم
نبوت ورسالت وعدم رسالت یکسان وبرابر باشد ونبوت ورسالت محض لغو وبیکار
واختصاص بندہ بنبوت واختصاص بندہ برسالت سفہ وعبث باشد مختص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بنبوت مختص فرمودن او سبحانہ آن بندہ را بدرجہ خاص از
قرب وثواب ہست ومختص فرمودن او سبحانہ بندہ را برسالت مختص فرمودن
او سبحانہ آن بندہ را بمنزلتی از قرب ودرجہ از ثواب ہست کہ آن منزلت وآن
درجہ بغیر نبی ورسول حاصل نتواند شد پس غیر نبی با نبی وغیر رسول با رسول ورسل
غیر الوالعزم با رسل الوالعزم در درجہ قرب وثواب برابر نتوانند شد فضل رسل
الوالعزم بر غیر الوالعزم وفضل مرسلین بر غیر مرسلین وفضل نبی بر غیر نبی در قرب و
ثواب از ضروریات آن مناسب ہست وسلب آن فضل در قوت سلب آن
منصب است تجویز مساوات جملۂ مومنین کو فساق وفجار
باشند با انبیا ومرسلین ورسل الوالعزم خصوصًا با فضل رسل الوالعزم یا تجویز

افضلیت جملہ مومنین از آنحضرت علیہم السلام در قرب و ثواب غایت غوایت و
ضلالت است و منشار آن فرط جہالت بجلالت منصب نبوت و رسالت است
بر تقدیر ہیچ تجویز قول بعصمت انبیا علیہم السلام و نفی عصمت از غیر انبیا لغو ولا طائل است
و چون او سبحانہ بفضل و رحمت خود بفحوای وکان فضل اللہ علیک عظیما و یتم نعمتہ علیک
وانا اطلب رضاک یا محمد ولسوف یعطیک ربک فترضی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
از جملہ ممکنات برگزیدہ بر سایر انبیا و رسل و سایر ممکنات فضل کلی بخشیدہ نبوت و
رسالت را کہ اعلی درجات فضایل ممکنہ ممکنات است بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باتمام واکمال رسانیدہ و قصر نبوت را بذات کامل الصفات آن افضل
ممکنات علیہ افضل الصلوات تام و کامل گردانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم مثلی و مثل
الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ الحدیث و بعث و ارسال آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمال دین نمودہ و اتمام نعمت فرمودہ کما قال عز من قایل
الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی و آنحضرت را بارسال الی الخلق کافۃ
کما قال عز مجدہ لیکون للعالمین نذیرا و کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی
الخلق کافۃ بر سایر انبیا و رسل و ملائکہ و من سواہم و ما سواہم جمیعا فضل کلی کرامت
فرمودہ چنانچہ حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ بعد روایت حدیث اسراء یفرمایند
المل للہ لمحمد الشرف علی اہل السموات والارض وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ ان اللہ فضل محمدا
صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ علیہم او سبحانہ بعث آن حضرت صلعم مکارم
اخلاق و محاسن افعال را تکمیل و اتمام رسانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی لتمام
مکارم الاخلاق و کمال محاسن الافعال و قال صلی اللہ علیہ وسلم طمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا
یوم القیمۃ و ہمچنین ظاہر است کہ اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بارسال الی الخلق
کافہ و فضل بر ملائکہ و انبیا علیہما السلام و غیرہم و اکمال نبوت و رسالت و اکمال دین

واتمام نعمت لوجود فایض الجود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس اتباعا واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمۃ در توت اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم باعلی درجات قرب واقصی مراتب ثواب است واگر مساوات جملہ فساق وفجار مومنین درعین اتصاف باشد انحاء فسق واغلاظ وجوہ فجور بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا افضل بودن آنہا از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب جایز باشد چنانکہ عقیدہ این قایل است رسالت عامہ الی الخلق کافۃ وختم واکمال نبوت ورسالت واکمال دین واتمام نعمت وتتمیم مکارم اخلاق وتکمیل محاسن افعال ببعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وکثرت اتباع واعظمیت اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنسبت باجور انبیاء علیہم السلام واشرف وافضل گردانیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر اہل سموات وارض محض لغو وسفہ وعبث باشد العیاذ باللہ من ذلک در تجویز این قایل کمال رسالت باکمال فجور برابر بلکہ کمال فجور

از کمال رسالت برتر باشد این زندقہ والحاد ناشی از غایت فساد اعتقاد است وعند العاقل قول ہیچ خرافات قول بامکان اجتماع متنافیات ومتضادات است وجہ خامس آنکہ در شرح عقاید نسفی می گوید ولا یبلغ ولی درجۃ الانبیاء معصومون مامونون من خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی ومشاہدۃ الملک مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر وضلال والحاد وجہالۃ انتہی ودر شرح فقہ اکبر می گوید ومنہا ان الولی لا یبلغ درجۃ النبی لان الانبیاء معصومون مامونون عن خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی حتی فی المنام وبمشاہدۃ الملائکۃ الکرام مامورون بتبلیغ الاحکام وارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء العظام فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر وضلالۃ والحاد وجہالۃ انتہی این قایل باقتضای وسعت ظرف وفراخی حوصلہ

بران چه بعض کرامیه از تجویز بلوغ ولی بدرجه نبی و تجویز فضل ولی بر نبی کمال برده اند
قناعت واکتفا نکرده تجویز مساوات جمله فساق و فجار مومنین گو متناهی فی الفسق
والفجور باشند در عین اتصاف بکمال فسق و فجور با افضل الانبیاء والمرسلین
صلوات الله علیه و علیهم بلکه تجویز افضل بودن بر فاسق و فاجر از مومنین از آنجناب
در درجات قرب و ثواب اعتقاد می کند و این را کمال دین و ایمان می پندارد
هیچ اعتقاد از و مستعجب نیست چه این مدقق بامکان اتصاف او سبحانه بجمیع
نقایص و قبایح و فواحش و همه صفات حوادث قایل شده بتدقیق نظر بران دلایل
آورده است که از ان اتصاف او سبحانه بجمیع نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد
او بجمیع ما عداه من الممکنات والممتنعات در مرتبه ذات احدیه مقدسه و امکان
عدم او سبحانه و امکان وجود شریک الباری لازم می آید کما مر سابقا پس از
قول بجواز افضلیت هر فاسق و هر فاجر بر افضل الرسل علیه افضل الصلوات
او را چه باک تواند بود وجه سادس آنکه این قایل و خواجه تاشان او که اتباع
شیخ نجدی اند و خود شیخ نجدی یا آنحضرت صلی الله علیه وسلم را متصف بنفوذ از اعلی درجات
قرب و ثواب میدانند یا نه علی الاول مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و
ثواب ممکن نتواند بود چه بر این تقدیر درجه قرب و ثواب آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر
همه درجات قرب و ثواب اعلی است و در صورت بودن کدام درجه دیگر مساوی آن
یا اعلی از آن اعلی درجات نتواند بود و هذا خلف و علی الثانی لازم است که این نجدیان
اعتقاد کنند که درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب و ثواب از درجات غیر متناهیه
فروتر است و او سبحانه با اینکه فرموده است وکان فضل الله علیک عظیما و یتم نعمته
علیک ولسوف یعطیک ربک فترضی وکلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا
محمد آنحضرت را صلی الله علیه وسلم با وجود غایت محبوبیت از فضل عظیم اتمام نعمت و عطای

مرضی که کرامت فرمودن دیگر درجات علی که از درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برتراند باشد
محروم داشت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب تنگ ظرفی وپست همتی بدرجه که از درجات
غیر متناهیه فروتر ست می راضی شده آنرا اعلی درجه که افعل التفضیل مضاف سوی نکره عامه
است با آنکه آن درجه از درجات غیر متناهیه فروتر ست دل خود را خوش کرد بر این تقدیر
این نجدیان را ازین اعتقاد گزیر نیست و این اعتقاد محض الحاد و بیدینی است العیاذ بالله من
ذلک وجه سابع آنکه این نجدیان باقتضای سوء اعتقاد وخبث باطن بالقصد غرضی که
انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے در این قول ایمای بآن خواهد رفت در پی اثبات امکان
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال افتاده حیله اجرای خود را تمسک
بعموم قدرت الهی قرار داده اند و چون این قایل بر این معنی متنبه شد که بعض اوصاف کمال
همچو خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تا مساوات در آن ممکن باشد اول
برای تحریف معنی خاتم النبیین دست و پا زده حرکات مذبوحی کرد چون از آن دست و
پا زدنش بجز دست بر سر زدنش کاری بر نامد از دعوی امکان مساوات در جمیع
اوصاف در گذشته بدعوی امکان مساوات در قرب وثواب که درجات آن از
جنس مالا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر است تشبث کرده همان
حیله یعنی عموم قدرت الهی را تمسک گردانیده چون بدلایل قاطعه و براهین ساطعه امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در درجات
قرب وثواب هم مبرهن شد این گمراهان سوی این بیراهه روی نتوانند رفت و حیله
اینها را سا منقطع و وساوس اینها یکسر مندفع است چه خود این قایل بعدم شمول
قدرت الهی بعض ممکنات را همچو صفات الهی معترف شده است چه جای ممتنعات
ذاتیه و اندرین صورت ضرورت بیان دیگر برای تبکیت اینها نبوده است الا برای
افحام مکابرین و افهام ناظرین میگویم که آیا در اعتقاد این نجدیان حضرت باری جلت

قدرته قادر است براینکه یک ممکن را در اوصاف کمال و درجات قرب و ثواب افضل ممکنات
و اعلی از سایر ماسوی الله گرداند یا در اعتقاد اینان برین قادر نیست علی الثانی نفی قدرت
او سبحانه براینان لازم آمد و ایشان را از التزام نفی قدرت الٰهی بران برین شق گریز نیست
فیلزمهم الفرار علی ماعنه الفرار و علی الاول چون او سبحانه قادر است براینکه یک ممکن را
افضل ممکنات گرداند گردانیدن ممکنی دیگر مساوی آن ممکن مفروض افضل ممکنات
یا اعلی ازان ممکن مفروض افضل ممکنات مقدور نتواند بود چه معنی قادر بودن او سبحانه
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجه قرب و ثواب این است
که او سبحانه قادر است براینکه ممکنی را اوصاف کمالیه بخشد که برابر آن اوصاف کمالیه
و افضل ازان ممکن نبود و بآن ممکن درجه از قرب و ثواب کرامت فرماید که مساوی
آن درجه و اعلی ازان امکان نداشته باشد زیرا که اگر مساوی آن اوصاف کمالیه
و آن درجه و اعلی ازانها ممکن باشد آن ممکن مفروض افضل ممکنات در اوصاف
کمال و درجه قرب و ثواب نتواند شد بلکه بعض ممکنات مساوی او و بعض ممکنات
اعلی از و در اوصاف کمال و قرب و ثواب تواند شد پس در این صورت بودن
ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب ممکن نتواند بود پس او سبحانه
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب قادر نتواند بود
لان الصحح للمقدوریة هو الامکان پس خلف لازم آمد زیرا که شق اول این است که او سبحانه
قادر است براینکه یک ممکن را در اوصاف کمال و در قرب و ثواب افضل ممکنات گرداند
حاصل اینکه این نجدیان را گریز نیست از احد الامرین یا بگویند که او سبحانه برگردانیدن ممکنی
افضل الممکنات قادر نیست و علی التقدیرین این نجدیان را از محذوریکه آنرا حیله
بیباکی گردانیده اند گریز نیست فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین حالا
در اقوال این قایل نظر تفصیلے باید تا تفاصیل ضلالت و جہالت او انکشاف یابد قول او

چون مساوی جناب شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر
انبیا علیهم السلام اند ناشی از نافهمی و بیدینی است چه اگر مساوی آنجناب در جمیع کمالات
ممکن باشد از فرض و قوع آن نظر الی ذاته محالی لازم نخواهد آمد پس بر فرض وجود آن
مساوی اگرچه مفضول نخواهند شد مگر افضل واکمل از سایر انبیا نتوانند شد چه آن
مساوی مفروض الوجود از جمله انبیا است پس وجودش مستلزم نفی این صفت کمال یعنی
افضل الانبیا از آنحضرت صلی الله علیه وسلم است پس مشارکت او با آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات که این صفت هم از انجمله است مستلزم سلب مشارکت در جمیع
کمالات است وانچه مستلزم نقیض خود است محال بالذات است پس مشارکت
ومساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات محال بالذات است و چون مساوات
محال بالذات است افضلیت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اولی بالامتناع
است چه این قایل خود می گوید که اتفاق عرف واهل لغة بر این است که مفضل
نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد حال آنکه
معتقد این نجدی و شیخ او وهم کیشان او این است که اعلی از آن حضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات ممکن است و ظاهر است که بر تقدیر امکان آن و فرض وجودش آن
حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول خواهند بود بلکه این قایل بجواز افضلیت جمله مومنین
گو فساق و فجار با غلظ انحای فسق و فجور باشند بر ان حضرت صلی الله علیه وسلم در قرب
ثواب است پس او بمفضول بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر فاسق و فاجر با اعتراف
باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوصف خاتم النبیین و سایر اوصاف کمالیه مختصه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و کمالات مخصوصه بانبیا علیهم السلام در عین حال اتصاف
بان و در عین حال اتصاف فساق و فجار مومنین با انحای فسق و فجور تجویز میکند و با اینهمه دعای اسلام
میکند والعیاذ بالله من ذلک قول او واتفاق عرب و لغت بر این است الی قوله فایز

می باشد با وسودی نمی دہد بلکہ ہیچ نجاریت را بر می کند چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات سایر انبیا علیہم السلام اند و بر سایر انبیا و رسل در قرب و ثواب و در فضایل دینی و دنیوی و محاسن صوری و معنوی فضل و مزیت دارند کما سیاتی عنقریب و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال محال بالذات است چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا اند و اول ما خلق اللہ نوری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اول النبیین خلقا و اول ما خلق اللہ صالح اشتراک بین اثنین نیست و متاخر در خلق مساوی اول نتواند شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال مبعوث اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال ممکن باشد با تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال با و منوط باشد یا نہ علی الثانی ان مساوی مساوی نتواند شد و علی الاول چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال اند بودن آن مساوی متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال محال بالذات است زیرا کہ تتمیم متمم و تکمیل مکمل محال بالذات است و ہر گاہ کہ مساوات محال است افضلیت اولی بالامتناع است چہ این قابل اعتراف میکند بانیکہ فضل مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد ہر چند برای اثبات امتناع ذاتی اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاجت باین بیان نیست چہ متاخر افضل از اول نمی تواند بود و غیر متمم مکارم اخلاق از متمم آن و غیر مکمل محاسن افعال از مکمل آن افضل نتواند شد مگر این بیان برای تبکیت این قابل آوردہ شد و قول او و در اینہم شک نیست الی آخرہ بچند وجہ بر غایت جہالت و ضلالت او دلالت دارد اول اینکہ ہر فضیلتے کہ در نبی من الانبیا بودہ است بوجہ اکمل در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود است قال فی الشفا بعد ذکر قولہ تعالی تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض الایۃ قال اہل التفسیر فی قولہ سبحانہ و رفع بعضہم درجات ارادہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم

لانہ بعث الی الاحمر والاسود واحلت لہ الغنایم وظہرت علی یدیہ المعجزات ولیس احد
من الانبیاء اعطی فضیلۃ او کرامۃ الا وقد اعطی محمد صلی اللہ علیہ وسلم مثلہا انتہی وقال
الشیخ ابو الحسن الاشعری رح کل آیۃ اوتیہا نبی من الانبیاء علیہم السلام فقد اوتی مثلہا
نبینا صلی اللہ علیہ وسلم وخص من بینہم بتفضیل الرویۃ وفی مواہب اللدنیۃ فی القسم
الرابع من المقصد الرابع ما خص نبی بشیء من المعجزات والکرامات الا ولنبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثلہ کما نصوا علیہ انتہی وقال فی شرح الشفا قال التلمسانی روی ان النبی
صلی اللہ علیہ وسلم جاز خصال الانبیاء کلہا واجتمعت فیہ اذ ہو عنصرہا ومنبعہا فاعطی
خلق آدم ومعرفۃ عیسی وشجاعۃ نوح وخلۃ ابراہیم ولسان اسمعیل ورضی اسحاق وفصاحۃ
صالح وحکمۃ لوط وبشری یعقوب وجمال یوسف وشدت موسی وصبر ایوب وطاعۃ
یونس وجہاد یوشع وصوت داود وحب دانیال ووقار الیاس وعصمۃ یحیی وزہد
عیسی واغمس صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع اخلاق الانبیاء لیقتبسوہا منہ صلوات اللہ
علیہم اجمعین وقد افصح بذلک البوصیری حیث قال وکل آی اتی الرسل الکرام بہا فانما
اتصلت من نورہ بہم وقال الامام البغوی رح ما اوتی نبی آیۃ الا اوتی نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم مثل تلک الآیۃ وفضل علی غیرہ بآیات مثل انشقاق القمر باشارۃ وحنین الجذع
علی مفارقتہ وتسلیم الحجر والشجر علیہ وکلام البہایم والشہادۃ برسالتہ ونبع الماء من بین
اصابعہ وغیر ذلک من المعجزات والایات التی لا تحصی واظہرہا القرآن الذی عجز
اہل السماء والارض عن الاتیان بمثلہ ثم روی بسندہ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من نبی الا وقد اعطی من الایات
ما مثلہ آمن علیہ البشر وانما کان الذی اوتیتہ وحیا اوحاہ اللہ تعالی الی فارجو
ان اکون اکثرہم تابعا یوم القیمۃ متفق علیہ بالجملہ در ہیچ نبی از انبیاء علیہم السلام
فضیلتی وکرامتی وآیتی نبودہ کہ مثل ان فضیلت وآن کرامت وآن آیت

رالمل وجوه در آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد وازین مبرهن شد که هیچ نبی
زانبیا وهیچ رسول از رسل باعتبار خصوصیات وفضایل هم فضلی بر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم ندارد پس قول این قایل که با وجود تفاضل فیما بین انبیا ورسل علیهم السلام
ختصاص بعضی بخصایص وبعضی دیگر بخواص دیگر متحقق است ناشی از سوء اعتقاد اوست
بمیانه هیچ نبی ومیانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم تفاضل نیست یعنی تفاضل این است
ه آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر انبیا ورسل من وجه افضل باشند ودیگر انبیا ورسل
زان حضرت صلی الله علیه وسلم من وجه آخر افضل باشند حال آنکه هیچ نبی ورسول
وجه من الوجوه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل نیست آنحضرت من کل الوجوه
زهمه انبیا ورسل افضل اند وآنحضرت را بر سایر خلایق کافه فضل کلی است چه هیچ فضیلت
زهیچ نبی از انبیا آنچنان نیست که مثل آن باکمل وجوه در آنحضرت صلی الله علیه
وسلم موجود نباشد پس هیچ نبی را هیچ وجه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم فضل نیست
از اینجا بطلان قول این قایل پس اگر خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط
است نفی افضلیت از افضل لازم خواهد آمد لعدم الاشتراک لوجود الخصایص
الموجبة للفضیلة انکشاف یافت چه مبنای این قول بر این است که در بعض انبیا علیهم
السلام بعض فضایل آنچنان بوده اند که مثل آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبوده
این مبنی باطل است وآن فضایل که خصایص آن انبیا شمرده می شوند نسبت با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خواص آن انبیا نیستند آن خواص اضافیه به نسبت دیگر انبیا
هستند مثلا اول البشر فضیلت خاصه حضرت آدم علیه السلام است لیکن این فضیلت
خاصه حضرت آدم علیه السلام نسبت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیست چه آنحضرت صلی
الله علیه وسلم اول النبیین خلقا هستند پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت آدم
علیه السلام و اولیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است محتاج بیان نیست وعلی هذا القیاس

دیگر خصایص دیگر حضرات انبیا علیهم السلام چنانچه بنذی ازان عنقریب می آید حاصل که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم جامع جمیع اجناس و انواع فضایل اند که در دیگر انبیا علیهم السلام فرادی فرادی
بوده اند مصرع آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری .·. بلکه جمله فضایل خاصه و عامه
و جمیع کمالات کلیه و جزئیه که در حضرات سایر انبیا علیهم السلام بوده اند از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مقتبس بودند توهم اینکه بعض فضایل کسی از انبیا علیهم السلام در آن
حضرت نبود ناشی از نجدیت و بی ایمانی است وجه دویم اینکه آنچه این قایل از آیة
تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض فهمیده است که هریک از رسل علیهم السلام
بر من عداه من الرسل بعض وجوه فضل دارد تا ازان لازم آید که هر واحد از دیگر رسل
علیهم السلام در بعض وجوه فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل باشد محض
غلط فهمی اوست معنی این آیة کریمه همین قدر است که او سبحانه بعض رسل را بر بعض دیگر
از رسل فضل بخشیده است چنانکه او سبحانه رسل اولوالعزم بر رسل غیر اولوالعزم
و در رسل اولوالعزم آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر رسل اولوالعزم فضل و کرامت
فرموده و همچنان او سبحانه بعض انبیا را بر بعض دیگر از انبیا علیهم السلام فضل داده
کما قال سبحانه ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض و ازین مفهوم نمی شود که هریک نبی افضل
است از جمیع من عداه من الانبیاء چنانکه این قایل از آیة تلک الرسل فضلنا بعضهم
علی بعض فهمیده است فی الشفا و شرحه قال الله تعالی ولقد فضلنا بعض النبیین علی
بعض فالتفضیل ثابت مقطوع به فی الجملة بین ارباب النبوة وکذا بین اصحاب الرسالة
لقوله وقال ای سبحانه تلک الرسل فضلنا بعضهم علی بعض قال بعض اهل العلم والتفضیل المراد لهم
ههنا فی الدنیا ای غیر مقصور فی العقبی لانه غیر موجود فی الاخری وذلک ای سبب تفضیلهم فی
الدنیا بثلاثة احوال ان یکون آیاته ومعجزاته ابهر و اشهر ولا شک ان معجزات نبینا صلی
الله علیه وسلم اظهر و اشهر ولو لم یکن الا القرآن لکفی بالله وکیلا لبرهان او تکون امته ازکی

واکثر ای ازید من غیرہم کیفیتہ وکمیتہ اما الکیفیۃ فقد قال تعالی کنتم خیر امتہ واما الکمیۃ فقد
ثبت انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال صفوف المومنین مائۃ وعشرون وامتی منہم ثمانون
اویکون ای النبی المفضل فی ذاتہ افضل واظہر ثم مما یدل علی افضلیۃ نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم فی ذاتہ انہ سبحانہ خلقہ قبل جمیع موجوداتہ بل جعلہ کالعلۃ الغایۃ فی مراتب مخلوقاتہ
وجعلہ اولا واخرا فی مقامات کائناتہ وجعل نور مشکواتہ محل فیوض انوار ذاتہ واسرار صفاتہ
ومعدن ظہور تجلیاتہ وفضلہ ای فضل کل نبی فی ذاتہ راجع الی ما خصہ اللہ بہ من کرامتہ
اختصاصہ من کلام ای کما وقع لموسی فی الطور ولنبینا فی مقام ونائل ادنی فی معرض الظہور
او خلہ ای کما ثبت للخلیل ولنبینا الجلیل مع زیادۃ المحبۃ الخاصۃ او لمحالۃ الجامعۃ بین المحبۃ
والمحبوبیۃ بل الوسیلۃ لکل محب ومحبوب فی المرتبۃ المطلوبۃ والمجذوبیۃ اور ویۃ ای بصریۃ
کما اختص بہ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم علی ما تقدم اور ویۃ بصریۃ وہی مقام المشاہدہ برفع
الحجب الجسمانیۃ کما یحصل للکل من الافراد الانسانیۃ او ما شاء اللہ من الطائفۃ تحف ولایۃ
واختصاصہ انتہی این قایل معنی آیت وارگونہ فہمیدہ تفضیل ہریک نبی برآن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ قایل شدہ این آیت را مستند میگرداند وہمچنان شیخ او معانی
آیات قرآنی واحادیث نبوی غلط فہمیدہ بندگان خدا تعالی را گمراہ میکرد شاید منشاء
غلط فہمی این قایل آنست کہ او از تفسیر مظہری فیما سبق سند نقل کردہ است الفضل
ہو زیادۃ احد الشیئین علی الآخر فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص
ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصا بوصف
کمال والآخر بوصف کمال آخر فلکل واحد منہما فضل جزی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی
فی استحقاق المدح والثواب انتہی این قایل از جملہ شرطیۃ فانکان الی آخرہ گمان برد کہ
ہریکی از رسل علیہم السلام بر جمیع من عداہ من الرسل فضل جزئی وارد و این گمان او را در این
ضلالت انداخت کہ گمان برد کہ ہریک رسول را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہتہ

بعض فضایل فضل جزئی است و مدلول النست که این جملہ شرطیہ است و در ہیچیک نبی از انبیاء و در ہیچیک رسول از رسل علیہم السلام فضیلتی وکمالی وکرامتی آنچنان نبود کہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل آن بوجہ اکمل موجود نباشد کما سبق و این جملہ شرطیہ معنی آیۃ کریمہ نیست و صاحب تفسیر مظہری در معنی این آیۃ نگفتہ است کہ ہریک رسول را بر جمیع من عداہ فضل جزئی است بلکہ او می گوید در تفسیر آیۃ ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء والوا العزم من الرسل علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص بنبینا صلی اللہ علیہ وسلم ثبت ذلک لوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع انتہی و اینکلام صریح است در خلاف مزعوم این قایل باقی ماند خدشہ در کلام صاحب تفسیر مظہری بدو وجہ یکی اینکہ مدلول کلامش این است کہ ضمیر ہم فی بعضہم در قول او سبحانہ ورفع بعضہم راجع است سوی انبیا کما یدل علیہ قولہ اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء حال آنکہ مرجع مذکور قبلا قبل تلک الرسل و تفضیل رسل بر انبیا مدلول این ایت نیست مدلول این ایت تفضیل بعض رسل بر بعض آخر از رسل است دویم اینکہ تفضیل او رفع بعضہم را بقولہ اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم الی آخرہ مبنی است بر اینکہ مراد از بعضہم فی قولہ ورفع بعضہم درجات بعض مبہم است حال انکہ دیگر اہل تفسیر گفتہ اند کہ مراد از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و این ابہام برای تفخیم شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و اعتماد علی انہ لا یتبادر سنہ الا الفرد الاکمل الافضل درجات من عداہ من الرسل و این کلام استطرادا مذکور شدہ پس معلوم شد کہ قول این قایل لہذا حضرت مالک ومعطی فضایل جل شانہ بعد ذکر تفضیل بذکر وجوہ مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در کریمہ تلک الرسل تخصیص فرمود تنبیہا علی ذلک اگر مرادش این است کہ او سبحانہ بعض رسل را بر بعضی دیگر فضل بخشیدہ بعض وجوہ فضل بیان فرمودہ است مفید مطلب او نیست چہ انتقاد

لازم نمی آمد کہ کسی را از رسل بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ فضل باشد واگر مرادش از ان
این است کہ او سبحانہ ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل بخشیدہ بذکر وجوہ
مختلف در ہر یک رسل متفاضلین تخصیص فرمودہ است این غلط فہمی اوست او سبحانہ
ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل نہ بخشیدہ است وازین کریمہ ہمین قدر
فہمیدہ میشود کہ او سبحانہ بعض رسل را ہیچو رسل اولوالعزم بر بعض دیگر از رسل ہیچو رسل
غیر اولوالعزم فضل دادہ است وبعض رسل اولوالعزم را بر بعضی دیگر از رسل اولوالعزم
ہیچو آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولوالعزم فضل بخشیدہ است وانچہ
او سبحانہ از وجوہ فضل ذکر فرمودہ است وہو قولہ سبحانہ منہم من کلم اللہ وقولہ تعالے
وآتینا عیسی ابن مریم البینات وایدناہ بروح القدس چنین نیست کہ ازان تفضیل کسی
از سایر رسل اولوالعزم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستفاد شود درمن کلم اللہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل اند چنانچہ مفسران گفتہ اند کہ ہو موسی علیہ السلام
ومحمد صلی اللہ علیہ وسلم فکلم موسی لیلۃ الحیرۃ وفی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین قاب قوسین
اوادنی وبر تقدیر انیکہ مراد از من کلم اللہ موسی علیہ السلام باشد نفی این صفت از
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان کرد چہ تکلم او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
لیلۃ المعراج ثابت است وہمچنان او سبحانہ بینات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کرامت فرمودہ وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بروح القدس موید گردانید پس ازین
وجوہ تفضیل حضرت موسی یا حضرت عیسی علیہما السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لازم نتوانم
آمد چنانکہ مزعوم این قایل است وازینجا معلوم شد کہ قول این قایل اگر خصوص اسباب
فضیلت در مساوات شرط باشد نفی فضیلت از افضل لازم خواہد بود لعدم الاشتراک
بنی است بر جہل او باینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات اند کہ در حضرت
انبیا علیہم السلام بودند وقول او واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص بنی است

بر نفهمیدن معنی آیت کریمه چه معنی آیت کریمه تفضیل بعض رسل بر بعض است نه تفضیل هر واحد
از رسل بر جمیع من عداه من الرسل کما عرفت وجه ثالث اینکه انواع واجناس فضایل
باهم متفاوت اند بعض فضایل از بعض دیگر از فضایل افضل اند و بعض کمالات نسبت
بعض دیگر از کمالات مفضول اند مثلا رسالت از نبوت بی رسالت افضل است
و ولایت بی نبوت از نبوت مفضول است و از اجلی بدیهیات است که کسیکه با
متصف باشد بفضیلتی که افضل است از فضیلتی دیگر افضل است از کسیکه متصف باشد
بآن فضیلت دیگر مفضوله بلکه بعض فضایل نسبت ببعض اشخاص فضایل اند و نسبت
ببعض اشخاص دیگر فضایل نیستند مثلا نبوت بی رسالت نسبت بانبیاء غیر مرسل
از کمالات است و نسبت بمرسلین از کمالات نیست بلکه دون درجه آنحضرات است
و اینهم ظاهر و ضروری است که شخصی که واسطه افاضه کمالی بشخص دیگر باشد از آن شخص
دیگر افضل است چه تفاوت میانه مستفیض کمال و مفیض آن گوان مفیض علت
مستقله نباشد ضروری است و اینهم از اجلی ضروریات است که همه کمالات و فضایل
و سایر اوصاف هرگونه که باشد توابع وجود موصوفات اند لاشی محض که هیچگونه بهره
از وجود ندارد متصف بکمالی و فضیلتی نتواند شد پس کسیکه بطفیل دیگری بوجود آمده
باشد بهر حال از آن دیگر مفضول است و توهم افضل بودنش از آن دیگر غیر معقول
و در این مقدمات کسی را گو عقل و ایمان نداشته باشد جای کلام نیست بعد تمهید
این مقدمات می گوییم که او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم آنچنان فضایل فاضله
بفضل عظیم خود کرامت فرموده است که هیچیک کس را از سایر انبیا و رسل علیهم السلام
دران فضایل با آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوات و مشارکت نیست چه جای
آنکه کسی را از انبیاء و رسل بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه فضل باشد
یکی از انجمله این است که خلق و ایجاد همه ممکنات بطفیل آنحضرت است و اول ما خلق الله

نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است اگر نبودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ آدم بودی
ونہ بنی آدم بلکہ نہ عالم ونہ اجزای عالم فنشا نہ انہ لولاہ لم یکن فلک ولا دورانہ ولا زمن
ولا حوالانہ ولا آدم ولا ولدانہ ولا ادریس ولا نبوتہ وحکمتہ ولا سلطانہ ولا جنتہ وخلہا ولا علائ
ولا مکانہ ولا نوح ولا طوفانہ بل ولا ماء ولا طغیانہ ولا من حمل سعۃ لا فلکہم ولا قومہ ولا
غرقہم وہلکہم ولا ابراہیم ولا آلہ ولا ملکہم نعیم ولا داؤد ولا سلیمانہ ولا موسی ولا ثعبانہ ولا
فرعون ولا ہامانہ ولا عیسی ولا حواریوہ ولا رہبانہ ولا الدنیا ولا احوالہا ولا الارض ولا
زلزالہا ولا القیمۃ ولا اہوالہا ولا جنۃ ولا رضوانہا ولا جہنم ولا نیرانہا کما قال فی شرح
الشفا ان من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولا وجد
الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شئی من الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ
الایجاد ثم الی منحۃ الامداد الی آخر ما قال وقد سبق نقلہ پس ہر چہ بوجود آمدہ است
از فضایل وصحاب فضایل بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از کمن عدم بمنصہ
شہود آمدہ است تعمیم ہیکہ کسی از انبیا ورسل علیہم السلام کہ بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بوجود آمدہ اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ افضل اند
بدان ماند کہ بعض غلاۃ بدین گویند کہ حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند وبران استدلال می کنند کہ مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از مادر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وپدر حسنین رضی اللہ عنہما از پدر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ونمی دانند کہ فضل پدر ومادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از جہت کدام کس وبطفیل کدام کس بود ودیگر از انجملہ این است
کہ او سبحانہ میفرماید واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب وحکمۃ
ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن بہ ولتنصرنہ قال أأقررتم واخذتم علی ذلکم
اصری قالوا اقررنا قال فاشہدوا وانا معکم من الشاہدین قال امیر المؤمنین علی ابن

ابیطالب رضی اللہ عنہ لم یبعث اللہ نبیًا من آدم فمن بعدہ الا اخذ علیہ العہد فی محمد صلی اللہ علیہ وسلم لئن بعث وہو حیٌّ لیومننّ بہ ولینصرنہ ویاخذ العہد بذلک علی قومہ ونحوہ عن السدی وقتادۃ قال ابو الحسن القابسی اختص اللہ محمدا صلی اللہ علیہ وسلم بفضل لم یوتہ غیرہ ابانہ وہو ما ذکرہ فی ہذہ الایۃ قال المفسرون اخذ اللہ المیثاق بالوحی فلم یبعث نبیًا الا ذکر لہ محمدا ونعتہ واخذ علیہ ای علی کل نبی میثاقہ وہو ان ادرکہ لیومنن بہ وقیل ان یبیّنہ لقومہ ویاخذ میثاقہم ان یبیّنوہ لمن بعدہم وہکذا الی ان یبعث فیومنوا بہ وقال اللہ سبحانہ واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح وابراہیم وموسی وعیسی ابن مریم واخذنا میثاقًا غلیظًا قال امیر المومنین عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ فی کلام بکی بہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بابی انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتک عند اللہ ان بعثک آخر الانبیاء وذکرک فی اولہم فقال واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح الایہ وقال قتادۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث فلذلک وقع ذکرہ مقدما ہہنا قبل نوح وغیرہ وقال الامام ابو اللیث السمرقندی فی ہذا تفضیل نبینا صلی اللہ علیہ وسلم لتخصیصہ بالذکر قبلہم وہو آخرہم والمعنی اخذ اللہ علیہم المیثاق اذ اخرجہم من ظہر آدم کالذر قال فی شرح الشفا والمعنی ان للانبیاء میثاقًا خاصا بعد دخولہم فی المیثاق العام المعنی بہ قولہ الست بربکم قالوا بلی تبلیغ الرسالہ واخص من ہذا المیثاق میثاق الانبیاء اصالۃ وامہم تبعًا انہ صلی اللہ علیہ وسلم لو فرض انہ وجد فی ای زمان من الازمنۃ لتبعہ جمیع الانبیاء وجمیع اممہم من الاولیاء والعلماء والاصفیاء فکانہم تابعون لہ بالقوۃ وعلی فرض وقوعہ بالفعل انتہی ثم قال وفی کتاب القصص لوثیمۃ ابن الفرات برفعہ الی ابی موسیٰ الاشعری انہ قال لما خلق اللہ سبحانہ آدم علیہ السلام قال لہ آدم علیہ السلام فقال نعم یا رب قال من خلقک فقال انت یا رب خالقی قال فمن ربک قال انت لا الٰہ الا انت قال فآخذ علیک المیثاق بہذا قال نعم

فاخرج اللہ سبحانہ الحجر الاسود من الجنۃ وہو اذ ذلک ابیض ولولا ماسودہ المشرکون بمسہم ایاہ لما اشتفی بہ ذو عاہۃ الا شفی بہ فقال اللہ سبحانہ امسح یدک علی الحجر بالوفاء ففعل ذلک فامرہ بالسجود فسجد اللہ سبحانہ ثم اخرج من ظہرہ ذریتہ فبدأ بالانبیاء منہم وبدا من الانبیاء بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاخذ علیہ العہد کما اخذہ علی آدم ثم اخذ العہد علی الانبیاء والرسل کذلک ان یومنوا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وان ینصروہ ان ادرکہم زمانہ فالتزموا ذلک وشہد بہ بعضہم علی بعض وشہد اللہ سبحانہ بذلک علی جمیعہم ثم اخذ بعد ذلک العہد علی سایر بنی آدم فسجدوا کلہم الا الکافرین والمنافقین لم یطیقوا ذلک لصیاص خلقت فی اصلابہم الحدیث وقال صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ فہو صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درحقیقت نبی الانبیاء اند وازینجاست کہ فرمودہ اند لوکان موسی حیا لما وسعہ الا اتباعی وحضرت ابراہیم وحضرت عیسی علیہما السلام کہ از رسل اولو العزم اند درروز قیامت درامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود وہمہ انبیاء از حضرت آدم ومن سواہ زیرلوائی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران روز خواہند بود وافاضہ کمالات وکرامات برارواح حضرات انبیا علیہم السلام بوساطت روح مقدس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدہ است ونسبت سایرانبیا علیہم السلام سوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت امت سوی رسول ان امت ہست ونسبت مستفیض سوی مفیض پس توہم اینکہ ہریک نبی ورسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است توہم این ہست کہ افراد امت از رسول خود افضل اند ومستفیض از مفیض افضل است اینچنین توہم باطل دردلی کہ ایمانی دارد نتواند گنجید سیوم ی ازانجملہ این ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند ودرعموم مضاف الیہ

همه انبیا و رسل علیهم السلام داخل اند و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر اصحاب الیمین
و خیر السابقین اند کما روی عن ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم ان الله قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرهم قسما فذلک قوله اصحاب الیمین و اصحاب
الشمال فانا من اصحاب الیمین و انا خیر اصحاب الیمین ثم جعل القسمین ثلاثا فجعلنی من خیرها
ثلثا و ذلک قوله فاصحاب المیمنة و اصحاب المشأمة والسابقون السابقون فانا من
السابقین و انا خیر السابقین ثم جعل الاثلاث قبایل فجعلنی من خیرها قبیلة و ذلک قوله
وجعلناکم شعوبا و قبایل لتعارفوا الآیه فانا اتقی ولد آدم و اکرمهم علی الله ولا فخر ثم جعل
القبایل بیوتا فجعلنی من خیرها بیتا فذلک قوله انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت و یطهرکم تطهیرا و ظاهر است که در عموم اصحاب الیمین و عموم دیگر مضاف الیه خیر
در این حدیث رسل و انبیا داخل اند و نیز ارشاد شده است انا سید الناس یوم
القیمة و در عموم الناس حضرت آدم فمن سواه داخل اند توهم افضل بودن هر یکی از انبیاء
و رسل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه ناشی است از سوء فهم و سوء عقیدت
چهارم از انجمله این است که در حدیث اسرا است فقال تبارک و تعالی له ای للنبی
علیه السلام سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا و اعطیته ملکا عظیما و کلمت موسی تکلیما و
اعطیت داود ملکا عظیما و النت له الحدید و سخرت له الجبال و اعطیت سلیمان ملکا عظیما
و سخرت له الجن والانس والشیاطین و اعطیته ملکا لا ینبغی لاحد من بعده و علمت عیسی التوراة
والانجیل و جعلته یبرئ الاکمه والابرص و اعذته وامه من الشیطان الرجیم فلم یکن له
علیهما سبیل فقال له ربه تعالی قد اتخذتک حبیبا فهو مکتوب فی التوریة محمد حبیب
الرحمن و ارسلتک الی الناس کافة و جعلت امتک هم الاولون و هم الآخرون و جعلت
امتک لا یجوز لهم خطبة حتی تشهدوا انک عبدی و رسولی و جعلتک اول النبیین خلقا
و آخرهم بعثا و اعطیتک سبعا من المثانی و لم اعطها احد قبلک و اعطیتک خواتیم سورة البقرة

من کنز تحت عرشی لم اعطہا نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما پس از فرمودہ او سبحانہ صراحۃ
بیّن ہست کہ فضایلی کہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ افضل اند از
فضایلی کہ او سبحانہ بحضرت ابراہیم وحضرت موسیٰ وحضرت داؤد وحضرت سلیمان وحضرت
عیسیٰ علیہم السلام بخشیدہ واو سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بہمان فضایل کہ
آنحضرت را صلی اللہ علیہ بآن اختصاص بخشیدہ از سایر انبیا و مرسلین افضل گردانیدہ
وبخصوص خاتمیت وفاتحیت واعطای خواتیم سورہ بقرہ وسبع مثانی وا اولیت در خلق
وآخریت در بعث وتشریف امت باولیت وآخریت کہ فرع اولیت وآخریت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم است وارسال الی الناس کافہ کہ از لوازم ختم نبوت ہست ومحبوبیت
خاصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بر دیگران تفضیل دادہ وچون فضایل آنحضرت علیہم
السلام نسبت بفضایل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول اند لامحالہ آنحضرات علیہم
السلام نسبت بآنحضرت مفضول اند تخییل فضلیت دیگری از انبیا و مرسلین علیہم
السلام بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخییل خالی از تحصیل معنی تفضیل
ومبنی بر ضلالت وتضلیل ہست واز ینجا منکشف شد کہ قول این قایل پس ثابت
شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول
از قاعدہ تفضیل ہست ومبنی از تضلیل مفضی سوی تجہیل رب جلیل از قاعدہ تفضیل
واز موجبات کفر این جاہل ضلیل ہست اگر وصف خاتمیت وآخریت وبعث
وارسال الی الناس کافہ کہ از لوازم خاتمیت ہست مفید فضل آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بر دیگر انبیا ورسل ومفید نفی مساوات دیگران بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
نمی بود اینکلام قدسی وجہی نداشت حالآنکہ اینکلام مسوق ہست برای تبیین تفضیل
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بران رسل کہ در کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مذکور اند
این جاہل بیباک ہرچہ در دلش می آمد بیہودہ می سراید پنجم از انجملہ این ہست کہ در

حدیث اسرا از روایت ابی هریرۃ رضی اللہ عنہ آمدہ ثم لقوا ای النبی و جبرئیل و من معہ من الملائکۃ ارواح الانبیاء فاثنوا علی ربہم و ذکر کلام کل واحد منہم و ہم ابراہیم و موسی و عیسی و داؤد و سلیمان ثم ذکر کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ای ابو ہریرہ و آن محمدا اثنی علی ربہ فقال کلکم اثنی علی ربہ وانا اثنی علی ربی فقال الحمد للہ الذی ارسلنی رحمۃ للعالمین وکافۃ للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان فیہ تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امۃ وجعل امتی امۃ وسطا وجعل امتی ہم الاولون وہم الآخرون وشرح لی صدری ووضع عنی وزری ورفع لی ذکری وجعلنی فاتحا وخاتما فقال ابراہیم بہذا فضلکم محمد ازین حدیث ثابت است کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام از جہت وصف خاتمیت و دیگر فضایل خاصہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا و رسل علیہم السلام تفضیل دادند و فرمودند بہذا فضلکم محمد اگر بدانست این قایل نفی مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل و مبنی از تضلیل است باری این قول ابراہیم علیہ السلام کہ بخصوص خاتمیت و خصوص اسباب فضیلت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر رسل و انبیا علیہم السلام تفضیل دادند و نفی مساوات کردند بر کدام قاعدہ مبنی و از کدام چیز مبنی است شاید در اعتقاد این جہول حضرت ابراہیم علیہ السلام را ہم از قاعدہ تفضیل ذہول و تضلیل ماول و معمول بود والعیاذ باللہ ہیچو کلمات این قایل مفضی بکفر او است ششم از انجملہ این است کہ در شرح شفا مذکور است کہ روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نزل علی جبرئیل فسلم علیّ فقال فی سلامہ السلام علیک یا اول السلام علیک یا آخر السلام علیک یا ظاہر السلام علیک یا باطن فانکرت ذلک علیہ وقلت یا جبرئیل کیف یکون ہذہ الصفۃ لمخلوق مثلی وانما ہذہ صفۃ الخالق الذی لا یلیق الا بہ فقال یا محمد اعلم ان اللہ امرنی ان اسلم بہا علیک لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع

النبیین و المرسلین فشتق لک اسما من اسمہ و وصفا من وصفہ وسماک بالاول لانک اول الانبیاء خلقا وسماک بالآخر لانک آخر الانبیاء فی العصر وخاتم الانبیاء الی آخر الامم وسماک بالباطن لانہ تعالی کتب اسمک مع اسمہ بالنور الاحمر فی ساق العرش قبل ان یخلق اباک آدم بالفی عام الی ما غایۃ لہ ولا نہایۃ فامرنی بالصلوٰۃ علیک فصلیت علیک یا محمد الف عام بعد الف عام حتی بعثک اللہ بشیرا و نذیرا و داعیا الی اللہ باذنہ وسراجا منیرا وسماک بالظاہر لانہ اظہرک فی عصرک ہذا علی الدین کلہ وعرف شرعک وفضلک اہل السموات والارض فما منہم احد الا وقد صلی علیک وسلم فربک محمود وانت محمد وربک الاول والآخر والظاہر والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی ازین حدیث ثابت است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جمیع النبیین افضل اند من جمیع الوجوہ والا قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حتی فی اسمی وصفتی بمعنی باشد العیاذ باللہ معلوم نیست کہ در اعتقاد این قائل قول حضرت جبرئیل علیہ السلام لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع النبیین والمرسلین وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی نیز بمعنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تضلیل است قاعدہ این قائل اورا بقعر ہای از نار خواہد نشانید وتلبیسات منافقانہ او اورا بدرک اسفل خواہد رسانید ہفتم از انجملہ این است کہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مروی است ان اللہ فضل محمدا صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ وسلامہ علیہم قالوا فما فضلہ علی اہل السماء قال ان اللہ قال لاہل السماء ومن یقل منہم انی الہ من دونہ الآیہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم انا فتحنا لک فتحا مبینا قالوا فما فضلہ علی الانبیاء قال ان اللہ تعالی قال وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وما ارسلناک الا کافۃ للناس فارسلہ الی الجن والانس ازین قول حضرت ابن عباس کہ مستنبط از آیہ قرآنی است تفضیل آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم از جہت رسالت عامہ بر سائر رسل وانبیا ثابت است واز ان
ظاہر است کہ ہیچک نبی ورسول را بر ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہی فضل نیست چہ
اعلی فضایل آنحضرات علیہم السلام رسالت است ونبوت ورسالت آنحضرات نسبت
بہ رسالت عامہ تامہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ خاتمہ رسالت ومنبع سائر کمالات است
مفضول است پس لامحالہ اہل آن رسالات نسبت بصاحب این رسالت کاملہ مفضول
اند حضرت ابن عباس از جہت خصوص سبب فضیلت یعنی عموم رسالت کہ یکی از شعب
ختم نبوت است بتفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیا قایل اند شاید در اعتقاد
این جاہل حضرت ابن عباس ہم از قاعدہ تفضیل ذاہل وبتضلیل مخاطبین مائل اند چون از
قول این جاہل ضلیل تجہیل رب جلیل وآنحضرت وحضرت ابراہیم خلیل وحضرت جبریل از
قاعدہ تفضیل وانتساب این حضرات بتضلیل لازم است این لباس تجہیل ابن عباس چرا
مبالات خواہد کرد وبرلے کشف عوار این ناہنجار وجوہ بسیار اند وفیما ذکرناہ کفایۃ لاولی
الابصار وجہ رابع اینکہ فضیلت بر دو گونہ است یکی آنکہ موصوف آن بوجود آن فی نفسہ
کامل باشد وکمال او متعدی بغیر او نشود واز ونفعی بدیگری نرسد وکمال او بدیگری
سود نہ بخشد دوم آنکہ فضل وکمال موصوف آن متعدی بغیر باشد ودیگران بفیض
فضل وکمال موصوف آن از فضائل وکمالات متمتع وبہرہ اندوز شوند واین قسم بحسب
مراتب عموم فیض ومدارج تعدیہ افضال متفاوت بحسب المراتب است ودر این
شک واشتباہ نیست کہ قسم ثانی از قسم اول افضل واعلی است وفضل متعدی نسبت
بفضل غیر متعدی باسم فضل احق واولی است واز اینجا است کہ خیر الناس من ینفع الناس
وظاہر است کہ ہادی از مہتدی ومجدی از مجتدی در فضل برتر وفضل مکمل بر کامل
ومنجی بر ناجی اجلی واظہر است وچنانکہ در کمالات ظاہرہ وباطنہ وفضائل دینیہ ودنیویہ
میانہ متعدی وغیر متعدی تفاوت است ومتعدی از ان کمالات وفضائل از غیر

متعدی افضل است ہمچنان در باب قرب و ثواب او ذریعہ قرب و ثواب دیگران نباشد
و قرب و ثواب اول افضل است از قرب و ثواب ثانی و علی ہذا القیاس مراتب قسم
ثانی در فضیلت متفاوت اند ان فضیلت متعدیہ کہ تعدیہ ان اکثر و عموم آن
بیشتر است افضل است ازان فضیلت متعدیہ کہ تعدیہ آن کمتر و افاضہ ان اقل
و اندر است چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحمۃ للعالمین و مبعوث الی کافۃ الخلق
الی یوم الدین اند افاضہ آن رحمت تمام عالم و عالمیان را عام و افادہ آن ہر گونہ کمالات
دینیہ و دنیویہ و صوریہ و معنویہ و جمع فضائل اولویہ و اخرویہ را بجمیع عوالم و عالمیان
تام و مستدام است تخیل اینکہ کسی را از انبیا و رسل بوجہ من الوجوہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
افضل است ناشی از نہایت غوابت و بی ایمانی است و باقتضای جہالت و نادانی است
ہمچو تخییل بدان ماند کہ کسی بگدامی یک فلس دہد و بادشاہی بہزاران ہزار کسان صرہ ہای
زر بخشد ابلہی آنکس را کہ یک فلس بہ یک گدا دادہ است بران بادشاہ تفضیل دہد باین وجہ
کہ صفت دادن یک فلس بیک گدا در بادشاہ یافتہ نشد ہمچو ابلہ را چہ توان گفت وجہ
خامس ہم آنکہ تفضیل آدم بسجود ملائک و وجود بی تولد و ابوت بشر و حضرت ادریس
باجتماع نبوت و حکمت و سلطنت و دخول جنت و حضرت نوح بتحمل ایذای امت
تا نہصد و پنجاہ سال در تبلیغ احکام الٰہی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب و ابقار
نسل آدم متوسط ایشان و حضرت ابراہیم بقصہ نار و ذبح ولد بر آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم باقتضائی غایت سفاہت است اما اجمالا فلما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کانت روحہ بین یدی اللہ قبل ان یخلق آدم بالفی عام
یسبح ذلک النور و یسبح الملائکۃ بتسبیحہ فلما خلق اللہ آدم القی ذلک النور فی صلبہ
فاھبطنی الی الارض فی صلب آدم و جعلنی فی صلب نوح السفینۃ و قذف بی فی صلب
ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی من الاصلاب الکریمۃ و الارحام الطاہرۃ حتی اخرجنی من ابوی

لم یلتقیا علی سفاح قط قال القاضی فی الشفاء و یشہد بصحۃ ہذا الخبر شعر العباس المشہور
فی مدح النبی صلی اللہ علیہ وسلم و روی ایضاً عن ابن عباس عنہ علیہ السلام لما خلق اللہ آدم
اہبطنی فی صلبہ الی الارض وجعلنی فی صلب نوح فی السفینۃ و قذفنی فی النار فی صلب
ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی فی الاصلاب الکریمۃ الی الارحام الطاہرۃ حتی اخرجنی بین ابوی
لم یلتقیا علی سفاح قط قال فی الشفاء والی ہذا اشعار العباس بن عبد المطلب رضی اللہ عنہ
بقولہ شعر من قبلہا طبت فی الظلال وفی * مستودع حیث یخصف الورق * ثم ہبطت
البلاد لا بشر * انت ولا مضغۃ ولا علق * بل نطفۃ ترکب السفین وقد * الجم نسرا واہلہ
الغرق * تنقل بصالب الی رحم * اذا مضی عالم بدا طبق * ثم احتوی بیتک المہیمن من
خندف علیا تحتہا النطق * وانت لما ولدت اشرقت * الارض وضاءت بنورک الافق
یا برد نار الخلیل یا سبب * العصمۃ اذ النار محترق * پس خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم از خلق حضرت آدم علیہ السلام مقدم است اگر حضرت آدم اول البشر اند حضرت
اول الخلق اند اول البشر را بر اول الخلق فضلی نتواند بود و ہرگاہ کہ وجود حضرت آدم علیہ السلام
و صفات شان بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است حضرت آدم علیہ السلام را ہیچگونہ
فضل بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود و ہمچنان وجود حضرت ادریس علیہ السلام
و کمالات شان و نجات حضرت نوح علیہ السلام از غرق و حضرت ابراہیم علیہ السلام
از حرق بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است و معہذا برای ابطال ہمچو
تخییل حدیث و بیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائے
کافی است و اما تفصیلا فلما روی عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ قال قالوا یا رسول اللہ
متی وجبت لک النبوۃ قال وآدم بین الروح والجسد وعن العرباض ابن ساریۃ
رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انی عبد اللہ وخاتم
النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ وحکی مکی والامام ابو اللیث السمرقندی

وغیرہما ان آدم عند معصیتہ قال اللہم بحق محمد اغفر خطیئتی ویروی تقبل توبتی فقال لہ
اللہ من این عرفت محمدا قال رایت فی کل موضع من الجنۃ مکتوبا لا الٰہ الا اللہ
محمد رسول اللہ ویروی محمد عبدی ورسولی فعلمت انہ اکرم خلقک علیک فتاب
علیہ وغفر لہ وفی روایۃ فقال آدم لما خلقتنی رفعت راسی الی عرشک فاذا فیہ مکتوب
لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرا عندک ممن جعلت اسمہ مع اسمک
فاوحی اللہ الیہ وعزتی وجلالی انہ لآخر النبیین من ذریتک ولولاہ لما خلقتک قال فی
شرح الشفاء وتقرب منہ ماروی لولاک لما خلقت الافلاک وروی البیہقی عن علی کرم اللہ
وجہہ انہ کان آدم یکنی بابی محمد ووجہ تخصیصہ کونہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل اولادہ واشرف
باستنادہ بالجملہ چون اجل فضائل حضرت آدم علیہ السلام تشرف شان بابوت
آنحضرت است تفضیل حضرت آدم علیہ السلام برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ
من الوجوہ باقتضائی جہل وبی ایمانی است چنانکہ بعض جہلہ حضرات حسنین رضی اللہ عنہما
را از جہت بنوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفضیل میدہند وانچہ
این قائل از فضل حضرت ادریس علیہ السلام برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت اجتماع
نبوت وحکمت وسلطنت ودخول جنت درحیات ذکر کردہ است منشاء آن نیز جہل
ونادانی والحاد وبی ایمانی است چہ ظاہر است کہ نبوت حضرت ادریس علیہ السلام از نبوت
ورسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول است وحکمت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از حکمت ادریس علیہ السلام بمراتب زاید است قال سبحانہ وانزل اللہ
علیک الکتاب والحکمۃ وعلمک مالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال سبحانہ
ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم آیاتہ ویعلمہم الکتاب والحکمۃ وقال صلی اللہ
علیہ وسلم فی حدیث شرح صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم تناول احدہما ای احد الملکین
الذی شرحا صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فاذا بخاتم فی یدہ من نور یحار الناظر

دونہ فختم بہ قلبی فامتلاء ایمانا وحکمۃ ثم اعادہ مکانہ وامر الآخر یدہ علی مفرق صدری فالتام
وفی روایۃ قال قلب وکیع ای شدید لہ عینان تبصران واذنان سمیعتان ومعنی شدید
متین فی العلم ومحکم فی الفہم ومعنی تبصران یدرکان الامور العقلیۃ ومعنی اذنان سمیعتان
انہما تعیان العلوم النقلیۃ وفی حدیث ابی ذر رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم فما ہو الا ان
ولیا ای الملکان فکانما اری الامر معانیہ وعن معاذ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال صلی رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوٰۃ الغداۃ ثم اقبل علینا فقال انی ساحدثکم انی قمت من اللیل
فصلیت ما قدر لی فنمت وفی روایۃ فوضعت جنبی فاذا انا بربی فی احسن صورۃ فقال
یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یا رب مرتین قال فوضع کفہ وفی روایۃ
یدہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدییّ وفی روایۃ قد وجدت بردانا ملہ بین ثدییّ
فعلمت ما فی السماء والارض وفی روایۃ الثانیۃ فتجلی لی کل شیٔ وعرفت ما فی السماء والارض
ثم تلا ہذہ الآیہ وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموات والارض ولیکون من الموقنین
وقال وہب ابن منبہ قرأت فی احد وسبعین کتابا فوجدت فی جمیعہا ان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم ارجح الناس عقلا وافضلہم رایا وفی روایۃ اخری فوجدت فی جمیعہا ان اللہ لم یعط
جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائہا فی جنب عقلہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کحبۃ رمل
من رمال الدنیا قال فی الشفاء ومن معجزاتہ الباہرۃ ما جمعہ من المعارف والعلوم
وخصہ من الاطلاع علی جمیع مصالح الدنیا والدین ومعرفتہ بامور شرائعہ وقوانین دینہ
وسیاسۃ عبادہ ومصالح امتہ وما کان فی الامم قبلہ وقصص الانبیاء والرسل والجبابرۃ
والقرآن الماضیۃ من لدن آدم الی زمنہ وحفظ شرائعہم وکتبہم ووعی
سیرہم وسرد انبائہم وایام اللہ فیہم وصفات اعیانہم واختلاف آرائہم
والمعرفۃ بمددہم واعمارہم وحکم حکمائہم ومحاجۃ کل امۃ من الکفرۃ ومعارضۃ کل
فرقۃ من الکتابیین بما فی کتبہم واعلامہم باسرارہا ومخبئات علومہم واخبارہم الی الاحتواء

علی لغات العرب وغریب الفاظ فرقہا والاحاطۃ بضروب فصاحاتہا والحفظ لایامہا وامثالہا وحکمہا ومعانی اشعارہا والتخصص بجوامع کلمہا الی المعرفۃ بضرب الامثال الصحیحۃ والحکم البیّنۃ لتقریب التفہیم للغامض والتبیین للمشکل الی تمہید قواعد الشرع الذی لاتناقص فیہ ولا تخاذل مع اشتمال شریعتہ علی محاسن الاخلاق ومحامد الآداب وکل شیٔ مستحسن مفصل لم ینکر منہ ملحد ذو عقل سلیم شیئاً الامن جہۃ الخذلان بل کل جاحد لہ وکافر من الجاہلیۃ بہ اذا سمع مایدعو الیہ صوبہ واستحسنہ دون طلب اقامۃ برہان علیہم ثم مااحل لہم من الطیبات وحرم علیہم من الخبائث وصان بہ انفسہم واعراضہم واموالہم من المعاقبات والحدود عاجلا والتخویف بالنار آجلا مما لایعلم ولایقوم بہ ولا ببعضہ الامن مارس الدرس والعکوف علی الکتب ومثافنۃ بعض ہذا الی الاحتواء علی ضروب العلم وفنون المعارف کالطب والعبارۃ والفرایض والحساب والنسب وغیر ذلک من العلوم مما اتخذ اہل ہذہ المعارف کلامہ صلی اللہ علیہ وسلم قدوۃ واصولا فی علمہم انتہیٰ وقد سبق انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال بعثنی اللہ لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال پس مبرہن شد کہ ہر دو قسم حکمت یعنی حکمت نظریہ وحکمت عملیہ بانواعہا واضافہما در ذات ان اعلم ممکنات علیہ افضل الصلوات باکمل مراتب رسیدہ وحکمت ادریس علیہ السلام ذرہ از ان ضیا و قطرہ از ان دریا بود وہمچنان سلطنت حضرت ادریس علیہ السلام باسلطنت آن شاہ رسل کرام کہ در مشارق ومغارب ارض باشاعت دین اسلام تاقیام قیامت باقی علی الدوام است نسبتی معتد بہا ندارد وفی صحیح مسلم عن ثوبان عنہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ زوی لی الارض فرأیت مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی مازوی لی منہا قال فی الشفاء ولذلک امتدت ای ملۃ وامتہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المشارق والمغارب مابین ارض الہند اقصی المشرق الی بحر طنجہ وہی بلدۃ عظیمۃ بساحل بحر المغرب حیث لاعمارۃ وراءہ وذلک مالم تملکہ امۃ من الامم وایضاً فی صحیح مسلم عن سعد ابن ابی وقاص رضی اللہ عنہ صلی اللہ

علیہ وسلم لایزال اہل الغرب ظاہرین علی الخلق حتی تقوم الساعۃ وروی احمد والطبرانی
عن ابی امامۃ رضی اللہ عنہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم لاتزال طایفۃ من امتی ظاہرین علی الحق
قاہرین لعدوہم حتی یاتیہم امر اللہ وہم کذلک قیل یارسول اللہ واین ہم قال بیت المقدس
واما دخول جنت وحیات دنیا کہ از خصایص حضرت ادریس علیہ السلام فروتر است از دخول
مقام قاب قوسین او ادنی ونیز وسیلہ کہ خاص بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است از درجۂ
کہ در جنت برای حضرت ادریس علیہ السلام است ارفع واعلی است حاصل کہ فضائل
حضرت ادریس علیہ السلام نسبت فضائل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول اند
وفضل اہل فضایل مفضولہ بر اہل فضایل فاضلہ معنی ندارد وانچہ ابن قائل از فضل حضرت
نوح علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہت تحمل ایذای امت تا نہصد وپنجاہ سال
در تبلیغ احکام الٰہی وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب والقای نسل آدم بتوسط
ایشان علیہما السلام گمان می کند از نافہمی و ناشنی است چہ فضائل مذکورہ نسبت
بفضایل آن سید الاواخر والاوائل مفضول اند حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی اللہ عنہ در کلامیکہ بآن بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میگریست میفرماید بابی انت و
امی یارسول اللہ لقد دعا نوح علی قومہ فقال رب لاتذر علی الارض من الکافرین
دیارا ولو دعوت علینا لہلکنا من عند آخرنا فلقد وطی ظہرک وامی وجہک وکسرت رباعیتک
فابیت ان تقول الاخیرا وقلت اللہم اغفر لقومی فانہم لایعلمون بابی انت وامی یارسول
اللہ لقد اتبعک فی قلۃ سینک وقصر عمرک مالم تبع نوحا فی کثرۃ سینہ وطول عمرہ فلقد
آمن بک الکثیر وما آمن معہ الاقلیل بابی انت وامی یارسول اللہ لو لم تجالس الا الاکفاء
ما جالستنا ولو لم تنکح الا الی الاکفاء ما نکحت الینا ولو لم تواکل الا الاکفاء ما واکلتنا لبست
الصوف ورکبت الحمار ووضعت طعامک بالارض تواضعا منک صلی اللہ علیک
تفاوتی کہ میانہ دعای اخلاق ودعای آمرزش وانجاست وفرقی کہ مابین مراتب ہر دو ہست

کہ مقصود و مراد از بعثت رسل و انبیا است بقلب اہتدا و کثرت اہتدا و مینہ ہر دو ہادی رہنما است ظاہر و آشکارا است و ہمین تفاوت فرق در کلام حضرت فاروق اعظم مراد مدعا است و فی الصحیحین انہ لما کذبہ کفار قریش من کفار مکۃ اتاہ جبرئیل فقال لہ ان اللہ قد سمع قول قومک لک و ما ردوا علیک وقد امر ملک الجبال لتامرہ بما شئت فیہم فناداہ ملک الجبال وسلم علیہ قال مرنی بما شئت ان شئت فناداہ ملک الجبال وسلم علیہ وقال مرنی بما شئت ان شئت اطبق علیہ الاخشبین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم بل ارجوان یخرج اللہ من اصلابہم من یعبد اللہ وحدہ ولا یشرک بہ شیئا وروی ان جبرئیل علیہ السلام قال للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ امر السماء والارض والجبال ان تطیعک فرہا بما شئت فقال اوخر عن امتی لعل اللہ ان یتوب علیہم و در روایت ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ در حدیث شفاعت آمدہ کہ چون مردمان از نزد آدم علیہ السلام نزد حضرت نوح علیہ السلام آمدہ استشفاع کنند حضرت نوح علیہ السلام فرمایند وقد کانت لی دعوۃ دعوتہا علی قومی اذہبوا الی غیری و از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صحیحین مرویست لکل نبی دعوۃ یدعو بہا واختبأت دعوتی شفاعۃ لامتی قال فی الشفاء قال اہل العلم معناہ لکل منہم دعوۃ اعلم انہا تستجاب لہم ویبلغ فیہا مرغوبہم والا فکم لکل نبی منہم من دعوۃ مستجابۃ ولنبینا صلی اللہ علیہ وسلم منہا ما لا یعد لکن حالہم عند الدعاء بہا بین الرجاء والخوف وضمنت لہم اجابۃ دعوۃ فیما شاؤا یدعون بہا علی الیقین من الاجابۃ وقد قال محمد ابن زیاد وابو صالح عن ابی ہریرۃ وعائشۃ فی ہذا الحدیث لکل نبی دعوۃ دعا بہا فی امتہ فاستجیب لہ وانا ارید ان اوخر دعوتی شفاعۃ لامتی یوم القیمۃ وفی روایۃ ابی صالح عن ابی ہریرۃ لکل نبی دعوۃ مستجابۃ فتعجل کل نبی دعوتہ وانی اوخرت شفاعتی لامتی کذا فی الصحیحین وزاد فی صحیح مسلم فہی نائلۃ ای واصلۃ وشاملۃ ان شاء اللہ من مات لا یشرک باللہ شیئا ثم قال فی الشفاء وعن انس مثل روایۃ ابن زیاد عن ابی ہریرۃ فیکون ہذہ الدعوۃ المذکورۃ مخصوصۃ بالامۃ مضمونۃ الاجابۃ والا فقد اخبر صلی اللہ علیہ وسلم انہ سال لامتہ اشیاء من

امور الدین والدنیا اعطی بعضنا و منع بعضها و ادخرهم هذه الدعوة لیوم القیامة و خاتمة حسن
و عظم السؤال والرغبة جزاه الله احسن ما جزی نبیا عن امته و صلی الله تعالی علیه و سلم کثیرا انتهی پس
از تفاوتی که میانه دعوت مستجابه مضمونة الاجابة حضرت نوح علیه السلام که از آن است ایشان
غریق طوفان شده داخل درکات نیران خواهند شد و دعوت مضمونة الاجابة آنحضرت صلی الله
علیه و سلم که از آن امت آنحضرت صلی الله علیه و سلم باوجود عصیان غریق رحمت و ریاض رضوان
خواهند شد پی بتفاوتی که ما بین صاحبین دعوتین است تو آن بر و آری دعوت مضمونة الاجابت
حضرت رحمة للعالمین همچنین باید که عالمیان را غریق رحمت نماید و ایشان حضرت فاتح [illegible]
شاید که ابواب رحمت بر روی وابستگان خود کشاید سفینه حضرت نوح علیه السلام تن چند را
از طوفان رهانید و سفینه اهلبیت اطهار حضرت سید الابرار هزاران هزار گنهگاران امتیان
افزون از شمار را از عذاب نار نجات داده بجنات تجری تحتها الانهار خواهد رسانید و بقای
نسل آدم علیه السلام بتوسط حضرت نوح علیه السلام از جهة آن [illegible] الاجداد که محبوب مطلوب
از ایجاد اند بوده است کما مر و اما تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام بر آنحضرت صلی الله
علیه و سلم بقصه نار و ذبح و ارشاد آن نیز حمل این قائل است حال قصه نار در شعر حضرت
عباس ابن عبد المطلب رضی الله عنه در نعت آنحضرت صلی الله علیه و سلم که [illegible] باید
یا برد نار الخلیل یا سبب العصمة اذ النار تحرق [illegible] است و حال قصه نار و ذبح و امثال آن آنست
که اینهمه از فروع و آثار مرتبه خلت که او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام [illegible] بوده
بود و ابتلای حضرت ابراهیم علیه السلام بالقاء در نار و بذبح ولد امتحان خلت بود و [illegible]
نار برد و سلام و فدای ولد بذبح عظیم از جهت بودن آنحضرت علیه الصلوة و التسلیم در
صلب حضرت ابراهیم و حضرت ذبیح علیهما السلام بوده است معنی خلیل منقطع الی الله یا
مختص بخدمت مولی یا مختص بصداقت و محبت یا برگزیده یا فقیر و محتاج منقطع عن الاخوان
والاعوان است و حضرت ابراهیم علیه السلام باین صفات [illegible] بکمال اتصاف داشت

که بود منقطع الی الله مختص بعبادت و محبت او و برگزیده او سبحانه و محتاج او سبحانه به بیان
که حاجت خود برا او سبحانه مقصور داشت چنانچه مروی است که چون او علیه السلام در آتش
می انداختند جبرئیل علیه السلام از و علیه السلام پرسید الک حاجة او علیه السلام فرمود اما الیک
فلا حضرت جبرئیل علیه السلام گفت فاسال ربک حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود حسبی من سوالی
علمه بحالی و محبت الٰهی در حضرت ابراهیم علیه السلام باقتضای مرتبه خلت بحدی بود که بوحی رویا به
ذبح ولد اقدام فرمود و چنانکه او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام درجه خلت بخشیده بود بآنحضرت
صلی الله علیه وسلم نیز درجه خلت کرامت فرمود در احادیث آمده است در حدیث ابی هریره رضی الله
عنه مروی است که او سبحانه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود انی اتخذتک خلیلا وقال صلی الله علیه
وسلم کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابابکر خلیلا وفی روایة لیکن اخی وصاحبی وقد اتخذ الله
صاحبکم خلیلا وفی حدیث آخر وان صاحبکم خلیل الله و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم
بدرجه محبوبیت مزید فضل بخشیده و از جهة محبوبیت بحو ابتلا نفرمود و از ینجا است که گفته اند که وصول
خلیل بواسطه است او سبحانه میفرماید وکذلک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض و وصول
حبیب بلا واسطه چنانچه میفرماید فکان قاب قوسین او ادنی و مغفرت خلیل که مرید و طالب
است در حد طمع است چنانکه او سبحانه حکایة عن الخلیل علیه السلام میفرماید والذی اطمع
ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین و مغفرت حبیب که مراد و مطلوب است در حد یقین است
چنانچه میفرماید لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر و خلیل گفت ولا تخزنی
یوم یبعثون و حبیب را پیش از سوال خود فرمود یوم لا یخزی الله النبی و خلیل
بوقت ابتلا گفت حسبی الله و حبیب را خود فرمود یا ایها النبی حسبک الله و
خلیل دعا کرد و گفت واجعل لی لسان صدق فی الاخرین و حبیب را بی سوال فرمود
ورفعنا لک ذکرک و خلیل بدعا خواست واجنبنی وبنی ان نعبد الاصنام و اهل بیت
حبیب را بی سوال فرمودند انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم

تطہیرا حاصل کہ ہیچک مخلوق را بوجہ من الوجوہ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
اگر کدامین فضیلت مفضولہ در دیگری آن چنان باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از جہۃ علو درجت و سمو منزلت متصف بآن فضیلت مفضولہ نباشد صاحب آن فضیلت
مفضولہ افضل از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود مثلا ابدا احاد امت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فضیلت بودن از خیر امۃ و امۃ وسط موجود است و این فضیلت در آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست نتوان گفت کہ احاد امت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ازین جہۃ کہ در احاد امت فضلی است کہ در آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا مثلا در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت
خوش نویسی یافتہ میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبود نتوان گفت کہ خوش نویس
بفضیلت خوش نویسی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است چہ امی بودن فضیلت
و معجزہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و خوش نویسی بمراتب لاتحصی ازان مفضول است
صاحب فضیلت مفضولہ افضل از صاحب فضیلت فاضلہ نمیتواند بود بلکہ صاحب
فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ قطعًا افضل است گو در صاحب فضیلت
فاضلہ آن فضیلت مفضولہ یافتہ نشود چنانچہ در روایت ابن وہب در حدیث اسرا
آمدہ قال قال اللہ تعالی سل یا محمد فقلت ما اسال یا رب اتخذت ابراہیم خلیلا
وکلمت موسی تکلیما و اصطفیت نوحا و اعطیت سلیمان ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ
فقال اللہ تعالی ما اعطیتک خیر من ذلک اعطیتک الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی
ینادی بہ فی جوف السماء وجعلت الارض طہورا لک و لامتک وغفرت لک ما تقدم
من ذنبک و ما تاخر فانت تمشی فی الناس مغفورا لک ولم اصنع ذلک لاحد قبلک وجعلت
قلوب امتک مصاحفہا وخبأت لک شفاعتک ولم اخبار النبی غیرک ازین حدیث افضل
بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم و حضرت موسی و حضرت نوح و حضرت

سلیمان علیہم السلام ازجہۃ بودن انچہ اوسبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ افضل ازانچہ بآنحضرات علیہم السلام بخشیدہ وہذا ما قال سبحانہ ما اعطیتک خیر من لک پس ہبرہن شد کہ حاجت فضیلت فاضلہ ازصاحب فضیلت مفضولہ افضل است ازجہۃ افضلیت فضیلت اوازفضیلت مفضولہ وروی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال جلس ناس من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم ینتظرونہ فخرج حتی اذا دنا منہم سمعہم یتذاکرون فسمع حدیثہم فقال بعضہم عجبا ان اللہ اتخذ من خلقہ خلیلا وقال آخر ماذا باعجب من کلام موسی کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر فعیسی کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم بان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وہو کذلک وموسی نجی اللہ وہو کذلک وعیسی روح اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فید خلنیہا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین ولا فخر ازینحدیث متحقق ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازحضرت ابراہیم وحضرت موسیٰ وحضرت عیسی وحضرت آدم علیہ السلام افضل اند ازجہۃ افضل بودن صفات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازصفات آنحضرات علیہم السلام ودرحدیث آخر آمدہ اما ترضون ان یکون ابراہیم وعیسی فیکم یوم القیمۃ ثم قال انہما فی امتی یوم القیمۃ اما ابراہیم فیقول انت دعوتی وذریتی واما عیسی فالانبیاء اخوۃ بنو علات امہاتہم شتی وان عیسے اخی لیس بینی وبینہ نبی وانا اولی بہ وحکی السمرقندی عن الکلبی فی قولہ تعالی وان من شیعتہ لابراہیم ان الہاء عائدۃ الی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای ان من شیعۃ محمد لابراہیم ای علی دینہ ومنہاجہ واختارہ الفراء وحکی عنہ مکی بالجملۃ ہیچیک رااز رسل وانبیا برآنحضرت صلعم فضل نیست وفضائل سائر رسل وانبیا علیہم السلام نسبت بفضائل آنحضرت صلعم مفضول اند وآنحضرت صلعم من جمیع الوجوہ ازسائرانبیا ورسل علیہم السلام وازسائرخلائق واناس من جمیع الوجوہ افضل اند

وجه سادس آنکه چون ظاهر و بین و متحقق و مبرهن است که بعض فضائل افضل از بعض دیگر است
و درجه بعض فضائل نسبت بدرجه بعض دیگر فروتر مثلاً فضیلت نبوت نسبت بصحابت
نبی که انهم فضیلتی است افضل و درجه صحابت نبی نسبت بدرجه نبوت اسفل است
و کسیکه موصوف باشد بفضیلتی که افضل است از کسیکه موصوف باشد بفضیلت
مفضوله که در آن افضل این فضیلت مفضوله یافته نشود مثلا نبی از صحابی نبی افضل است
که در وی صحابت نبی یافته نشود پس در افضلیت جایز شدن مرتبه مساوات مفضول
بمعنی اتصاف افضل بفضیلتی مفضوله که مفضول بآن متصف باشد ضرور نیست بودن
افضل متصف بفضیلتی که افضل باشد از فضیلتی که در مفضول است برای افضلیت
افضل بس است و چون وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضائل که در سائر
انبیاء و رسل بوده اند افضل است کسیکه متصف بوصف خاتم النبیین است افضل
است از سائر انبیا و رسل لما مر فی المقدمة الممهدة اما اینکه وصف خاتم النبیین
از جمیع اوصاف و فضایل سائر انبیاء و رسل افضل است ظاهر و باهر است که اعلی
فضائل انسانی اصطفای ربانی و برگزیدگی یزدانی است که نبوت و رسالت عبارت از آن
است و هر کمالی و فضیلتی که در هر یکی از انبیا و رسل علیهم السلام بوده است بحسب درجه نبوت
و رسالت او بوده است او سبحانه هر کمالی و هر فضیلتی را که شایان شان مرتبه نبوت
هر یک نبی و رسول بوده است بهر یکی از انبیا و رسل کرامت فرموده است و همچنان آیات
و معجزات هر یک نبی و رسول باندازه مرتبه نبوت و رسالت و بحسب حال عهد نبوت و رسالت
او بردست او منصوب نموده چنانچه بردست حضرت موسی علیه السلام که در عهد ایشان
سحر رایج و غالب بود آیت ید بیضا و قلب العصا حیة تسعی و بردست حضرت عیسی
علیه السلام که در عهد ایشان رواج طب بیشتر بود آیت ابرای اکمه و ابرص و احیای
موتی پیدا کرد و کل ذا بالتماس بر بین او تبانه نبوت و رسالت را بوجه فایق الجود و

حضرت خاتم النبیین رحمة للعالمین بغایت کمال آن رسانید آنحضرت صلی الله علیه وسلم را
مبعوث الی الخلق کافه و دین آنحضرت را صلی الله علیه ناسخ ادیان وشریعت وملت
ایشان را موبد تا آخر ایجهان و فیض رحمت و هدایت ایشان در عالم و عالمیان دایم
الفیضان گردانید و معجزات آنحضرت صلی الله علیه وسلم از هر قسم زاید از اضعاف مضاعفه
نسبت بمعجزات سائر رسل و انبیا بر دست مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم و برکت
اولیای امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که کرامات آنان معجزات آنحضرت صلی الله علیه
وسلم اند همچو اجابت دعوات و تکلم جمادات و احیای اموات و نطق حیوانات عجم و اسماع
تجار صم و جوشیدن آب از اصابع و فیض منابع و تکثیر قلیل و شق قمر و رد شمس و قلب
اعیان چنانکه روز بدر عصا تیغ بران شد و حنین جذع و اطلاع بر غیبات و سایه کردن
ابر بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و شفای اسقام و ابرای الآم و ظهور دین بر سایر ادیان
در مشارق و مغارب الی غیر ذلک مما لا تعد ولا تحصی و تا قیام قیامت باقی خواهد داشت
و عمده آن معجزات باقیه قرآن مجید است که وجوه اعجاز آن از بودن آن در درجه اعلی
از فصاحت و بلاغت که خارج از طوق بشر است و نظم عجیب و اسلوب غریب و حسن
تالیف و تناسب کلمات و جزالت و وجازت الفاظ و کثرت و غزارت معانی
و حسن مطالع و مقاطع که همه فصحا و بلغای عرب با وجود براعت و دعوای بلاغت و افراط
حمیت و شدت جاهلیت از معارضه آن باز ماندند و تن بعجز در دادند و اشتمال آن
بر اخبار بمغیبات ماضیه و آتیه و شرایع سابقه و قرون لاحقه و اسرار منافقین و اهل
کتاب و هواجس نفسانی مؤمنین و اسرار نجوای کفار مشرکین و احتوای آن بمصالح
عباد در معاش و معاد و حکم بالغه و احکام محکمه و علوم و معارف ظاهره و باطنه و اسباب
اجابت دعوات و نیل سعادات و دفع آفات و عاهات و شفای امراض روحانی
و جسمانی الی غیر ذلک مما هو مذکور فی مقامه غیر محصور و نامتناهی است و چون خاتم النبیین

آخرالانبیا را سو بد بودن دین او و بقای شریعت او الی آخر الدنیا ضروریست لاجرم
ن بایست که معجزات او و کتاب شریعت او تا آخر اینجهان باقی باشد بنا بر آن او سبحانه
رآن مجید را که عدد آیات آن شش هزار سیصد و شصت و شش است و اقصر سوره
زان که بمقدار سه آیت است معجزه بالاستقلال بوجوه غیر محصوره است و بدین
ساب این کتاب کریم بر دو هزار دو صد و بست و دو معجزه مستقل مشتمل است
نظر بر وجوه اعجاز حادی معجزات نامحصور است در مصاحف و تفاسیر و صد ور
فاظ در امصار و اقطار اقالیم از عهد سعادت مهد آن حضرت صلی الله علیه وسلم
مرور اعوام و شهور و انقضای اعصار و دهور محفوظ داشته چنانکه فرموده انا نحن نزلنا
ذکر و انا له لحافظون و محفوظ ماندن آن تا اینمدت مدید بدین گونه که در آن در متون
صاحف و صدور حفاظ فرقی و تفاوتی و اختلافی بیک حرف و یک نقطه و یک اعراب
وصف غایت جد و جهد ملاحده و قرامطه و معطله و دیگر اعدای دین در تحریف و تغییر آن
و نداده از اعظم معجزات است این چنین حفظ از غیر او سبحانه امکان نداشت
نوع مصداق آیه کریمه انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون از اجل معجزات بینات است
چون ادیان و شرایع انبیا و رسل سابقین موبد نبود بلکه آنهمه بدین دین متین منسوخ شدند
فظ زبر اولین هیچ توراة و انجیل از تحریف و تبدیل غیر و ... ت نداشت بالجمله رسالت عامه
بوت تامه ملت دایمه و شریعت قایمه و معجزات باقیه و مثوبات متوالیه متتالیه اجور
متناهیه از لوازم ضروریه وصف خاتم النبیین است اتصاف آنحضرت صلی الله علیه
لم باین وصف جمیل جلیل برای تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا و مرسلین
ن جمیع الوجوه کافی و وافی است چه موصوف را باین صفت ضرور است که نبوت
رسالت او از سایر نبوات و رسالات اعم و اشمل و دین و شریعت او از سایر
یان و شرایع اتم و اکمل و ملکات اخلاق او از اخلاق سایر خلق ازکی و اعدل

وشیم وشمایل او از سایر شیم وشمایل اسنی و اجل وملت او اقام و اقوام ومعجزات او از معجزات سایر انبیا و مرسلین اظہر و ابہر و ادوم وطریقہ او از سایر طرق اہدی و امثل وامت او از سایر امم اکثر و افضل باشد پس این وصف جامع فضایلی است کہ ہر فضیلتی را از ان فضایل بر ہمہ فضائل سایر انبیا و مرسلین علیہم السلام فضل کلی است وازینجا است کہ او سبحانہ در تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا و مرسلین فرمود وجعلتک فاتحا وخاتما وحضرت ابراہیم علیہ السلام فرمود بہذا افضلکم محمد وحضرت جبرئیل علیہ السلام با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفت لانہ فضلک بہذہ الصفہ وخصک بہا علی جمیع النبیین والمرسلین و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی وحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما بعموم رسالت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شعبہ از شعب وصف خاتم النبیین است بر تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر جمیع انبیا و مرسلین استدلال فرمودہ وازینجا تحقق شد کہ از امتناع اشتراک در خصوص خاتمیت انبیا امتناع مساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متحقق ومبرہن است پس قول این قایل کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل است ومبنی از تضلیل ناشی از فرط جہالات وضلالات این ضلیل ذلیل است واز جہت تضمن آن تجہیل حضرت رب جلیل ومبنی نبیل وابراہیم خلیل وروح امین جبرئیل علیہم السلام را بر الحاد قایل آن دلیل است وجہ سابق اینکہ قاعدہ تفضیل کسی بر دیگری این است کہ اگر مفضل ومفضل علیہ در فضیلتی خاص متشارک باشند باید کہ آن فضیلت در مفضل بوجہ اکمل زیادت بر آن مرتبہ فضیلت کہ در مفضل علیہ موجود باشد یافتہ شود واگر مفضل ومفضل علیہ در فضیلتی خاص متشارک نباشند باید کہ فضیلتی کہ در مفضل باشد افضل باشد از فضیلتی کہ در مفضل علیہ است مثلا بودن زید افضل از عمرو بدو وجہ می تواند شد یکی آنکہ زید وعمرو در فضیلتی مثلا علم متشارک باشند وعلوم این

نسبت بعلوم عمرو زاید باشند ویا این که در زید فضیلتی یافته شود که از فضیلتی که در عمرو
است افضل باشد وآن هردو فضیلت از هر یک جنس نباشند مثلا در زید فضیلت علم
و در عمرو فضیلت کتابت یافته شود درینصورت هم زید افضل است از عمرو زیرا که فضیلت
زید یعنی علم فضل است از فضیلت عمرو یعنی کتابت وفیمانحن فیه این قاعده تفضیل متحقق است
چه وصف خاتم النبیین که مختص بآن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع اوصاف کمال که در سایر
انبیا و مرسلین علیهم السلام بوده اند افضل است پس لامحاله موصوف وصف خاتم النبیین
از سائر انبیا و مرسلین افضل است این قایل بیان کند که آن قاعده کدام است که این تفضیل
ونفی مساوات بر ذهول ازان مبنی است وآن قاعده کدام کس مقرر کرده است و در کدام
علم آن قاعده مقرر شده است و در کدام کتاب از کتب معتبره تصریح بآن قاعده وتصریح
باینکه از عدم اشتراک در فضیلتی که افضل فضایل باشد نفی مساوات لازم نمی آمد مرقوم است
غالباً منشا ضلالت این کول احول آن باشد که اہل سنت وشیعه باہم اختلاف کردند در اینکه
افضل اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر صدیق اند یا حضرت علی مرتضی رضی الله
عنهما اہل سنت گفتند که افضل الاصحاب حضرت صدیق اند وشیعه گفتند که افضل اصحاب
حضرت مرتضی اند چون شیعه استدلال کردند باین که حضرت مرتضی اشجع واقوی واعلم و
اقضی واشرف واقرب الی الرسول وابوالحسنین وبعل حضرت سیده بتول اند الی
غیر ذلک من فضائله التی لاتحصی ومناقبه التی لاتستقصی اہل سنت جواب دادند که
مراد ما از افضلیت افضلیت من حیث الثواب والکرامة عند الله است نه فضلیت
من حیث آحاد الفضایل او من حیث مجموع الفضایل از این جواب این کول فهمید که
این قاعده افضلیت است و بنا بر این فهم نفی مساوات را از جهة عدم اشتراک
در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل انگاشت واز عقل وایمان دست
بر داشت حال انکه این جواب بیان قاعده نیست بیان مراد از دعوی افضلیت است

واین جواب را دو محمل است یکی آنچه محقق دوانی در حاشیه جدید شرح تجرید جدید تفصیلا و در شرح عقائد عضدیه اجمالا بیان کرده قال فی شرح العقائد فان صیغة افضل موضوعه للزیادة فی معنی المصدر بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضایل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه هو الرجحان بهذا الوجه ای من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الآخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضایل الآخر ولا فی مجموع الفضایل من حیث المجموع انتهی دویمی آنکه فضل کثرت ثواب از دیگر همه فضایل افضل است وحضرت صدیق رضی الله عنه موصوف است بفضیلت کثرت ثواب که افضل است از دیگر فضایل وکسی که موصوف است بافضل فضایل افضل است از من عداه که موصوف باشد بجمیع فضایل مفضوله و این جواب برین محمل مبنی است بر قاعده که ما بیان کرده ایم وبنا بران قاعده از عدم اشتراک در وصف خاتم النبیین نفی مساوات لازم است کما بینا وبعد تحقیق وتدقیق نظر تفضیل حضرت شیخین یعنی صدیق اکبر وفاروق اعظم رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا علیهم السلام که همه اهل سنت از اسلاف واخلاف بلا خلاف بران اتفاق دارند مبنی است بر افضلیت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل وکمالات تفصیل این اجمال وتوضیح اینمقال این است که مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا از مسایل اعتقادیه است ودر مسایل اعتقادیه جزم اعتقاد می باید در اعتقادیات ظن بکار نمی آید وافضلیت حضرت شیخین رضی الله عنهما بر جناب مرتضوی رضی الله عنه من حیث کثرت الثواب باعتراف علمای اهل سنت امر ظنی است فی المواقف وشرحه اعلم ان مسئلة الافضلیة لا مطمع فیها فی الجزم والیقین اذ لا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی الاکثریة فی الثواب بل مستندها النقل ولیست هذه المسئلة مسئلة یتعلق بها عمل فیکتفی فیها بالظن الذی هو کاف فی الاحکام العملیة بل هی مسئلة علمیة یطلب فیها الیقین والنصوص المذکورة من الطرفین بعد

تعارضها لا یفید القطع علی ما لا یخفی علی منصف لانها باسرہا اما احاد او ظنیۃ الدلالۃ مع کونها متعارضۃ ولیس الاختصاص بکثرت اسباب الثواب موجبا لزیادتہ قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف فلہ ان لا یثیبت المطیع ویثیب غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لا یفید القطع بالافضلیۃ بل غایتہ الظن کیف ولا قطع بان امامۃ المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالو بان الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقتضی بانہم لو لم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب علینا اتباعهم فی ذلک القول وتفویض ما ہو الحق الی اللہ تعالی انتہی واین اعتراف است باینکہ بافضلیت من حیث الثواب جزم نیست وقول بافضلیات کہ بتقلید اسلاف است مبنی بر حسن ظن است وپیداست کہ در اعتقادیات ظن بکار نیست ثم قال فی شرح قال الآمدی قد یراد بالتفضیل اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا لکونہ اعلم مثلا وذلک غیر مقطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذ ما من فضیلۃ یبین اختصاصہا بواحد منہم الا ویمکن مشارکتہ غیرہ لہ فیہا وبتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری ولا سبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضایل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضایل کثیرۃ اما لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلا جزم بالافضلیۃ بہذا المعنی ایضا انتہی ازینجا ظاہر شد کہ در مسئلہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بیان مراد باینکہ مراد افضلیت من حیث الثواب است بکار نمی آید برای آن وجہی قاطع باید کہ موجب جزم باین مسئلہ اعتقادیہ متفق علیہا باشد وآن وجہ قاطع این است کہ چون کمال نبوت ورسالت کہ ختم نبوت عبارت ازان است والکمال فی تابید این دین الی یوم الدین وعموم ودوام ہدایت ودعوت الی الخلق وبقای آن تا آخر اینجہان وشیوع عبادات وایمان در ہر مکان در ہمہ اعصار وازمان واقامت

عدل و حدود و اجرای احکام شرعیه و ایصال حقوق وکف از مظالم و امر بالمعروف
ونهی عن المنکر الی غیر ذلک از آثار مرتبه بران است افضل فضایل همه خلایق است و موصوف
بوصف خاتم النبیین باتصاف باین افضل فضایل از همه آخرین و اوایل افضل است
کما حققنا فیما سبق وتمکین این دین و اعلاء کلمة الله وتکثر سواد مسلمین وتایید و اشاعت
آن و هدایت کافه انام سوی اسلام وتطهیر عباد در اقطار و بلاد از عبادت احدنام
و اجلای اهل کتاب ومشرکین واطفای فروغ آتش پرستان وفتح بلاد و امصار
وقهر جبابره کفار اقطار و اقامت حدود الله بر فسقه وفجار و انتظام ممالک بر وفق
احکام شرعیه که اینهمه وجوه اظهار دین است افضل فضایل افضل الامم است چه اینهمه
اظهار دین متین علی الادیان و اکمال آثار ختم نبوت و ابقای آن تا آخر زمان است و ظاهر
و باهر است که اینهمه قسمیکه از دست حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام یافت از دست
دیگر کسی صورت نه بست حضرت صدیق اکبر اول من اسلم من الرجال البالغین بلا خلاف
است و بدعوت او حضرت عثمان بن عفان وحضرت زبیر ابن العوام وحضرت عبد الرحمن
ابن عوف وحضرت سعد ابن ابی وقاص وحضرت طلحه ابن عبد الله رضی الله عنهم
ایمان آوردند و او از بدو اسلام در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ببذل نفس
و مال دقیقه فرونگذاشت و در صحیح بخاری از عبد الله ابن عمرو ابن العاص مروی است
قال بینما النبی صلی الله علیه وسلم یصلی فی حجر الکعبة اذا اقبل عقبة ابن ابی معیط فوضع
ثوبه فی عنقه فخنقه خنقا شدیدا فاقبل ابو بکر حتی اخذ بمنکبیه ودفعه عن النبی صلی الله علیه وسلم
وقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله الآیه و از علی مرتضی رضی الله عنه مروی است
که او رضا حضرت صدیق اکبر را بدین وجه بر مومن آل فرعون تفضیل داد و فرمود که مومن
آل فرعون کتمان ایمان کرده گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وصدیق رضی الله
اعلان ایمان نمود گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله و رفاقت حضرت صدیق

اکبر رضی اللہ عنہ باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہجرت کہ مقدمہ ظہور دین ومبداء ظہور
قوت مسلمین است وصحابت او بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غار کہ منصوص کتاب
مبین است وصبر وتمکن واستقلال وثبات بعد وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل
الصلوات وجزم عزم قتال اہل ردۃ ومانعین زکواۃ وقتل مسیلمہ کذاب ودیگر مدعیان
نبوت کہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بوقوع آمدہ موجب قوام ودوام وشیوع دین
اسلام شد فضیلتی است کہ ہیچک فضیلت از فضایل این است معادل آن نمی تواند شد
روی الترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لاحد
عندنا یدا الا وقد کافیناہ ماخلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ وما نفعنی مال احد ما نفعنی
مال ابی بکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر الا وان صاحبکم خلیل اللہ وروی عن عمر رضی
اللہ عنہ ذکر عندہ ابو بکر فبکی وقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلۃ واحدۃ
من لیالیہ اما لیلتہ فلیلۃ سار مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الغار فلما انتہیا الیہ
قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شیء اصابنی دونک فدخل فکسحہ ووجد
فی جانبہ ثقبا فشق ازارہ فسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہا رجلیہ ثم قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجرہ ونام فلدغ ابو بکر
فی رجلہ من الجحر ولم یتحرک مخافۃ ان یتنبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسقطت دموعہ
علی وجہ رسول اللہ فقال مالک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی فتفل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ واما یومہ فلما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوۃ فقال لو منعونی عقالا
لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفۃ رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لی اجبار
فی الجاہلیۃ وخوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی وتم الدین اینقص وانا حی واما
مجاہدات وفتوحات فاروقیہ کہ باعث شیوع دین اسلام در کافہ انام ودر آمدن

ممالک وسیعہ و اقطار فسیحہ از فارس و روم و شام در حوزۂ تصرف مسلمین بغایت تسلط و انتظام و انہدام آتشکدہ ہا و معابد اصنام و ابتنای مساجد باستحکام و جریان حدود و احکام و سیاست و جبر گیری رعایا و عمال و حکام و در آمدن اکثر بدکیشان در دین و باز ماندن انہا از ارتکاب مظالم و ماثم و قوت گرفتن مسلمانان از یافتن انفال و مغانم الی غیر ذلک مما شاع من الخیرات فی الممالک از غایت اشتہار کالشمس فی رابعۃ النہار مستغنی از بیان و اظہار ہست بالجملہ انجاز مواعیدیکہ او سبحانہ بحضرت خاتم النبیین از اظہار دین اسلام بر ہر دین و تسلیط و استخلاف و تمکین مومنین و اغنای آنان از مغانم و انظفار مجاہدین بر مرتدین و دیگر کافرین و اجلای یہود مرۃ ثانیہ از جزیرۂ عرب در آیات کتاب مبین کقولہ سبحانہ ہو الذی ارسل رسولہ بالہدی و دین الحق لیظہرہ علی الدین کلہ وقولہ وعد اللہ الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکننہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا وقولہ تعالی یا ایہا الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینہ فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم ویحبونہ اذلۃ علی المومنین اعزۃ علی الکافرین یجاہدون فی سبیل اللہ ولا یخافون لومۃ لائم ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم وقولہ تعالی ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثہا عبادی الصالحون وقولہ سبحانہ وعدکم اللہ مغانم کثیرۃ فعجل لکم ہذہ وقولہ تعالی ہو الذی اخرج الذین کفروا من اہل الکتاب من دیارہم لاول الحشر کہ مبنی است بحشر ثانی وجلای اہل کتاب مرۃ ثانیہ فرمودہ بود بر دست حضرت شیخین و بجد جہد و حسن سعی و تدبیر حضرتین رضی اللہ عنہما جلوہ ظہور گرفت و شیوع اکمال دین و اتمام نعمت الہی بر مسلمین بمجاہدات و مشاق حضرت شیخین رضی اللہ عنہما حسن انجام پذیرفت و تا کہ بر سیرت شیخین عمل رفت اختلالی راہ نیافت و فسادی رونما نشد بالجملہ انچہ در بارہ اشاعت دین خاتم النبیین صلی اللہ

علیه وسلم از دست شیخین رضی الله عنهما سرانجام یافت از دست دیگری میسر نشد
و بوقوع نامد بسبب آن هرچه باشد و این عظیم نفع فی الاسلام که حضرت شیخین را رضی الله عنه
بفضل الهی میسر شد نسبت بسایر احاد و فضائل عظمای این امت فضل کلی است میان
این فضیلت کلیه و دیگر فضایل افاضل این امت نسبتی است که ظل و خلف آن نسبت
است که فیما بین فضیلت ختم نبوت و دیگر نبوات ست پس چنانکه فضیلت ختم نبوت بالای
سائر نبوات ست همچنان این فضیلت شیخین رضی عنه بالای سائر فضایل ست و چنانکه
اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات جمیع احاد این امت الی یوم القیمة بآن حضرت
صلی الله علیه وسلم خواهند رسید همچنان اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات اهل دیاریکه
بحسن سعی شیخین رضی الله عنهما دران دیار دین اسلام شیوع یافته الی یوم القیمة بشیخین
رضی الله عنه خواهد رسید و این فضل شیخین رضی الله عنهما قطعی و یقینی است ارتیاب در آن
مکابره و بدیهی است کدام کس تواند گفت که دفعه یمامه و قتال اهل ردة از صدیق اکبر
رضی الله عنه و وقائع قادسیه و یرموک و فتح بلاد از فاروق اعظم رضی الله عنه بوقوع
نامده و شیوع اسلام در طوایف انام بحسن سعی حضرت شیخین رضی الله عنه بظهور نرسیده
افضلیت حضرت شیخین رضی الله عنه باین فضل کلی بر سائر صحابه رضی الله عنهم قطعی است
پس تحقیق پیوست که مسئله تفضیل شیخین که از عقائد دینیه ست از مسائل قطعیه یقینیه ست
و این مسئله متفرع است بر فضیلت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات سائر
انبیا و مرسلین اما بحث تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر حضرت امیر المومنین یعسوب الدین
علی مرتضی کرم الله وجهه در احاد فضایل آنجناب که افزون از شمار و بیرون از حساب اند
و آنهمه فضایل نیز از باب مزید قرب و ثواب اند مبنی است بر غایت تعصب درین باب
والله الموفق للصواب ازین تفصیل مبرهن شد که این قایل جاهل باین قول خود که نفی
امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت نبی بر ذهول از قاعده

تفضیل است و مبنی از تفضیل قطعیت تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما کہ نزد اہل سنت
مجمع علیہ است برہم زد چہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما منوط است بانکہ کار اظہار آثار
ختم نبوت و مصالح مترتبہ بر آن و اشاعت آن چنانکہ از دست حضرت شیخین رضی اللہ عنہما
بر آمدہ از دست دیگری سر انجام نیافتہ و این کار افضل فضایل امت است پس مصدر
این کار افضل امت است و بتقدیر بودن ختم نبوت افضل فضایل خلق و بودن اختصاص
آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سبب بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الخلق و بودن
عدم امکان اشتراک در خصوص خاتمیت دلیل نفی امکان مساوی عظیم نفع در اظہار آثار خاتمیت
و اشاعت مصالح و لوازم مرتبہ بران افضل فضایل امت نتواند بود پس موصوف بآن افضل
امت نتواند بود و فضلیت باعتبار کثرت ثواب مجہول است حکم بقطعیت آن نتوان کرد
کما فی المواقف و شرحہ فالحق ما ذکرنا بالتفصیل فی مہر التفصیل فی الکلام وان قضی الی التطویل
لکنہ لا یخلو عن التحصیل واللہ الہادی الی سواء السبیل وجہ ثامن آنکہ چون ختم نبوت و رسالت
افضل کمالات و فضایل ممکنہ ممکنات است کما سبق اختصاص او سبحانہ بندہ را بدین افضل
کمالات و فضایل بی اختصاص او سبحانہ آن بندہ را بغایت قرب و ثواب متصور و ممکن
نیست تجویز این کہ بندہ کہ او را او سبحانہ باین افضل فضایل اختصاص بخشیدہ است
نائل اعلی درجات قرب و ثواب نباشد تجویز متنافیین است وجہ تاسع اینکہ چون او
سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنچنان درجات قرب و ثواب کرامت اختصاص
بخشیدہ است کہ صالح اشتراک بین اثنین نیست و مشارکت دو کس باہم دران او صاف
و درجات ممکن نیست منجملہ آن ہست اول من تنفلق الارض عن جمجمتہ و اول من تنشق عنہ
الارض و اول الناس خروجاً اذا بعثوا و اول من یفیق من الصعقۃ و اول من یحرک
حلق الجنۃ و اول من یقرع باب الجنۃ و اول من یفتح لہ الجنۃ و اول شفیع فی الجنۃ و اول من
یوذن لہ فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجیز علی الصراط اشتراک این اوصاف

بین اثنین ممکن نیست چه اول مضاف است سوی جمیع عموم پس موصوف باین صفات
همان است که بر جمیع من عداه در انشقاق ارض از وی و در خروج وقت بعث و در تحریک
حلق جنت و قرع باب آن و مفتوح شدن آن برای وی و در شفاعت در جنت
و در ماذون بسجود بودن و در شافع و مشفع بودن و در جواز بر صراط سابق و مقدم باشد
اگر دو کس درین امور سهیم دارند هیچکی از ان هر دو کس سابق علی جمیع من عداه
درین امور نیست پس موصوف باین صفات نیست و سابق گذشته که اول متعدد
نتواند شد و هر گاهیکه دو کس درین صفات متشارک نتواند شد و بر هیچیک کس
ازان دو کس که متشارک درین صفات بفرض محال فرض کرده شوند صادق
نتواند شد که اول از جمیع من عداه و سابق بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
است پس تساوی جمله مومنین درین صفات اولی بالامتناع است اذا تمهد هذا فنقول
آیا این صفات از باب قرب و ثواب اند یا نه اگر بدانست این فایل از باب قرب و
ثواب اند مشارکت و مساوات کسی با آنحضرت صلی الله علیه [illegible] این صفات که صالح
اشتراک بین اثنین نتواند شد محال بالذات است [illegible] آنها
صفات ممکن التساوی باشند و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه [illegible] قرب و ثواب
برین تقدیر اولی بالامتناع است زیرا که اگر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن
باشد اول در خروج و افاقه از صعقه و دخول جنت [illegible] باز و نیت سجود و
شفاعت و مقبولیت شفاعت باشد یا نه [illegible] اعلی از آنحضرت [illegible]
علیه وسلم نتواند بود چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین امور از جمیع من [illegible] اول
و مقدم است و ظاهر است که با وصف مقدم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین
همه امور بر جمیع من عداه هر کس از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم درین همه امور خواهد بود و اگر کسی از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم [illegible]

از جمیع من عداه اول باشد انا آنحضرت صلی الله علیه وسلم درانهمه امور اول باشد چه بر این
تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم دعموم من عدا آنکس مما اضیف الیه الاول یعنی در عموم
مفضل علیه داخل است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من عداه در این همه امور نتواند
بود فیلزم خلاف المفروض المسلم وعلی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم درانهمه امور اول
از جمیع من عداه نتوانند بود فیلزم خلاف مفروض المسلم ومع هذا چون مشارکت ومساوات
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات ممکن نیست اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در این صفات ممکن نتواند بود چه این قائل خود اعتراف دارد که مفضل نسبت بمفضل علیه
مرتبه مساوات را جائز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد پس چون مساوات
در این همه امور ممکن نیست افضل ممکن نتواند بود واگر این صفات بدانست
این قائل از باب قرب وثواب نیستند این قائل اهلیت مخاطبت ندارد واین گفتگوی
او از جمله هذیانات مجانین است وجه عاشر این که شفاعت کبری وصفت سید الناس
یوم القیمة واکرم الاولین والآخرین علی الله وقائم مقامیکه لایقوم الا رجل واحد ونائل درجه
که لاینبغی الا لعبد من عباد الله ولا ینالها الا رجل واحد بودن صاحب لوای که آدم
فمن سواه تحته واکثر الناس تبعا یوم القیمة واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة از صفات آنحضرت
صلی الله علیه وسلم اند اگر این قائل انکار اتصاف آن حضرت صلی الله علیه وسلم
باین صفات میکند از دعوی ایمان دست بردارد وهرچه خواهد بر زبان آرد واگر
این قائل را باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین اوصاف اعتراف است مشارکت
ومساوات کسی باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در این اوصاف ممکن نیست چه جای تساوی
جمله مومنین در این صفات این قائل مشارکت ومساوات دیگری را باآنحضرت صلی الله علیه
وسلم تصویر کند بعد ازان امکان آن باثبات رساند تصویر آن از کسیکه بهره از
فهم داشته باشد متصور نیست چه جای آنکه امکان آن باثبات رساند وجه حادی

ایست کہ غالباً منشا جسارت این قایل براین ہذیان این است کہ نزد اہل سنت تثویب مطیع وتعذیب عاصی برخدا یتعالی واجب نیست وازین عقیدہ اہل سنت کار این قایل بر نمی آمد در عقیدہ ما اہل سنت خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بختم نبوت وافضلیت برسایر خلق عموما وبرسایر انبیا ورسل خصوصاً ودیگر فضایل کہ بالا مذکور شدہ اند وشفاعت کبری وقیام بمقامیکہ لایقوم احد غیرہ ونیل وسیلہ کہ درجہ ایست درجنت کہ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولاینالہا الا رجل واحد برحضرت باری جلت کبریارہ واجب نبود وجوب ہیچ شئ براو سبحانہ جل شانہ ہیچ معنی ندارد واین ہمہ ممکن بودہ است کہ او سبحانہ آنحضرت را نافریدی وبرسالت ومحبوبیت نہ برگزیدی وبآن فضایل وکمالات وبشفاعت کبری وآندرجات اختصاص نہ بخشیدی اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وعدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات ممکن بودہ است مگرچون آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نیستند کما مر غیر مرۃ مشارکت ومساوات دوکس دران صفات ممکن نیست وازامکان آن صفات وامکان اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات امکان اشتراک اتصاف بین اثنین فصاعدا لازم نمی آید مثلا زید وتشخص زید ممکن است واشتراک تشخص زید بین اثنین ممکن نیست ہمچنان صفت اول النبیین خلقا مثلا ممکن است امکان داشت کہ او سبحانہ ہیچ نبی نبی آفریدیا دوکس باہزار کسان راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید علی التقدیرین ہیچ کسی اول النبیین خلقا نمی بود مگر اشتراک دوکس درصفت اول النبیین خلقا ممکن نیست چہ اگر او سبحانہ دوکس راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید برہیچ کس از آن ہردو اول النبیین خلقا صادق نتوانست شد کہ معنی اول النبیین خلقا سابق برجمیع من عداہ من الانبیا در آفرینش است وبرتقدیر مذکور ہیچ کس از ان

هر دو سابق بر جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه بعض من عداه من الانبیا را در آفرینش معیت دارد همچنان وصف خاتم النبیین ممکن است امکان داشت که او سبحانه کسی را نبی نگردانیدی یا دو کس یا چند کس را معًا نبی گردانیده بعد آن دو کس یا چند کس نبوت را منقطع گردانیدی برین هر دو تقدیر کسی خاتم النبیین نبودی چه خاتم النبیین آخرین همه انبیا است بر تقدیر اول کسی نبی نبودی چه جای آنکه کسی آخرین همه انبیا باشد و بر تقدیر ثانی هیچکی ازان دو کس نبی یا چند کس نبی که بعد ازان نبوت منقطع میشد آخرین همه انبیا نیست تا مصداق خاتم النبیین باشد بلکه بعض انبیا با هریکی ازان هر دو نبی یا چند نبی معیت دارد پس وجود و عدم خاتم النبیین ممکن است لیکن اشتراک خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست تساوی و تشارک دو کس در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات است چه این وصف صالح اشتراک بین اثنین نیست و همبرین قیاس دیگر صفات که او سبحانه بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نموده آنحضرت صلعم را بان صفات اختصاص بخشیده است ممکن اند امکان داشت که آن صفات و موصوف آن صفات را نمی آفرید مگر اشتراک آن صفات بین اثنین ممکن نیست که آن صفات صلوح اشتراک بین اثنین ندارند کما مر مرارا و سبق ذکره تکرارا پس ازین عقیده اهل سنت قول بامکان مساوات و مشارکت کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم لازم نمی آید و چون آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اعلی مراتب قرب و ثواب اختصاص بخشیده است و آن صفات که اعلی مراتب قرب و ثواب اند صلوح اشتراک بین اثنین ندارند و اشتراک انها بین اثنین ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن اعلی مراتب قرب و ثواب ممکن نیست و ممتنع بالذات است و هو المدعی اما انکه آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند ظاهر است چه کسیکه اول من ینشق عنه الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من یجوز

علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول من یوذن له فی السجود
واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقایم عن یمین العرش بمقام لا یقومه احد
غیره ونایل وسیله ای درجة لا ینبغی الا العبد من عباد الله ولینا لها الا رجل واحد افضل
است در قرب وثواب از کسیکه اول در انهمه نباشد و آما اینکه این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند فلما مر غیر مرة انچه از عقیده اهل سنت لازم است همین قدر
است که سلب این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است بامکان ذاتی
واین مسلم ومعتقد ما مومنین است لیکن در امکان وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وامکان اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات وامکان سلب آن اتصاف
کلام نیست کلام در امکان اشتراک این صفات مابین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وفردی دیگر از افراد انسان است و در امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفات است وبراهین قاطعه باثبات رسید که این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ومساوات ومشارک دیگری با آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در این صفات ممتنع بالذات است این قایل که تساوی جمیع مومنین در این درجات
قرب وثواب که صلوح اشتراک بین اثنین ندارند وتشارک اثنین در انهمه ممتنع بالذات
است تجویز میکند بیان نماید که هر یکی از جمله مومنین چسان اول من تنشق عنه الارض واول
من یفیق من الصعقة واول من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من
یفتح له الجنة واول من یوذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة
تواند شد اگر هر یکی از جمله مومنین اول باشد هر یکی از جمله مومنین در انهمه بر جمیع من عداه
من المومنین مقدم باشد وهر یکی از جمله مومنین در انهمه بر جمیع من عداه من المومنین مقدم نباشد
پس اول باشد ونباشد پس هر یکی از مومنین مصداق اجتماع النقیضین باشد
پس در اعتقاد این قایل اعتقاد امکان مصداق اجتماع النقیضین از جمله عقاید

اہل سنت است حاشاہم عن ذلک وعلی ہذا القیاس درجۂ شفاعت کبری اعلی درجات
قرب و ثواب است کہ صاحب آن درجہ آن باشد کہ ہمہ اولین و آخرین بوی التجا دارند و
بحضرت او پناہ آرند و بوجاہت و شفاعت او از شداید موقف نجات یابند و بسفارش او
کسانی کہ محاسب نباشند بزودی بہ بہشت شتابند و گنہگاران از دوزخ برآیند
و بجنت درآیند تخییل این کہ جملہ مومنین درآن درجہ ممکن التساوی اند بلی مسیح بالیخولیا و دلیل
از کسی ممکن نیست و ہمچنان در صفت سید الناس یوم القیمۃ و اکرم الاولین و الآخرین علی اللہ
و ہمچنان بودن صاحب لوای کہ ما من بنی آدم فمن سواہ الا تحتہ جملہ مومنین ممکن التساوی
نتوانند شد مگر این قایل شفاعت کبری و این صفات را از باب قرب و ثواب نمیداند
و در اعتقادش صفت خاتم النبیین از قبیل صنعت نقاشی است کہ با قرب و ثواب
تعلق و مناسبتی ندارد و کو بجای خود صفت کمال است ہیچ خیال کہ سراسر خیال است
و بال اتباع شیخ نجدی وخیم المآل است وجہ ثانی عشر اینکہ اگر این قایل بنای ہذیانات
خود در زعم باطل خود براین عقیدہ اہل سنت کہ بر او سبحانہ تثویب مطیع و تعذیب
عاصی واجب نیست نہادہ است با وصف اینکہ ہذیانات او باین عقیدہ مساسی
ندارند و چہ تخصیص کل مومنین بامکان تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب
چہ باشد زیرا کہ نزد اہل سنت تعذیب کفار و مشرکین بر خدا تعالی واجب نیست
و اگر این ہذیانات را مبنای دیگر است بایستی کہ آن مبنای ہذیانات خود را ذکر نمودہ
امکان تساوی کل مومنین و امتناع شرکت مشرکین و کفار در آن باثبات میرسانید
وجہ ثالث عشر اینکہ کلام او عند القائل متہافت و بیمعنی است چہ خلاصہ کلام او این
است کہ معتبر در فضیلت فضیلت من حیث کثرۃ الثواب و القرب است و جملہ
مومنین در این فضیلت ممکن التساوی اند و این کلام محض بیمعنی است افضل بودن جملہ
مومنین من حیث کثرۃ الثواب و القرب متضمن این است کہ ہیچکی از مومنین افضل من عدام

من المومنین من حیث کثرة الثواب والقرب نباشد زیراکه هریکی از مومنین داخل عموم مضاف الیه افضل یعنی عموم مفضل علیه است ومعنی تساوی جمله مومنین در افضلیت عدم افضلیت وعدم مفضولیت هریکی از مومنین من عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب در عین افضل بودن هریکی از مومنین من عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب است واین کلام متهافت بیمعنی است چون این قایل جاهل سخن خودنمیفهمد ومیپندارند که سخنی که از زبانش برآمده بمعنی است یا بامعنی آرزو امید فهمیدن سخن دیگری چسان توان داشت وجه رابع عشر اینکه آیا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعتقاد این نجدی افضل الخلق من حیث کثرة الثواب والقرب بود یا نه علی الثانی قول او فیما سبق به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل واکمل از سائر انبیا علیهم السلام که درباره آن این قایل وعلیه العقد الاجماع گفته است در اعتقادش باطل است وایمانش نزد همه مومنین زایل است زیراکه نزد او معتبر در معنی افضل افضل من حیث القرب والثواب است ونزد همه مومنین آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق من حیث کثرت القرب والثواب بلاریب وارتیاب اند وانکاران کفر است وعلی الاول مشارکت ومساوات دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین وصف محال است چه اگر دیگری افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب فرض کرده شود آن حضرت صلی الله علیه وسلم در عموم مفضل علیه داخل باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف ونیز چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب است آن دیگر داخل عموم مفضل علیه باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف فعلی التقدیرین مساوی مساوی نشد ومشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه پس مبرهن شد که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضلیت من حیث القرب و الثواب نیز ممتنع بالذات است وهو المدعی وجه خامس عشر قول این قایل پس نظر

بر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوائے کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از افضل
او گرداند صریح است در این کہ اگر مفضول در کثرت ثواب مفضول باشد گردانیدن
آن مفضول مساوی کسیکہ از و در کثرت ثواب افضل باشد یا افضل از و در کثرت
ثواب بدانست این قایل ہم ممکن و مقدور نیست والاقول او کہ ہر مفضول را کہ کمالات
دیگر مفضول است یعنی در ماسوائے کثرت ثواب مفضول است لغو و بیمعنی باشد چون
ہر واحد از سائر خلق در کثرت ثواب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول است
گردیدن ہیچکی از خلق و ہیچکی از مومنین مساوی یا افضل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در کثرت ثواب باعتراف این قایل ہم ممکن و مقدور نتواند بود پس ہم سعی این قایل رائیگان
رفت و حق ہمہرگز قرار گرفت و تحقیق پیوست کہ او سبحانہ بفضل عظیم و رحمت تامہ آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم آفریدہ و از جملہ ممکنات برگزیدہ بصفاتی از باب قرب و ثواب اختصاص بخشیدہ
کہ آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نتوانند شد و وجود مشارک و مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در ان صفات مستلزم عدم آن است و مشارک و مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات و وجود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم و اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن صفات و وجود آن صفات در ذات
آن سرور کائنات علیہ افضل الصلوات ممکن بالذات و متحقق بارادہ حضرت خالق
الکائنات و اہب العطیات است و امکان آن صفات مستلزم امکان اشتراک
آن صفات بین اثنین نیست امکان شئی دیگر و امکان اشتراک آن دیگر و اینہمہ یعنی
آفریدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و برگزیدن بر سایر ممکنات و اختصاص بصفات ممتنعہ
عن الاشتراک محض فضل عظیم او سبحانہ است آن نہ از جہت قابلیتی و استحقاقی ذاتی بود
و نہ مزدکاری و نہ اجر عملی و نہ جزائے عبادتی استحقاق و قابلیت و نیکوکاری و اعمال

حسنه وعبادات مقبوله که شایسته منصبی که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله علیه
وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بودند هم کرامت فرموده او سبحانه بوده اند وهمین
مدلول حدیث صحیح بخاری است کما یاتی انشاء الله تعالی باید دانست که ازین قایل
تا این مقام چند موجبات کفر او سر زد شده اند در اثنای ابطال اقوال او ایما بآن رفته
است مناسب می نماید که درینجا بطریق فذلکه تعداد موجبات کفر او مذکور نموده شود اگر
این قایل بعد متنبه شدن بران موجبات کفر باعلان تمام توبه نصوح نماید در دین اسلام
باز در آید واگر اختیار نار بر عار کنند روسیاه بجهنم رود وما علینا الا البلاغ نخستین
از موجبات کفر او این است که در اوایل خرافات تامه خود گفته است که این کلیه هیچ یک
ممتنع ذاتی داخل تحت قدرت الهی نیست محل کلام است پس او بتجویز دخول ممتنعات ذاتی
تحت قدرت الهی میکند وبراین تجویز لازم است که عدم الواجب سبحانه وشریک الباری
ودیگر ممتنعات ذاتی داخل تحت قدرت الهی باشند وقول باین لازم کفر است پس
ازین قول او تجویز اغلظ انحای کفر براو لازم است وغایت جهل او از ندانستن او معنی
امتناع ذاتی ومعنی قدرت ازین تجویز پیدا است وجهل او عذر کفر نمیتواند شد دوم اینکه
او قایل شده است بامکان اتصاف او سبحانه به نقایص وقبایح وفواحش غیر متناهیه
وقول بامکان اتصاف او سبحانه بیک فاحشه وبیک نقیصه هم کفر است پس این اعتقاد
او مشتمل است بر انحای غیر متناهیه کفر چه اعتقاد امکان اتصاف او سبحانه بیک یک
فاحشه ویک یک نقیصه کفری جداگانه بالاستقلال است سیوم اینکه این
قایل قاعده اختراع کرده است که اگر یک حصه از کدام معنی مصدری ممکن ذاتی باشد
ضرور است که جمیع حصص آن معنی مصدری ممکن باشند وبر اعتقاد این قاعده اصرار
تام دارد کما سبق این اعتقاد متضمن وجود غیر متناهیه کفر است چه وجود وعدم معنی مصدری است
وبعض حصص آن هر دو همچو وجود انسان وعدم انسان ممکن ذاتی است پس بنا براین

اعتقاد او ضرور است که جمیع حصص وجود و عدم ممکن ذاتی باشد پس وجود واجب
سبحانه وهم عدم واجب سبحانه ممکن ذاتی باشد و وجود شریک الباری وهم عدم شریک
الباری ممکن ذاتی باشد و حدوث واجب الوجود سبحانه و ترکب واجب الوجود
وغیرہا که تبلفظ آن زبان نمی آلایم ممکن ذاتی باشد الی غیر ذلک من اللوازم الباطلة الغیر
المتناهیة که قول بهریک ازان لوازم کفر مستقل جدگانه است چهارم اینکه این
قایل بران قاعده مخترعه خود امکان اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح متفرع نموده
است این تفریع او بجای خود کفر است فالاصل والفرع والموصل والمفرع
والتاصیل والتفریع کلها فی النار پنجم اینکه او گفته است که سلب اتصاف او سبحانه
بنقایص وقبایح وفواحش ممکن ومعلول او سبحانه است وذات واجب الوجود
چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود
بمقابل آن صفت است واین را بغایت شد و مد بیان کرده است واین اعتقاد
او کفر است زیراکه نفس ذات حقه احدیه براین تقدیر مصداق سلب اتصاف
بنقایص وقبایح وفواحش نتواند بود مصداق این سلب براین تقدیر از نفس ذات حقه
احدیه مصداق ایجابات نقایص وقبایح وفواحش غیر متناهیة باشد ضرورة استحالة
ارتفاع صدق الموجبات وسوالبها واین متضمن انحائی غیر متناهیه کفر است ششم اینکه
در اعتقاد او میانه اتصاف او سبحانه بصفات نقص معیت ذاتی است این قائل
در بیان این چند صفحه همچو صفحه روی خود سیاه کرده است وخودش اعتراف دارد
که صفات کمال واتصاف بصفات کمال متاخر بالذات از ذات حقه است پس او را
از اعتراف تباخر سلب اتصاف بنقایص وفواحش وقبایح غیر متناهیه از ذات حقه
بنا بر اعتقاد او معیت ذاتیه میانه اتصاف بصفات کمال وسلب اتصاف
بنقایص وفواحش وقبایح گزیر نیست پس نفس ذات حقه واجبه مصداق سلوب اتصافات

نقایص و قبایح غیر متناهیه حسب این اعتقاد در اعتقاد و نیست پس این نجدی را از اعتقاد
نبودن نفس ذات حقه مقدسه مصداق ایجابات غیر متناهیه که نقایص آن این سلوب غیر
متناهیه اند گزیر نیست و این اعتقاد او متضمن وجوه غیر متناهیه کفر است هفتم اینکه این
قایل اعتقاد دارد باینکه علم و قدرت وغیره صفات الهیه وهم اتصاف بآن صفات
ممکن ذاتی و معلول او سبحانه اند و باین اعتقاد میگوید که عدم علم و قدرت از ذات
حقه مقدسه که از شان او علم و قدرت است بعینه جهل و عجز است و میگوید که چون صفت
علم و قدرت او سبحانه ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن خواهد
بود و عدم هر دو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است
بعینهما جهل و عجز است پس بر او لازم است اعتقاد ثبوت جهل و عجز بنفس ذات حقه مقدسه
قبل از اتصاف آن ذات حقه بعلم و قدرت و این اعتقاد کفر است و متضمن انحای کفر است
چه همین کلام او در دیگر صفات کمالیه جاریست مثلا حیات صفت زائده است ممکنه
پس وجود و عدم آن ممکن است و عدم حیات از ذات مقدسه که از شان آن حیات
است موت است پس موت او سبحانه ممکن است و چون ثبوت حیات از ذات
حقه مقدسه متاخر است عدم حیات در مرتبه متقدمه ضروریست و سبحان الحی الذی
لایموت عما یقول الظالمون علوا کبیرا و چون سابق وجه بطلان قول این قایل بیان کرده
ایم درینجا حاجت اعاده آن نیست هشتم اینکه او گفته است که عدم علم از
حضرت باری جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی انتهی و این قول او از موجبات
کفر او است زیراکه علم نزد او از صفات زائده علی الذات است پس سلب آن
از مرتبه ذات احدیه حقه ضروریست و او خود اعتراف دارد باینکه صفات او سبحانه محتاج
ذات حقه اند و تاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب بسیط علم از ذات احدیه

ضروری است وسلب بسیط نزد وجود موضوع که ذات احدیه است مستلزم سلب
عدولی است وسلب عدولی علم نزد او جهل است پس این قول واعتراف است
باعتقاد او باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات احدیه بجهل و آن کفر است واین
بر متکلمین قائلین بزیادت صفات لازم نمی آید زیرا که جهل نزد آنان عبارت است
از قوت استعدادیه علم نه از سلب بسیط علم و نه از سلب عدولی علم و ذات حقه از
قوت استعدادی منزه است و زعم این قایل بودن جهل سلب عدولی علم ناشی از
جهل است چه سلب عدولی علم در جمادات موجوده متحقق است حال آنکه جمادات
متصف بجهل نیستند و قد مر تفصیل ذلک نهم اینکه این قایل در معنی خاتم النبیین
تحریف کرد ظاهر است که معنی خاتم النبیین آخر همه انبیا بعثا است ولام النبیین برای
استغراق و در عقائد همه مسلمانان است ان محمدا صلی الله علیه وسلم آخر الانبیاء این
قایل معنی دیگر برای خاتم النبیین تراشد وبحسب معنی تراشیده خود تجویز تعدد خاتم
النبیین نمود پس از دو حال خالی نیست یا این قایل معنی خاتم النبیین نمیداند
وبراین تقدیر ظاهر است که او اعتقاد باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین اند
ندارد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی محمول معنی ندارد وبراین تقدیر کفر او ثابت است
وجهل در کفر عذر نمیتواند بود یا این قایل دیده و دانسته بغرض تضلیل جهله معنی خاتم
النبیین را تحریف میکند براین تقدیر این کفر او از اغلظ وجوه کفر است دهم اینکه این قایل
بمستثنی بودن ذات مبارک مقدس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع نبیین علیهم السلام
در لفظ خاتم النبیین که لام برای استغراق است قایل شده است و پر ظاهر است که
کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمی تواند بود پس این قول او مستلزم
قول به نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین است واین کفر است و عذر
اینکه این قایل ازین معنی که کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمیتواند شد

جہل داشت سودی ندارد جہل درکفر عذر نتواند بود یازدہم اینکہ این قایل بعد تسلیم امتناع اتصاف دیگری بوصف خاتم النبیین واستحالہ اشتراک این صفت بین اثنین ابدای احتمال بودن وصفی دیگر ہمتا وعدیل وصف خاتم النبیین درمساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبودن آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمودہ است وابدای اینچنین احتمال محال کفر است زیراکہ وصف خاتم النبیین اعلی اوصاف کمالیہ ممکنات است تجویز بودن کدامین وصف ہمسر وہمتا وعدیل این وصف از درای شان کمال نبوت ورسالت است وتجویز لغو وبیکار بودن بعض کمال نبوت ورسالت است واین کفر است ووجوہ بودن این تجویز ازدرای شان کمال نبوت ورسالت سابق ازین بتفصیل تمام مذکور اند دوازدہم اینکہ این قایل در تنظیر تساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مختص بوصف خاتم النبیین اند ومساوی مفروض خودش کہ آنرا مختص بوصفی کہ آنرا ہمتای وعدیل وصف خاتم النبیین تجویز کردہ قرار دادہ تساوی زید وعمرو بدین گونہ کہ در زید صفت تیراندازی ودر عمرو وصف بندقہ اندازی بعد اشتراک زید وعمرو در کمالات دیگر ہیچ تفاوت در شجاعت یافتہ شود ونیز تساوی عراب وبراذین کہ در ہر یکی ازین ہر دو منفعتی معتبرہ بالاختصاص یافتہ میشود آوردہ است آوردن اینچنین نظیرات درینچنین مقام موجب استخفاف وازرای شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ومنصب آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی ختم نبوت ورسالت است پس در بودن آن از موجبات کفر قایل اشتباہی نیست این قایل جاہل درین تنظیر نیندیشید کہ کدام کس را بجای زید وکدام کس را بجای عمرو وکدام کس را بجای عراب وکدام کس را بجای براذین می نہد ووصف خاتم النبیین را بجای تیراندازی یا بجای بندقہ اندازی یا بجای قوت ہرب وطلب کہ در عراب است یا بجای کین عطفت کہ در براذین است قرار سید ہد اینچنین تنظیر از غلط وجوہ کفر است علمای اعلام آن ابیات را کہ در آن تشبیہ ممدوحین شعرا با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است ہمچو قول ابو العلا معری لولا انقطاع الوحی بعد محمد
قلنا محمد من ابیہ بدیل ہو مثلہ فی الفضل الا انہ لم یاتہ برسالۃ جبریل وہمچو قول حسان
اندلسی در مدح محمد ابن عاد و وزیر ادابی بکر ابن زیدون کان ابا بکر ابو بکر الرضی
وحسان حسان وانت محمد از باب استخفاف از موجبات کفر شمردہ اند چہ جای تشبیہ
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزید یا عمرو یا بعراب یا برا ذین وتشبیہ منصب خاتم
النبیین بہ تیر اندازی و بندقہ اندازی یا باوصاف آن و بہمہ اینچنین تنظیر
کفر است وسہل انگاشتن آن کفر دیگر است سیزدہم اینکہ قایل بفضل دیگر
انبیا علیہم السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ببعض وجوہ قایل است واین کفر
وخرق اجماع است وقد تقرر نزد ما ہمہ مومنین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیاء
ومرسلین من جمیع الوجوہ فضل کلی است چہاردہم اینکہ قول این قایل کہ نفی امکان
مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ
تفصیل است ومبنی از تضلیل منجر بتجہیل حضرت رب جلیل وحضرت جبریل وحضرت
ابراہیم خلیل وآنحضرت علیہ وعلیہما الصلوۃ والتسلیم میشود کما سبق مفصلا پس
این قول بوجوہ چند از موجبات کفر است پانزدہم اینکہ قول او بجواز
مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب بلکہ بجواز فضیلت
جملہ مومنین از آنحضرت در قرب وثواب کفر است واشنع است از کفر بعض
کرامیہ کہ بجواز افضل بودن ولی از نبی تجویزی کنند چہ این قایل بجواز افضل
بودن افجر فجار وافسق فساق از مومنین از افضل الانبیاء والمرسلین در قرب و
ثواب قایل شدہ است شانزدہم اینکہ قول او پس بنظر قوت ووسعت
قدرت کاملہ ممکن ومقدور الہی است کہ ہر مفضول راکہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است اورا مساوی بلکہ افضل از

افضل او گردانند درین مطالب بزرگ و مقصد معتبر که جمله مومنین ممکن التساوی اند
و درین معنی و مقدوریت قدرت کامله گو واقع نشود صریح است در اینکه در اعتقاد
او آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل از جمیع من عداه در قرب و ثواب نیستند و من
عداه اگرچه در دیگر کمالات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول باشد در قرب و
ثواب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول نیستند و این اعتقاد کفر است
ہشتم ہم قول مذکور صریح است در اینکه جمله مومنین گو فساق و فجار باشند
در قرب و ثواب از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول نیستند و در کمالات
دیگر یعنی ماسوای کثرت ثواب مفضول اند و ازین قول لازم است قول باینکه نبوت
و رسالت محض لغو است چه در قرب و ثواب نبی و غیر نبی و رسول و غیر رسول بنا بر
این قول برابر اند پس ہیچ اعتقاد اعتقاد لغو و بیکار بودن نبوت و رسالت است
و آن بی شبه کفر است نہم ہم اینکه قول باینکه جمله مومنین در قرب و ثواب
افضل از حضرت افضل المرسلین خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم توانند شد متضمن
استخفاف شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بقطع نظر ازینکه این کلام صادق
باشد یا کاذب اشتمال کلام بر استخفاف منوط بکذب آن نیست بسا کلام
کاذب مشتمل بر استخفاف نمی باشد و بسا کلام صادق متضمن استخفاف میباشد و استخفاف
شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہر کلامی که باشد کفر است نوزدہم اینکه این قایل
تجویز می کند که این مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین وجه باشد که در یک
کمال مختص معادل وصف خاتم النبیین که وصف مختص آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم است یافته شود و در دیگر کمالات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن مساوی
متشارک باشد حال آنکه بسیاری از کمالات و نعوت کمالیه آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم آن چنان ہستند که صالح اشتراک بین اثنین ہستند و برخی ازان کمالات

ولغوت دراشتاق ابطال قول ابن قابل سابق مذکور شده اند پس تجویز اینکه آن مساوی
در ہمہ کمالات وصفات کمالیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوائی وصف خاتم النبیین مشارک
باشد بی انکار اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدان صفات کمالیہ ممکن نیست
وآن انکار محض زندقہ وکفرست پستم اینکہ تکلف اینچنین تحملات تدنی وابدای اینچنین
احتمالات باطلہ رکیکہ برای تصحیح کلام شیخ نجدی وانداختن خود را در مہالک گفتگو وکلام
درشان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی جمیع الکمالات باوصف اینکہ مفہومات غیر متناہیہ آنچنان ہستند کہ مصداق
آنہا ممکن نیستند واز عدم امکان آنہا عموم قدرت الہیہ برہم نمی شود واز عدم امکان
مصداق مفہوم مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات چسان برہمی عموم قدرت
الہیہ متصور تواند شد بدون زندقہ وسوء اعتقاد وبغیر بدکیشی وبدباطنی والحاد متصور نیست
اینہمہ از علامات کفرست اعاذ باللہ من ذلک کلہ بحرمۃ حبیبہ وخلہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ
وصحبہ قال الوسواس الخناس در بخاریست عن سالم ابن عبداللہ عن ابیہ انہ اخبرہ
انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما بقاءکم فیما سلف قبلکم من الامم کما بین صلوٰۃ
العصر الی غروب الشمس اعطی اہل التوراۃ التوراۃ فعملوا بہا حتی انتصف النہار ثم
عجزوا فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطی اہل الانجیل الانجیل فعملوا بہ حتی صلوٰۃ العصر ثم عجزوا
فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطیتم القرآن فعملتم بہ حتی غروب الشمس فاعطیتم قیراطین قیراطین
فقال اہل الکتابین ای ربنا اعطیت ہولاء قیراطین قیراطین واعطیتنا قیراطا قیراطا
ونحن اکثر عملا قال اللہ ہل ظلمتکم من اجرکم من شیء قالوا لا قال فذلک فضلی اوتیہ من اشاء
ودر حدیث دوم متصل این است عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثل
المسلمین والیہود والنصاری کمثل رجل استاجر قوما یعملون لہ عملا یوما الی اللیل علی اجر
معلوم فعملوا لہ الی نصف النہار فقالوا لا حاجۃ لنا الی اجرک الذی شرطت لنا وما عملنا

باطل فقال لہم لا تفعلوا اکملوا البقیۃ عملکم وخذوا اجرکم کاملا فابوا وترکوا فاستاجر آخرین
بعدہم فقال اکملوا البقیۃ یومکم ہذا ولکم الذی شرطت لہم من الاجر فعملوا حتی اذا کان
حین صلوٰۃ العصر قالوا لک ما عملنا باطل ولک الاجر الذی جعلت لنا فیہ فقال اکملوا
بقیۃ عملکم فانما بقی من النہار شئی یسیر فابوا فاستاجر قوما ان یعملوا لہ بقیۃ یومہم فعملوا لہ
بقیۃ یومہم حتی غابت الشمس فاستکملوا اجر الفریقین کلیہما۔ از حدیث ابی موسیٰ
رضی اللہ عنہ ثابت شد کہ حق تعالیٰ از فضل خود طفیل حضرت خاتم النبیین صلی اللہ
علیہ وسلم امت را بر عمل ناقص و ناتمام کہ از وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل و
تام کہ عمل تمام روز ست عنایت فرمودہ پس چنانکہ این امت را بشرف فضل
مذکور خود سرفراز فرمود ممکن ست و او تعالیٰ قادر ست بر اینکہ دیگر آن را مساوی این
امت بفضل خود گرداند کو واقع نفرماید و در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہ حال این
امت بشمول ذات اقدس و نفس نفس در کثرت ثواب بیان و اخبار بر وجہ اتم و اکمل
فرمودہ کہ با وجود قلت عمل نسبت بہر دو امت این امت را اجر عمل مضاعف
مرحمت شدہ و چون ہر دو امت عرض کردند کہ عمل ما کثیر و اجر ما یسیر و عمل این
امت اقل و اجر آن اکثر و اکمل ست ارشاد شد کہ از اجر شما چیزی کم کردہ شد
و ہر دو امت تسلیم کردند باز فرمودند اینکہ زیادہ از عمل عطا کردم فضل من است
بعدہ فرمودندی بخشم ہر کرا بخواہم مومن صادق را بعد ملاحظہ معانی این حدیث شکی
نماند در اینکہ ہر کرا بشرف عزت و کثرت ثواب و قرب منزلت سرفراز فرمودہ
اند مخصص بفضل است اگر بجای او دیگری را در این فضیلت قایم و منصوب میفرمودند
کیست کہ مانع می شد و چیست کہ مزاحم میگردید و حالا اگر مساوی ما افضل
از و سازند مانع و مزاحم کیست و چیست چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا
خواہد آمد عارف رومی قدس سرہ میفرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست بلکہ

ونیز می فرماید ؎ بلکه شرط قابلیت داد اوست ؛ عقیده اسلام این
است که حضرت سید المرسلین صلی الله علیه وسلم را بمقام قاب قوسین او ادنی در دنیا
وبمقام محمود وقت شفاعت وبمقام وسیله بعد دخول جنت و دیگر فضایل چون نذری
از تفسیر مظهری نقل شده مخصوص فرموده دیگری سهیم وعدیل جناب اقدس نیست
ونخواهد شد وهر سه مقام ارفع واعلی از سائر منازل ومقامات هست و این
عقیده اسلام نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویه دیگری در انها نیست معاذ الله
اقول سابق بیان کرده ایم که آفریدن او سبحانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وبرگزیدن او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بر سایر ممکنات واختصاص بخشیدن آن
آنحضرت بصفات ممتنعة الاشتراک از محض فضل عظیم او سبحانه بر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بوده است نه از جهت قابلیتی واستحقاقی ذاتی و نه مزد کاری واجر عملی
و نه جزای عبادتی استحقاق وقابلیت ونیکو کاریها واعمال حسنه وعبادات
مقبوله که شایسته آن منصب جلیل که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله
علیه وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بودند هم کرامت فرموده او سبحانه بوده اند
واز بودن آنهمه محض از فضل او سبحانه صالح اشتراک بودن آن صفات کمالیه
که او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآنها شرف اختصاص بخشیده است لازم
نمی آید همه تشخصات وتعینات وهمه آن صفات که صالح اشتراک بین اثنین
هستند از فضل الهی پیدا شده اند واز پیدا شدن آنها بفضل الهی بودن آنها
صالح اشتراک بین اثنین لازم نمی آید امکان شئی دیگر وامکان اشتراک آن شئی
دیگر هست وسابق مکرر بارها مبرهن شده که وصف خاتم النبیین واول النبیین خلقا
واول ما خلق نوره واول من تنشق عنه الارض واول من یفیق من الصعقة واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول من یؤذن له

فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقایم یمین العرش بمقام لایقومه
احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونال وسیله ای درجة لاینبغی الا لعبد من عباد الله
ولا ینالها الا رجل واحد وشافع بشفاعت کبری که این همه اوصاف کمالیه را او سبحانه
بفضل عظیم خود بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده است صالح اشتراک بین
اثنین نیستند تجویز اشتراک این اوصاف کمالیه بین اثنین از کسی بی تناهی در تمامیت
و بلا دت یا جنون مطبق ممکن نیست و از جمله اوصاف کمالیه غیر صالحة الاشتراک این
است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم افضل الرسل اند واین فضیلت امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
او سبحانه است که بفضل عظیم خود بوجاهت و محبوبیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم این امت را
کرامت فرموده است قال الله سبحانه کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة فی
صفاته صلی الله علیه وسلم وجعل امته خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة ایضا انک
خیر الانبیاء وان امتک خیر الامم واسمک احمد وامتک الحمادون قربانهم دماؤهم
واناجیلهم صدورهم لایحضرون قتالا الا وجبریل معهم یتحنن علیهم تحنن الطیر علی فراخه وفی حدیث
الاسراء ان محمدا صلی الله علیه وسلم اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا اثنی علی ربی
الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان
فیه تبیان کل شئ وجعل امتی خیر امةٍ وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون
وهم الآخرون بالجمله بودن امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر امةٍ بنص قطعی ثابت
است وخیر افعل التفضیل مضاف الی النکره است ونکره که افعل التفضیل سوی
آن مضاف باشد از صیغ عموم است پس معنی خیر امة بهترین همه امم وافضل از سایر
امم واین صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر امت دیگر خیر امةٍ باشد وشتار
این امت درین صفت باشد آن امت دیگر یا در عموم مضاف الیه و متفضل علیه

داخل باشد یا نه علی الاول آن است خیر امة نتواند بود بلکه امم موصوله مفضل علیها است
فیلزم خلاف المفروض وعلی الثانی این است بهترین همه امم و افضل از سایر امم نتواند بود پس
خیر امة نتواند بود فیلزم خلاف المفروض المسلم و نیز بر تقدیر بودن است دیگر مشارک
این است در این صفت این است یا داخل عموم مضاف الیه ومفضل علیه باشد یا نه
علی الاول این است خیر امة نتواند بود بلکه مفضول نسبت ببعض امم خواهد بود وعلی الثانی
آن است بهترین همه امم نتواند بود پس خیر امة نتواند بود و نیز او سبحانه است آنحضرت
را صلی الله علیه وسلم صفت هم الاولون وهم الآخرون بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم محض
بفضل عظیم خود کرامت فرموده واین هردو صفت هم قابل اشتراک بین اثنین نیست
چه معنی این صفت این است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر
امم اول است و در وجود خلقت از سایر امم متاخر است کما فی صحیح مسلم نحن الاخرون من
اهل الدنیا والاولون یوم القیمة المقضی لهم قبل الخلایق نحن اول من یدخل الجنة اگر این صفت
در امت دیگر یافته شود امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دخول جنت از سایر امم اول
باشد و در وجود خلقت از سایر امم متاخر نباشد و بر این تقدیر امت دیگر مشارک امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت نتواند شد بلکه بر این تقدیر این صفت نه در امت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم موجود است و نه در امت دیگر پس مشارکت امت دیگر با امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مستلزم عدم مشارکت آن امت دیگر با امت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت است و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است
محال بالذات است و نیز او سبحانه میفرماید وکذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی
الناس ویکون الرسول علیکم شهیدا و نیز میفرماید لیکون الرسول شهیدا علیکم
وتکونوا شهداء علی الناس ازین آیات ظاهر است که او سبحانه امت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم را بفضل خود بر سایر امم شهید گردانیده اگر مشارکت امت دیگر

با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت فرض کرده شود بر این تقدیر این امت
بر سایر امم شهید نتوانند بود و آن امت دیگر هم بر سایر امم شهید نتوانند بود پس این
تقدیر مستلزم سلب مشارکت آن امت دیگر با این امت در این صفت است
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است بالجمله چنانکه او سبحانه
بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نموده آنحضرت را صلی الله علیه
وسلم بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل صالح اشتراک بین اثنین
نتوانند شد همچنان بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم امت آنحضرت صلی الله علیه و
سلم را بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل [illegible] اشتراک میان دو
امت هم ندارند پس چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الانبیاء والرسل است همچنان
امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است افضلیت این امت بر سایر امم
مسبب است از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا و رسل علیهم السلام
استدلال از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل بر افضلیت
این امت بر سایر امم استدلال لمی است و استدلال از افضلیت این امت بر سایر امم که از
قول او سبحانه کنتم خیر امة ثابت است بر افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل
استدلال انی است و بهر دو وجه استدلال واقع است حاصل این است که افضلیت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا علیهم السلام و افضلیت امت آنحضرت صلی الله علیه
وسلم بر سایر امم محض از فضل الهی است نه از جهت استحقاقی و نه مزد کاری و نه اجر عملی و نه
جلدوی عبادتی و از بودن افضلیت از محض فضل الهی لازم نیست که این افضلیت قابل
اشتراک بین اثنین باشد امکان شئ و بودن وجود آن بفضل الهی دیگر است و بودن آن صالح
اشتراک بین اثنین او اکثر دیگر است کسی که فرق میانه هر دو نکند تواند فهمید البته مخاطب ندارد
پس از بودن زیادت اجر این امت بر عمل ناقص نسبت با اجور اهل کتابین [illegible]

بوده است که از هر دو حدیث صحیح بخاری متحقق است حسب امکان مساوات و مشارکت
امت دیگر با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضل لازم نمی آمد ازین هر دو حدیث همین قدر
ثابت است که افزودن اجر بر عمل ناقص بفضل الٰهی منوط است و ما اهل سنت اعتقاد داریم
که فضل بخشیدن بکسی که عمل ناقص هم نداشته باشد منوط بعنایت الٰهی است سبب عمل منوط
باستحقاق و قابلیت نیست اما اعتقاد آن نداریم که اشتراک اوصافیکه صلاح اشتراک
بین اثنین نیستند ممکن است همچو اعتقاد منوط السوفسطائیت است برای همچو اعتقاد شدت غباوت
و بی ایمانی و جهل مرکب و نافهمی شرط است عوام و جهله این چنین اعتقاد را باقتضای غباوت
و غوایت از باب ایمان میدانند غافل ازینکه این اعتقاد سوفسطائیت است و غایت بی ایمانی
است اعتقاد صحیح این است که وجود با وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت و رسالت و آن
حضرت صلی الله علیه وسلم و سایر فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم و درجات قرب و ثواب آن
حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن اند تحقق و عدم تحقق آن ضرور نبوده است او سبحانه بفضل عظیم خود
آنحضرت را آفرید و با آنحضرت صلی الله علیه وسلم ختم نبوت و رسالت که اعلی درجات فضل ممکنات
است و دیگر فضایل لاتحصی که بعض ازانها صالح اشتراک بین اثنین نیستند کرامت فرمود
و امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضل عظیم خود افضل امم گردانید اگر میخواست آن
حضرت را نمی آفرید و آن فضایل نمی بخشید و این امت را نمی آفرید و آنرا افضل الامم نگردانید
سلب اینهمه ممکن بوده است و ازین لازم نمی آید که مشارکت و مساوات در فضایلی که صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ممکن باشد و از جمله آن فضایل مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
که صالح اشتراک بین اثنین نیستند آن فضایل اند که سابق مذکور شده اند عدم آن
فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است الا اشتراک
آن فضایل بین اثنین ممکن نیست و بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم سبحانه این امت را
بعض فضایل چنین کرامت فرموده است که صالح اشتراک درمیان دو امت نیست

کما مرآنفاً حال این قایل و این بیهوده سرائیها که از قلم و زبانش سر زده اند از این احتمالات
خالی نیست یا آن فضایل و اوصاف را که صالح اشتراک بین اثنین نیستند و سابق با رها
عدم صلوح آنها برای اشتراک بین اثنین بیبین مبرهن شده است صالح اشتراک بین
اثنین می انگارد و میانه امکان صفتی و امکان اشتراک آن فرق نمیتواند دانست یا
حصول که این فضیلت را بکسی فضل الٰهی مستلزم صالح اشتراک بودن آن فضیلت
بین الکثرین می پندارد بر این تقدیر او متناهی فی البلادة والحماقت است امید صحت
پذیرفتن او نتوان داشت ؎ لکل داء دواء یستطب به ؛ الا الحماقة اعیت
من یداویها ؛ از حضرت مسیح علیه السلام روایت کنند که فرموده ابرأت الاکمه و
الابرص واعیانی علاج الاحمق یا او دیده و دانسته برای اغوای جهله و عوام تلبیس
می کند که آن بیچارگان در میان امکان شی و امکان اشتراک آن و در صلوح و عدم
صلوح صفات برای اشتراک تمیز نمیتوانند کرد و آنان ممتنعات ذاتی و مستحیلات
عقلی را نیز ممکن و مقدور دانند بر این تقدیر او از شیاطین الانس است نعوذ بالله
منهم و من شیاطین الجن حالا نظر تفضیلی در کلمات بیهوده این قایل باید کرد قول او
پس چنانکه الی قوله کو واقع نفرماید اگر مراد او از ان این است که او سبحانه قادر است
برانیکه است دیگر را در فضایلی که ممکن الاشتراک بین کثیرین اند مساوی و مشارک این
است گرداند این مسلم است و با وسودی نمی بخشد که از ان امکان مساوات و مشارکت
است دیگر با این امت در فضایلی که صالح اشتراک بین اثنین نیست لازم نمی آید و اگر
مراد او از ان این است که او سبحانه قادر است برانیکه امت دیگر را مساوی و مشارک
این امت در جمیع اوصاف و فضایل گرداند گو آن اوصاف و فضایل صالح اشتراک
نباشد این خود باطل است مشارک گردانیدن کسی با کسی در صفتی که صالح اشتراک
نیست متهافت و متناقض است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون وجود

زید وتشخص او محض از فضل الٰہی است او سبحانہ قادر است برانیکہ دیگر آن را در وجود و تشخص زید مشارک زید گرداند کسی بی فرط حماقت و بلادت یا اطباق جنون تجویز آن نتواند کرد وقول او بشمول ذات اقدس ونفس النفس رجم بالغیب است در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما ذکر اجور یہود ونصاری و ذکر اجر است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است دیگر اجور انبیای بنی اسرائیل و ذکر اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست وقول او مومن صادق را از ملاحظہ معانی این حدیث شکی نمی ماند در اینکہ ہر کرا بشرف عزت وکثرت ثواب و قرب برکت سرفراز فرمودہ اند محض فضل است درست است مومن صادق را کہ ہیچ چیز بر خدایتعالی واجب نمیداند ہرگز درین معنی شک نیست کہ ہر ممکن کہ بوجود آمدہ است از فیض وفضل او سبحانہ بوجود آمدہ است و ہر کرا شرف وعزت وکثرت ثواب و قرب منزلت حاصل شدہ است بفیض وجود او سبحانہ حاصل شدہ است لیکن مستحیلات ذاتیہ وممتنعات عقلیہ کہ صلوح قبول فضل وفیض ندارد ہیچگونہ واقع نمی تواند شد ازین کلام امکان مساوی کہ مصداق اجتماع النقیضین و وجود آن مستلزم عدم آن است ثابت نتواند شد وقول او اگر بجای او دیگر ہا را درین فضیلت قایم ومنصوب می فرمود کیست کہ مانع میشد وچیست کہ مزاحم میگردید درست است لیکن باین لباس خناس مبودی نمید ہد چہ ممکن بودہ است کہ او سبحانہ آنحضرت را نافریدی یا خاتم النبیین نگردانیدی یا دیگر صفات مختصہ غیر صالحہ الاشراک نہ بخشیدی دیگری را آن صفات بخشیدی لیکن آن دیگر بر آن تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبودی وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی آن دیگر نبودی این کلام برای اثبات امکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات مختصہ مراتب قرب وثواب کہ صالح اشتراک بین اثنین نیستند سودی ندارد حاصل این کلام بعد تدقیق ہمین قدر است کہ عدم این صفات از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن بودہ است و درین کلام نیست مدعای ما این است

که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفات محال و ممتنع بالذات از امکان عدم این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم امکان مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفات ثابت نتواند شد اما قول او و حالا اگر مساوی یا فضل ازو سازند مانع و مزاحم کیست و چیست وسوسه شیطانی است چه اگر آن فضیلت و آن درجه قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین باشد مساوات و مشارکت دیگری در همچو فضیلت و همچو درجه ممتنع و محال نیست پس ممکن است که دیگری را مساوی یا افضل در همچو فضیلت و همچو درجه قرب و منزلت سازند اگر آن فضیلت و آن درجه قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین نباشد مشارکت و مساوات اثنین در همچو فضیلت و همچو درجه ممتنع ذاتی و مستحیل عقلی است امتناع ذاتی مانع وجود مساوی و افضل است قول این قایل بر آن ماند که کسی گوید که چون او سبحانه زید و تشخص زید را بالفضل خود آفریده است اگر دیگران را مساوی زید در تشخص زیدی کند یا دیگران را در تشخص زیدی از زید افضل گرداند مانع کیست و مزاحم چیست سامع این هذیان را جز اینکه صدور این هذیان را از قایل بر جنون مطبق قایل محمول کند چاره نتواند بود سابق مکرر مبرهن شده است که فضایلی که او سبحانه بفضل عظیم خود از آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بدان اختصاص بخشیده است صالح اشتراک بین اثنین نیستند تا مساوات و مشارکت کسی دیگر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور باشد آری عدم وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آن فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است در امکان آن کلام نیست کلام دراین است که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور نیست این قایل اول تصور نماید که دو کس اول من خلق نوره و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و اول من تنشق عنه الارض و اول من یفیق مع الصعقة و اول من یؤذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی الصراط و اول من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول شفیع فی الجنة

وقایم بمقام لایقوم به احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونایل درجه لاینبغی الا لعبد
من عباد الله ولا ینالها الا رجل واحد وصاحب شفاعت کبری چسان توانند شد وبعد
تصویر آن امکان مشارکت دراین اوصاف ثابت نماید تا مدعایش برآید والا همه
بیهوده گوئیها ویاوه سرائیهای او لغو وهذیان است عجب تر آن است که این کلام
او بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک وصف خاتم النبیین بین اثنین است وظاهر است
که اختصاص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین صفت محض از فضل الٰهی است پس بر تقدیر
استلزام بودن اختصاص باین صفت از فضل الٰهی اشتراک این صفت را بین اثنین
واگر تسلیم امتناع اشتراک این صفت بین اثنین چه معنی دارد این فرمایه که در ادراک
پایه او از هر چهار پایه فروتر است کلام خود هم نفهمد فهم کلام دیگری از او چسان امید توان
داشت وانچه این قایل برای تلبیس گفته است که حق تعالی از فضل خود بطفیل حضرت
خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم بر عمل ناقص وناتمام که وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل وتمام
که عمل تمام روز است عنایت فرموده خلاف عقیدهٔ باطله اوست چه عقیدهٔ او همان است
که عقیدهٔ شیخ نجدی بوده است وشیخ نجدی تطفل وتوسل آنحضرت را صلی الله علیه وسلم از وجوه
شرک میدانست وهمچنان قول او چنانکه عنقریب از کلام بعض کمل اولیا خواهد آمد چه شیخ نجدی
دشمن اولیا قدس الله اسرارهم بود در عقیدهٔ او همه اولیاء الله مشرک ومبتدع بوده اند وانچه
این قایل از کلام بعض کمل اولیا فهمیده است غلط فهمی اوست چنانچه عنقریب ان شاء الله تعالی
می آید وقول او عارف رومی قدس سره می فرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست ؎ ونیز
میفرماید ؎ بلکه شرط قابلیت داد اوست ؎ سود می نخشد ما خود اعتقاد داریم که اختصاص
بخشیدن او سبحانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضایلی که صالح اشتراک بین اثنین
مستند از محض فضل عظیم او سبحانه است نه از جهت استحقاق وقابلیت استحقاق وقابلیت
این فضایل هم بخشیدهٔ او سبحانه است کسی دعوی این معنی نمی کند که اختصاص آنحضرت صلی الله

علیه وسلم بآن فضایل واختصاص است آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات از جهة
استحقاقی وقابلیت بوده است تا برد آن گفته آید که وادحق را قابلیت شرط نیست
آنچه حضرت مولانا قدس سره فرموده است عین عقیدهٔ ماست اما استناد بقول مولانا
قدس سره این نجدی راهی بایست چه شیخ نجدی حضرت مولانا را در تقویت الایمان
که آنرا تفقویة الایمان نامیده است باین بیت مولانا قدس سره تکفیر میکند ؎
فی الجمله همین بود که می آمد و میرفت هر قرن که دیدی در عاقبت آن شکل عرب وار بر آمد
دارای جهان شد این نجدی برای تلبیس مولانا را بتعظیم یاد میکند و بقول مولانا استناد
میکند تا مردمان را بفریب بنماید که او بحضرات اولیا قدس سراهم سوء اعتقاد ندارد
در این جا دقیقه است فهمیدنی که شیخ نجدی حضرت مولانا قدس سره را به بیت مرقوم
اکفار نمود حالانکه اگر او توحید وجودی می توانست فهمید یا آنرا کفر میدانست بایستی که
اکفار حضرت مولانا قدس سره به ابیات دیگر از همین مستزاد که نسبت به بیت مذکور
عوام وجهله را موحش تر اند میکرد مثل قول حضرت مولانا قدس سره ؎ خود کوزه و خود
کوزه گر و خود گلِ کوزه ؛ خود رند سبوکش خود بر سر آن کوزه خریدار بر آمد ؛ بشکست
و روان شد لیکن چون بیت مذکور در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است ان بر دل شیخ
نجدی گران تر بود ازین جهة اکفار حضرت مولانا بهمان بیت نمود و مقطع این مستزاد از کرامات
مولانا قدس سره است که میفرماید ؎ رومی سخن کفر نگفته است و نگوید منکر نشویدش
کافر شده آنکس که بانکار بر آمد ؛ و قول این قایل عقیده اسلام این است
الی قوله و هر سه مقام ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات هست درست است و از همین
قول که عقیده اسلام هست قول بامتناع ذاتی مشارک و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در فضایل و کمالات لازم هست زیرا که چون هر سه مقام ارفع و اعلی از سایر منازل
و مقامات هست پس اگر مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضایل

وکمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش آیا مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات
باشد یا نه اگر مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات نباشد آن مساوی
ومشارک مساوی ومشارک نباشد فوجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات واگر
مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد هر سه مقام آنحضرت صلی الله علیه
وسلم داخل هو مفضل علیه منجمله سایر منازل ومقامات باشد پس ارفع واعلی از سایر
منازل ومقامات نباشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی ومشارک او که مقام
او ارفع واعلی از مقامات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر است نباشد پس او
مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه علی هذا التقدیر
ایضا فهو محال بالذات پس وجودش بر جمیع تقادیر مستلزم عدم اوست پس او
بر جمیع تقادیر محال بالذات این احمق بیدین در هوای وجاجله شیاطین آنچنان بیهوش
وبدمست است که معنی کلام خود نمی فهمد ونمیداند که هیچیک منزلت ومقام مساوی
مقامیکه ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد نمیتواند شد ونه اعلی وارفع
از آن تواند شد چه اگر منزلتی ومقامی مساوی آن یا اعلی از آن باشد آن مقام
اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات نباشد فیلزم خلاف المفروض وهو محال
واگر کدام این مقام مساوی مقامیکه آنرا اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم
داشته هست ممکن باشد یا اعلی از آن ممکن باشد بر تقدیر وقوع آن مقامیکه اعلی
وارفع از سایر منازل ومقام مسلم داشته شده اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
نتواند بود پس این تقدیر تقدیر سلب صفت اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
از آن مقام که اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم شده بوده است
نه تقدیر مساوی ومشارک آن مقام در این صفت چه مساوی ومشارک در صفت
آن باشد که در وجود رهتای او آن صفت یافته شود واین صفت آنچنان است که

که اگر کسی مشارک و مساوی فرض گرفته شود سلب این صفت از موصوف آن وہم
از مساوی مفروض لازم می آید بر تقدیر وجود مساوی و اعلی نسبت با علی منازل
و مقامات اعلی منازل و مقامات اعلی منازل و مقامات نتوانند بود پس تقدیر مساوی
آن یا اعلی ازان تقدیر بطلان آن است نه تقدیر مساوی آن یا اعلی ازان پس بعد
تسلیم اینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نامل آن سه مقام اند که آن ہر سه مقام ارفع
و اعلی از سایر منازل و مقامات ہست تقدیر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
و تقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تقدیر سلب نیل آن ہر سه مقام از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ہست نه تقدیر مساوی و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی
و ارفع از سایر منازل و مقامات و نه تقدیر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل
آن ہر سه مقام پس تقدیر مساوی و اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات باشد تقدیر عدم مساوی
و اعلی مذکور ہست پس مساوی و اعلی که وجودش مستلزم عدم آن ہست محال بالذات
است و نفقدا مراین ہست که آن اوصاف مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تقدیر اشتراک آنها تقدیر بطلان آنها است نه تقدیر
اشتراک آنها و از جهت عدم امکان اشتراک آنها مساوی و مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دران اوصاف ممکن نیست و لنعم ما قال صاحب البردة منزه عن
شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم چون صفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم که سابق بارہا مذکور شده اند صالح انقسام و اشتراک نیستند شریک آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن صفات ممتنع ذاتی است این احمق خرف از جهت تناہی
فی البلاده با وجود اعتراف بہ بودن مقاماتی که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن ہستند
ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات تجویز مساوات و مشارکت دیگری در آن مقامات

میکنند و نمیدانند که تجویز شارکت در آنها تجویز بطلان ارفع و اعلی بودن آنمقامات از سایر منازل و مقامات است نه تجویز اشتراک آن از ینجا بطلان قول او و این عقیده اسلام نیست که حق تعالی را قدرت بر تسویه دیگری در انها نیست سبرهن است این بلید پلید نتوانست دانست که تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات ابطال ارفع و اعلی منازل مقامات است پس معنی قدرت بر تسویه دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات قدرت بر جمع نقیضین یعنی اثبات ارفع و اعلی منازل و مقامات و ابطال ارفع و اعلی منازل و مقامات است و اعتقاد بقدرت بر جمع نقیضین عقیده اسلام نیست بلکه عقیده سوفسطائیت است عقیده این خرابتر از عقیده سوفسطائیه هم خرابتر است این بلید احمق را بنابر اقوال اش از اثبات قدرت بر جمیع مصادیق ممتنعات ذاتیه گریز نخواهد بود این نجدیان به حیله عموم قدرت الهی میخواهند که عقاید اسلام را برهم زنند - یریدون ان یطفئوا نور الله بافواههم و یابی الله الا ان یتم نوره ولو کره الکافرون الحمد لله که بیخ نجدیت برکنده و جمعیت نجدیان پراگنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الاستاذ و برای اثبات استحاله ذاتی وجود شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد دیگر حجتی قاطع و دلیلی ساطع است که بنای آن بر مسئله وحدت وجود که مختار حضرات ایمه کشف و شهود است قال البول الشبور اول صدر و صدر کلام از و بدین نمط که سراسر غلط و خطاست بر عبادت او حجتی است قاطع و بر بلادت او دلیلی است ساطع چه مراد از حضرات ایمه کشف و شهود جمیع و همه آن حضرات اند یا بعض فقط شق اول کذب و بهتان است و موجب نقصان ایمان چه مسئله وحدة الوجود مختلف فیهاست بعضی بوحدة الوجود قایل اند و بعضی دیگر نافی آن و مثبت وحدة شهود چنانکه حضرت علاء الدوله سمنانی و حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اسرارهم از حضرت علاء الدوله سمنانی رح مرد یست

که فرموده اند در آن وقت که مرا حال گرم بود بزیارت حسین منصور حلاج رفتم روح
او را در علیین یافتم در مقام عالی گفتم خداوندا فرعون انا ربکم الاعلی گفت و حسین
انا الحق هر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین و روح فرعون در
سجین درین چه حکمت است در سر من ندا کردند که فرعون بخود در افتاد و همه خود را
دید و ما را گم کرد و حسین منصور همه را دید و خود را گم کرد بنگر چه فرق است انتهی یکی بدر تمام
همه انور است و یکی خفاش و موشکی کور یکی نهر مالامال زلال و یکی سراب سیراب ضلال
ازینجاست که گفته اند که مقلد شریعت و احوالش مومن است و موحد و مقلد طریقت
یعنی مقلد صاحب حالش زندیق و ملحد انچه از سوال و جواب مروی مذکور است از
اثبات و نفی وحدت شهود و وحدت وجود بر ناقد بصیر مخفی نیست و نیز کتب کلامیه
مملو و مشحون ازان است تا آنکه در وحدت شهود که مشعر از مغایرت وجود است
از ظاهر شریعت که دال بر معیت و اتصال و قرب حضرت خالق با مخلوق بلا کیف است
تعدی نیست الله معکم ان الله معنا ان معی ربی سیهدین نحن اقرب الیه من حبل الورید
نحن اقرب الیه منکم و لکن لا تبصرون و امثال ذلک و این قرب و اتصال را ارباب وحدت
وجود هم مثبت اند ع اتصالی بی تکیف بی قیاس ٭ هست رب الناس با جان ناس
و سایر المخلوقات علی هذا القیاس پس بر تقدیر اختلاف هر دو فریق ارباب کشف و شهود
چون ثالث که خارج از هر دو فریق است و غیر آنها و از ارباب کشف و شهود نیست
چون نظر باختلاف هر دو فریق نماید نزد او قول هر یک محتمل نقیض است و علم و یقین
که محتمل نقیض نمی باشد نخواهد بود پس نام نهاد برهان قاطع و دلیل ساطع که فرع و مبنی
بران است هوسی از هوسات معترض است و طرفه این که به لفظ مختار که اعتراف
و اشتهار باختلاف است تنقیص کردن و باز قاطعیت برهان و ساطعیت دلیل
ادعا نمودن خود گفتن است وجه نفهمیدن توضیحش اینکه شخصی نه حنفی است نه شافعی

پیش ابوحنیفہ گفت کہ مسح ربع راس فرض است و شافعی گفت نی بلکہ ادنی مایطلق علیہ
اسم المسح در فرض کافی است پس از شنیدن ہر دو قول آن شخص رایکی جزم حاصل نخواہد شد
باز حنفی گفت کہ نص مسح مجمل است در مقدار و حدیث مسح ناصیہ کہ ربع راس است
بیان مجمل واقع گشت پس فرض ہمان ربع خواہد بود شافعی گفت نہ نص مسح مطلق
است نہ مجمل پس ادنی مایطلق علیہ اسم المسح ہمو وہی فرض خواہد شد از شنیدن دلیل
ہر دو فریق بازاور اقطع بیک جانب دست نخواہد داد تا وقتی کہ قدح دریکی از دو دلیل
نکند ہمچنین چون شخص ثالث از حضرات قایلین وحدت وجود و از ایمہ کرام دیگر قایلین
وحدت شہود قول ہر دو شنید این شخص را جزم بیکی از ہر دو قول حاصل نخواہد شد و چون
یک فریق تمسک بشہود و الہام مدعای خود خواہد نمود و فریق دویم نیز دست بکشف و الہام
در دعوی خود خواہد زد باز قطع بیک طرف حاصل نگشت چنانکہ در نظر فقہی بانکہ انچہ فقہا
و متکلمین بدان استدلال میکنند از اصول شرعی حجت است بر حضرات کرام اہل شہود
و الہام بخلاف تمسک این طایفہ از کشف و شہود کہ آن حجت نیست بر دیگران زیرا کہ
کشف و الہام بجز از انبیا علیہم السلام از اسباب علم نیست آری شہود و الہام
حضرت انبیا علیہم السلام کہ قسمی است از اقسام وحی حجتی است بر کافہ انام این است
حال بنی و اصل آنا خود بنی و فرع پس تا وقتی کہ ذکر کردہ شد و حالش مستور و مشکوک
اقول این پیر خرف آنا فانا در خرافت و سخافت می افزاید در ہر دم کہ از عمرش بسر می آید
حماقتش جلوہ بوقلمون می نماید چہ ظاہر است کہ مراد او مستاد از حضرات ایمہ کشف و شہود
جمہور آن حضرات اند جمہور آن حضرات بر وحدہ وجود اجماع دارند خلاف حضرت
علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ مر این اجماع را کہ بخلاف حضرت سعد ابن عبادہ رضی
اللہ عنہ اجماع صحابہ را بر خلافت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ ناماست بمعزل از
تعویل است و قول حضرت شیخ احمد سرہندی درین مسئلہ از قبیل دیگر اقاویل متعددۃ التاویل

ان شیخ نبیل است این قایل اول چاره دیگرا قادیل شان کند بعد ازان ذکر شیخ موصوف
درمیان آرد مسئله وحدت وجود ما بین حضرات ایمه کشف وشهود مختلف فیها نیست
قول حضرت علاء الدوله سمنانی در آن از باب خلاف است نه از باب اختلاف و فهم
اختلاف از لفظ مختار در کلام استاذ باقتضای غباوت است معنی کلام استاد
همین است که مسئله وحدت وجود مختار حضرت ایمه کشف وشهود است نه مختار اشاعره
متکلمین و نه مختار معتزله وغیرهم از فرق اسلامیه مثلا اگر کسی گوید که در مسئله امامت وخلافت
مختار اهل سنت این است که خلیفه اول حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه اند نتوان فهمید
که اهل سنت درین مسئله باهم اختلاف دارند بلکه مدلول این کلام این است که مذهب
شیعه است این احموقه بفحوای المرء یقیس علی نفسه فهم دیگران را برفهم خود قیاس میکند درین
مسئله دو فریق نیستند صرف علاء الدوله سمنانی قدس سره دران خلاف کرده
اند وخلاف شان در مقابله سایر حضرات ایمه کشف وشهود تعویل را نشاید ونیز
این مرید مرید شاه ولی الله وشاه عبد العزیز بر توحید وجودی اصرار دارد [illegible] که بران
مبنی است درحق او بهرحال مبکت است وعلی التسلیم از وقوع [illegible] مسئله
اعتقادی قطعیت آن باطل نمیشود ونشاید این مبنای ابطال العقاید اسلامیه که اکثر [illegible]
فیها اند جزم ندارد وقیاس این مسئله بر مسئله مسح راس حماقت بر حماقت [illegible] در
فروع عملیه مجتهد را ظن او ومقلد را قول مجتهد کافی است جزم بکار نیست در اعتقادیات
ظن بافو است این حرف باقتضای خرافت نموده [illegible] بلکه شمس می آید بیهوده سیما [illegible] شهود
والهام اولیای کرام هم نزد محققین از قطعیات است سخافت این سر یا خرافت در
کلام بر [illegible] مبنی علیه [illegible] شد وحماقت وجهالت او در کلام او برفریب [illegible] بی جلوه
مینماید وپرده از خود او می کشاید قال الاستاد و [illegible] مبنی علیه یعنی توحید
وجودی هر با دلایل عقلی و دلایل نقلی ثابت است قال الاحمق قد الفر وقد اقول

چون اصل مبنی علیه مختلف فیه بود و اختلاف آن مانع از جزم است در آن و در فرع مبنی
بران و ایمعنی منافی قطعیت برهان تلافی و تدارکش بدین قول خود مینماید و نمیدانند که
همچنین دعوی در وحدت شهود میتوان کرد باز تلافی و تدارکش لغو و عبث گردید و سودی
نه بخشید اکنون باید شنید که منشاء هر دو قول در اصل کشف و شهود است هر فریق از
صوفیه کرام موافق شهود و الهام مقصد و مرام خود قرار داده اند و کسانی که قوت بیان
و طاقت اثبات مطالب بدلیل و برهان میدارند و اینمعنی از کتاب علوم ظاهری دست
میدهد بعضی از ایشان یا اتباع شان بنابر افادت دیگران خصوصا مریدان و معتقدان
اثبات این عمده مطالب از هر جانب بنظم دلایل بطور دیگر مسایل متوجه شده لیکن این
مسلکی است غیر مسلک تصوف و سبیلی است جدا از سبیل تعرف چه طرق وصول مطالب
چهار قرار داده اند یکی شهود و وجدان دیگر استدلال بقیاس و برهان باز اگر در اول
شرط اتباع شریعت است منصب حضرات متصوفین است والا وظیفه اشراقین
و ثانی نیز اگر تبعیت شرع است طریقه متکلمین است والا مسلک مشائین پس اگر حضرات
صوفیه کرام در اثبات مطلب و ابرام مرام بدیگر دلایل سوای کشف و شهود متوجه شوند
وا برهٔ مناقشه و ساحت مناظره اتساع پذیر است لهذا اشتیان توحید وجودی چون رسایل
مشتمل بر دلایل سوای آنکه منصب اعلی شان است عقلی باشند یا نقلی تالیف کردند
در مقابل آن مثبتان توحید شهودی نیز رساله ها و اوراق صالحه متضمن اجوبه فریق اول و دلایل
مثبته مکشوف و مشهود خود ها مرتب نمودند پس لایق همچو مقصود کشف و شهود است نه استدلال
بدیگر وجوه چنانچه در کلام اهل عرفان تلمیحی بدان است عارف رومی قدس سره میفرمایند پاے
استدلالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود مراد از استدلال استدلال در همین مقاصد است
والا در مسایل و احکام شرعی طریقه همین استدلال متعین است چنانچه در حدیث صحیح وارد
است انما العلم بالتعلم صاحب افق مبین در جواب بیت مذکور گفته ؎ پای استدلالیان

شد اهمن سخن ثبتناه فی الافق المبین پیش حضرت استاد علیه الاعتماد این بیت کسی خوانده
فرمود که پای آهنین در رفتار بی تمکین تر از پای چوبین است و بی اختیار **اقول** این پیر
بی پیر را علاوه بر سخافت و خرافت عمر از دل از مالیخولیا هم دماغ مختل است این هذیانات
و یاوه سرائی از آثار فساد و مالیخولائی است استاد همین فرمود که توحید وجودی برهان
عقلی و دلائل نقلی ثابت است بجواب آن بایستی که آن برهان عقلی و دلایل نقلی خواستی
واگر توانستی در آن برهان و دلایل گفتگو میکردی این هذیانات را با کلام استاد مساسی نیست
و سابق بیان کرده ایم که این مسئله مختلف فیها نیست خلاف حضرت علاء الدوله دران از
باب خلاف است نه از باب اختلاف و علی التنزل مختلف فیه بودن مسئله منافی قطعیت برهان
و دلیل نیست والا هیچ مسئله از مسایل مختلف فیها و هیچ برهان و دلیل از براهین و دلایل
آن مسائل قطعی نباشند ازینجا معلوم شد که این قایل را هیچ مسئله از مسایل اعتقادیه
مختلف فیها جزم حاصل نیست و ظن در مسایل اعتقادیه لغو است پس دعوی ایمان
از وی بیجاست آری از کسیکه بچنین خرافت و مالیخولیا مبتلا باشد تصدیق جازم به هیچ
مسئله رست نتواند آمد و انمعنی از اجلی بدیهیات است که عقاید یقینیه یا بدیهیات اند
یا آنچنان نظریات اند که مبادی و مقاطع براهین آنها بدیهیات اند بر تقدیر اول اختلاف
دران نادر الوقوع است و بر تقدیر وقوع اختلاف در آن مخالف و منکر آن مکابر
است خلافش اعتبار انشاید و بر تقدیر ثانی چون آن نظریات منتهی بدیهیات اند
آن نظریات هم قطعی و براهین آنها هم قطعی اند و در آن اختلاف واقع باشد وقوع اختلاف در آن منافی
قطعیت آن نظریات و براهین آن نظریات نمی تواند شد این قایل بی تامل در فقه امر هرچه در خاطرش
خطور مینماید بیهوده میسراید و در فضیحت خودش می افزاید و اگر کسی اینچنین دعوی در
وحدت شهود نماید زبان آنکس نتوان گرفت و دهن او را بند نتوان کرد مگر باید برهان
و دلایل از و خواسته آمد تا پرده از روی دعوتش بکشاید و از قول او و کسانی که

قوت بیان دارند الی قوله وسبیلی است جدا از سبیل تعرف اینمعنی برمی آید که آن حضرات که بنظم دلایل درین مسئله پرداخته اند حرکتی بیهوده ساخته اند و بیان طرق چارگانه وصول بمطالب که ملایان رسمی بمبتدیان می آموزند بدانست این قایل بر غرارت علم او دلالت دارد اظهار تبحر بران باعث شده است و قول او پس اگر حضرات صوفیه کرام الی قوله مرتب نموده ناشی از همان مخالفت او است که مذکور شد مدار احقاق بر نظر در مقدمات دلایل و براهین است اگر آن دلایل و براهین منتهی به بدیهیات میشوند منافقشه ومناظره در آن سوفسطائیت ومکابره است واگر منتهی بکواذب می شوند آن دلایل ومقدمات آنها را مذکور کرده وجوه بطلان آن باید نمود از مرتب نمودن مثبتان توحید شهودی رسایل واوراق را بمقابله آن مبطل آن دلایل و براهین نتواند شد این گفتگو او همه بیمعنی است واسناد او بقول حضرت مولانا رومی قدس سره بادنی اسز دشیخ نجدی بکفر والحاد مولانا تصریح کرده است او رابی آنکه نکشه بیت شیخ نجدی کند مولانا را عارف رومی نامیدن نشاید و با اینهمه مراد مولانا نه آنست که این کول جهول فهمیده است چه مولانا بعد این بیت می فرماید ؎ پای چوبین را اگر تمکین بدی ٭ فخر رازی راز دار دین بدی ظاهر است که فخر رازی بر حقایق تصوف دلایل نادر ده است بلکه معنی کلام مولانا این است که طریقه متکلمین پسندیده انحضرات نیست واکثر انحضرات با باحت تعلم علم کلام قایل نموده اند طریقه مرضیه نزد آنحضرات طریقه صوفیه صافیه است این حضرات گفتگوی متکلمین را از قبیل متشابهات بیمعنی میدانند ومراد از تعلم در حدیث شریف تعلم بر طریقه متکلمین نیست وعلی التنزل بعد تسلیم انچه این قایل می گوید که لایق پیچو مقصود کشف وشهود است نه استدلال بدیگر وجوه میگوییم که کشف وشهود یک حضرت علاء الدوله سمنانی قدس سره معارض کشف وشهود جمهور حضرت اولیای کرام وصوفیه عظام که قایل بوحدت وجود اند نمیتواند شد پس بهر حال حقیقت توحید

وجودی مبرهن وتیقن است وچون شیوخ این قایل هچو مولوی شاه عبدالعزیز رح ومولوی شاه
ولی الله دهلوی رح بر اعتقاد توحید وجودی اصرار داوند دلیلی که بر توحید وجودی مبنی است بر مسلمات
شیوخ این قایل تام ومفید الزام این ناکام است شاه ولی الله در تفهیمات الهیه میفرمایند
تفهیم بسرم درداد ندکه این تقریر بردم برسان این فقیر السنه شتی دارد دریک لسان ولی الله
ابن عبدالرحیم است وبدیگری انسان است وبدیگر نامی وبدیگر جسم وبدیگر جوهر وبلسان آخر
هست است وباعتبار ان لسان هم حجرم هم شجرم هم فرس هم فیل وهم بعیر وهم غنم تعلیم اسما آدم را
من بودم وانچه بر نوح طوفان شد وسبب نصرت او شد من بودم انچه برابراهیم گلزار گشت
من بودم توریة موسی من بودم احیا عیسی میت را من بودم قرآن مصطفی من بودم والحمد لله
رب العالمین انتهی وآوردنش بیت صاحب الافق المبین را جواب بیت مولانا قدس
سره باقتضای شدت خرافت است گفتگوی صاحب الافق المبین در مسایل فلسفیه
هم همه پوچ وبیهوده است حال پوچ گویها وبیهوده سرائیهای او کسیکه فهم درست
دارد از حاشیه استاد بر افق مبین انکشاف تواند یافت وانچه استاد این قایل
بعد شنیدن بیت او گفته از ان پوچ تر است چه پای استدلال برای رفتار نیست
برای این است که بنا بر ان بنا کرده شود پای چوبین متحمل بار بنا نمی باشد از بار
می شکند بخلاف پای آهنین که متحمل بار گران بنا تواند شد واز ین جهة صاحب
الافق المبین گفته سخن شبنا ه تثبیت برای پای بنای باید نه برای پای رفتن از ینجا
معلوم شد که استاد این قایل هم بغایت سطحی بود که معنی شعر هم درست فهمیدن
نتوانست تا بمطالب علمیه چه رسد قال الاستاد الز چون آن مسلک
دشوار گذار وفهم آن بر عامه بغایت دشوار است ذکر آن در اینجا مناسب مقام وملایم
مذاق افهام نمود قال البوده المسبوده چون قدح وجرح بعد بیان شرح است
قلع مزخرفات آرای وقمع هفوات ادعای او متصور نگردید وچون بتقریب ذکر مسئله

وحدة الوجود بطرف علم تصوف وارباب آن اذا قلنا الله ما ذا قلتم ذهن منتقل گشت جواب
دندان شکن این قایل وخطاب بیخ افگن این مقالات لاطایل از کلام اصحاب عرفان
واهل این فضایل بکران بیا و م آمد وچون خواهی دانست که کلمات اهل عرفان برزعم و
خلاف زعم این ملحدان است واضح خواهد شد که انچه این قایل در قول مذکور خود را
از خاصه و دیگر آنرا از عامه قرار داده مسلک دشوار ره بور مذکور نکرده تصنعی است از ده
در تصوف وتکلفی در تعرف انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده اند بیان
واقع است نه آنکه حق تعالی را بر سوای آن قدرت نیست **اقول** چون ذهن این
قایل که عبارت از حجر صلد است بطرف علم تصوف منتقل شد از جهة کجی که دارد و
زیاده تر سوی الحاد مایل شد تصوف در حقیقت نجدیان را گردن شکن و نجدیت را
بیخ افگن است مشار الیه باین ملحدان شیخ نجدی واتباع آن بی ایمان اند که کلمات اهل
عرفان همه برزعم آن ملحدان است و آن ملحدان حضرات اولیای کرام را مشرک و مبتدع
می انگارند و بکسی از آنحضرات هیچگونه حسن عقیدت ندارند برای استجابت دعای که
این نجدی خواسته یعنی قوله واذا قلنا ما ذا قلتم اول ایمان وتوبه از نجدیت شرط است
واین قایل نزد استاد در عداد عامه هم نیست چه در عامه جهل بسیط است و در این
جاهل واهل وذاهل واهل جهل مرکب وجهل بسیط امتزاج یافته طرفه معجونی مزاج
کرده است بلکه از جنس بهائم وانعام هم نیست بلکه در شمار ابلد من الحمار است وانچه این
قایل از کلام حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری فهمیده است غلط فهمی او است
کما سلوح عنقریب وقول او انچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده
اند بیان واقع است بیخ نجدیت او را بر می کند. وقول او نه اینکه حق تعالی را بر سوای
آن قدرت نیست مبنی است بر نفهمیدن او معنی حقیقت محمدیه را قال الصوفیة الکرام قدس
الله اسرارهم لما تجلی الحق ذاته بذاته لذاته وشاهد فیها اسماءه وصفاته مجملةً ومفصلةً

وليس المراد بالصفات التسعة والتسعون بل الامور الكلية والجزئية التي هي نفس العالم بل الممكنات
بتمامها وذلك لانه تعالى بنسبها ومنشارها فمشاهدته ذاته يوجب مشاهدة اجمالية لها
فاوجد حقيقة جامعة لجميع المراتب الامكانية العلويه والسفليه وهي المسماه بالحقيقة المحمدية
التي هي حقيقة هذا النوع الانساني في الحضرة العلمية ولكونها صورة جامعة للحقايق كلها يسمى
بالانسان الكبير فوجدت حقايق العالم اجمالا اضافيا للمرتبة الالهية الجامعة للاسماء
فاوجدهم في تلك الحضرة العلميه تفصيلا ايضا فصارت اعيانا ثابتة وهي مناط العالم التفصلي
له تعالى قبل الوجود العيني وجميع الحقايق التي تضمنها الاعيان الثابته في الحضرة الاحدية
عين الذات ثم جعلها في العين مطابقا للوجود العلمي بايجاد العقل الاول وهو ما اشار اليه
صلى الله عليه وسلم بقوله اول ما خلق الله نوري وهذه التعينات المترعة بها هي حاضرة عنده
تعالى مراة لمشاهدة عالم الامكان وليست سوى اعتبارات التعينات مع الوجود المطلق
وهي المسماة بالاعيان الثابتة وليست في الحقيقة غيره تعالى لانها الوجود مع اعتبار
تلك التعينات في العلم وهي المسماه بالحقيقة المحمدية لجامعتها لجميع المراتب العلوية
والسفلية پس حقيقت محمديه نزد حضرات صوفيه عبارت از حقيقت جامعه جميع
مراتب امكانيه علويه وسفليه است وتعدد آن محال بالذات است چه اگر دو حقيقت
جامعه جميع مراتب امكانيه علويه وسفليه باشند هر يكي ازان هر دو يا جامع حقيقت
دويمي باشد يا نه اگر يكي ازان هر دو جامع حقيقت دويمي نباشد جامع جميع مراتب امكانيه
علويه وسفليه نباشد پس حقيقت محمديه نباشد وهو خلاف المفروض واگر جامع حقيقت
دويمي باشد آن حقيقت دويمي جامع اين حقيقت جامعه نباشد پس جامع جميع مراتب
امكانيه نباشد پس حقيقت محمدية نباشد پس فرض تعدد حقيقت محمديه مستلزم آن است
كه هيچيك ازان دو حقيقت يا حقايق حقيقت محمدية نباشد اين قايل كه بعد تسليم اينكه
انچه صوفيه كرام در بيان حقيقت محمديه ذكر فرموده اند آن بيان واقع است تجويز تعدد

حقیقت محمدیہ میکند بیچارہ حقیقت محمدیہ نفهمیده است و نیز آنحضرات کرام تصریح کرده اند که حقیقت محمدیہ حقیقت نوع انسانی است و حضرت علیہ آیا نوع انسانی را دو حقیقت میتواند شد تجویز تعدد حقیقت نوع انسانی انسلاخ از انسانیت است و نیز حقیقت محمدیہ عبارت است از تنزل اول و غیب اول و اول احتمال و صلوح تعدد ندارد و تعدد آن ممکن نیست این احمق پلید باقتضای سفاهت در هر یک فن دخل کرده خود را فضیحت میکند و از غایت حماقت بر اقتضاح خود متنبه نمی شود و

قال اللباس الخناس لفسفاس النسناس

الکنون اصغا باید کرد که سر دفتر عرفا و سر حلقهٔ اولیا جامع علوم باطنی و حاوی فنون ظاهری حضرت شرف الدین احمد بن یحیی منیری قدس سره در مکتوب سی و پنجم از جلد مکتوبات در بیان بعض حقایق و معارف که متعلق حج است و در این مکتوبات می فرمایند که مقصود و مراد طالبان از حج خانه خدا و نه خانه است نه خانه اما خانه در میان بهانه انتهی یعنی مقصود از زیارت خانه زیارت و مشاهده صاحب خانه است و از فضل حق تعالی فایز بدان می شوند چنانچه در مکتوب مندرج است چون عبارت مکتوب طولی داشت بنا بر آن که ابطال عقاید باطل و اثبات عقاید حق از آن حاصل بود اکتفا رفت بعد از این هر کرا شوق دامنگیر گردد مکاتیب مذکوره که مشهور و معروف اند مطالعه کند عبارت آخر این مکتوب این است از خود و از طاعت خود منکر باش ایمان خود را بنظر زناربین عبادت خود را بت پرستی شمر خود را ... و فرعونی تصور کن و از دعوی دور باش که بساط عزت ... بیت بساطی است ... آن بساط رسد همه دعوی بهاش ... همه سرمایه ها لاش ... همه حسنات نش رنگ زلات گرفت ... همه طاعتش با عاصی برابر آمد ... بیان است کنک گردد و اگر عالم عالم است جاهل گردد چون در عظمت عزت بی نیازی

او نظر کنی همه موجودات عالم را بینی و چون بسلطنت و قدرت او نگری همه معدومات را موجود یابی اگر خواهد در هر لحظه صد هزار همچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره زیادت نگردد و اگر خواهد در هر نفسی صد هزار چون فرعون بیافریند تا دعوی انا ربکم الاعلی کند در جلال و کمال او ذره کم نگردد و اگر خواهد هر کافری را که بر روی زمین است غرق دریای رحمت خود کند از صنعت قهر او ذره کم نگردد و اگر خواهد که هر ولی و نبی که در عالم هست در یک سلسله قهر کشد و خالد امخلدا در عذاب الیم بدارد و از صفت رحمت او ذره کم نگردد ای برادر انجاکه قدرت و عظمت علم زند مکونات و مقدورات و مخلوقات را چه خطر مردی کودک خود را بدبیرستان فرستاده بود چون شبانگاه بخانه باز آمد او را پرسید که امروز استادت چه آموخت گفت همین که الف هیچ ندارد والسلام درین کلام حق و حقیقت نظام غور تمام می باید تا دریافت شود که امتناع ذاتی همچو حضرت خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نه یکی بلکه هزاران دلکهوک و بیشمار و نیز عبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب مطابق کلام حضرت ملک علام جل شانہ است که حضرت سید انام علیه التحیة والسلام از حضرت رب الارباب عز اسمه بطور حدیث قدسی روایت کرده اند و در صحیح مسلم و دیگر کتب حدیث مذکور است و خواهد آمد انشاء اللہ تعالی و دران حدیث قدسی دفعه دیگر احادات این ملحدان نیز موجود است و این مکاتبت حقایق اسالیب که زیاده از پانصد سال بران گذشته و شایع و ذایع در تمام هندوستان و دست گردان سالکان طریقت و عالمان شریعت از اولیای کرام و علمای عظام است و درین مدت ممتد هزاران هزار و بیعد و شمار از هر دو گروه حق پژوه این خطه را مطالعه فرموده اند لیکن احدی بران گرفت نکرده و متنفسی در حرف گیری آن نفسی بر نیاورده و دمی نزده

پس گویا اجماع سکوتی از ہر دو طائفہ علیہ بران واقع گشت واز انجاکہ عدو مبین ابلیس لعین
در بنی آدم ہر دم یجری مجری الدم مطابق خبر صدق اثر ہست و نظر این مرید طرید در ایذا ہمیشہ
بر ہل من مزید بیشتر ہست تا اینکہ غایۃ لعنۃ آن خبیث پلید در افراد انسان سلب ایمان
و تخلید نیران ہست العیاذ باللہ تعالی و عبارت منقولہ مکتوب معرفت اسلوب در معانی
متحد و موافق اقوال عالم ربانی ہست کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی ہست
پس باندیشہ آنکہ مبادا چنانکہ بعالم عامل مجاہد کامل رحمہ اللہ علیہ بی ادبی نمودہ اند دربارہ
عارف کامل مکمل زبان درازی کنند و بغضب الٰہی گرفتار شدہ آبروی اعتقاد خود
برباد دادہ خاک مذلت و خسران از نعیم جنان بر سر انداختہ مستحق عذاب الیم نیران گشتہ
ہمسایۂ شیطان شوند ؎ از خدا جوئیم توفیق ادب ٭ بی ادب محروم ماند از لطف رب ٭
بی ادب خود را نہ تنہا داشت بد ٭ بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد ٭ بفحوای الدین النصیحۃ ذکر
برخی از احوال برکت اشتمال صاحب مکتوب محبوب پیر سالک و مجذوب ضرور
افتاد باشد کہ بفضل عمیم و ہدایت جسیم حضرت کریم رحیم از ہمسلکی و ہمخانگی آن لعین رجیم
محفوظ و مصون داشتہ در جوار رحمت ابدی کہ جنۃ الخلد ہست جا دہد مناقب آن
عالی مقام و احوال آن سر آمد اولیاء کرام در بسیاری از کتب و زبر این فن واقع
و مندرج ہست منجملہ انہا دو کتاب بالفعل موجود ہست سفوات التقیا و اخبار الاخبار
فی اسرار الابرار تالیف شیخ عبد الحق دہلوی محدث رحمۃ اللہ علیہ و در این کتاب
دوم احوال حضرت شیخ شرف الدین احمد قدس سرہ بسیار نوشتہ اند ولیکن
چون نسخہ موجود آن اغلاط بسیار داشت و نسخہای صحیحہ آن در دیار دہلی اکثر یافتہ
میشوند بر نقل عبارت کتاب اول اکتفا رفت شیخ بدر الدین ابن شیخ ابراہیم
سہرندی مؤلف سفوات التقیا کہ از کتب معتبرہ تواریخ این کتاب را استخراج
کردہ در طبقہ اولیاء مائۃ ثامنہ در ذکر احوال حضرت شیخ مینویسد شیخ شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری رضی الله عنه از اولیاء مشهورین هندوستان است حنفی مذهب صاحب
دو جلد کتاب مکتوبات است در اصل از منیر بود وقتی که والد بزرگوار وی رحلت فرموده
وی خردسال بود والده ماجده سلمها اش تربیت نموده و در اندک مدت قرآن را
حفظ کرده در طلب علم درآمد و بجهت تحصیل علم از قصبه منیر برآمد اکثر کتب متداوله پیش
شیخ شرف الدین لوامه کیری که از اعاظم دانشمندان دهلی بود گذرانید چون تحصیل علوم
پیش وی تمام کرد ذوق محبت حق که در باطن وی بود وی را بخدمت سلطان المشایخ
کشید والتماس صحبت کرد سلطان المشایخ فرموده که ترا حواله شیخ نجیب الدین
فردوسی کردم به پیش وی آمد و صحبت او را لازم گرفت در مدت قلیله سلوک را با تمام
رسانید و در بعضی کتب چنین آورده که وی بشوق نظام الدین اولیاء بدهلی آمد
قضا را پیش از انکه او بدهلی برسد شیخ بریاض رضوان خرامیده بود شیخ نجیب الدین
فردوسی را در آنجا دید چون بملازمت او رسید فرمود که ای درویش سالها است
که منتظر تو نشسته ام امانتی دارم که بتو سپردنی است مرید او شد نعمتی که برای او
نهاده بود بگرفت شیخ شرف الدین در حفظ آداب شریعت بغایت کوشش داشت
و از آنچه مخالفت سنت و جماعت باشد مصون بود شیخ نجیب الدین چون او را
راه طریقت کامل دید تکمیل دیگران و خرقه خلافت باو حواله نمود و رخصت فرمود و
از آنجا به بهار رسید و در نواحی بهار رهی بود و آنجا حجره برآورده بحق مشغول گشت
گویند او را در چندین سال در بیابان که ما بین دهلی و آگره است توقف واقع شد
هم در وحشت می بود و عبادت میکرد و بعد از سالها بوطن رسید روزی حضرت
ابو المظفر بلخی خلیفه او که مخاطب یک جلد مکتوبات وی است از وی پرسید
می گویند که شیخ چهل سال چیزی نخورده است فرمود چنین است که چیزی نخورده
بلکه طعام نخورده ام اما گاه گاه برگ درخت و گیاه و میوه بیابان [illegible]

چیزها خورده ام گویند که دوازده سال او را حاجت بول و غایط نشده در این مدت
بوی طعام بدماغ او نرسید و بارها گفتی از روی کسر نفس ریاضتی که من کشیده ام
اگر کوه را بودی آب شدی ای اشرف الدین چیزی نشدی بشیخ مظفر مکتوب نوشته
لله دره [illegible] این قوم را حق داده است [illegible] زیر آن گنج کرم بنهاده است شیخ
برادر عزیز ابوالمظفر سلام و دعای کاتب مطالعه کند باید که در کار خود مردانه باشد
و از شداید امور و از کثرت ابتلا و امتحانات گوناگون که در راه سالک است نباید
که در کار قصور و فتور راه یابد ای برادر در عصمة الانبیاء آورده است که کار خداوند
بر یک نمط نیست نتوان دانست که اقبال فتوح حق سبحانه و تعالی از کدام راه
پدید آید از راه قربت یا از راه محنت یا از راه عطا یا از راه بلا موسی پیغمبر را علیه السلام
بعد از زادن در تنور انداختند پس در تابوت کردند پس در دریا انداختند پس در
دست دشمن افگندند بعد از آن بدست او قبطی دادند و از خوف کشتن در
غربت آوردند و از آنجا دوازده سال در شبانی انداختند شب تاریک شد
و باران درآمد و برق جستن گرفت و گرگان در رسیدند و گوسپندان ربودند
و [illegible] درد زادن [illegible] سر ساختن گرفت هرچند چقماق زد آتش بر نیامد
چون از همه [illegible] آتش پدید آمد تا گفت انی آنست نارا
چون بطلب آتش [illegible] رسید [illegible] گفت انی انا ربک فاخلع نعلیک
انک بالواد المقدس طوی و انا اخترتک فاستمع لما یوحی الی آخره الی آخر المکتوب
و [illegible] در زمان سلطان محمد تغلق بود سلطان بیگی از امرایان
فرمان فرستاد که [illegible] بنگاله [illegible] بموجب حکم سلطان خانقاه
[illegible] مشغول [illegible] فرستاده [illegible] حجره خاص [illegible]
[illegible] ساخت و عرض کرد که این مقام [illegible]

درویشان است و بایشان گذرانید گویند که در زمان سلطان فیروز شاه بدہلی تشریف
آورده بود سلطان بادی عقیدت و اخلاص داشت دیہ راجگڈه در وجه معاش
خدام او داد تا مدتی آن دیہ در تصرف خدام او بود وقتی بخاطر او رسید که ترک آن دیہ
نماید بدین نیت متوجه دہلی شده حاسدان بسلطان رسانیدند که شیخ با وجود دیہ
راجگڈه قناعت نکرده بطمع پیش شما آمده است سلطان از انجا که اعتقاد داشت زجر
انجماعت نموده چون شیخ را دید فرمان از آستین بیرون کشید و گفت که دیہ ترک میکنم بادشاه را
از حکم آن چاره نماند که باز اعاده نماید حاسدان منفعل گشته در سنه هفتصد و چهل وفات
یافت او بلبل معارف سرا بوده تاریخ او خرد کشوده اقول این سیه روی سفید ریش و این
مسلمان صورت کافر کیش برای اضلال جهال تلبیسات گوناگون و تدلیسات
بوقلمون می نماید و ازین نیرنگیهای او فضیحت و رسوائی او نزد کسانیکه بهره از فهم و دیانت
دارند می افزاید همه نجدیان لیام اعدای حضرت صوفیه کرام و با معتقدان آنحضرات
الد الخصام اند شیخ نجدی و پیروانش آنحضرات را مبتدع و مشرک می انگارند
و ارشادات آنحضرات را بجوی نمی شمارند این لعین ابلیس برای خدع و تلبیس زبان
ناپاک خود را بمدح و ثنای آنحضرات می آلاید و داستان احوال حضرت شیخ
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره برای فریب دادن عوام و جهله می
سراید تا خیال سوء اعتقاد طائفه نجدیه نسبت بآنحضرات از اذہان عوام و جهله
برآید و بآن بیچارگان که معانی دقیقه نتوانند فهمید مطابقت کلمات کفر که از
شیخ نجدی با ارشادات حقه آنحضرات بنماید و غالبًا او خود هم از جهت غایت غباوت
و غوایت آن کلمات کفر را مطابق آن ارشادات میداند و بحسب فهم کج سخن
بیهوده بر زبان کج خود میراند باید دانست که لغوث صفات کمالیه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم برد و گونه اند یکی آنکه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم اختصاص ندارد

همچو ایمان و نبوت و رسالت دویم آنکه بآن حضرت صلی الله علیه وسلم مختص ست
در دیگری یافته نشد و این قسم دویم دو قسم است یکی آن صفات که صالح اشتراک
بین اثنین فصاعدا استند ابا از انقسام بر متعدد ندارند مگر او سبحانه آن صفات
را بدیگری ارزانی نداشته ثبوت آن صفات مستلزم سلب آن صفات
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ثبوت آن صفات با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مستلزم سلب آن صفات از دیگری نیست نظر بر بودن آن صفات صالح اشتراک
و تعدد مشارکت دیگران با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همچو صفات ممکن و مقدور هست
گو واقع نیست همچو نیل مرتبه قاب قوسین او ادنی که ابا از اشتراک و تعدد ندارد
ممکن هست که او سبحانه دیگران را نایل مرتبه قرب قاب قوسین او ادنی گرداند چون
این قسم صفات صالح اشتراک بین کثرین هست مشارکان آنحضرت صلی الله علیه و
سلم در این قسم صفات ممکن اند میتوان گفت که اگر او سبحانه خواهد صد هزار چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در هر لحظه بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین
و همچو نیل مقام قاب قوسین صالح اشتراک در میان کثیر مخصوصات و قسم دویم از
قسم ثانی آن صفات اند که هرگز صلوح اشتراک بین اثنین ندارند فضلا عما فوق
اثنین و ثبوت آن صفات بیکی بی سلب آن صفات از جمیع من عداه ممکن نیست
و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات بی سلب اتصاف هر واحد
ممن عداه صلی الله علیه وسلم با آنها و اتصاف یکی ممن عداه صلی الله علیه وسلم بآن صفات
بی سلب اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان عقلی ندارد و از جمله
این قسم صفات هست صفت خاتم النبیین و اول ما خلق الله نوره و اول النبیین
خلقا و اول من تنشق عنه الارض و اول الناس خروجا اذا بعثوا و اول من یفیق
من الصعقة و اول من یؤذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی

الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة وقایم مقام
لا یقومه بعد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونایل درجه لاینبغی العبد من عباد الله ولا
ینالها الا رجل واحد وصاحب الشفاعة الکبری وسید الناس یوم القیمة وصاحب
لواء الحمد الذی ما من نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائه واکرم الاولین والآخرین علی الله
ورحمة للعالمین ومبعوث الی الخلق کافة مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین
قسم صفات محال بالذات وممتنع عقلی است پس بودن دو کس خاتم النبیین ممکن
نیست چه جای آنکه هر یکی از صد هزار کس که در یک یک لحظه آفریده شوند واحد
اخیر کل جماعت انبیا باشد چه هر یکی از آنهمه صد هزار بلکه از آنهمه کسان بیشمار که
در هر یک لحظه آفریده شوند نبی باشد یا هر یک از انها نبی نباشد اگر هر یکی از آنان نبی
باشند وبعضی نبی نباشند محال است که هر یکی از ان همه ها خاتم النبیین باشد چه
کسیکه نبی نباشد خاتم النبیین نتواند شد واگر هر یکی از آنهمه ها نبی باشد هر یکی از
آنهمه آخرین همه انبیا و واحد اخیر جماعت همه انبیا نتواند شد پس هر یکی از آنهمه خاتم
النبیین نتواند شد حاصل که اشتراک وصف خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست
فضلا عما فوق اثنین وهمچنان دیگر اوصاف مذکوره مشترک بین اثنین نتواند شد
چسان عاقلی بلکه کسیکه بهره از فهم داشته باشد تجویز تواند کرد که صد هزار کس در
هر لحظه که هر واحد از انها موصوف باشد باینکه انه اول ما خلق الله نوره وانه اول
النبیین خلقا وانه من ینشق عنه الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من
یفیق من الصعقة واول من یؤذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی
الجنة ممکن الخلق اند اگر یکی از ان صد هزار کس موصوف باین صفات باشد جمیع من
عداه داخل عموم مضاف الیه اول ومفضل علیه باشند نه موصوف بصفات مذکوره

نتوانند بود و بر این تقدیر سلب این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست
پس مشارکت دیگری با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفات ممکن نیست وقد
سبق مرارًا ان الاول لایتعدد و اگر صد ہزار کس در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند اگر
کسی از انان موصوف بقیام مقامیکہ لایقومہ احد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون
نباشد کسی از آنان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد و اگر یکی ہم از انان قایم
مقام لایقومہ احد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم قایم آن مقام نباشد و از جملہ غابطین باشند نہ مغبوط اولین وآخرین بر این تقدیر
مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت ممکن نیست وہمچنان اگر ان صد ہزار
کس در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند نائل درجۃ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولاینالہا
الا رجل واحد نتوانند شد و اگر یکی از آنان نائل آن درجہ باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نائل آن درجہ نتوانند بو د بر این تقدیر ہم مشارکت یک کس ہم با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ ممکن نتواند بود چہ جائی مشارکت صد ہزار کسان
کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ ممکن نتواند
بود چہ جائی مشارکت صد ہزار کسان کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند با آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ وہمچنان سوائی یک کس دیگری صاحب شفاعت کبری نمیتواند
شد شفاعت کبری صلوح اشتراک بین اثنین ندارد ہر یکی از ان صد ہزار کس
کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند صاحب شفاعت کبری وسید الناس یوم القیمہ و
صاحب لوائی کہ جمیع من عداہ یعنی آدم فمن سواہ تحت ان لوا باشند واکرم الاولین
والآخرین علی اللہ ورحمۃ للعالمین قاطبۃ ومبعوث الی الخلق کافۃ نمیتوانند شد وا ینہمہ
مقدمات بشرح وبسط تمام سابق ازین مکرر مبین و مبرہن شدہ نظر بر شدت
غباوت این قائل حاجت اعادہ آن افتاد پس معنی کلام حضرت شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری قدس سرہ این است کہ اگر او سبحانہ خواہد صد ہزاران ہمچو آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب ذلفی و نیل مقام قاب قوسین بیافریند کہ این وصف صالح اشتراک این کثیرین است در جلال او سبحانہ ذرہ زیادت نگردد و این کلام صادق است چہ آفریدن صد ہزار کسان کہ مانند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل مقام قاب قوسین باشند موجب زیادت ذرہ در جلال الٰہی نمیتواند بود حضرت موصوف قدس سرہ بقولہ و ہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد بوجہ تشبیہ کہ از قول او ہمچو محمد مفہوم می شد تصریح فرمود کہ مشارکت در این صفت بسبب صلوح اشتراک ممکن است و ذکر آن صفات کہ صلوح اشتراک ندارند کہ در میان نا آورد کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ان صفات امکان ندانست و از جہت ہمین نکتہ حضرت موصوف قدس سرہ نفرمود کہ اگر خواہد در ہر لحظہ صد ہزار ہمچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم بیافریند و ہر نفسی از انفاس ایشان را خاتم النبیین گرداند یا اول النبیین خلقا گرداند الی غیر ذلک من الصفات التی لاتحتمل الاشتراک واگر مقصود حضرت موصوف بیان امکان مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات کمال خواہ صالح اشتراک باشند یا نہ می بود افزودن قول او و ہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد ضرورت نداشت بلکہ بایستی گفت کہ صد ہزار ہمچون محمد در جمیع صفات کمال بیافریند وجہ تخصیص مقام قاب قوسین بذکر وجہی نداشت وجہ تخصیص آن بذکر ہمین است کہ دیگر صفات کمالیہ مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صالح اشتراک نبودہ اند این صفت مختصہ صالح اشتراک است و مشارکان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت ممکن اند ذکر این صفت فرمودہ دیگر صفات مختصہ غیر صالحہ الاشتراک را ذکر نتوانست کرد ازینجا معلوم شد کہ این بلید جاہل کلام حضرت موصوف

نتوانست فہمید انخاشتن او این کلام را موید کلام شیخ نجدی ناشی از جہل ناہی اوست
وبعہذا اکلہ قول حضرت موصوف اگر خواہد در ہر لحظہ صد ہزار ہچون محمد صلی اللہ علیہ وسلم
بیافرینید وہر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دہد در جلال او ذرہ
زیادت نکرد وقضیہ شرطیہ صادقہ است وبرائی صدق قضیہ شرطیہ امکان مقدم
وامکان تالی آن ضرور نیست صدق این شرطیہ مستلزم امکان مقدم وتالی
آن نیست قال اللہ سبحانہ لواردنا ان نتخذ لہوا لاتخذناہ من لدنا ان کنا
فاعلین وقال سبحانہ لوکان فیہما آلہۃ الا اللہ لفسدتا بالجملہ استدلال بصدق
شرطیہ برامکان مقدم یا تالی آن سفاہت دیگر ہست این بود جواب اجمالی
ہذیان این نجدی ہنجو وحالیا نظر تفصیلی در ہذیانات بیہودہ او باید نمود وپردہ
از روی زشت عوار وعواری این اعور باید کشود قول او در این کلام حق وحقیقت
نظام غور تمام می باید تا دریافت شود کہ امتناع ذاتی ہچو حضرت خاتم النبیین صلی
اللہ علیہ وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نہ یکی بلکہ ہزاران دلکوک وبیشمار این
تلبیس عجیب ہست در قول حضرت شیخ شرف الدین احمد منیری قدس سرہ وصف
خاتم النبیین مذکور نیست مشارک آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این وصف کہ
صالح اشتراک نیست ممتنع بالذات ہست حضرت ممدوح ذکر مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بذکر نام مبارک در وصف نیل مقام قوسین فرمودہ اند این قابل
لباس کہ شاگرد شایستہ وسواس خناس ہست بجائی نام مبارک وصف خاتم
النبیین مذکور نمودتا در اوہام جہلہ وعوام انداز دکہ امکان مشارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین از کلام حضرت موصوف مستنبط
میشود حال آنکہ در کلام حضرت موصوف ازین وصف اثری نیست حضرت
موصوف بر ذکر مقام قاب قوسین کہ صالح اشتراک ہست اکتفا فرمودہ اند

وبا اینهمه از کلام حضرت موصوف امکان ذاتی مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در نیل مقام قاب قوسین هم ثابت نمی شود چه صدق شرطیه مستلزم امکان مقدم
و امکان تالی نیست مثلا اگر کسی گوید که اگر امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه موجود بالفعل
شوند ذره در جلال الٰهی زیادت نگردد و این قضیه شرطیه صادق است و از صدق
آن امکان وجود امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه بالفعل که باتفاق متکلمین و حکما ممتنع
ذاتی است و امکان زیادت جلال الٰهی ثابت نمی شود فهمیدن امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ازین کلام باقتضای غایت حماقت و نافهمی است و قول
او و عبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب الی قوله و دران حدیث قدسی در دفع
دیگر الحادات این ملحدان نیز موجود است ناشی است از غایت جهل و نادانی
و شدت تلبیس و بی ایمانی آن حدیث قدسی این است یا عبادی لو ان اولکم و آخرکم
و انسکم و جنکم کانوا علی اتقی قلب رجل ما زاد ذلک فی ملکی شیئا یا عبادی لو ان اولکم
و آخرکم و انسکم و جنکم کانوا علی افجر قلب رجل ما نقص ذلک فی ملکی شیئا و کلمه لو در لسان
عرب برائے امتناع مابلیها موضوع است قال سبحانه لو کان فیهما الهة الا الله لفسدتا
فهمیدن امکان مقدم شرطیه که در حدیث قدسی حدیث قدسی مبنی است بر جهل از معنی او و جهل
ازینکه صدق شرطیه تقدیریه مستلزم امکان مقدم و امکان تالی آن نیست
و تفصیل نافهمیهای این قایل و شیخ نجدی و کشف جهالات این جاهلان بجائیکه
این قایل این حدیث قدسی را نقل خواهد کرد خواهد آمد ان شاء الله تعالی و قول او و این
مکاتیب حقایق اسالیب الی قوله پس گویا اجماع سکوتی از هر دو طایفه بران واقع
گشت بر نافهمی قایل مبنی و از فرط حماقتش مبنی است چه از قول حضرت صاحب مکتوب
قدس سره امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع اوصاف کمال متوهم
نمی شود بلکه از بودن آن قول قضیه شرطیه امکان مشابه آنحضرت صلی الله علیه وسلم

در نیل مقام قاب قوسین ہم مستنبط نیست چہ صدق قضیہ شرطیہ مستلزم
امکان مقدم و تالی آن نیست کما سبق و صدق شرطیہ مذکور محل کلام نیست اولیائی
کرام و علمائی عظام چرا بران کلام میکردند و از اجماع بر صدق شرطیہ مذکورہ مکتوب
فہم امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اوصاف کمال ناشی از حماقت و
بلادت است از اجماع بر صدق این شرطیہ کار شیخ نجدی و اتباعش بر نمی آید و چون
ہمہ امت از مجتہدین و مقلدین و صوفیہ کرام اہل بدع و اہوا اجماع دارند بر اینکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بآن صفات کمالیہ کہ صالح اشتراک
بین اثنین نتواند شد و اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل ماسوی اللہ و
افضل ممکنات اند آن اجماع مستلزم اجماع قطعی است بر امتناع ذاتی مساوی
و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ اوصاف کمالیہ کما سبق مرار شیخ نجدی
و این اخرق خرق اجماع قطعی نمودہ در وعید من شذ فی النار در آمدند و از دائرۂ ایمان بر آمدند
و قول او از انجا کہ عدد مبین الی قولہ العیاذ باللہ درست است و مصداق آن حال شیخ
نجدی وخیم المآل و حال این سر کردۂ جہال است کہ شیطانی در رگ و پی اینہا
در آمدہ ایمان اینہا را بغارت بردہ اینہا را در جملۂ الاخسرین اعمالا الذین ضل سعیہم
فی الحیواۃ الدنیا وہم یحسبون انہم یحسنون صنعا داخل کردہ اینہا را مستحق خلود فی النار
گردانید و قول او و عبارت منقولہ مکتوب معرفت اسلوب در معانی متحد و موافق اقوال
عالم ربانی است کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است مبنی بر جہل دبی ایمانی
است چہ از عبارت منقولہ امکان ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات بلکہ امکان ذاتی مشابہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل مقام قاب قوسین
ہم مستنبط نیست و شیخ نجدی کہ سر کردہ شیاطین الانس بودہ است بامکان
وقوعی کرورہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصرح است

کما سیاتی عبارت مکتوب را متحد و موافق با اقوال سراپا ضلال و اضلال و آن وخیم
المآل دانستن غایت جهل و ضلال است و قول او پس باندیشه اینکه این قوله لفحوای الدین
النصیحة دلیل غایت سفاهت او ست ذکر شیخ نجدی که شیطانی ضال و مضل بود
در اثنای ذکر حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری از قبیل ذکر احد الضدین
مع ذکر الضد الآخر است شیخ نجدی جاهلی بود که معنی الفاظ هم درست نمیدانست اعمال او
که باقتضای جهل و سفه اقتدای ائمه مجتهدین گذاشته برای کج خود که از جهت لا علمی
او از مسایل کلامیه و اصول فقه و مسایل فقهیه و فنون عربیت که ازین جهت ترجمه آیات
قرآنی و احادیث نبوی و اثر گو نه می کرد و الخود محدث و مفسر بودن خود جهله و عوام را بدام
تزویر می آورد روبراستی نداشت عمل میکرد محض لغو و لاطایل بود نذر تطوعات را لغو می انگاشت
و صلوات فرایض او از جهت اعمال کثیره که در نمازمی کرد همه فاسد بوده اند و معهذا
او ملحدی بی ایمان بود برای مقبولیت اعمال ایمان شرط است او بارتکاب استخفاف
بشان حضرت افضل الممکنات علیه افضل الصلوات و اهانت ایمه مجتهدین و حضرات
صوفیه طوق لعنت در گردن و خار ارتداد در دامن داشت بطمع جاه عبادالله را
گمراه و دین خلقی را تباه کرده میخواست که همچو اسماعیل صفوی که بذریعه اشاعت
رفض بر ایران زمین تسلط یافت باشاعت نجدیت در نواحی افغانستان و پنجاب
استیلا یابد **قال الاستاد** چون این قایل را که رای ازین وفهم سلامت قرین یعنی نظر ظاهر
بین و عقل خطا آگین او متوجه دقیقه رسی و باریک بینی بلکه مجوز حق جوئی و صواب گزین نیست چند
وساوس در گرفته و در تشخص فهم او تارک و بی فرد رفته اند مداوه و علاج و اصلاح مزاج او ضرور
افتاد **قال الفراش الاطیش من الفراش** چون این کلمات لایعنی بمطالب علمی
تعلق نمیداشت و بیمعنی است در جوابش بیک بیت اکتفا رفت ؎ اهجو عالماً برا تقیاً
وعند الله فی ذلک انتقام **اقول** ذکر این کلمات برای تنبیه بر جهالت و ضلالت و غباوت

وغوایت شیخ نجدی که عالمی در فریب اغوائش عالمی بیعدیل در دام اغواء وتضلیل او درآمده واز دائرهٔ ایمان برآمده ضرور بود این فرومایه فروپایه باقتضای درایت یمنی که شاید آنهم ازان او نباشد خوانده بر سر خود بلا آورده و هستاد علامه چون این بیت شنید بجوابش قصیده ثلثا غرا که مشتمل هست بر مسائل و دلائل و حسال و خیم شیخ نجدی و این قائل بداہه نظم فرمود بجواب این بیت بیت خاص انشا نمود

ـــه اتمدح جاہلاً اشرّ اشقیاً ؛ تدارکه من اللّٰه انتقام ؛ اگرچه اینجا دیجود و آن نجدی بنگو و آن مایه فهم و آن قدر استعداد علمی ندارد که بر دقایق حقایق و صنائع و بدائع که در اثبات قصیده و دائع اند وقوف یابد مگر تنشیط خواطر ناظرین که از عربیت و دیگر فنون بهره یافته اند آن قصیده تمام وکمال درین مقام ثبت کرده شد و هی هذه ۔

بسم اللّٰه الرحمٰن الرحیم

کلامی فی حشا العادی کلام	نوافذ ماله منها التیام
جوارح قطعت منها قلوب	لاعادی لاجوارحهم وهام
جمع جارح خسته کننده ۱۲	
کلامی حاسم للریب قطعا	بدالوتین من راب الحسام
قاطع ۱۲	

براهينى قضاياها قواض — قلامى فى اصابتها سهام

تزيد قلوب نجديين نجدا — وتنكى فوق ما ينكى الحسام

فكم سيف له ثلم ونبو — وما للحق نبو وانثلام

وقمت لجاحدين اشد وقم — كان لو فهم قلمى وقام

ينا جدنى لاجل جحود حق — بما ناجدت نجدى طغام

جهول يدعى علما وتبدو — عليه من جهالته علام

يضادينى كما ضاد الرشاد — المبين الغى والنور الظلام

فقد يعوى كما تعوى كلاب ۔ وقد يثغو كما تثغو بهام

حما رصات حين اراح ليثا ۔ وكلب هر اذ مر الكرام

ومن امر الزمان ونكره ان ۔ يعارضنى عيايا ء عبام

يساجل باقل سحبان نطقا ۔ يساهم فى النهى سهما فدام

يجارى ضالع قرما ضليعا ۔ قزما لا يغالبه قزام

يوازن سافل دون نزيل ۔ لقدام له مجد قدام

تزيغ ثعالة ليثا هصورا ۔ يجادل احد لا طير طغام

مراوغ ثعالة لتصيد ليثا	لها حيف وفى الهلك اقتحام
اذا ما همّ ان يصطاد بازا	حمام طار حان له الحمام
يروعنى وكيف تهاب شاة	ليوث او عصا فيرا علام
لقد غمر الجهول الغمر غمر	فعام فى محال لا يرام
هوى ذا الوغم فى وغم وغم	وهم فواد ذا الهم اهتمام
بما عقمت شيخ النجد قيلا	يعاقمنى عيايا ء عقام
عقام محنة فكر عقيم	على جهل هو الداء العقام

واورثه اب تمهيد فرش | وصوغ الكذب خوال دمام

فكان ابوه نجادا نجيدا | تعناه فروش اوخيام

ترد دحافيا حتى تردى | ولم يحمله ظهرا وسهام

فشغل ابيه فرش اوخيام | وشغل الابن فرش وخيام

وفسل صائغون لخؤول | له في صوغه بهم اهتمام

صغار القدر اصغره خؤول | واعمام وكبره عمام

رضيع ارضعته الام جهلا | فليس له من الجهل انفطام

صم اصمه وقر وقر ‏ فذان على صماخيه صمام

وخام خيمه خيم شتيم ‏ وشيمته الوشيمة والشتام

لئيم ماله فى اللوم لئيم ‏ وليس له اذا ما ليم لام

زنيم ليس داهية ولكنه ‏ فى الدهى داهية زنام

نشى غلا بخمر لا بخمر ‏ واسكره السخيمة لا سخام

نفى الحمق التحلم عنه قدما ‏ ولم يسلبه حمق اى مدام

ولم يعقل مدام عقله بل ‏ حماقته له خلق مدام

اراك اسك ابهم مسترك — ومرتك وايهم مستهام

يحمره سواد البيض لكن — يسقي اللئام له اللئام

حوى مع خسه جهلا وهلا — وشانته الشراسة والعرام

كذاك الدون نحو حيز يثوي — يعنوا ذيقل ويستضام

فيهزء من شرافته شهوم — ويضحك من خرافته شهام

هذى هذيان مجنون جنو — وصبيان تكلمهم بغام

طغى فلغى واثنى وهو لحى — كعير ليس يلبجه لجام

انتخار بالنون والخاء المعجمة افزون
گرديدن مار و بزرگ منشى خود بينى ١٢

أتنشد يا كهام على بيتا | أفادكه مشايخك الكهام

أتمدح جاهلا شرا شقيا | تداركه من الله انتقام

وأنكر جاهدا غيا وجهلا | شفاعة من يلوذ به الأنام

وحرم أن يؤم بشد رحل | مزار دونه البيت الحرام

وجوز أن يقول الله كذبا | وقول الكذب منقصة فخام

وتجويز انتقاص الله كفر | وكان له بذا الكفر التزام

وقد جوزت يا مقبوح وصف | الاله بكل منقصة تذام

فیمکن فی اعتقادک ان یکون … الا له بحیث یقعد او یقام

ویقترف الفواحش والخطایا … ویرتکب المظالم او یضام

وینقص شانه شین وضین … ویغفله وینسیه المنام

ویقبل کلما قبل البرایا … کان یثنا به سام وسام

ویلحقه التجسم والتجزی … وذلک کله کفر جسام

تجوز یا عدیم طرف عذم … علی حق له حق الدوام

وذاک وبال اخذ غوا اماما … فبرت به کما بار الامام

غوى فاختار كفر النجد دنيا | فدان له من الحمقى فئام

وسوق نفاقه نفقت فباعوا | الهدى خسرا وباعوه طغام

وشاعه الى ارض وخام | وخام سفلة نكصوا فخاموا

وسمى الجهد في الطغوى جهادا | فصار اليه من جم جمام

بذا الكيد اقتنى مالا كثيرا | فكان له بذا الكيد اغتنام

ارى عطشى سرابا من بعيد | فخفوا حوله هيما وحاموا

اضاع العمر في عوم ونوم | ولم يك منه بالعلم اهتمام

فلم يحصل له صرف ونحو ولا علم الاصول ولا الكلام

وكان له مع الجهل اجتهاد وانكار لما اجتهد الامام

وقد ابدى لاثار وآي معانى غير ما ذكر الامام

وكان بحيث يجهل وضع لفظ فصح بما لمعناه اكتتام

فلم يحصل بمعنى اول او بمعنى الختم قط له اعتلام

على قلب تختم عن ختام النبوة فاعتدى وعدا اختتام

فجوّز ان يكون نظائر فى الكمال لمن له الفضل العظام

لمن هو اول الانام خلقا ... ومن هو للنبيين الختام

فهل قبل ابتدائهم ابتداء ... وهل بعد اختتامهم اختتام

محمد ن الشفيع لكل اثم ... يعاقبه العقوبة والاثام

ملاذ مفزع هو مفزع ... للورى اذ هال افزاع عظام

حباه الله اوصافا ابتان ... يكون لها اشتراك وانقسام

مرسالته التي عمت وتمت ... كمال للرسول به انصرام

به تم المكارم والمعانى ... وهل بعد التمام لها تمام

قسیم لا یجوز له قسیم ‏ ‏ به تم المحاسن وانقسام

الیس مقامه المحمود اعلی ‏ ‏ مقام لا یقاس به مقام

یظن الواجب النجدی ان ‏ ‏ السفار لزورة قبر حرام

یظن نداءه لله شرکا ‏ ‏ وان رجا شفاعته اجترام

بوضع الانبیاء له غرام ‏ ‏ اشد جزاه اجر غرام

بفتنته بدا فی الناس بغی ‏ ‏ وبین المسلمین فشا اختصام

بلا جمهور جهال غرور ‏ ‏ باوهام بها وهموا وهاموا

فاغدر غدرة في الناس عصرا ‏ ‏ وان اودى به موت زؤام

وخلف خلفه فيهم خلافا ‏ ‏ تعذر منه بينهم الوئام

حمى حنفية حنفاء دينا ‏ ‏ قويما هم بامر الدين قاموا

فردوا ردة النجدي ردا ‏ ‏ اردّ بكل برهان اقاموا

قام فقوم القيام قوما ‏ ‏ على دين قويم فاستقاموا

تقدم يا جهول الدون قدما ‏ ‏ على التقدير في حجج تقام

حشمت بشيخك النجدي حتى ‏ ‏ لعوت لعا وليس لك احتشام

لئن كنت احتدمت على غيظا — فان عليك للنار احتدام

يمالمك ان تعارضني سفاه — وهل يسطو على البازي يمام

لئن كنت اعتلقت بهند وهم — فلى بالعروة الوثقى اعتصام

وهدب الوهم منفصم سخيف — وما للعروة الوثقى انفصام

تشبث بالحشايش في ورط — لشيخك في مهالكها اقتحام

فهل يغني حشيشك شيخ نجد — هوى في غورها معه اللئام

فشيعة شيخك النجدي طرا — زنادقة وان صلوا وصاموا

ذا ما المرء لم يومن بصدق | فلا یجدی الصلوة ولا الصیام
نقض من تنقصه ارتداد | مبوّأ من یقارفه اثام
تخاصم فی حبیب الله قفوا | لشیخک جهل للتخصام
خالف انت بعد الشیخ خلف | فبعد بک اقتدی خلف وخام
وانک واحد من سیئات | جناها شیخک لا اتقی الکرام
فانت عم کقائدک العمی عن | سنا شمس اظلتها الغمام
لومک ناصحا یا کلف فاخسأ | فما تلغو نباح لا کلام

فؤادك كالصخور اصم صلد | فلا يجديك نصح او ملام
ولا يخزيك هجوى ان هجوى | فخار فاخرك مستديام
فانت اخس من هجوى فلما | هجونك حق منه لك الوأم
الا غضو يا غضيض الطرف وانظر | متون جد فيك النبل اهمام
لحاك الهنا انلم تجاوب | اذا ما هد سمعك فى النظام
فديت محمدا خير البرايا | عليه صلوة ربى والسلام

قال الاستاد پس باید دانست که این قائل سه وسوسه موسومه لبسته دلائل برای اثبات امکان شخص که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات باشد در بعض رسائل آورده است قال المرتد المتقلب بل الكلب الكلب

اقول امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکور سابق ثابت گشت وانچه این ملحد بیدین بنیابت
شیطان لعین در نفی عموم وشمول قدرت رب العالمین یعنی در امتناع ذاتی مساوی که
ممکن التساوی بالیقین ہست دو وجه که موجب سواد الوجه ہست ذکر نموده تشبث یافته
جرح وقدح از بیخ برکنده شد که بعد ازان اگر از الحاد وفساد اعتقاد ثابت نگردد و نار
بر عار اختیار نماید بجز خسران دارین وحرمان کونین نصیبش نخواهد بود **قول** این مرتد بی ایمان
واین بدکیش نامسلمان ہیچیک وجه امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت نکرده
بلکه چند احتمال باطل از باطن خبث مواطن خود برآورده باقتضای جہالت وضلالت ابدای
آن احتمالات را استدلال بر امکان مساوی مذکور انگاشته دست از دین وایمان برداشته
نائب منات رئیس الشیاطین وازجہت ارتداد مردود باسفل السافلین گشت با وجوه
ارتداد وضلالت وغوایت وجہالت او سابق ازین تفصیلاً بیان کرده ایم حالا باز اجمالا
بران تنبیہ میکنیم باشد که این مرتد از ارتداد باز آید این قائل اولا معنی وصف خاتم النبیین را تحریف
نموده احتمال بودن دو کس که در یکزمان نبی باشند خاتم النبیین برآورده از ایمان واسلام
برآمده باوجود اعتراف باینکه لام در النبیین برای استغراق است ندانست که خاتم النبیین
همه نبی ہست که نبوت او از نبوت سائر انبیا متاخر باشد پس اگر فرض کرده شود که دو کس در یکزمان
نبی باشند بعد آنزمان نبوت منقطع شود ہیچیکی ازان ہر دو کس خاتم النبیین نمی تواند شد
چه نبوت ہیچیکی ازان ہر دو نبی مفروض بعد نبوت جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه نبوت ہریکی
ازان ہر دو مفروض از نبوت بعض من عداه متاخر نیست این تجویز که این قائل برآورده این
قائل را از ایمان برآورد واین تجویز را وجه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات انگاشتن از غایت غوایت وغباوت ناشی ہست این قایل که بودن دو نبی
که در یکزمان باشند وبعد آن ہر دو نبوت منقطع شود خاتم النبیین تجویز میکند اگر دیده ودانسته
معنی خاتم النبیین برای تلبیس تحریف میکند کافر متعند ہست واگر باقتضای جہل معنی آن نمیداند

کافر جاہل است وجہل در کفر عذر نمی تواند شد و بر این تقدیر ظاہر است کہ این قائل بہ بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ایمان ندارد کہ تصدیق بعقد بلی دانستن معنی مجہول ممکن
نیست ثانیاً این قائل می گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین در خاتم النبیین
مستثنیٰ است و ظاہر است کہ کسیکہ از عموم النبیین مستثنیٰ و خارج است خاتم النبیین
نتواند شد این قول او نفی صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میکشد و آن کفر
است این کفر را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستن علاوہ بر آن آنت
چہ آن مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم النبیین داخل باشد بدانست این قائل خاتم النبیین
نتواند شد زیرا کہ بدانست این قائل موصوف بخاتم النبیین از عموم النبیین مستثنیٰ است
پس مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین اند و اگر در عموم النبیین داخل نباشد خاتم النبیین نتواند شد چہ کسیکہ در
عموم النبیین نیست خاتم النبیین نمی تواند شد پس تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در وصف خاتم النبیین حسب قول این قائل مستلزم قول بودن کسیکہ از نبیین نیست
خاتم النبیین است و این قول کفر و سفسطائیت است پس بہر کیف کفر و سوفسطائیت بر این
قائل لازم است وجہل در کفر عذر نمی تواند شد باز این قائل معترف شدہ باینکہ شیخ نجدی
تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است این خود اعتراف است بعدم
امکان مساوی فی جمیع الکمالات این را وجہ اثبات امکان مساوی فی جمیع الکمالات
انگاشتن چہ مرتبہ حماقت است از ان بعد این قائل ابدای این احتمال نمود کہ وصف خاتم
النبیین در مساوی مفروض یافتہ نشود مگر در وصفی دیگر معادل و موازن وصف خاتم
النبیین موجود باشد اگر او ابدای این احتمال را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم می انگارد باید کہ اول این معنی ثابت کند کہ فلان وصف معادل و ہمپایہ
وصف خاتم النبیین است بعد از ان ثابت کند کہ آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

ننموده است بعد از ان امکان بودن آن وصف در دیگری ثابت کند انگاه این را وجه
اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم توانست شمرد این احتمال را بی اثبات
امور مذکوره وجه اثبات امکان مساوی دانستن جهل مرکب است ناشی است از جهل
بسیط اینکه مدعی و مثبت را ابدای احتمال بکار نمی آید ابدای احتمال وظیفه مانع است و ما این
احتمال را بوجوه عدیده فیما سبق باطل کرده ایم ابدای این احتمال را هم مساغی نیست و چون منصب
ختم نبوت و رسالت اعلی کمالات خلق است هیچیک کمال از کمالات خلق مساوی یا اعلی
از منصب ختم رسالت و نبوت نیست ابدای این احتمال از راه تنقص شان آن منصب اعلی
است و از راه تنقص شان آن کفر است و انچه این قایل در اثنای ذکر این احتمال از تنظیر
خاتم المرسلین صلی الله علیه وسلم و مساوی مفروض خودش بزید و عمرو و غراب و براذین و تنظیر
وصف خاتم النبیین و وصف مفروض معادل آن به تیراندازی و بندقه اندازی و منافع غراب
و براذین بر زبان الحاد ترجمان خود آورده کفر بالای کفر است فهو زیادة خیال علی خبال و اقتراف
وبال علی وبال و پس از ابدای این احتمال سراپا ضلال و اضلال این وخیم المآل گفته است که محتمل
است که مراد مساوی و برابری در شرف و عزت باشد گو وجوه و اسباب آن در تساوئین
مختلف باشد مآل این قول او ابدای همان احتمال است و اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در شرف و عزت بدینسان که وجه و سبب شرف و عزت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم منصب ختم نبوت و رسالت باشد و وجه و سبب شرف و عزت مساوی مفروض
او وصف دیگر معادل وصف خاتم النبیین باشد بی اثبات آنکه فلان وصف در سببیت
شرف و عزت معادل وصف خاتم النبیین است و بدون اثبات آنکه آن وصف در
آنحضرت صلی الله علیه وسلم موجود نیست و بدون اثبات امکان وجود آن وصف در دیگری
متصور نیست این قایل نه آن وصف را که سبب مساوات موصوف آن در شرف و عزت با موصوف
خاتم النبیین باشد نشان داد و نه اثبات بودنش سبب آنچنان شرف و عزت که وصف

خاتم النبیین سبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود
نه بودن آن وصف دران حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال
باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انگاشت و باقتضای
جہل ندانست کہ بذمہ مستدل اثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی
نیست و معہذا البطلان این احتمال از اجلی بدیہیات است چہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آن
حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیدہ کہ وجوہ و اسباب آن صلوح
اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوہ و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم ممکن نیست لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و ملجاء الاولین
والآخرین واکرم الاولین والآخرین علی اللہ وغیر ذلک من الصفات کہ تفصیل آن بالا مذکور
شدہ است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود کہ معتبر در تفاضل و تساوی
تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و بنظر وسعت قدرت کاملہ ممکن
و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی
بلکہ افضل از افضل گرداند و جملہ مومنین درین معنی ممکن التساوی اند ماسابق این قول او را بوجوہ
عدیدہ باطل کردہ ایم و بیان کردہ ایم کہ این قول بوجوہ عدیدہ مستلزم کفر او ست حاجت
اعادہ آن نیست این است حال وجوہ کثیرہ کہ این قائل در قول خود امکان شخص مذکور بوجوہ
کثیرہ مذکور سابق ثابت گشت ذکران می نماید آن خرافات را وجوہ اثبات امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جہل مرکب است این
قائل از ذکر آن خرافات جز اینکہ ایمان خود را برباد داد و تمہید آن باقتضای خجلت و نجاوت
سوروثہ خود تمہید جای در جہنم و بئس المہاد بنیا و نہاد سودی بر نداشت خسر الدنیا والآخرہ
ذلک ہو الخسران المبین و قول او وانچہ این ملحد بیدین الی آخرہ دلالت دارد کہ این جاہل
احمق واہی تا ارذل عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الٰہی نفہمیدہ معنی عموم و شمول قدرت الٰہی

نزد محققین این است که همه ممکنات ذاتیه تحت قدرت الٰهی اند ومقدوریت وامکان باهم
متساوق اند ونزد عامه متکلمین این است که هر ممکن ذاتی که مستند الی الواجب تعالی بالایجاب
نباشد تحت قدرت او سبحانه داخل هست و واجب بالذات وممتنع بالذات تحت قدرت
داخل نیست والا واجب بالذات واجب بالذات وممتنع بالذات ممتنع بالذات نباشد
وهمچنان نزد عامه متکلمین آنچه واجب بالغیر بالایجاب وممتنع بالغیر بالایجاب هست تحت
قدرت الٰهی داخل نیست واین قائل جاهل دراقوال سابقه خود باین اعتراف دارد گو در
اوائل خرافات خود گفته است که دراین کلیه که هرچه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی
داخل نیست کلام هست وبعد ازان براین حماقت وجهالت خود متنبه شده ازان رجوع
نمود پس اثبات امتناع ذاتی مصداق که این مفهوم نفی عموم وشمول قدرت الٰهی نیست
والا همه متکلمین بلکه همه مسلمین که مصادیق اکثر مفهومات را ممتنع میدانند نافی عموم وشمول قدرت
الٰهی باشند مثلاً همه متکلمین بامتناع ذاتی وجود وفعلیت امور غیر متناهیه قائل اند وآنرا بدلائل
ثابت میکنند پس بحسب مقتضای قول این قائل لازم است که همه متکلمین نافی عموم وشمول قدرت
الٰهی باشند وهرکس که بامتناع ذاتی مصداق مفهومی از مفهومات قائل باشد نافی عموم وشمول قدرت
الٰهی باشد مصادیق مفهومات نامتناهی الی حد مصداق اسود ولا اسود وابیض ولا ابیض وکاتب
ولا کاتب بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لا متناهی الی حد ممتنعات ذاتی اند تحت قدرت الٰهی
داخل اند همچنان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده بودن
آن مصداق مساوی ولا مساوی وبودن وجود آن مستلزم عدم آن مبرهن وتبیین شده است
ممتنع ذاتی هست وتحت قدرت الٰهی داخل نیست از داخل نبودن آن که ممتنع ذاتی است
نفی عموم وشمول قدرت الٰهی لازم نمی آید اگر پلیدی نافهم آنرا ممکن ذاتی داند وباز بعدم دخول آن
تحت قدرت الٰهی قائل باشد البته ترا ونفی عموم قدرت الٰهی لازم خواهد آمد الا قول بودن آن
ممکن بی غایت وبلادت ونافهمی متصور نیست مقام استعجاب این است که مصادیق مفهومات

غیر متناہیہ الی حد کہ مصادیق مفہومات متناقضہ اند نزد این جہلہ ہم ممتنعات ذاتیہ از تحت قدرت
الٰہی داخل نیستند داخل بودن مصداق مساوی ولا مساوی کہ اہمان جہلہ ہست تحت قدرت
الٰہیہ چرا جگر این جہلہ را می شگافد و چرا خار در چشمان و نشتر در رگ جانہای اینان می شکند
عدم دخول مصادیق آن مفہومات لا متناہیہ تحت قدرت الٰہی قادح عموم و شمول قدرت
الٰہی نشد عدم دخول مصداق مساوی ولا مساوی تحت قدرت الٰہی چسان قادح عموم
و شمول آن تواند شد پس متحقق شد کہ اثبات امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین یا آنچہ
وجود آن مستلزم عدم آن ہست مستلزم نفی عموم و شمول قدرت الٰہی نیست آری این قائل
در شناعت نفی شمول و عموم قدرت الٰہی ممکنات غیر متناہیہ را گرفتار ہست چہ این قائل اعتقاد
دارد کہ اتصاف او سبحانہ و تعالیٰ عما یقول الظالمون بجمیع نقایص و قبائح و فواحش کہ لا متناہی
الی حد ہست ممکن ہست و سلب آن ہمہ معلول ذات او سبحانہ بالایجاب ہست پس این سلوب
غیر متناہیہ ممکن اند و تحت قدرت الٰہیہ داخل نیستند و این شناعت بر متکلمین قائلین بزیادت
صفات کمالیہ بر ذات حقہ لازم نیست زیرا کہ آنان بامکان اتصاف او سبحانہ بنقایص
و قبائح و فواحش قائل نیستند آنچہ بر آنان لازم ہست کہ صفات کمالیہ کہ ممکن اند مستند
الیہ سبحانہ بالایجاب اند و تحت قدرت داخل نیستند و چون سلوب اتصاف او سبحانہ
بہر یک از نقائص و قبائح و فواحش در اعتقاد این قائل ممکن بالذات و معلول او سبحانہ بالایجاب
ہست لازم ہست کہ در اعتقاد او ثبوت آن ہمہ نقایص و قبائح و فواحش غیر متناہیہ در مرتبہ
نفس ذات حقہ واجب بالذات باشد زیرا کہ مرتبہ نفس ذات حقہ کہ متقدم بر این سلوب معلولہ
ہست از مرتبہ نفس الامریہ ہست پس ہرگاہ کہ سوالب بسیطہ یعنی سلب ہر یکی از نقائض و قبائح
و فواحش در اعتقاد این قائل در مرتبہ نفس ذات حقہ صادق نیستند ضرورۃ تاخر المعلول عن
العلۃ الموجبہ بر این قائل اعتقاد صدق ہمہ موجبات کہ نقائض آن سوالب اند در مرتبہ ذات
حقہ لازم ہست ضرورۃ استحالہ ارتفاع النقیضین فی مرتبۃ من المراتب النفس الامریۃ اعتقاد

صدق آن موجبات غیر متناهیه در مرتبه ذات حقه که براین قایل بحسب اعتقاد او لازم است بوجوه
غیر متناهیه کفر است چه اعتقاد صدق هریکی ازان موجبات غیر متناهیه کفر مستقل است و معهذا کفری که
اغلظ انحای کفر است براین قایل لازم است وآن این است که چون در اعتقاد این قایل
سلوب نقائص و قبایح و فواحش غیر متناهیه از ذات حقه مقدسه ممکنات معلوله ذات حقه اند
و از ذات حقه متاخر اند اعتقاد ثبوت هریکی ازان نقایص و قبائح و فواحش بذات حقه مقدسه
در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه بر او لازم است ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین پس
هریکی ازان نقائص و قبایح و فواحش که اعتقاد ثبوت هریکی ازانها بذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه براین قایل لازم است ممکن بالذات نتواند شد چه ثبوت ممکن بالذات بذات حقه
واجبه در مرتبه نفس ذات حقه واجبه که متقدم بر جمیع ممکنات ذاتیه است متصور نیست پس
لامحاله هریکی ازان نقایص و قبایح و فواحش لازم است که در اعتقاد او واجب بالذات باشد
پس همه نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه که براین قایل حسب اعتقادش اعتقاد بودن
آنها واجب بالذات لازم است یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه باشند پس براین
قایل قول بوجود واجبات ذاتیه غیر متناهیه لازم است واین اشد انحای اشراک است
یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه نباشند بلکه عین ذات حقه مقدسه باشند پس
براو اعتقاد اتحاد ذات حقه واجبه بنقایص و قبایح و فواحش بالذات و اتحاد نقائص و قبایح
و فواحش از مقولات متباینه اند باهم لازم است واین اشد انحای کفر و سوفسطائیت است
و چون این قایل سابق ازین گفته است که چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است وجود
و عدم آن هردو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هردو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هردو از حضرت موصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هردو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است بعینهما جهل و عجز است کما هو الظاهر
فثبت کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و کون الاتصاف بهما کذلک

فتبین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات
کما فی الصفات الکمالیه وجوب لذات حضرت الموصوف جل شانه وعز اسمه مع کونها ممکنه بالذات
فی نفسها انتهی ازین قول او ثابت است که او اعتقاد دارد بثبوت جهل و عجز در مرتبه ذات
حقه مقدسه سبحانه وتعالی عما یقول الظالمون چه علم و قدرت او از صفات زائده است کما هو
مذهبه مذهب عامة المتکلمین پس علم و قدرت او سبحانه از ذات حقه مقدسه در اعتقاد او متاخر
است پس علم و قدرت از نفس ذات حقه مقدسه مسلوب است و در اعتقاد این قایل سلب
قدرت از ذات حقه که از شان او قدرت است عجز است و سلب علم از ذات حقه که از
شان او علم است جهل است پس بر اعتقاد او ثبوت عجز و جهل در مرتبه ذات حقه باو سبحانه
لازم است پس اعتقاد او بثبوت عجز در مرتبه ذات حقه اشنع انحای نفی قدرت از ذات حقه
مقدسه او سبحانه است و اینمعنی بر عامه متکلمین لازم نمی آید چه نزد آنها فیما بین اتصاف او سبحانه
بصفات کمالیه و سلب اتصاف او بنقایص و قبایح و فواحش معیت ذاتیه نیست مصداق
سلب اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و فواحش نفس ذات حقه است و مصداق اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه که قیام صفات کمالیه بذات حقه مقدسه است از ان متاخر است و عجز
عبارت است از عدم قدرت از ماده مستعده آن و جهل عبارت است از سلب علم از ماده
مستعده آن و ذات حقه مقدسه از استعداد و قوت منزه است و نیز چون این قایل بامکان
و زیادت صفات کمالیه بر ذات مقدسه قائل سلب قدرت و علم و غیرهما من الصفات الکمالیه
از نفس ذات مقدسه حقه فی مرتبه نفس الذات الحقه در اعتقاد او ضروری است و این قائل
فیما سبق گفته است که عدم علم از حضرت موصوف جل شانه مستلزم جهل است چه سلب
بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتهی بعبارته
پس چون سلب بسیط قدرت و علم و غیرهما من الصفات الکمالیه از ذات حقه که موجود
علی الاطلاق است و در هیچ مرتبه معدوم نتواند شد در اعتقاد این قائل صادق است

براو اعتقاد صدق سلب عدولی علم وقدرت و دیگر صفات کمالیه از ذات حقه در مرتبه نفس ذات حقه که براو لازم است چه او خود اعتراف دارد باینکه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است و در اعتقاد او جهل عبارت از سلب عدولی علم است وعبارت از سلب عدولی قدرت است وهکذا مقابلات سائر الصفات پس براو اعتقاد ثبوت جهل وعجز باو سبحانه در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه لازم است واین اشد انحای نفی قدرت او سبحانه است پس مبرهن شد که این جاهل عاجز بنا بر اقوال او اعتقاد بعجز وجهل او سبحانه لازم است واو نفی قدرت او سبحانه واثبات عجز وجهل مقابلات همه صفات کمالیه بذات او سبحانه در مرتبه ذات حقه ملحد بیدین ونائب شیطان لعین واز کفره مرتدین بالیقین است ومصیر این سافل بدین بیدین که مردود باسفل السافلین است درصورت استنکاف او استنکار از توبه ازین عار دشنار واختیار نار بر عار مصداق خسر الدنیا والآخرة ذلک هو الخسران المبین است آن دو وجه که برای امتناع ذاتی مساوی حضرت رسول الثقلین شفیع الدارین علیه ازکی صلوات الله علی مر الملوین مذکور شده برای تسوید هر دو صفحه وجه این که الوجهین در نشاتین کافی وبس اند وانچه این سفید ریش در ریش در جرح آن گفته اجتراح کفر والحاد است وانچه این مفدوح مفتوح کدح در قدح دران نمود قدح زناد عناد است که بآن قدح آخر کار در درک اسفل نار خواهد افتاد وباین فساد اعتقاد وافساد عقاید عامه عباد مصیر این نجدی نجاد سوی جهنم است وبئس المهاد واین مطالب تفصیل فیما سبق مذکور اند الا چون باسکت او انه کار افتاد برای صیانت مومنان از گزندش حاجت تکرار افتاد

قال الاعجز من الهلباجة الخلق الدیباجة المتناهی فی السماجة الغیر المتناهی فی اللجاجة

قوله که یکی از انها عقلی است و دو نقلی است که هر یک را ذکر کنیم وآن شبهات را از بیخ بر کنیم اما دلیل عقلی این است انتهی وبعد

تمام بحث عقلی گفته وا ما نقلی اقول ذکر لفظ دو نقلی مقابل عقلی مکرر دو جا دلیل عقلی است
برانیکه هر دو هر دو دلیل نقلی عقلی نیست وحال آنکه هر دو دلیل که بنقلی موسوم کرده نیز عقلی
است گو مذکور در حضرت قرآن است حق تعالی بدو مقدمهٔ عقلی که بعقل بصحت آنها حاکم است
استدلال بر اثبات قدرت خود فرموده یکی آنکه قادر بر اعلی قادر بر ادنی می باشد دویم
آنکه صانعی که مصنوع خود را بقصد واختیار هر چون که خواهد صنع تواند کرد او بقصد
واختیار خود ساخت او را قدرت است بر صنع مثل او واین هر دو مقدمهٔ عقل حکم بصحت
آنها حکم میکند مگر این مکابر قابل خطاب وجواب نیست وقدر مفصلا بالفرض واگر در قرآن
مجید این هر دو دلیل نمی بود درینوقت اگر کسی استدلال بر آنها میکرد صحیح میشد و عقلی
می بود پس آن هر دو دلیل اگرچه از قرآن است عقلی است حق تعالی هرجا که در مقابلهٔ منکران
قرآن مجید استدلال بر ذات وصفات خود میفرماید عقلی می باشد زیرا که حق تعالی درین
مواضع از آثار وافعال خود استدلال میفرماید وجمیع عقلا را اجماع واطباق است براینکه
دلالت اثر بر موثر دلالت عقلی است پس استدلال بدان عقلی باشد نه نقلی کما زعم
در شرح عقائد عضدیه است قال الاعرابی البعرة تدل علی البعیر واثر الاقدام علی المسیر
فسماء ذات ابراج وارض ذات فجاج کیف لا یدلان علی اللطیف الخبیر و بمجرد اینکه
دو دلیل عقلی را عالم ربانی از قرآن مجید نقل کرده نقلی مقابل عقلی نخواهد شد مثلا در اثبات
مسائل حساب وهیئت دلائل هندسی از اقلیدس واز شمیدس واکثر ماو دو سیوس
ومالاناوس نقل میکنند وهمچنان ارباب الهیات واصحاب طبعیات متاخرین
از متقدمین فلاسفه دلائل منقول می سازند باینهمه هیچ کس از اهل علم این دلائل را از عقلی
برآورده در نقلی داخل نمی سازد آری اگر میگفت که این قائل سه وجه موسوم
بسه دلائل عقلی در بعض رسائل آورده یکی از وجدان عقلیه دو دو از ان از قرآن مجید
نقل کرده ومقابلهٔ نقلی با عقلی نمی کرد وصورت اطلاق نقلی بر هر دو اخیر باعتبار لغت

خلاف عرف صحیح میشد مثال نقلی مقابل عقلی این است کتب علیکم الصیام که این دلیل
نقلی است بر فرضیت صوم و این نقلی را دلیل سمعی هم می گویند مقابل عقلی پس بتحقیق
واضح گشت نزد هر عاقل که صدور این قول از قایل بر بی عقلی او دلیلی است باز می گویم بعون
الله تعالی عنقریب دانسته می شود که هر یکی از آنها شجرهٔ آنست خوشنما در اصل آن ثابت
و فرع آن در سماست پس خیال محال بیخ افگنی آن که بیخ افگنی حیات ابدی خود است
نهایت نازیبا و بس بدنماست **اقول** شیخ نجدی که این سرگشته بادیه حیرانی و این آواره
تیه ضلالت و بی ایمانی و این مدهوش گمکرده هوش بادهٔ جهالت و نادانی باقتضای فرط
مهربانی با ولقب عالم ربانی لطف فرموده است در بعض رسائل خود بعد ادعای آنکه
وجود مثل پیغمبر صلی الله علیه وسلم داخل است تحت قدرت الله تعالی می گوید که این دعوی
مدلل است بدلیل نقلی و برهان عقلی اما دلیل نقلی پس بیانش اولا آنکه حق عز و جل و علا در
یسین میفرماید اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلهم بلی وهو الخلاق
العلیم انما امره اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون پس ضمیر جمع مذکور راجع است بسوی
جمیع بنی آدم زیرا که کریمه مذکوره در مقام بیان معاد واقع است پس هر که در معاد زنده خواهد
شد آن داخل است در کریمه مذکوره و ظاهر است که هر فرد انسانی در معاد زنده شدنی است
پس مثل او بمقتضای کریمه مذکوره داخل تحت قدرت الهیه باشد پس گویا ترکیب دلیل
مذکور بدین توجیه شد که نبی صلی الله علیه وسلم در معاد زنده خواهد شد و آن از ضروریات دین
است و هر که در معاد زنده خواهد شد پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الهیه
بمقتضای کریمه مذکوره پس وجود مثل نبی صلی الله علیه وسلم داخل باشد تحت قدرت
الهیه وهو المطلوب وثانیا آنکه وجود مثل مذکور شیء ممکن است بالذات و هر شیء ممکن بالذات داخل
است تحت قدرت الهیه لقوله تعالی وهو علی کل شیء قدیر و کان الله علی کل شیء مقتدرا چنانچه
خود معترض این دلیل را بیان کرده و آنچه بر آن اعتراض کرده مدفوع است چنانچه عنقریب

خواہد آمد انشاء اللہ تعالی وثالثا آنکہ حق جل وعلا در کلام پاک خود در مقام عدیدہ از وجود
مخلوقات بر احاطہ قدرت خود بر امثال آنہا استدلال فرمودہ چنانچہ از احیای ارض
وانزال مطر بر احیای موتی در معاد در آیات کثیرہ استدلال فرمودہ منہا قولہ تعالی
وہو الذی انزل من السماء ماء فانشرنا بہ بلدۃ میتا کذالک تخرجون واز ایجاد آدم علیہ
السلام بی پدر بر امکان ایجاد عیسی علیہ السلام بی پدر استدلال فرمودہ ان مثل عیسی
عند اللہ کمثل آدم خلقہ من تراب ثم قال لہ کن فیکون وبالجملہ استدلال بوجہ مذکور در قرآن مجید
شائع ومتعارف است پس بر این تقدیر وجود نبی محمد صلی اللہ علیہ وسلم خود دلیل باشد
بر امکان وجود مثل انسان نظر بر قدرت الہیہ پس گویا ترکیب دلیل بر این تقدیر باین
وجہ خواہد بود ہر گاہ کہ وجود نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل تحت قدرت الہیہ باشد وجود مثل
ایشان ہم داخل باشد تحت قدرت مذکورہ لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدرۃ
وعدمہ بمنطوق القرآن وہو المطلوب اما برہان عقلی پس بیانش آنکہ وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر
است وہر ممتنع بالغیر ممکن است بالذات وہر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الہیہ
است پس وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت الہیہ وہو المطلوب اما مقدمہ اولی
پس بیانش آنکہ مثل مذکور در نفس الامر معدوم است وہر معدوم یا ممتنع بالذات است
یا ممتنع بالغیر پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالغیر لیکن ممتنع بالذات
نیست پس ممتنع بالغیر است اما صغری وکبری قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد واما
قضیہ استثنائیہ در قیاس ثانی پس بیانش آنکہ مثل مذکور عبارت است از فردیکہ
مشارک آنجناب باشد در ماہیۃ واوصاف کمال پس امتناع بالذات یا بسبب امتناع
مشارکت در ماہیۃ خواہد بود یا بسبب امتناع اتصاف باوصاف مذکورہ بالنظر
الی نفس الذات وپر ظاہر است کہ ماہیت آنجناب انسان است واشتراک ماہیۃ
انسان در الوف الوف افراد ممتنع نیست واتصاف باوصاف مذکورہ نظر

بنفس ماہیتہ ہم ممتنع نہ والا اتصاف آنجناب ہم باوصاف مذکورہ ممتنع میشد فان حکم
المثلین واحد فیما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم اشتراک الماہیۃ
بینہما فلزم عدم المماثلۃ ہذا خلف پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد بلکہ بنظر
موانع خارجیہ مثل اخبار الٰہی بعدم وقوع آن یا تعلق ارادہ ازلیہ بعدم آن وامثال
ذالک وہمین است معنی ممتنع بالغیر پس وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر باشد انتہی کلامہ بالفاظہ
وعبارتہ پس معلوم شد کہ شیخ نجدی اطلاق برہان عقلی بر یک وجہ است در اثبات و اطلاق
نقلی بر دو وجہ استدلال خود نمودہ است واستاد نقل کلام او نمودہ است اگر اطلاق
نقلی بران دو وجہ دلیل بی عقلی است دلیل بی عقلی شیخ نجدی است والا کلام این قائل
دلیل بی عقلی او است بہر حال یا شیخ نجدی بی عقل بودہ است یا این مرید او بی عقل
است از این ہر دو باہر کہ شنہ شود سود اسلام است استاد را کہ از شیخ نجدی ناقل
است تصحیح نقل می باید با عبارت شیخ نجدی بالفاظہا نقل کردیم مارا تصحیح بودن آن
دو وجہ دلیل نقلی ضروری نیست چون این سگ دیوانہ شیخ نجدی مقتدای خود را می
کرد ضرب مثل گوشت خر دندان سگ در اینجا می سزد اما برای اتمام اشتغال
این دو قاح نباح میگوئیم کہ حاصل دلیل اول آوارہ شیخ نجدی چنانکہ او تصریحا
بیان کردہ این است کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد وہر کہ در معاد
زندہ خواہد شد پس وجود مثل او تحت قدرت الٰہیہ داخل است بمقتضای آیہ
کریمہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت الٰہیہ داخل است و بعض
مقدمات این دلیل ثابت بسمع اند چہ عقل باثبات معاد جسمانی مستقل نیست [illegible] معاد
جسمانی از سمعیات است کما ہو مصرح فی کتب الکلام و دلیلی کہ [illegible]
آن نقلی وسمعی باشد نقلی وسمعی است قال فی شرح المواقف الدلیل اما عقلی
بجمیع مقدماتہ قریبۃ کانت او بعیدۃ او نقلی بجمیعہا کذالک او مرکب منہا والاول

هو الدليل العقلي المحض الذي لا يتوقف على السمع اصلا والثاني وهو النقلي المحض لا يتصور اذ صدق
الخبر لا بد منه حتى يفيد الدليل النقلي العلم بالمدلول وانه لا يثبت الا بالعقل وهو ان يظهر
في المعجزة الدالة على صدقه فلو اريد اثباته بالعقل دار او تسلسل والثالث يعني المركب
منهما هو الذي يسميه بالنقلي لتوقفه على النقل في الجملة انتهى از اینجا معلوم شد که این
احمق تا حاصل دلیل شیخ خود نفهمیده و با وصف نفهمیدن آن دلیل در پی اتمام
آن افتاده از اینجا توان دریافت که بی عقل کیست و این دلیل را عقلی نامیدن
کلا بل نقلی کدام کس است این قائل که ریش در آفتاب سفید کرده است هنوز
معنی دلیل عقلی و دلیل نقلی ندانسته است هر دلیل که مستند مقدمه از مقدمات آن نقل باشد
دلیل نقلی است و اگر مستند هیچ یک مقدمه از مقدمات آن نقل نباشد آن دلیل عقلی است
می تواند شد که دلیل واحد باعتباری دلیل نقلی باشد و باعتبار دیگر دلیل عقلی باشد مثلاً
اگر کسی دعوی کند که تعلم حکمت مستحسن است و برین دعوی استدلال کند باینکه تعلم حکمت
اکتساب خیر کثیر است و اکتساب خیر کثیر مستحسن است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند
کند به بیان مصالح و منافع که در تعلم حکمت است این دلیل عقلی خواهد بود و همچنان اگر
کسی دعوی کند که شرک بالله بدترین عباد است و بران استدلال کند باینکه شرک
بدترین عقاید است و معتقد بدترین عقاید بدترین عباد است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ان الشرک لظلم عظیم این دلیل نقلی خواهد بود و اگر آنرا مستند کند به بیان
مفاسد شرک و وجوه بطلان آن عقلا این دلیل عقلی خواهد بود پس چون شیخ نجدی آن
وجوه ثلثه را که اول بیان کرده است مستند بنقل کرده است یعنی در وجه اول مقدمه
قائله که هر شیء ممکن داخل است تحت قدرت الهیه بقوله سبحانه وهو علی کل شیء قدیر وکان الله
علی کل شیء مقتدرا را و در وجه ثانی این مقدمه را در هر که در معاد زنده خواهد شد

وجود مثل او داخل است تحت قدرت الہیہ بقولہ سبحانہ اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلہم بلی وہو الخلاق العلیم و در وجہ ثالث استدلال را بوجود مخلوقات بر احاطہ قدرت بامثال آنہا بقولہ سبحانہ وہو الذی انزل من السماء ماء الاخرہ وبقولہ تعالی ان مثل عیسی عند اللہ الآیہ مستند کردہ است لاجرم آن وجوہ ثلثہ را دلیل نقلی نام نہاد و چون ہیچیک مقدمہ را از مقدمات وجہ رابع بنقل مستند نکردہ آنرا برہان عقلی نامیدہ است پس طعن این قائل بر تسمیہ دو وجہ از ان وجوہ ثلثہ بدلیل نقلی ناشی از غایت بی عقلی اوست

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً

التماس

یہ کتاب جو آپ کے مطالعہ مین اسوقت ہے اسکا شمار اون نوادرات تصانیف مین ہے جسکے لیے چشم ارباب بصیرت مدتہائے دراز سے مشتاق تھین۔ اور جس کے پاس اس کا کوئی نسخہ تھا مایہ علم سمجھ کر اسے گنج مخفی کی طرح نہان رکھتا تھا۔

طبقہ وہابیہ کے جمیع مسائل جنکا تذکرہ معتد بہ کتاب مین کیا گیا ہے اون کی تردید ہر قرن کے متعدد علماء نے مختلف دیار و امصار مین متعدد رسالون مین مفصلا فرمائی مگر ان دو مسئلون کی طرف جب رجوع فرماتے تو مختصر تحریر کے بعد اسی رسالے پر محول کر دیتے فقیر کے دل مین بار بار یہ خیال پیدا ہوتا کہ کاش کوئی نسخہ کاملہ رسالہ امتناع نظیر کا بہم پہونچتا تو اوس کی اشاعت اپنے لیے وسیلہ

آخر بنا تا مگر بھلا اس کا ملنا کچھ آسان تو تھا نہین باوجود کوشش بلیغ
مدتون نا کامیاب رہا مگر مینے ہمت نہ ہاری اور جد وجہد کا سلسلہ
جاری ہی رکھا۔ بالآخر جبکہ شرف حضوری آستانۂ عالیہ حضرت
شیخ الاسلام والمسلمین ضیاء الملۃ والدین حضرت اوستاذی
واوستاذ الکل فے الکل مولانا العلام حضرت محمد ہدایت اللہ
خان متع اللہ المسلمین بطول بقائہ سے جونپور مین مشرف ہوا
تو بعد چند سال اظہار اس تمنای دل کا کیا۔
حضرت اوستاذنا العلام مدظلہ بہت اوس شفقت ومحبت
بزرگانہ کے جو اس ہیچمیرز کے حال پر مبذول فرماتے تھے اصل
مسودہ مصنف علیہ الرحمۃ کے قلم کا مرقومہ عطا فرما کر اجازت طبع
کی دی۔ گو اب میرے پاس اصل مسودہ موجود تھا مگر پھر بھی
بہ نظر غایۃ احتیاط دو اور نسخے بہم پہونچائے ایک مولانا برکات احمد
صاحب ٹونکی سے ملا۔ اور دوسرا مولانا عبد المقتدر صاحب
بدایونی نے مرحمت فرمایا۔
فقیر نے بصرف زرکثیر ومحنت شاقہ طبع کرانا شروع کیا۔
اور صحت طبع مین خاص اہتمام ملحوظ رکھا اچھے اچھے مستعد فضلا
اس کے مصحح رہے۔ زائد حصے کی تصحیح خود فقیر نے دوبارہ بکمال
عرق ریزی کی ہے۔ تین سال کی پیاپے محنت ومشقت کا نتیجہ ہے
جو یہ علمی گنجینہ آج آپ حضرات کی نگاہون کے سامنے ہے۔
جابجا حل لغات بھی بخیال سہولت کر دیے ہین خصوصًا قصیدے
کے لغات تو اس طرح حل کیے ہین کہ شاید تھوڑی استعداد

عربی رکھنے والا بھی اس قصیدے سے کافی طور پر متمتع ہو سکتا ہے
اب گذارش یہ ہے کہ اگر باوجود اسقدر اہتمام کے بھی کچھ حروف
نقطے یا مرکز کی غلطی رہ گئی ہو تو ناظرین معاف فرمائینگے
اسلیے کہ وہ ہاتھ جنہیں یہ رسالہ جانے والا ہے
اون کو اسقدر غلطی مطالعہ سے بے لطف
ہونے نہ دے گی واللّٰہُ یَهْدِی مَنْ یَّشَاءُ
اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا
اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ
وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی
خَیْرِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِهٖ
وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا
مَعَهُمْ یَا اَرْحَمَ
الرّٰحِمِیْنَ
اٰمِیْنَ

حررہ بقلمہ فقیر محمد بن عبد اللہ القادری الچشتی عفی عنہما

خاتمہ الحمد للہ کہ رسالہ امتناع النظیر مصنفہ جناب مولانا مولوی شاہ محمد سلیمان اشرف صاحب باہتمام حافظ عبد الرحمن خان مالک مطبع جادو پریس محلہ عبیر گر ٹولہ شہر جونپور میں بتاریخ ۲۰ اگست ۱۹۰۶ء جناب شاہ صاحب ممدوح کیلیے چھپا